

KULTURNÍ OBRÁZKY ZE STARÉHO ŘECKA.

NAPSAL

Dr. KAREL CUMPFE.

C. K. PROFESSOR VYŠŠÍHO GYMNASIA ČESKÉHO NA NOVÉM MĚSTE V PRAZE

S 25 OBRÁZCI.

V PRAZE

Nakladatel F. KYTKA, knihkupec.
Malá Strana.

Předmluva.

Kniha tato má za účel rozšiřovati známost o životě a mravech starých Řeků, zvláště Atheňanu, a hledí, jak jest přirozeno, především k době klassické. Určena jest pro širší obecnostvo a mládež studující. Látku vybral jsem z příslušných spisů vědeckých a zpracoval způsobem, jenž se mi zdál nejvhodnější. Zvláště byly mi pomůckou tyto spisy: *Becker-Göll*, Charikles; *J. Müller* Die griechischen Privataltertümer (Müllers Handbuch IV Band, Erste Hälfte.); *Hermann-Blümner*, Lehrbuch der griechischen Privataltertümer; *Blümner*, Leben und Sitten der Griechen; *Schömann* Griechische Altertümer; *Blümner*, Das Kunstgewerbe im Altertum; *Stengel*, Die griech. Kultusaltertümer (Müllers Handbuch V Band. 3. Abteilung); *Büchschütz*, Besitz und Erwerb im griech. Altertum; *Albert Müller*, Lehrbuch der griech. Bühnenaltertümer; *Grasberger*, Erziehung und Unterricht im klassischen Altertum; *Adolf Bötticher*, Olympia, das Fest und seine Stätte; *Schmidt*, Ethik der alten

Griechen; *Christ*, Geschichte der griech. Litteratur; *Nägelsbach*, Die nachhomerische Theologie des griech. Volksglaubens etc.; *Curlius*, Altertum und Gegenwart; *Preller*, Eleusinia v Pauly-ho „Reallexicon“ III: příslušné články v Baumeistrových „Denkmäler des klassischen Altertums“ a v některých jednotlivostech i jiné spisy.

Podotýkam, že přejal jsem také leckde obraty slovní i myšlenkové z děl těch, jak i spisovatelé podobných knih cizojazyčných činí, a vyznávám to zde zřejmě proto, aby snad někdo nedomýšlel se, že hodlám zdobiti se cizím perím.

Jako ve svých „Kulturních obrázcích ze starého Říma,“ vydaných před čtyřmi lety, tak necituji ani zde míst starých spisovatelů zevrubně dle knih, kapitol neb veršů, ačkoli jsem je skoro všude srovnal s původním textem. Jsouť vzata téměř vesměs z děl svrchu vzpomenutých, a čtenář, jenž filologicky jest vzdělán, nalezl by je bez valných obtíží. Ale čtenářstvu, které jsem, spisuje obrázky tyto, měl nejvíce na mysli, bylo by množství citátů nemilou a i zbytečnou přítěží. Místa básnická uvádím v metrických překladech, jednak z toho důvodu, že kniha tím získá, jednak však i proto, aby obecnost upozorněna byla na antické překlady vůbec a na záslužnou činnost překladatelů. Jen v několika málo případech podávám překlad vlastní.

Snažil jsem se všemožně, aby líčení mé bylo věcné a odpovídalo skutečnosti. Proto nevyhledával jsem lesklých frází, pilně toho dbaje, aby výklad opíral se všude o doklady starých spisovatelů. Že práce má přes dobrou vůli není prosta všech chyb, jsem si dobře vědom, ježto

badatelé v mnohých sporných věcech posud se neshodli a některých záhad vůbec nelze s úplnou jistotou rozřešiti. I budu za každé přátelské a nestranné upozornění, ať stane se veřejně nebo soukromě, upřímně vděčen.

Připojený přídavek o spisovatelích a osobuich jmenech, častěji uváděných, poskytuje co nejstručnější poučení o době, kdy žili a v jakém oboru byli činní; rejstřík pak podává přehled nejdůležitějších předmětů, o nichž v knize se jedná.

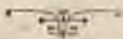
Milému kolegovi, panu prof. Jos. Čapkovi, děkuji za ochotu, s kterou mi při korektuře pomáhal.

Pan nakladatel postaral se o velmi slušnou úpravu a opatřil knihu četnými obrázky. A tak přeji si, by došla hojného rozšíření v těch kruzích, pro které byla napsána.

V PRAZE, v měsíci únoru 1895.

Karel Cumpfe.

KULTURNÍ OBRÁZKY
ZE STARÉHO ŘECKA.

Obydli athenská a jejich úprava.

Atheňané, stavějící své příbytky městské, měli zřetel k jiným věcem než my a to z několika příčin. Trávilif větší část dne venku, ano mírné podnebí a celkem řídké deště ne- nutily jich prodlévati v uzavřených a před nepohodou chrá- něných místnostech. Tak velebí mimo jiné spisovatele Aristo- fanes šťastnou polohu Athen, kde prý téměř po vší dobu roční zrají rozmanité plody a bují květiny, jakoby ani roz- dílu nebylo mezi zimou a letem. Ovšem slyšíme také o tuhé zimě a množství sněhu — tak prý uhodila r. 306. počátkem dubna o velkých Dionysiích tak krutá zima, že réva i fíkové stromy pomrzly — než přes to můžeme duvodně souditi, že případy také byly přece jen řídkou výjimkou. Mimo to zdržoval se občan ve dne nejvíce mimo dum za občanskými i společenskými povinnostmi a proto nevynakládal mnoho péče, aby pohodlně upravil si příbytek, jenž sloužil mu téměř výhradně jen k přespaní a k jídlu a zároveň za bezpečný úkryt jeho majetku. Z hlediště toho vykládá Sokrates u Xeno- fonta, že ten dum jest nejpříjemnější a nejpěknější, kde lze majetníku každý čas roční nalézti útulek a majetek svůj co nejbezpečněji si uložit. A přemnohým zajisté nebyl domov v skutku mnohem více, ježto žili tak, jak vypravuje Xenofon o Sokratovi: Byl vždy ve veřejnosti; časně z rana chodil po procházkách a gymnasiích. a když náměstí se plnilo, objevoval se na něm; a i ostatní část dne prodléval tam. kde minil, že setká se s největším počtem lidí.

Při tomto způsobě života pochopíme také, že Řekové očekávali toužebně příchodu jara, radostně vítajíce jeho li-

beznou zvěstovatelku vlaštovku, od básníku ve všech dobách velebenou. Hnízdilaf vlaštovka velmi zhusta u obydlí jejich a byla obyvatelkou řeckých měst tak obyčejnou, že Pythagorovci poznávali se vzájemně podle toho, že nenechávali vlaštovek hnízdití na svých střechách. Vedle vlaštovky pokládání byli i slavík a luňák za hlavní posly libovonné vesny; avšak ani Reku nebylo tajno, že jedna vlaštovka nedělá jara, a zkušenost svou vyslovovali také příslovím našemu pořekadlu úplně podobným.

Hodlajíce promluvití stručně o domě a vnitřním jeho zařízení, máme na mysli především dobu od perských válek až k Alexandru Velikému, ježto obydlí pozdější periody hellenisticko-římské liší se od domu klassického v nejedné příčině. Zároveň připomínáme, že dochované zprávy nepoučují nás dosti jasně o všech podrobnostech; proto nemůže obraz náš býti úplný přestávaje na tom, co bezpečně jest doloženo.

I.

Hledíce k svrchu dotčenému způsobu života řeckého, domyslíme se snadno, že bylo dbáno při stavbě domů především toho, aby měly v zimě co nejvíce slunce, v létě pak hojnost stínu. Podstatnou částí občanského domu a vlastním jeho středem byl světlý dvůr (ovšem scházel někdy u menších domku), obkličeny v domech jen poněkud lepsích kolem sloupnicemi, v nichž obyvatelé se procházeli a i jedli. U prostřed byl oltář Dia, ochránce domu, jemuž vzdávány byly časté oběti. Ze dvora vedly vchody do jednotlivých komnat a místností, jež podle rozsáhlosti budovy a stavu majetnickova byly rozličné. Zejména byla tu síň mužská, hostinské pokoje, zásobárny, pracovny otroků, ložnice mužských služebníků atd. Všecky prostory tyto měly jak světlo tak vzduch ze dvora — obydlí přízemní mohla býti osvětlována též světlíky ve stropě neb střeše — a uzavírány byly buďto dveřmi anebo pouhými záslonami. Komnaty ženské a mužské byly odděleny a to způsobem rozličným. Byl-li nedostatek místa, umístěno bylo ženské oddělení v prvním poschodí nahoře; avšak v domech

prostornějších bylo mu vykázáno místo dole a to obyčejně za mužským obydlím, někdy však též vedle něho. V klassické době přestávaly, jak se zdá, soukromé budovy na dvoře jedině, ale později, když s utuchnutím veřejného života vznášel se smysl pro rodinný život i domácí pohodlí a zároveň rostly nároky paní, vymaňující se ze staré skromnosti a jednoduchosti, rozšiřovány byly domy o dvůr, určený výhradně paním a opatřený zvláštním východem na ulici.

Z komnat ve vznešenějších domech zasluhuje povšimnutí mužská síň, kde obzvláště domácí pán pobýval a hosty přijímal. Ležela uprostřed strany proti vchodu do dvora, a záhy již dbáno o náležitou její výzdobu. Podle starého zvyku byl v ní po straně kulatý krb, jeviště všech význačných událostí rodinných. Vedle síně mužské jest nám uvést ještě manželskou ložnici, umístěnou na místě bezpečném, po nejvíce v ženském obydlí. V ní chovány byly i skvosty v uzavřené truhle; též nechyběly sošky manželských bohu, dle bohatství a zbožného smýšlení majetníka buď umělecké výtvořiny buď hrubé výrobky ze vzácného nebo prostého materialu.

Zámožnější rodiny vařily ve zvláštních kuchyních s otevřeným ohništěm a stropním otvorem, jenž poklopem nebo jinak mohl se uzavírat a jímž odcházel kouř. Ovšem razil si dým cestu i dveřmi a štěrbinami a mnohdy se srážel, nemálo jsa obtížný těm, kdož u krbu byli zaměstnáni. V domácnostech prostších vařilo se na krbu v mužské komnatě, ano zvláštní kuchyně nebylo. Blízko kuchyně bylo také lnojiště a záchody, oddělené od obytných místností a způsobem velmi prostinkým zřízené.

Obeznamivše se v hlavních kusech s vnitřkem domu. všimneme si ostatních částí jeho. V předu bývala někdy malá prostora ohrazená plotem na způsob malého dvorku, do kterého vedly nádvoří dvéře; u domu vznešenějších byla před- síň anebo portál o dvou sloupích mezi výběžky pobočných zdí, jinde však byly jen pouhé dvéře domovní. Těmito dveřmi vstupovalo se do síně, jež někdy, snad až v době hellenisticko-římské, na konci od vnitřního dvora jinými dveřmi byla od-

dělena. Na pravo a levo vchodu byly buď kolny na vozy a stáje pro tažný dobytek, aneb táhly se v průčelí dílny řemeslníků a krámy obchodníků, kteréž místnosti bývaly pronajímány a od zadních částí domu úplně odloučeny.

Bylo předpisem slušnosti obecně zachovávaným, že nikdo nemá vstoupiti do domu, lež se byl náležitě ohlásil. Obvyčejně zaklepal vstupující na kovové klepátko nebo kruhy, jež byly upevněny na dveřích; jedině Sparťané nečinili prý toho, nýbrž volali, což ostatně dalo se i jinde. Bylo pak ohlášení tím více potřebí, poněvadž děti a ženy hověly si a hrály na dvoře a tamtéž i jedly v ústroji domácím.

V domech bohatých lidí měl v síni svou komůrku vrátný, jehož povinností bylo otvírati dvěře klepajícím a pánu je ohlásiti; zároveň měl dohlížeti i k tomu, aby nic nedovoleného nebylo ani do domu vnášeno ani z něho vynášeno. Tito vrátní, jsouce často v hlídačském úkolu svém podporováni psem, pověstni byli nezdvořilostí i nadutostí. Znamenitě vyličil nevlídnou povahu jejich Platon ve známém dialogu Protagoru. Když Sokrates s průvodčím svým zaklepal na dvěře Kalliova domu, odbýval je vrátný myslé, že to jsou opět sofisté, jimiž dům pána jeho již se hemžil, mrzutě řka, že pán jest zanepráždněn, a přirazil zároveň oběma rukama dvěře velmi horlivě, seč síly jeho stačily. A když Sokrates nedada odstrašiti se opět zaklepal, ozval se nevlídně za zavřenými dveřmi: „Což jste neslyšeli, ó lidé, že pán nemá kdy?“ Teprve na chlácholivé ujišťování Sokratovo, že nejsou ani sofisté a že ani ke Kalliovi nepřicházejí, dal se stěží pohnouti a konečně jim otevřel.

Před domovní dvěře stavěny byly zhusta čtyřhranné sloupy s hlavou Hermovou, kapličky s obrazem Hekatiným, aneb ochranný bůh východu a vchodu Apollon Agyieus, symbolicky v podobě špičatého sloupu, někdy též s oltářem. Podobně vysazovány vavřínové stromy na odvrácení zla, nadpisována nad vchodem průpověď „žádné zlo nevejdíž do vnitř“ vedle jména majetníkovy, zakopávána mořská cibule pod

práh a zavěšovány i rozličné věci, jako amulety, za týmž účelem.

Zevnějšek domu nebyl nikterak stkvělý. Jako nešetřili Atheňané nákladu, aby chrámy a jiné budovy, určené účelům veřejným, vynikaly i velkolepostí i nádherou, tak obývali ještě za peloponneské války až na skrovné výjimky v domech, jež nezamlouvaly se ani velikostí ani zářícím leskem mramoru a barev oku divákovu. Již stavivo samo bylo v těchto dobách velmi prosté. Základy vyzdívány byly z lánaného kamene, zdi byly ze dřeva a vepřovic a omítány omítkou velice trvanlivou. Byl-li nátěr ten bílý nebo barevný, nelze rozhodnouti, jakkoli možno domýšleti se, že aspoň skrovnou měrou užívalo se barev, a to již z toho důvodu, že by zcela bílý nátěr vápenný v paprscích jižního slunce zrak obtěžoval. Ozdobné malby, jež krášlily prý průčelí domu v Tanagře, byly asi na soukromých domech v době starší řídké.

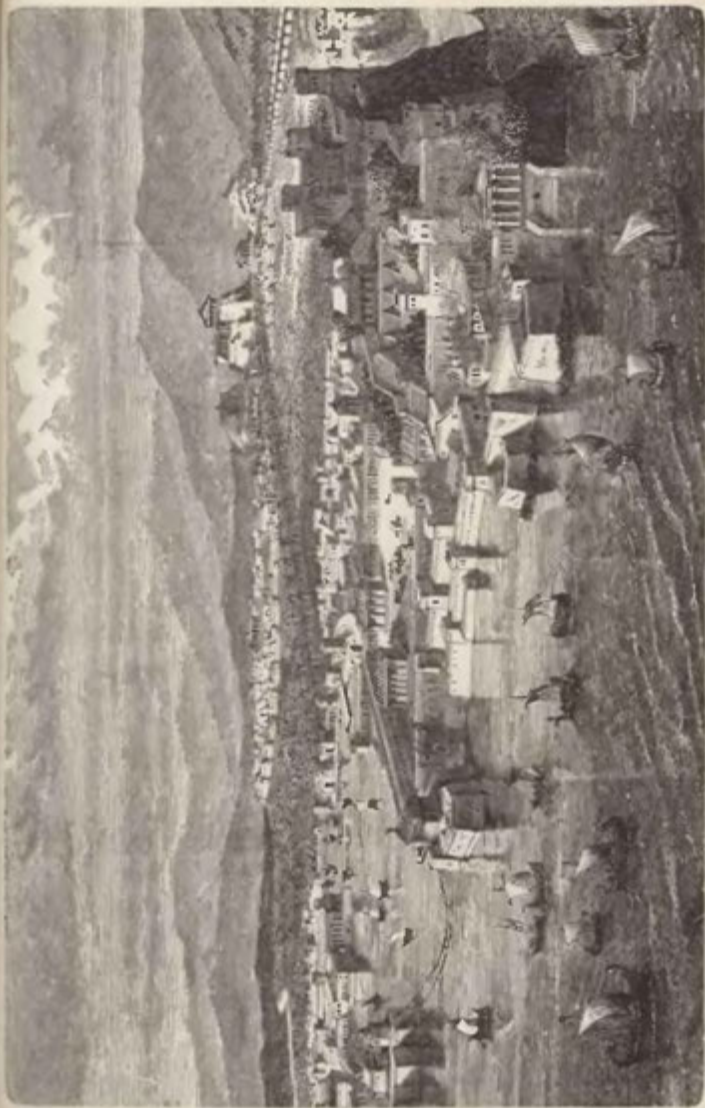
Teprve v makedonské době, kdy živý smysl pro veřejnost lhnul a na místo občanské hrdosti, kochající se s nadšením v nádheře státních a veřejných budov, nastupovalo sobectví a chtivost soukromého majetku, budovány byly domy rodinné nákladněji a veřejné zanedbávány. Do zlořádu toho stěžuje si trpce již Demosthenes, ukazuje k tomu, že domy Themistoklea, Aristeida, Miltiada a jiných státníků staré doby nelišily se úpravou v ničem od obydlí prostých občanů. Ostatně kladl již nedostatek místa v době starší, kdy bydlilo se v dolením inčtě sevřeném náspem a příkopem, citelné meze stavební činnosti a nutil uskrovnovati se. Proto měly mnohé domy athenské — totéž jest dosvědčeno i o Platajích — společné zdi; proto také byly přízemní komnaty neobyčejně malé — mnohdy ne více než 4—7 \square m — a často stavěno poschodí, ač ne vždy nad celým komplexem přízemních místností. Patro to, k němuž vystupovalo se z ulice na dosti nepohodlných schodech, pronajímalo se často a vyčnívalo vystupujícími balkony a arkýři do ulice, jakkoli výstavky takové byly mnohdy zakazovány a ukládáním zvláštní daně stěžovány. V hořeních místnostech těchto opatřených malými okny, jež zavírala se

okenicemi, bylo vykázáno bydlíště ženám — jmenovitě otrokyním — a odtud spatřujeme je často na vyobrazeních, any z okének zvědavě vyhlížeji na ulici. V domě Eufiletově vsak bydlil muž nahoře, žena pak dole, aby nepřišla s dítkem na úzkých schodech k úrazu, chtěla-li je koupati. Často také chodila matka dolů spat, aby mu prs podala a je utišila. Nesmíme však mysliti na naše řady širokých a vysokých oken, jež přivádějí světlo do pater věžovitě na sebe nakupených. Nebyly řecké domy ve čtvrtém století vyšší jednoho poschodí — až na některé výjimky jako dum Meidiův v Eleusině — a dostávaly světlo a vzduch, jak svrchu bylo podotčeno, ze dvora nebo světlíky ve stropě a střeše; teprve v hellenistických městech Antiochii, Alexandrii a jinde stavěny byly domy o třech a čtyřech patrech.

Střecha městských domů byla obyčejně buď zcela plochá nebo s nepatrným sklonem; nebylo tudíž velké půdy, jako u venkovských stavení se střechou sedlovou, a proto zajisté pomýšleno na klenuté komory, sklepy a jiné místnosti k ukládání zásob. Na střeše, dlážděné pálenými cihlami a pokryté vrstvou hlíny nebo sádry, mohli obyvatelé prodlévati; na střechách lkaly také a pěly athenské ženy smuteční písně na počest spanilého mládce Adonida.

Konečně jest nám zmíniti se, že téměř každý dum v Athenách měl cisternu a po válce peloponneské, kde místo tomu dovolovalo, mnohdy i květinovou zahrádku. Podle zprávy Pliniovy byl prý Epikuros první, jenž zavedl zvyk ten, ale již u řečníka Isaia připomíná se zahrádka u jakéhosi domu.

Jinak tomu bylo na venkově; tam budovali si Atheňané, lnouce láskou k životu venkovskému a majíce dosti místa, podle výslovných svědectví svá sídla pohodlněji a úpravněji. V době hellenistické pak začala nádhera, jak již svrchu bylo zpomenuto, zapouštěti své kořeny i v budovách městských. Mimo dvojí dvůr budovány byly zvláště veliké síně sloupové, vyzdobené plastickými výtvary, a též mramoru a barev k okrase nešetřeno. Budovy ty byly ovšem valně nepodobny starším domům občanským, o nichž Dikaiarchos vyslovil se právem

Stare Atheny.

takto: „Většina domů jest sice laciná, ale málo jich jest pohodlných.“

O době starší můžeme domnívati se s jistotou, že velká část athenských občanů měla vlastní své domy. Jde to na jevo jednak z jednoduchosti městských stavení, tak že nebylo nemožno i méně zámožným získati malý domek, a jednak víme, že občané dodělali se po válkách perských poměrného blahobytu, ježto prý dle slov Isokratových nebylo nikoho tak potřebného, aby žebrotem státu dělal hanbu. Bylyť životní potřeby střídmeho muže nevelké, tak že dle výpočtů dosti pravdě podobných v době rozkvětu čtyřčlenná rodina mohla si opatřiti za 360 drachem ročně (asi 130 zl.) nejnutnější potřeby mimo byt. Kdo chtěl lépe žíti, potřeboval arci více, a za doby Demosthenovy zdražily se poměry vůbec.

Stavba sama nebyla příliš nákladná, a také staveniště nebylo v té době, kdy zdi Themistokleovy zaujímaly značnou prostoru, asi nejdražší, ježto slyšíme, že i za největšího rozvoje města bylo uvnitř hradeb dosti prázdného místa. A v skutku můžeme přesvědčiti se z dochovaných zpráv, že ceny domů nebyly právě vysoké, jakkoli — což rozumí se samo sebou — dle polohy a výstavnosti nestejně. Nejnížší cena nám známá udává se na tři míny (asi 108 zl.), a také dům Sokrata, jenž cení všechn svůj majetek, i kdyby našel dobrého kupce, na pět mín (asi 180 zl.), nemohl státí za víc. Avšak stavení ta byla asi velmi chatrná a malá, ježto Demosthenes nazývá dum, jenž prodán byl za sedm mín (asi 252 zl.), domkem. Dále uvádí se 20, 30, 40, 50 mín jako hodnoty domů, a bohatý směnárník Pasion měl činžovní dům za sto mín.

Než ačkoli valná část občanů bydlila ve vlastním domě, nemohli přece mnozí pro chudobu spáti pod vlastním krovem a musili hledati útlku v nájmu. K tomu přistupovalo, že vedle občanů usazovali se v Athenách — a i jinde vyjma Spartu a obce zcela odlehlé — četní cizinci buď na delší dobu nebo trvale. Obyvatelé ti, provozující většinou řemesla a obchody, sluli v Athenách i některých jiných obcích me-

toikové. Počet jich byl zajisté značný, jakkoli jen poněkud přesně jej stanoviti nelze, tak jako počet obyvatelstva vůbec. Wachsmuth na př. určuje přibližně počet občanských duší před válkou peloponneskou v městě bydlících na 60—64.000 duší; k tomu počítá 30—32.000 metoiku i s ženami a dětmi a nejméně 200.000 otroků. A poněvadž metoikové neměli práva, vyjma ty, jimž zvláštní výsadou to bylo povoleno, nabývati majetku pozemkového a domovního, bydlila daleko největší část jich v nájmu. Mimo to pobývali cizinci buď za obchodem neb soudním řízením delší dobu v městě a musili zhusta ubytovati se v najatých bytech. Z té příčiny bylo athenským občanům pronajímání obydlí vydatným a obyčejným pramenem příjmu, jenž po válce peloponneské, kdy poklesl počet obyvatelstva, velmi se ztenčil k nemalé jejich mrzutosti. O výšce nájmu zpráv nemáme; slyšíme pouze, že jakýsi dům v Melitě, ceněný na 30 mín (asi 1080 zl.), a jiný v Eleusině v hodnotě 5 mín (asi 180 zl.) vynášejí dohromady ročně 3 miny (asi 108 zl.) nájemného, tedy $8\frac{4}{7}$ ze sta.

Domácí pán dal v nájem buď některé části domu, v němž sám bydlil — nejčastěji asi hoření poschodí, krámy a dílny v přízemí, jež měly pak zvláštní vchody z ulice — aneb pronajal celý dum jedné nebo několika rodinám. Tyto domy činžovní spravovali vlastníci sami anebo správcové jako jejich zástupci; někdy najal si celý dům podnikavý člověk a bral opět nájemníky v podnájem. Nájemné platilo se, jak se podobá, v měsíčních lhůtách. Nedostál-li nájemník řádně svým povinnostem, mohl jej domácí vystěhovati. Úřadové nemísili se bezpochyby v tyto záležitosti, a proto musil často majetník sám chopiti se rázných prostředků, aby se zbavil neplatného nájemníka. I dal buď dvěře vyzdvihnouti, střechu odkryti nebo studni zavřítí, aby nepořádný nájemník přinucen byl vystěhovati se. Kdo zůstal bez přístřeší, přenocoval v sloupních, v gymnasiích a jiných veřejných budovách; ba mnozí rozbili stánek svůj ve velikých sudech, jakož dovidáme se z Aristofana, že v první periodě války peloponneské (431.—421.) bydlilo se i v sudech.

Ze všeho, co pověděli jsme posud o soukromých domech, vysvitá, že lišily se značně od velikolepých staveb na velebné Akropoli, od chrámů a jiných veřejných budov, jež zbudovány byly z nejvzcnější hmoty a bohatě vyzdobeny dlátem i štětcem proslulých sochařů a maliřů. Byl by tudíž na velkém omylu ten, kdo by ze vznešených těchto budov, na jejichž zbytky posud vzhlížíme s obdivem a úctou, soudil i o vzhledném rázu ostatního města.

Akropolis se strany západní.

V době starší, kdy hlavní zřetel obrácen byl k bezpečnosti proti nepřátelským vpádům, nepomýšlelo se vůbec na pravidelnost ulic. Potom přihnaly se perské války, v nichž Atheny obsazeny byly dvakráte zástupy barbarskými. Po prvé

(r. 480.) spáleny byly zejména všechny svatyně na Akropoli a i jinak mnoho zničeno; když pak po druhé opouštěli Peršané město, kázal Mardonios zapáliti je a, co ještě zbývalo z opevnění, domu a chrámu, strhnouti a zbořiti, tak že obyvatelé vrátivše se zřeli s bolestí samé zříceniny. I přikročeno s nadšenou obětavostí a chvatem k opětnému zbudování města, jež také v době poměrně krátké opět povzneslo svou hlavu ze ssutin a popelu. V rychlosti a spěchu, s jakým se stavělo, nehleděno k určitému plánu; proto vznikly klikaté a úzké ulice i nepravidelné čtvrti s neúhlednými domy. Teprve později založil Milefan Hippodamos u Peiraiu dolem město se sítí rovných, širokých a v pravém úhlu se protínajících ulic, kde obchodní ruch se soustředil, a postupem času nabývalo i ostatní město novými stavbami, vzkvétajícími předměstími a veřejnými místy, kolem nichž táhla se stinná sloupořadí a zelené sady, vzhledu úhlednějšího. Pravým velkoměstem však, jako na př. Řím, Atheny nikdy se nestaly, ač v době rozkvětu pokládány byly nejen za nejbohatší, nýbrž i za nejlidnatější město hellenské. Bránilať tomu nechuť proti všemu nemírnému hromadění i snaha po obmezení prostoru a počtu v poměrech městských. „Hellenské město sněhuje k tomu, aby bylo přehledným celkem, by v divadlech, na náměstí, ve sněmích shromáždilo se veškeré občanstvo, by jak hlasatelův hlas tak řečníkova slova byla slyšána od každého občana. Byl to jakýsi pud vrozený Hellenům, jenž nepřipouštěl, aby příliš veliké množství lidí na jednom místě se usadilo.“ (Curtius.)

Athenám nedostávalo se mnohých věcí, jichž my ve velikých městech velmi důrazně vyžadujeme. Ulice na př. neměly dlažby ani chodníku, i jest přirozeno, že za sucha prach a za deště bláto působilo veliké nesnáze a těžkosti chodcům. Nesvarné odpadky kuchyňské, smetí, špinavá voda atd. házeny a vylévány prostě na ulice a tam ponechány, až blahodárný déšť je spláchl. Byl sice jakýsi stavební úřad — 10 astynomů — k tomu ustanoven, aby bděl nad stavbou domu a udržoval cesty v dobrém stavu, jsa oprávněn vlastníky domu, kteří skládali rum a snad jiný nešvar na ulicích, k odklizení jeho

prinutiti, ale o činnosti jejich nevíme mnoho. Bezpochyby nesla se péče jejich hlavně k tomu, aby cesty, kudy měly bráti se slavnostní průvody, byly volny a pokud možná čisty. Mnohem horší však než ve dne byla chuze po athenských ulicích za tmavé noci, kdy zářivá luna ukryta byla za hustými mraky. Osvětlení bylo vůbec věcí naprosto neznámou, i mohli zloději a jiní taškaři snadno ukrýti se v sloupeních veřejných budov, za pomníky, oltáři a sochami Hermovými před domy stojícími. Proto bylo obyčejem, že každý — zejména paní — dával si v noci svítiti otrokem, nesoucím buď pochodeň nebo rohovou svítilnu s lampičkou. Také noční hlídky neprocházely městem, a odtud odehrávaly se často bouřlivé a pohoršlivé výjevy na ulicích. Tam utkala se rozjařená mládež vracejíc se z bujně pitky ostrými slovy nebo pádnými přestmi, onde sváděny krvavé potyčky před dveřmi oblíbených hetaer; s jedné strany ozýval se pokřik osamělého chodce, jemuž obratný zloděj strhl plášť s beder a zmizel v temnotách nočních, a jinde opět lál kdosi výrazy ne právě volenými, poněvadž pokropen byl nešvarným obsahem nádoby s okna přímo na ulici vyléváním.

I co vody se týká, nebyly Atheny právě stkvěle opatřeny. Mělyť jediný jen pramen pitné vody, Kallirrhoe zvaný; když pak za tyrannů v kašnu byl ovrouben a devíti výtoky svěží proudy chrlil, nazýval se Enneakrunos. Proto pomáhali si obyvatelé tak jako v jiných místech chudých na prameny cisternami, v něž sbírána byla voda dešťová. V historické době měl téměř každý dum svou cisternu. Dále ukazují mnohé stopy vodovodů k tomu, že asi od počátku pátého století vedeny byly prameny z Pentelika, aby vyhovělo se spotřebě rostoucího obyvatelstva. Bylť Rekové důležitosti vody, zvláště pramenité, dobře si vědomi; odtud bylo již v prastaré úmluvě amfiktyonů stanoveno, by žádnému městu pitná voda se nevzala; odtud vykázan zřídům důležitý úkol v bájích a pověstech; proto také byly prameny a studně architektonicky a plasticky vyzdobovány, proto i zvláštní vrchnosti (astynomoi) k tomu zřizovány, aby dozíraly k udržování studní i vodovodů

a bděly nad zachováním studničného řádu, jaký byl na př. v Athenách. Konečně náležela veřejná studně k pojmu města právě tak jako náměstí nebo gymnasium. Přes to nedostihli Řekové jak ve stavitelství cestním tak vodním praktických Řimanů. K tomuto rozdílu ukázal již Strabon, tvrdě zároveň právem, že nemohly jejich podzemní stoky měřiti se s velkolepou sítí kanalisační, již dosti záhy v Římě provedenou.

II.

Jednoduchému zevnějšku soukromých domů odpovídala také prostá úprava vnitřní. Stěny omítány byly zajisté dosti dlouho pouhou omítkou z vápna a malty. První, o němž dovidáme se, že dal stěny domu svého malovati, byl lesku a nádheru milovný Alkibiades. Přinutil prý k tomu Agatharchia, známého malíře divadelních dekorací. Avšak, jak z různých zpráv můžeme souditi, zalibovali si Atheňané a Řekové vůbec dosti rychle na výzdobě vnitř domů nástěnnými malbami, ačkoli přívrženci praktických zásad a přísnějšího směru života — na př. Xenofon — kárali to jako zbytečný přepych. I šířila se záliba ta tak obecně, že stoický filosof Chrysippos, žijící okolo polovice třetího století př. Kr., podotkl žertovně nadsazuje: Blízcí jsme toho, abychom i záchody malovali.

Zároveň s výzdobou stěn malovány byly nebo štukem vyzdobovány i stropy; podobně záhy již vešly v obyčej stropy kasetové, prováděné ze dřeva a zářící pestrými barvami a leskem zlata. Proti tomu sdělávány byly mosaikové podlahy teprve za doby diadochů v soukromých budovách — dříve se půda jen pěchovala — a též vzácných koberců k výzdobě komnat a k prostírání na zem teprve od té doby užíváno. V touž asi dobu, kdy sbírány byly umělecké sochy a mistrné obrazy od boháčů, přibyl nový princip dekorační, zakládající se na tom, aby umělecké výtvoř tyto uvedeny byly v soulad s ostatní výzdobou stavitelskou.

Srovnáme-li hojnost nábytku, jímž přeplněny jsou naše komnaty, s nábytkem řeckým i za největšího rozkvětu, shle-

dáme, že domácnost řecká co do množství nábytkových kusů nijak nerovnála se příbytkům moderním. Tak neměli Řekové ani psacích stolu ani šatníku ani skříní na sklo atd.; též stolky šicí, umývací, piana atd. byly jim věci zcela neznámou. Vždyť nemohly ani malé komnaty jejich pojmouti tolik větších kusů nábytku, a na druhé straně nehleděli obyvatelé většinou venku prodlévající tak k domácímu pohodlí jako my. Za to však vynikaly jednotlivé kusy ladnými tvary a lepším provedením nad naše výrobky, nesouce na sobě zřejmě pečeť krasocitu, jenž pronikal veškeren život řecký. Tento poměrně nevelký počet nábytku zůstal po celá století, a i ve stránce slohové neznal starověk těch rychlých proměn, jakým podroben jest nábytek v nové době.

Jiný rozdíl mezi antickým a moderním nábytkem jeví se také v materialu. Kdežto u nás vlastní kostra nábytku jest obyčejně dílem truhláře, vedle něhož ještě soustružník a řezbář jsou činní, připadal ve starověku důležitý úkol také pracovníkům v kovech, poněvadž některé části nábytkové — mnohdy i celé kusy — byly z kovu, nanejvýš z broncu, robeny. A konečně nelze přehlédnouti, že staří nevytěžovali nábytku; čalouník dodával polštáře a podušky zcela samostatně, aby prostíraly se dle potřeby na příslušný nábytek anebo snímaly.

Po všeobecných úvahách těchto vyličíme stručně hlavní kusy nábytkové, začínouce nejprve s lehátky, které nabyly zejména od té doby zvláštní důležitosti, kdy vešlo ve zvyk ležeti u stolu. V základní podobě skládalo se lehátko ze čtyř tyčí na vzájem spevněných a na čtyřech nohách položených; přes tuto kostru nataženy byly popruhy neb provazy a na ně pokládány matrace, polštáře a koberce. K tomu přistupovalo zhusta v hlavě opěradlo a někdy i v nohách; dále pak přicházejí na obrazech z doby diadochu též lehátka, mající mimo opěradlo v hlavě a nohách i zadní stěnu, tak že podobají se našim pohovkám.

Lehátka byla v řeckém domě nábytkem velmi potřebným, sloužíce v době klassické k několika účelům. Na nich se spalo a jedlo, četlo a psalo; na nich vykonávaly ženy ruční

práce, a i mrtvý na nich byl vystavován. Důležitosti jejich odpovídala také rozmanitost forem — materialem bylo hlavně dřevo, někdy i furnyrované — více méně umělé provedení a výzdoba slonovinou, zlatem, stříbrem, řezbami atd. dle toho, jak zámožná byla domácnost; jinak byla aspoň snaha zakryti jednoduché podstavce drahými koberci. Matrace naplňovány byly rostlinnými vlákny nebo vlněnými vložky; od valky peloponneské vycpávány byly i peřím, zejména podhlavniče. Přes ně prostíraly se přikrývky, jež bývají jmenovány různými jmény. Než přes to zdálo se změkčilým Persanum, že Řekové neumějí připravit pořádné lůžko, jak dovidáme se ze zprávy zachované u Athenaia. Lidé chudobní a otroci spali na jakési pryčně, již místo vlněných matrací pokrývali rohožkami ze sítí, lýka, rákosí atd.

Z nábytku k sedění jest nejprostší lavice, jež nechyběla v žádné domácnosti. V domech bohatších sedávali na ní nejvíce otroci, avšak i chudý občan nepohrdal jí a zejména byla dětem jeho oblíbeným sedadlem. Obvykle bylo to podlouhlé prkno o čtyřech nohách, ale někdy dáván jí tvar úhlednější. Vedle lavic sedělo se nejvíce na lehkých stolicích bez lenochu se čtyřhranným, často poněkud prohloubeným sedadlem a čtyřmi nohami; stoličky ty byly buď zcela jednoduché aneb všelikým způsobem — zejména nohy jejich — vyzdobené. Též skládací židle o sedadle z řemení neb jiného pletiva byly velmi rozšířené: mnozí dávali si je otroky za sebou nositi, aby mohli buď v hromadách neb loubí se posaditi. Za příčinou pak pohodlí kladly se na stoličky polštáře, koberce neb kůže.

Proti tomuto nábytku měly stoly význam malý. Určeny byly téměř veskrze jen k tomu, aby na nich předkládána byla jídla a nápoje, vystavovány mísky, číšky, koflíky a jiné stolní náčiní. Ku psaní se jich neužívalo, neboť Řekové psali ležíce na lehátko anebo sedíce na nízké stoličce, při čemž opírali se o pravé koleno. Podoby byly rozmanité; deska byla buď čtyřhranná podoby nejvíce podlouhlé, buď kulatá neb vejčitá; v prvním případě měly obvykle čtyři, v druhém tři nebo jednu nohu. Celkem byly menší a nižší než naše stoly, řídce se výškou

lehátka, aby s nich pokrmy pohodlně mohly se bráti. Ve skrovných domácnostech byly sice z obyčejného dřeva, avšak práce lepší. Zejména dáván nohám jejich, jako u lehátek a stolic, často útvar zvířecích nohou, a boláči vyzdobovali je slonovinou, spěží a jiným kovem.

Naše skříně, v nichž zavěšujeme obleky, zastupovaly u Reků nízké, víkem uzavřené truhly na způsob kufru, v něž skládali roucha i jiné věci cenné a jež obyčejně v ložnici chovali. Truhlice ty byly velikosti rozdílné — pro šperky a lahvičky s vonnými mastmi neb oleji malé skřínky — a zhusta řemeslně pracované; uzavírány byly buď pečeti a zámky neb zauzlenými tkanicemi.

Proti skrovnému celkem nábytku honosily se řecké domácnosti velikým bohatstvím nádobí a jiného nářadí k nejrozmanitějším účelům. Zde také měli řemeslníci nejděčnější pole, aby ukázali svou obratnost a krasocit, opět a opět nové tvary neobyčejné leposti vymýšlejíce. Pro velikou pestrost výrobků sem spadajících můžeme promluvit jen o nejhlavnějších.

Nádoby, jichž potřebovalo se v domácnosti, byly z většího dílu hliněné, ponevadž nádoby kovové chovány byly spíše na podívanou a k účelům obětním než k denní potřebě. Nádoby skleněné byly v době klassické celkem ještě vzácné, ježto dováženy byly bezpochyby z Foinikie a Aegypta, kde průmysl sklářský kvetl již za dávných dob. Podle určení svého, jež již z podoby samé více méně vychází na jevo, sloužily nádoby k uchovávání tekutin, k nabírání a nalévání, k míšení vína, k pití, ku potřebám kuchyňským, stolním a lázeňským.

Víno, olej, voda a med — mimo to i obilí a luštěniny — chovány byly v hliněných sudech takových rozměrů, že mohl v nich i člověk pohodlně se uložit; mnohdy byly sudy ty částečně do země zapouštěny. K domácí potřebě stáčelo neb usypávalo se ze sudu do nádob obsahu menšího. K tomu hodily se zvláště amfory, nádoby podoby více méně baňovité, dvouché s delším neb kratším hrdlem a velikosti rozmanité. Voda nošena byla od studní v tak řečených hydrích.

Byly to báně či vědérce s hrdlem a dvěma kratšími uchy ke zdvihání a nesení; mimo to připevňováno bylo v zadu výše na hrdle třetí ucho, jímž nádoba spouštěla se do pramene. Ženy nosily hydrie na hlavě a to, když šly pro vodu, v poloze ležící, když pak je naplnily, v poloze vzpřímené, držíce je za obě ucha a podkládající pod ně měkké polštářiky aneb kožené kotouče. Z nádob čerpacích jmenujeme zde nálevky, opatřené uchem a hubičkou; jimi nalévalo se víno z měsidla do číši neb misek; z hrdlatky nalévána byla nad umývadlem voda na ruce stolovníku, a našemu koflíku podoben byl kyathos, čiška, již víno se nabíralo a pilo, když bylo s vodou smíšeno. Míšení samo konalo se v měsidle, baňaté to nádobě dosti objemné se širokým hrdlem a obyčejně se dvěma uchy po straně i s nohou k postavení.

Co picích nádob se týká, rozeznáváme hlavně tři druhy: misky, číše a rohy. K miskám náleží především okrouhlá, plochá fiale bez ucha s vypuklinou uprostřed dna a přibuzné jí kymbion, malému člunku podobné. Nejrozšířenější však byl kylix s dvěma uchy a nohou, podoby více méně ploché nebo i prohloubené. Objemnější, obyčejně dvouuchý a dosti hluboký byl skyfos, podobající se vysokému koflíku čajovému, a kantharos s valně vysokou nohou a štíhlými, vypouklými držadly. Mimo to pivali Rekové také z rohů, jež byly buď z hlíny nebo kovu velmi pěkně hotoveny a obyčejně hlavou zvířecí zakončeny.

Z nadobí kuchyňského uvádíme zde hliněný hrnec, jenž nechyběl ani v nejchudší domácnosti a obyčejně na trojnožku se stavěl. Byl opatřen pokličkou; jinak byl tvaru velmi rozmanitého. Též měděný kotlík buď třínohý, buď s oblým dnem na třínožku stavěný, patřil k obyčejným potřebám kuchyňským; rovněž tak vyskytá se častěji pánvice.

Nádoby stolní byly celkem jednoduché. Zhotovovány byly obyčejně z hlíny, neboť vlastní přepych ve stříbře vzmáhal se teprve v římské době. Nejobyčejnější nádoby stolní byly talíře našim podobné, brzy hlubší brzy mělké, a pak misky k přinášení pokrmu. Jako talíře byly i misky zhusta pestře

malovány; ostatně podávány byly pokrmy již rozkrájené, tak že nebylo třeba jich rozřezávati na talíři.

Z nádob lázeňských připomínáme objemné pánvice, podepřené jednou nebo třemi nohami, jež Rekum konaly služby našich umývacích stolků. K polévání pak studenou vodou, jež vykonávali otroci, užívalo se hydrií, a do menších příručních mēděnců, v nichž hosté ruce si myli, vlévána byla voda nálevkou.

Kamen, jež v bytech našich mají místo velmi důležité a zhusta i k okrase pokoju přispívají, staří neznali. K zahřívání v zimě sloužila zahřívadla a malá přenosná kamínka neb ohniska. Zahřívací pánve skládaly se obyčejně z okrouhlé plotny s vyvýšeným okrajem, spočívající na třech nebo čtyřech nohách v podobě zvířecích pazourů. Na plotnu kladly se látky ohnivzdorné, cihly nebo kusy pemzové a přes ni rošt ze železných prutů, na nějž sypalo se žhavé uhlí dřevěné.

Zbývá konečně, abychom zmínili se o způsobu, jak Rekové osvětlovali své příbytky. A tu pro domácnost nejvhodnější a také v době klassické nejvíce rozšířeny byly olejové lampy, které při vši rozmanitosti co do hmoty a úpravy měly tu společnou vadu, že jsouce bez skleněného cylindru čadily. Aby aspoň poněkud pomohlo se tomu nedostatku, užíváno bylo několika lamp nebo knotu, bylo-li potřebí jasnějšího osvětlení.

Podstatnou částí všech lamp byla nádržka o dvou otvorech; jedním z nich a to prostředním naléval se olej, a v druhém, jenž byl na okraji a z nádržky poněkud vyčníval, upevňován byl knot. Nejobyčejnější byly lampy o jednom knotu, avšak vedle toho bylo i více hořáků, zvláště byly-li lampy určeny k osvětlování větších místností a zavěšovány. Lampy hotoveny byly z hlíny i z kovu a nejen na vrchní ploše, nýbrž i na rukojeti, jež přidělávala se k menším lampám přenosným, ozdobnými vypuklinami ladně okrašlovánv.

Mimo lampy znali Rekové i loučové pochodně z tenkých hůlek smrkových neb révových, svázané lýkem, rákosím atd. V době starší, kdy nebylo svíček a lamp, osvětlovala se

pochodněmi i obydlí, ale v pozdějších časech sloužily téměř výhradně jen ku svícení na nočních vycházkách. Jiným druhem pochodní byly smolnice, svazky to louči napuštěných smolou neb pryskyřicí a zastrčených v kovové pochvě. Dole měly držadlo a nad ním mísku, aby ruka nosičova nepopálila se spadajícími oharky neb stékající smolou. Vedle pochodní dále se osvětlování v starších dobách též pánvemi, jež naplněny byly suchými drobnými loučemi a postaveny na vysokých podstavcích. Ale později obmezeno užívání pánví na oběti a jiné posvátné úkony, aneb bylo-li třeba za nějakou příčinou veřejná místa osvětliti, poněvadž vydávaly mnoho dýmu a spotřebovaly hořlavých látek byla značná.

Ku konci proinluvíme ještě o tom, jakým způsobem měření byl čas v domácnosti. A v té příčině nemohl ani nejvznešenější dům popřáti si toho pohodlí, jakému těší se u nás sebe prostší chatrč, ježto hodiny ve vlastním významu slova byly neznámy. K měření totiž času kyvadlem, s přesnou pravidelností se pohybujícím, Řekové vůbec ani nedospěli. Celkem znali dva způsoby — nehledíme-li k pozorování slunce a hvězd — měřiti čas: změny stínu dle rozličného postavení slunce, a pak upravené odtékání vody z jedné nádoby do druhé. Byly to v podstatě hodiny sluneční a vodní zřízené ovšem způsobem rozličným podle toho, měl-li se jimi libovolný oddíl časový měřiti, aneb den a noc v určité části (hodiny) rozdělit.

Nejstarší prostředek k rozdělení dne byl tak řečený gnomon (ukazovatel), kolmá to hůlka neb tyčka, jejíž stín, dopadaje na stupnici podle stop rozměřenou, označoval přibližně délkou svou doby denní. Zvláště určována byla gnomonem hodina, v níž mělo se obědvati aneb jíti do koupele. Jest ovšem na jev, že správného rozdělení dne na 12 hodin nebylo lze jím se dodělati. Nicméně zůstal gnomon v obyčejném životě dlouho ještě v užívání, i když pravé hodiny sluneční (polos) vešly v obecnou známost, což stalo se zajisté již za doby Aristofanovy. Avšak v noci a za počasí pošmourného neb deštivého vypověděly ukazatel i sluneční hodiny službu, a proto ohlíželi se Řekové po jiné míře časové, jež

by nezávisela na paprscích slunečních. I vynalezeny byly záhy hodiny vodní (klepsydra). V původní své podobě byly dutou koulí — z počátku snad neprůhlednou — s rourovitou nálevkou nahoře a několika malými dírkami na způsob sítka dole, jimiž voda znenáhla do jiné nádoby odtékala. Hodin takových užívalo se též při soudním jednání, kde jimi řečníku byl vyměřován čas k mluvení. Než pravé hodiny vodní, jimiž den a noc mohly v určité části (hodiny) se rozdělit a měřiti, vynalezeny byly aneb alespoň zdokonaleny teprve v alexandrijské době Ktesibiem. Největší obtíže působila ta věc, že staří neznali v občanském životě stejného dne po celý rok o 24 stejně dlouhých hodinách, nýbrž že den i noc dělili o sobě na 12 hodin, které, jak jest zřejmo, byly dle délky a krátkosti noci a dne též kratší neb delší. Nesnáze ty hleděli překonati tím, že naznačovali na zevnější straně skleněné nádoby, do níž voda odtékala, zvláště k tomu účelu upravené stupnice, avšak úplné přesnosti dosáhli jen tehdy, když byla rovnodennost nebo slunovrat.

Kroj, ústroj a účes.

Rekové potřebovali, podporováni jsouce lahodným podnebím a pečlivě šlechtěným krasocitem, jen několika málo kusů oděvu. A kusy tyto zůstaly po celá století v obecném užívání, ježto změny, časem v kroji se vyskytující, dotýkaly se nejvíce jen způsobu nošení jednotlivých částí a látky. Za příčinou přehledu promluvíme nejprve o mužském kroji; v části druhé pak probereme ústroj ženský a konečně pokusíme se stručně charakterisovati nejhlavnější doby vývoje řecké mody.

1.

Obyčejný oblek mužů skládal se ze dvou částí: ze spodního roucha, jež majíc podobu košile oblékalo se a chiton slulo, a pak ze svrchního roucha, jež přehazovalo se na způsob pláště a známo bylo jménem himation.

Co chitonu se týče, rozeznával se v době historické dvojí: krátký, ku kolenům asi sahající vlněný chiton bez rukávu, jež nosili Dorové a lidé mladší nebo pracující, a dlouhý, k nohám splývající plátěnný s malými rukávy, jenž, jak se zdá, v době staré u maloasijských Ionů v obecném byl užívání a chiton ionský se nazýval. Také o Atheňanech, najmě bohatých starcích, dovidáme se, že odívali se až do perských válek dlouhým chitonem a teprve v pátém století jej za kratší vlněný vyměňovali. Od toho času podržel dlouhý chiton jen o slavnostech a při kultu své místo, kdežto krátký chiton zobecněl v praktickém životě. Byl to podlouhlý kus vlněné látky, který překládal se v ten způsob, že na přeložené straně učinil se otvor. Tímto otvorem provlékla se levá ruka a uzavřená strana ta splývala dolů přes stehno; svrchní cípy pak spevněny byly na pravém rameni sponou nebo knoflíkem. Ostatní část zůstala buď otevřená, buď dole se spínala, anebo konečně od boků dolů byla sešita. Ale někdy byla dolní část na obou stranách sešívána, kdežto hoření díly byly rozličným způsobem na ramenech spojovány. V tom případě býval chiton pasem podkasán, by mohl podle libosti se skrácovati; potom vytažena byla část roucha přes pás a spuštěna dolů, tak že povstával záhyb. Lidé pracující, jako otroci, řemeslníci, rolníci atd., chtějice zcela volně vládnouti pravou paží, nespínali cípů na pravé straně, nýbrž nechávali je volně splývati po zádech a prsou; takový chiton nazýván byl exomis. Konečně třeba podotknouti, že přišívány byly k chitonu krátké rukávce; avšak chitony s rukávy až k zápěstí sahajícími byly krojem barbarským a, nehledíme-li k jevišti a k rozmařilým obyvatelům Velkého Recka, teprve v době velmi pozdní od Řeků nošeny.

Pouhý chiton byl vlastním oděvem domácím; chtěl-li kdo vyjít, žádala toho slušnost, aby oblekl svrchní roucho. Děti a prostší lidé neřídili se tímto požadavkem, třeba že podle běžného mínění ti, kdož v pouhém chitonu objevovali se u veřejnosti, pokládáni byli jako za nahé. Avšak i podivnové nedbali v té příčině veřejného mínění, jako Fo-

kion, o němž Plutarchos vypravuje, že velmi zřídka oblékal plášť. Proto prý říkali žertovně vojáci, že jest asi velice zima, když někdy ukázal se ve svrchním rouchu.

Svrchní roucho (himation), jež bylo jméno hlavním kusem oděvu svobodného obyvatelstva, skládalo se z kusu podélné, čtyřstranné látky vlněné. V dobách starších nošeno bylo tím způsobem, že přikrývalo více méně záda a že cípy jeho v předu přes ramena dolů splývaly; později pak zahalovalo celé tělo a bylo asi takto upravováno. Nejprve přehodil se ze zadu jeden cíp přes levé ramě a přidržel se na prsou levou rukou; potom ovinula se ostatní část roucha od levé strany k pravé pravou rukou přes záda, protáhla se přes pravé páže nebo pod ním, a konečně přehodil se cíp opět přes levé ramě v zad.

Jakož žádal mrav, aby himation bylo oblékáno se strany levé na pravo, tak byla kladena velká váha na lepě ustrojení záhybu a sličné řasování; proto všívána také za tím účelem malá závaží v cípy. Rovněž kázala slušnost v době starší, aby zahaleno bylo celé tělo a tudíž i pravá ruka, a v klidném, důstojném tom držení těla řečnívali také dřívější řečníci k lidu. Než známý demagog Kleon prohřešil prý se první proti řečnické slušnosti, uvolniv pravou ruku k vášnivým pohybům, a příkladem jeho dělali to, jak Plutarchos vykládá, mnozí jiní, ač jednotlivci (na př. Fokion) dbali starého mravu. Podobně káráno bylo za rozkvětu athenské obce, bylo-li himation příliš krátké, sahajíc jen nad kolena, aneb bylo-li zase z míry dlouhé, jsouc vláčeno po zemi. První způsob ukazoval k člověku nevzdělanému, a druhý vykládan byl ve zpupnost a rozmařilost. Tak vyčítá na př. Demosthenes úhlavnímu nepříteli svému Aischinovi, že vykračuje si hrde po náměstí s himatiem spuštěným až ku kotníkům, a komický básník Archippos, vrstevník Aristofanuv, vysmívá se mladšímu Alkibiadovi, že chodí, rozmařile vleka himation za sebou, aby zdál se otcí co nejvíce podoben.

Z toho, co bylo řečeno o oblékání a nošení himatia, jest patrné, že dodávalo celé osobnosti plastické rázovitosti i lepě

důstojnosti, a že přiléhajíc těsně k tělu přivádělo postavu k úplné platinosti. Ovšem činilo také na toho, kdo je měl na sobě, značné požadavky, tak že o něm právem bylo řečeno, že nejen šaty dělají člověka, nýbrž že i člověk dělá šaty.

K rozdílu mezi starým a klassickým krojem již výtčeným poznamenáváme dále, že v nejstarší době nosili muži, jak dokazují obrazné památky, chiton i himation těsně k tělu přiléhající beze všeho řasování (záhybu): poněkud později setkáváme se s množstvím pravidelných řas, jež způsobovány byly bezpochyby umělými prostředky.

Řas v sukni a plášti.

Řekli jsme shora, že himation navlékáno bylo o vycházkách přes chiton. Avšak mnozí spokojili se pouhým pláštěm, jsouce buďto příliš chudobní nebo jednoduššího a utužilejšího způsobu života milovní. Mezi jinými dovidáme se toho o Sokratovi, slavném vojevůdci Agesilaovi a o mnohých filosofech, již hlásili se k přísným zásadám školy kynické a stoické. Plášť filosofu těchto, s okázalostí stavějících na odiv svou spokojenost s málem a utužilost, byl obyčejně kratší a z hrubší látky. Ve Spartě a na Kretě nosil se obecně, a byl od dva náctého roku počínaje — až potud byl též chiton povolen — jediným oděvem chlapců. Mimo to objevovali se v něm v Athenách ti, kdož opíčili se po spartském mravu, a i lidem chudším byl pro láci rouchem příhodným.

Od tohoto pláště rozeznávala se tak řečená chlamys, plášť to podoby poněkud vejčité a přes chiton neb pancíř oblékaný, jehož užívalo se na cestě, ve válce a při jízdě na koni; mimo to byl význačným rouchem athenských chlapců, když věku jinožského dorostše stali se efeby a himation odložili. Pocházeje z Thessalie a Makedonie rozšířil se znenáhla po celém Řecku. Býval na pravém rameni (někdy i na prsou) spinán, any cípky jeho, kuličkami olověnými a hliněnými obtí-

ženy jsouce, dolu visely. Ostatně bývalo i himation ve válce pro pohodlí skládáno a sponkou na pravém rameni upevnováno, tak že podobalo se poněkud chlamydě.

Lidé zámožní měli obleky podle ročního času buď z látky silnější aneb tenčí, ale chudí nosili stále totéž roucho. Ve Spartě předepsán byl pro otužení stejný plášť po celý rok, a také jinde spokojili se otužilí muži jediným rouchem, jako na př. attický řečník Lykurgos chodil prý v létě v zimě v též plášti.

Co do barvy mužského obleku jest jisto, že převládala v klassické době jak u chitonu tak u himatií bílá barva. Nicméně nelze upírat, že by roucha barevná — zejména o slavnostních příležitostech — nebyla bývala v užívání. Byli to především pracující lidé, jichž spodní a svrchní šat měl barvu hnědou nebo šedou; mimo to nosili i muži, mody si hledící, zhusta tmavé chitony místo bílých. Než přes to lze za to míti, že záliba maloasijských Ionů v pestrých rouchách neměla příliš mnoho přátel v Athenách. Rozmařilci sice ukazovali se rádi i o všedních dnech v rouchu pestrobarevnem; též někteří vynikající muži, jako sofisté Hippias a Gorgias, filosof Empedokles a malíř Parrhasios, měli prý nachové pláště; než byly to přece spíše jen výjimky. Jinak tomu bylo v době před perskými válkami, kdy Atheňané odívali se ještě v ionský chiton; tu prý měli i nachové pláště a pod nimi pestré chitony.

Jest pochopitelno, že bílé obleky ušpinily se brzy a že bylo třeba častěji je čistiti. Práci tu vykonávali i s potřebnou úpravou valcháři, tak že hospodyně ušetřeny byly domácího prádla. Doma praly se jen látky plátenné a jednoduché kusy vlněné, k jiným účelům určené. Odtud těšilo se valchářské řemeslo značnému rozkvětu a bylo výnosné, ač poplatek za čištění byl, jak se zdá, dosti skrovný; možno-li tak domýšleti se ze zprávy Aristofanovy, platily se za vyčištění chitonu 3 oboly (asi 18 kr.). Lakomec zdál se však i tento výdaj značný; proto prý nakazoval valcháři, by silně hlinkou plášť mu vybilil, aby se brzy neumazal. Nemaje pak jiného pláště, musil zatím doma seděti.

Rekové vycházejíce z domu nepokrývali z pravidla hlavy. Zdá-li se nám to býti neobyčejno při vřelosti jižního slunce, uvažme, kterak usilovným cvikem v palaistrách a gymnasiích otužili svá těla proti sálajícím paprskům slunečným, a že právě v nejparnějších hodinách denních prodlévali doma. Jinak tomu bylo u těch, kdo vypravili se z města na cestu, aneb svým zaměstnáním vydáni byli všem nepohodám. Lidé tací chránili se buď kloboukem se stříškou aneb čapkou bez štítku.

Klobouk, jehož užívali cestující a jenž zároveň s chlamydou byl význačnou částí kroje athenských efebů, nazýval se petasos. Pocházeje prý z Thessalie došel v řeckých krajích rychlého rozšíření. V nejstarší době měl obyčejně špičaté, dosti vysoké dýnko a široký, v předu i v zadu nahoru zahnutý ohyb, avšak později nabývala podoba jeho větší rozmanitosti; oblina byla tvaru buď polokulového buď sploštělého, brzy vysoká brzy nízká, a též střecha měla šířku a zahnutí velmi nestejně. V pátém a čtvrtém století převládal tvar s plochým dýnkem a širokým ohybem, jenž z pravidla dolů býval zahnut a na několika místech obloučitě vykrojen. Petasu velmi podobný byl jiný klobouk cestovní — kausia —, jenž prý z Makedonie, kde králové nachovou barvu jeho povolali jako zvláštní vyznamenání, vzal svůj původ.

Obyčejnou pokrývkou řemeslníků, rybářů, rolníků, lodníku atd. byla kožená neb plstěná čapka, která, jsouc podoby polovejčité, přiléhala buď těsně ku hlavě aneb nad ni vyčnívala; někdy měla podobu více špičatou nebo kuželovou. Čapky ty nasazovali si též nemocní a lidé slabého zdraví; zejména byly v obyčeji i v městě za deštivé povětrnosti; proto volá Strepsiades v Aristofanových Oblacích: „Já neblahý, že jsem dnes z domu vyšel bez čapky.“

Přejdeme-li od příkrývek hlavy k nohám, seznáme záhy, že obuv neměla u řeckých mužů té důležitosti jako u nás. Doma chodili v létě, mnozí i v zimě, bosí, obouvajíce obuv jen tehdy, když vycházeli z domu, aby nohou chránili proti úrazu a blátu. Než otroci, řemeslníci a lidé nižších stavů

vubec objevovali se na ulicích neobuti, a příkladu jejich následovali mnozí, kteří buď opravdu chtěli se otužit aneb otužilými se jen stavěli. Ve Spartě bylo dokonce nošení obuvi mladým lidem zákonem zakázáno, a není tudíž s podivením,

Mladík s chlamvdou a petasem.

že tam i někteří starci — na př. Agesilaos — šetřili toho zvyku. Podobně v Athenách byli muži, kteří si tak oblíbili prostý způsob života, že obouvali se jen o zvláštních příležitostech. Nejznámější v příčině té jest mudrc Sokrates, avšak mimo něj jmenují se i jiní znamenití mužové, jako nadaný a bohatý řečník Lykurgos a slavný vojevůdce Fokion. Později stavěli filosofové školy kynické jako vůbec celým zjevem svým, tak i bosýma noliama jednoduchost a prostotu svého života úmyslně na odiv. Naproti tomu bylo v zimě pravidlem tak obecným chrániti nohou, že i otroci dostávali od pánů obuv;

proto také bylo počínání Sokrata, jenž prý za výpravy v Makedonii kráčel bos ve sněhu a ledu, výjimkou neobyčejnou, již lze vysvětliti pouze ze zvláštní povahy a otužilosti jeho. Přes to pokládána byla náležitá obuv za podstatnou část slušného zevnějšku. Zvláště hleděno velice k tomu, aby těsně přiléhala; proto jmn byl elegantnějším střevíc, jenž na zvláštním kopytě pro pravou i levou nohu byl zhotoven. Kdo chodil v obuvi z míry veliké, o tom říkalo se s posměchem, že v střevíci pluje; kdo pak měl obuv spravovanou aneb políjel ji hřebíky, vzbudil dounění, že jest člověk chudobný, lakotný nebo nevzdělaný.

Obuv řecká byla tvarem a podobou velmi rozmanitá. Nicméně můžeme rozeznávatí dva hlavní druhy: sandály, t. j. pouhé podešve, které k noze se přivazovaly, a střevíce, jež se obouvaly. Sandály byly, jak se zdá, vůbec nejstarší obuvi

řeckou: podešev jejich skládala se z jedné nebo několika vrstev silné kůže, která někdy ještě sesílena bývala uprostřed vrstvou korkovou, a na ni upevňovány byly řeménky, jež přes nárt a patu se splítaly. Mnohdy bylo řemem tak rozvětveno, že ovíjelo téměř celou nohu a často i ke kotníku aneb lýtku nahoru se táhlo.

Střevíce podobaly se našim; jsouce pracovány na kopytě, pokrývaly celou nohu až ke kotníku a byly buď na nártě neb po straně šněrovány nebo zapínány, avšak podpatku (špalíčku) neměly. V starší době šly až přes kotník a končily se na horním okraji z předu v zahnutý zobec, jenž však poznenáhla vymizel. Lovci, rolníci atd. nosili vysoké boty s tlustou podešví z předu šněrované nebo zapínané a zhusta na hořením kraji koženými, dolů visícími proužky lemované.

Vedle sandálů a střeviců byly v užívání také polobotky, t. j. taková obuv, při níž noha pokrývala se dílem koží, dílem řemením. K ní počítati jest bezpochyby především tak řečenou krepis, která teprve v době alexandrijské se objevivši rychle se rozšířila. Jak ze všeho souditi můžeme, byl to asi střevíce mající kolem podešve nízký pruh kožený, z něhož řemení vycházelo a nohu spínalo.

Uvedli jsme v předcházejícím obuv pouze nejdůležitější. Ale u starých spisovatelů vyskytá se ještě velké množství názvů, jichž přechoasto nemůžeme ani přesně vyložiti. Patrně z toho, že móda v obuvi byla daleko měnivější než v ostatním kroji. Ba nejednou stávalo se, že ujalý se střevíce, jež nosili se zálibou někteří slavní muži, a že po nich byly i jmenovány, jako střevíce Alkibiadovy, Ifikratovy atd. Barva obuvi byla obyčejně černá — někdy i bílá neb pestrá — a jako my cídíme ji kartáčem, tak čistili ji Rekové houbou.

K vycházkám z domu užívalo se v Athenách holi dosti obecně. A nebyli to jen starci — na př. již Solon —, kteří vetché údy o ni opírali; též lidé mladí, podpory nepotřebující, honosili se rádi šviháckou hůlkou, ač veřejné mínění neschvalovalo toho. Všeobecněji ještě nošena byla hul ve Spartě, kde byla zároveň občanům vítaným nástrojem k okamžitému ztre-

stání chlapců a mladíků, kdykoli prohřešili se proti státním předpisům. Tyto spartské holi se zahnutou rukojetí došly v Athenách u těch, již rádi napodobovali Sparťany, takové obliby, že si je prý přímo objednávali z Lakedaimonu.

Konečně zbývá, abychom promluvili o úpravě vlasu a vousů. Příroda obdařila Reky hojněji než obyvatele severních krajín bujným vzrůstem vlasů, a oni dovedli také vážit si vzácného toho daru. Byloť celkem rozšířeno přesvědčení, že bohaté a husté vlasy zdobí důstojně hlavu svobodného občana; a ozdoba ta přicházela také k plné platnosti, ježto v obyčejném životě chodilo se s hlavou nepokrytou. Již Homeros nazývá achajské reky „kadeřavé“ a o Thersitovi, nejohyznějším to muži před trojskými branami. dí mezi jiným, že jen řídké chumýři pučelo mu na hlavě. Mínění to udrželo se i v pozdějších dobách, ačkoli u různých kmenů a stavů — otroci na př. směli mítí vlasy jen krátce přistřižené — objevují se leckteré odchylky a zvláštnosti.

Zejména Sparťané lpěli houževnatě na starém mravě a nechávali si, vstupující do jinošských let, narůstati dlouhé vlasy, „nejlacinější to okrasu“. Vždyť prý dle výroku, Lykurgovi přičítaného, dlouhé vlasy činí krásné muže ještě sličnějšími a ohyzné hroznějšími. Zvláště pěstili vlasy ve válce a před bitvou upravovali a natírali je, jak dočítáme se u Herodota v líčení bojů u Thermopyl. Xerxes poslal totiž zvěda, aby vyzkoumal, co Sparťané dělají. Když oznámil vyzvědač, že jedni se cvičí, druzi vlasy si česají, podivil se král a dal si tento obyčej od Demarata vyložití. Zvyklost ta zachovala se ve Spartě dlouho; ještě Aristoteles chválí dlouhé vlasy Sparťanů, znamení to svobody, ježto prý není snadno tomu, kdo má dlouhé vlasy, konati dílo otrocké. Později za doby císařské odchýlili se Sparťané úplně od starého mravu, stříhajíce si vlasy zcela krátce, jako zápasníci a stoupenci přísných zásad filosofických.

Poněkud jinak měla se věc v Athenách. Kdežto Sparťané stříhali chlapce dohola a teprve jinochům vlasy růsti nechávali, zdobily chlapce athenské bohaté kadeře až do té

doby, kdy stali se efeby. Tu byly jim slavným způsobem, když dříve Herakleovi obět byla přinesena, ostříhány a domácím bohům říčním obětovány. Ba mnozí rodiče byli tak zbožni či spíše marnivi, že vážili se synkem cestu až do Delf a tam kadeře jeho Apollonovi posvětili. A tak nosili athenští efebové vlasy krátké, avšak došedše mužských let poprávali jim opět delšího vzrůstu, spravující se v té příčině vládnoucí právě modou, která, jak se zdá, dosti se měnila. Proto také jest nesnadno podati spolehlivý popis mužského účesu, jak za několik století byl v obyčeji. Podle zpráv starých spisovatelů, zvláště Thukydidy, měli Atheňané v době starší, kdy oblékali se v ionský chiton, vlasy stočené v uzel nad šíjí neb čelem a zlatými „cvrčky“ upevněné. Ježto však nepodařilo se posud tento účes obraznými památkami na jisto doložiti, byly cvrčkové ony účesy různě vykládány, brzy jako závitkové dráty spěšové, stříbrné a zlaté, brzy jako jehlice do vlasů a podobně.

Jinak ovšem shledáváme na obrazných památkách rozmanité útvary starobylého účesu. Tak pozorujeme, že po době Homerově dlouhé, zkadeřené vlasy byly dosti dlouho ještě modou. Obyčejně splývaly v pravidelných, tuhých pletencích přes šíji; čelo pak vroubeno bylo malými, až s úzkostlivou přesností upravenými kučery. Později bývala celá kštice v zadu páskou ovijena a rozmanitým způsobem více méně dolů spouštěna anebo nahoru otáčena; nejčastěji však zaplétány byly dlouhé vlasy — v století šestém — v copy a kolem hlavy v rozličné poloze obkládány. Také vlasy na čele byly obyčejně se stejnou pečlivostí upravovány v jednu neb několik řad pravidelných kučer. Než v druhé polovici pátého století vymizely starodávné účesy, a jen lidé staromodní objevovali se ještě v dlouhém chitoně a ústroji „cvrčkovém“. Nůžky udržovaly sice vlasy v pravých mezích, avšak jinak ponechána přírodě úplná volnost a vyhoštěna všecka pracná umělost a ztrnulá škrobenost. Rozumí se, že měli marniví šviháci i tu dosti příležitosti blýskati se umělou úpravou svých vlasů, neboť jmenuje se celá řada vlasových stříhů, jako „za-

hrada“, „člunek“ a t. d., jichž zvláštnosti však určití nemůžeme. Než lidé rozumní zachovávali pravou míru, nemajíce vlasu ani příliš zkrátka přistřižených, což pokládáno za skrblictví, ani příliš často nedávajíce jich přistřihovati, aby nebyli jmíni hejsky.

Podobně obrácena byla bedlivá péče k úpravě vousu, kterýž zdál se Řekům důstojnou ozdobou dospělých mužů i starců, ať již vroubil lice, rty nebo bradu; nositi však kníry a míti bradu holou bylo zvykem barbaru. Ionové doby Homerovy holili si, jak se pravdě podobá, svrchní ret, a zvyk ten udržel se, můžeme-li věriti památkám obrazným, i v následujících stoletích, ač vedle toho přichází zhusta i plnovous na bradě, rtech a lících. A jako vlasy v té periodě uměle byly česány, tak přistřihován byl i vous v podobě klínové, zakrucovány kníry, nahoru zatáčeny a jinak upravovány. S vymizením tuhé pravidelnosti v účesu popřáváno volného vzrustu i vousu, jenž jediné přiměřeně k podobě obličeje se přistřihoval. Spartané zakládali si, jak se zdá, na dlouhých knírech; proto dává se naučení v kuse Antifanově u Athenaia tomu, kdo ve Spartě jest: „Kníry nepolírdej.“ Podle zprávy Plutarchovy bylo tam zákonem nařízeno zbabělcům, polovic vousu si oholiti a polovic ponechat.

Holiti si vous docela vešlo v obyčej teprve na makedonském dvoře za vlády králů Filippa a Alexandra, ačkoli výjimkou již dříve někteří změkčilci objevovali se s bradou a tváří hladkou. Z počátku potkal se nový mrav ten s posměchem a v mnohých státech i s prudkým odporem. Protivníci vysmívali se, že mužná tvář zohyzduje se holením, zbabována jsouc nejkrásnější své ozdoby a líci ženskému se podobajíc, a někde dokonce i zákony proti tomu byly vydány, ač bez výsledku. Filosof Chrysippos na př. vypravuje, že na Rhodu jest sice zákon neholiti se, avšak že nikdo ho nedbá, poněvadž všichni se holí; též v Byzantii prý určen jest trest na holiče, jenž holí břitvou, nicméně prý všickni jí užívají. Patrně z toho, že obyčej holiti se šířil se rychle; jediné

stoičtí a kyničtí filosofové podrželi později dlouhý vous, jenž často posměšně „moudrý“ se nazýval.

Úpravu vlasu i vousu obstarával holič, žvatlavou povídavostí již ve starověku pověstný. Mimo to čistil a řezal nehty — dlouhé nehty mítí zdálo se neslušností —, vylupoval stvrdlou kůži a bradavice, vytrhával chloupky na těle — zhýřilí Tarentští první prý předcházeli v té věci příkladem — a vůbec odstraňoval vše, co hyzdilo hladkost a lepost pleti. Holírny samy vypraveny byly podobným nářadím jako u nás; zákazník sedl si na sedadlo, a bradýř zabaliv jej v bílé prostěradlo, chopil se nůžek neb břitvy a obsluhuje hosta bavit jej dle možnosti novinkami a špatnými neb dobrými vtipy. I byly holírny u Reků místem, kde přetřásaly se městské klepy, politické události a literární poměry. Tak prý zvěst o porážce Atheňanů v Sicilii rozhlásil v městě první holič jakýsi, jenž, dovědév se toho od otroka jednoho z uprchlíků, opustil svou dílnu a úprkem hnal se do města, aby ho nikdo nepředěšel. Proto také volá Blepsidemos v Aristofanově Plutu:

Tak co se děje? odkud, jakým způsobem
moh' Chremylos se státi náhle boháčem?
To nevěřím. A mnoho, při sám Herakles,
se od sousedů o tom mluví v holírnách,
že najednou je mužem velmi bohatým.

(Aug. Krejčí.)

V mnohých holírnách shromažďovali se dokonce příslušníci některé fyly nebo obyvatelé některého místa v určitý den, tak že nabývaly téměř významu politických klubů. Byloť vůbec zvykem obecným u Reku choditi do krámů a dílen řemeslníku za společenskou zábavou, i když přichozí ničeho koupiti ani objednatí nezamýšleli. Ba u Lukiana dočítáme se v příčině té věci ještě podivnější. Mnozí nemotorní holiči mají prý výtečné nástroje a veliká zrcadla, ale většina mužů prý dává holiť a stříhati se raději v prostě zařízených holírnách, kde jest holič obratný, a potom prý docházejí k oněm, aby před jejich velkými zrcadly urovnali si vlasy. Je-li Lu-

kianovo vypravování pravdivé, nelze upříti, že shovívavost techto holičů s našeho hlediště jest obdivuhodna a přímo nepochopitelná.

Konečně nemůžeme zamlčeti, že směšná marnivost posedla i mnohé muže do té míry, že ukrývali šediny všetečným zrakům a přirozenou barvu vlasů jinou oblíbenější, jmenovitě rusou, nahrazovali; též vlásenky nebyly věcí neznámou. Ze jednání to u rozumných lidí — najmě v střízlivé Spartě — budilo pohoršení, není s podivéním. Zajímavý doklad toho vypravuje Ailianos. Jednou prý přišel do Sparty vyslanec z Chiu, muž starý sice, ale marnivý. Styděl prý se za své stáří a pokoušel se šediny barvením zakrýti. Než nepochodil dobře. Když veřejně vystoupiv vyložil účel svého poslání, povstal prý spartský král Archidamos a prohlásil: „Jak může něco rozumného povídati nám muž, jenž šalbu nejen v srdci, nýbrž i na hlavě nosí?“ Z podobného asi důvodu vyloučil Filippos Makedonský kohosi z počtu soudců, když znamenal, že vous a vlasy si barví. Nicméně nebyli ani mužové vynikající prosti té slabosti, jako dočítáme se, že Demetrios Falerský barvil si vlasy na rusu. Naproti tomu bylo obecným zvykem natíratí je olejem, aby byly hebké; šviháci pak mazali je i vonnými, mastmi, aby již z daleka šířili libou vůni.

II.

Přecházejíce k vyličení ženského kroje, vytkneme nejprve, že nebylo ve starověku těch pronikavých rozdílů mezi oděvem mužským a ženským jako za naší doby. Oděv ženský skládal se ve své podstatě z týchž kusu jako oblek mužský, a i střih jeho nebyl, zvláště v době starší, valně rozdílný. Jako mužského, tak byly i ženského chitonu dva druhy: delší a kratší (dorský); jest však pochopitelné, že u ženského pohlaví delší chiton byl obyčejnější. Ovšem dívky spartské odívaly se chitonem, který sotva ke kolenům sahal a po jedné straně jsť otevřen, v chodu nohu snadno odhaloval. Kroj ten zdál se Atheňankám, zahalujícím pečlivě v dlouhý chiton

celou postavu, velmi neslušným a dívkám spartským často vytýkáno, že stavějí nohy na odiv.

Obyčejný chiton ženský splýval až k nohám, byl dole až k životu sešit a nahoře skládal se ze dvou částí, které spínaly se na rameni a byly bez rukávů. Častěji však, můžeme-li z obrazných památek tak domýšleti se, nosily Řekyně chiton, jenž převyšoval délkou celé tělo. Přebytké kusy splývaly pak od krku přes prsa a záda dolu, a dvojité tyto části byly na rameni v těch místech, kde byly složeny, upevněny. Chiton sám byl na jedné straně otevřen a jehlicemi nebo sponkami spínán; avšak býval též v dolní části pod pasem sešit, tak že jen jedna strana hoření polovice byla otevřena. Konečně rozumí se samo sebou, že jsa značně dlouhý byl přepásáván pasem, přes který zbytečná část roucha byla vytahována a v ladných řasách malebně dolu spouštěna. Časem přisívány byly k němu volné rukávce, i zdá se, že hoření část, prsa a záda příkrývající, hotovena byla na způsob mantily jako zvláštní část oděvu, ač v souvislosti s ostatním chitonem. Mimo to oblékaly ženy, jmenovitě athenské v době pozdější, pod chiton jakýsi druh lehké a krátké košile, ačkoli obyčej ten nebyl všeobecný.

Vycházejíce z domova navlékaly ženy tak jako muži přes chiton plášť (himation), jenž, zvláště v době starší, ani stříhem valně se nelišil od mužského a též podobným způsobem se nosil. Proto přiházelo se, že mohla žena vycházeti v himatiu svého muže, jak vypravuje Ailianos o manželce Fokionově. Sokrates prý zase jednou zahalil se v plášť své ženy Xanthippy, avšak ona zpěchovala prý se o jakési slavnosti vzíti si plášť mužův, čemuž se nepodivíme, uvážíme-li, že Sokrates nehleděl si valně mody. Klidný mudrc však nepohoršil se, nýbrž odvětil prý ženě své: „Vidiš, že nejdeš se dívat, nýbrž spíše, abys byla viděna!“

Ženské himation podrobena bylo více mode nežli mužské. Zejména nosily je ženy na způsob úzkého šátku (šálu), jen záda aneb hoření díl jejich si zahalujíce, ještě tehdy, kdy u mužů bylo to již neobyčejné; zhusta také přehrnovaly je přes

těl a konečně ukrývaly v něm rády ruce a stahovaly je přes hlavu a z předu okolo brady tak, že jen tvář bylo viděti. V době starší pozorujeme u žen dále bezřasou těsnou sukni, okolo boku pasem spjatou, přes hoření pak část chitonu volnou, krátkou kazajku jako zvláštní část oděvu. Později mizí tato kazajka a jediné těsně přiléhající chiton zůstává; za to však dělá se vykasáným chitonem záhyb přes pás dolů spadající. V době před Periklem stávají se pak roucha vůbec volnější a řásnatější.

Musy s harfou, kitharon a lyrou.

Co látky se týká, hotovily se obleky ženské z vlny a plátna, jehož některé jemné druhy měly zvláštní jména, jako na př. byssos. Zejména pověstny byly v klassické době průhledností a jemností látky, které tkány byly z jakési rostliny lnu podobné a na ostrově Amorgu rostoucí. Látky hedvábné zjednaly si teprve v době pozdější pří-

stup do Recka, avšak nedošly obecného rozšíření — najmě čistě hedvábné tkaniny — již proto, že byly velmi drahé. Zvláště často dříve se zmínka o pavučinových hedvábných tkaninách kojských, pod nimiž tělesné tvary tak prosvítaly, že ani vlastním rouchem zváti se nemohly. Nosily je arci jen fletnářky, tanečnice a lehkovážné ženštiny; avšak vítány byly umělcům, poněvadž jimi lepost údů zřetelně probleskovala. Více než těžké, čistě hedvábné látky byly v oblibě látky polohedvábné, protkané bavlnou, o níž, jak se zdá, nabyli Rekové teprve výpravou Alexandrovou důkladnější známosti.

V barevném oděvu libovaly si ženy, jak jest přirozeno, daleko více než muži. Jest sice pravda, že v zásadě uznávan byl oblek bílý pro slušnou paní a dívku za nejzpůsobnější a nejprůměřenější, avšak vedle toho byly barevné, nejvíce šafránověžluté, a i pestré látky v oblibě. Zvláště v starší době

byly pestré látky kvetované, vzorkované a kostkované v obyčejí. jak můžeme souditi z památek obrazných; naproti tomu hověl vkus klassické doby látkám jednobarevným, zdobě je obrubami a prýmy jednoduchými sice, než pěknými. Pestré vyšívání látky ponecháno pak jako kroj slavnostní, náboženský a divadelní, a v dorských obcích povolovány jediné dívkám záletným a úhonným. V době Alexandra Velikého dostavil se opět úpadek dobrého vkusu. a bohaté vzorkování jakož i obrazné ozdoby těšily se obecné oblibě.

Obyv ženská dělila se rovněž jako mužská v sandály a střevíce, jen že byla častěji asi než u mužů barev pestrých a ozdobnější. Za doby Aristofanovy jmenují se perské střevíce, jež ženy rády nosily, jako muži v též čase lakonské. Rozesnávaly se od jiných druhů tím, že nebyly pracovány jako obyčejně pro každou nohu zvlášť, nýbrž že pro obě se hodily. U sandálů pak zalibovaly si paní podešve s korkovou vrstvou, aby zdály se větší, než ve skutečnosti byly.

Pokrývky na hlavu potřebovaly ženy daleko méně než muži. Trávily zajisté paní stavů vznešenějších větší část svého života v domácnosti a vycházely jen zřídka na ulici. V starších dobách, kdy větší díl hlavy halily v čepcovité šátky, stahovaly si vycházejíce ven himation přes hlavu; to činily zhrusta i později, ale vedle toho chránily se na venkově a cestě kloboučkem, jenž podobal se mužskému petasu, ale měl menší střechu. Později došla obliby tak řečená tholia, lehký pletený klobouk se špičatým dýnkem a širokou střechou, jenž, podoban jsa našemu klobouku slaměnému, páskou na hlavě byl připevňován. Mimo to byly vydatnou ochranou proti paprskům slunečním slunečníky, které, skládající se z pohyblivých hůlek, jako naše slunečníky mohly býti roztahovány a skládány. Na ulicích držely je obyčejně otrokyne nad svými velitelkami a o slavnostních průvodech, jako na př. panathe-najském, dcery metoiků. Tu a tam užívali i muži slunečníků, avšak vykládáno to bylo za zneklečilost a setkávalo se s pohanou. Též vějíři v podobě listovité neb oháňkami z per po-

hrávaly si krásky řecké, chladíce si rozpálené líce aneb půvab vděků svých jimi zvyšující.

Úprava vlasů ženských byla velmi rozmanitá a častějšímu střídání módy podrobena. V době starší upravovaly si ženy, nehledíme-li k ozdobě a šperkům na hlavě, vlasy podobně jako muži. Ale kolem polovice pátého století, kdy mu-

Ženské účesy.

žové odkládali tuhou pravidelnost svého účesu, nabýval pudy také u žen ušlechtilý, jednoduchý ústroj. Při tom jest podotknouti, že Řekyně, pokládajíce úzké čelo za krásné, sčesávaly vlasy obecně dosti hluboko. Obyčejně byly vlasy u prostřed rozčesávány a splývaly v mírných vlnách na obě strany a v zadu volně přes šíji; nejčastěji však bývaly v zadu v uzel svazovány. Podle toho, byl-li uzel nad krkem nebo výše upevněn, a podle rozmanitých tvarů jeho vznikaly také roz-

ličné účesy. Mimo to vplétány byly pásky ve vlasy aneb ovíjely je i čelo; též šátky a sítky zahalovaly buď celý účes aneb jen některou jeho část. Podobně byly šperky vetkávány v účes, sloužice buď k jeho upevnění aneb ozdobě, jako jehlice ze slonoviny, broncu, zlata a stříbra tvarů velmi ladných atd.

Hleděly zajisté již od nejstarších dob paní a zvláště dívky, aby šperky ze zlata, perel a drahokamu zvýšily krásu a půvab svůj, kdykoliv objevovaly se na veřejnosti. Mimo vlasové ozdoby a zlaté neb stříbrné sponky k spínání obleku nosily prsteny na ruku — obyčejně na čtvrtém prstě levé ruky —, náušnice, řetízky na krku, náramky, ba i — ač nejvíce dívky záletné — kroužky nad kotníky nohou. Jakou cenu mohly tyto skvosty míti, lze posouditi ze zprávy, že šperk matky Alkibiadovy Deinomachy cenil se na 50 mín (asi 1800 zl.).

Naproti tomu bylo nedůstojno muže krášlit se zlatými šperky vyjímaje prsten, jímž pečetil důležité listiny a svůj majetek. Za Homera nebylo ještě užívání pečetního prstenu známo, i jest pravdě podobno, že dostal se k Řekům z východu. Muži prostému bylo spokojiti se prstenem železným; ale lidé zámožní honosili se prstenem zcela zlatým aneb uměle řezaným kamenem ve zlato vsazeným. V dobách pozdějších (a to již za války peloponneské) stavěli někteří marnivci rádi na odiv počet a vysokou cenu svých prstenů; zejména blýskali se jimi před obecnstvem umělci hudoucí na kitharu nebo lyru. Než i Demosthenovi bylo vytýkáno, že v dobách pro obec smutných zdobí okázale své ruce prsteny, a též Aristoteles nebyl prý prost této slabosti. Naproti tomu bylo hanbou míti uši provrtané dle zvyku barbarského, což s pohanou vytýká Xenofon o Boiofanu Apollonidovi.

Řekyně hověly téměř obecně zlozvyku líčiti se (vyjímaje dobu smutku) zvláště k vycházkám, aneb když půvaby svými chtěly na muže působiti. Suřík, šťáva morušová atd. vdechovaly růžovou záplavu na líce jejich, kdežto běloba a křída dodávaly bělostného vzezření pleti zažloutlé. Vedle toho natíraly si obočí, malovaly obličej pod očima, barvily vlasy —

nosily i nepravé — a k jiným tajnostem toaletním braly útočiště, aby nahradily, čeho macešská příroda jim odepřela. Zlomysluý Alexis dochoval nám celý rejstřík umělých prostředků, jichž ženy, zvláště záletné, užívaly, jako vycpávání boků, umělé zvyšování postavy, stahování atd.

Líčiti se zdálo se Atheňankám tím nutnější, poněvadž stále prodlévání doma a nedostatek tělesného pohybu ubíraly

Paní se strojící.

jim přirozené svěží barvy. Nescházelo sice hlasu varovných. Moudrá Fintys na př. praví v té příčině: „Jestliže bys přemluvil svou ženu, aby bez ostychu cvičením těla se zabývala, našel bys, po čem dávno jsme toužili, pravou ozdobu těla. Neboť nad zdraví nezdá se mi býti lepší žádná stužka na krk, ni síť na vlasy. Žena pak zdravá byla by daleka toho, aby žádala si běloby, natírání víček pod okem a jiných barev, jež malují tvář a ničí ji.“ Proto také radí rozumný Ischomachos u Xenofonta své nezkušené žince, aby se nelíčila, ježto by tím

mohla klamati lidi cizí; kdo však stále spolu žijí, jsou prý brzy usvědčeni, jestliže by se pokoušeli šáliti jeden druhého.

Mnohdy způsobovalo líčení ženám a dívkám nemilé nesaňáze, jak líčí je barvami ponekud křiklavými zlomek Ebulův:

U Dia, nejsme ni bělobou natřeny,
ni v tvářích namazány šfávou z moruší
jak vy; a když pak v létě ven si vyjdete,
od očí tekou černé vody potučky
vám dva; a z lící vašich potu hojný zdroj
na šíji brázdu tvoří pěkně červenou,
kol tváři vlasy vaše sem tam vlajíce
se šedým podobají plné bělohy.

Konečně nechyběla hojnost vonných mastí a jiných vonavek na toaletním stolku paní a dívek řeckých.

III.

Promluvivše o nejdůležitějších kusích obleku, jichž užívali muži i ženy v době klassické, zmíníme se stručně ještě o historickém vývoji řeckého kroje a o nejhlavnějších řemeslech sem se vztahujících. Na některých místech poukázali jsme již k rozdílu, jenž zřejmý jest ve způsobě nošení a střihu šatu za doby archaické a doby klassické, i připojíme ještě aspoň to nejdůležitější.

Jako ve všech směrech života, tak byly i v kroji perské války mezníkem, dělícím starou dobu od nové. Vítězné boje proti přesile barbarské povznesly národní sebevědomí i kázeň a naučily Řeky vážiti si svých domácích statku a vzdělanosti, kteréž ocitly se v nemalém nebezpečství. Potřeba nápravy uznávala se obecně jako v jiných odvětvích tak i v kroji, kde národní ráz, jednoduchost a individualita zjednávaly si znenáhla náležitou váhu, vytlačující cizí nevкус, přesytenou nádheru, pestrost barev a strnulou, úzkostnou pravidelnost doby dřívější. Těž demokratický duch oné doby, volně a mocně hlavu svou pozdvihující, působil blahodárně k vyrovnání ústroje

stavů vyšších a nižších na základě prostoty, jako zase spanilé výtvary umělecké třibily a šlechtily krasocit lidu a k napodobení v kroji jej vybízely. Jediné bohům náležela nádhera v obleku a ozdobě; avšak občanům slušela úměrná, vytríbeným vkusem zušlechtěná jednoduchost.

V hotovení rouch měl domácí průmysl veliké účastenství. Otrokyňe čistily, třepaly, česaly a sprádaly vlnu, a paní sama setkávala ji u stavu v tkaniny. Ovšem neobešla se domácí činnost úplně bez řemeslníků. Tak na př. třeba bylo vyčištěnou a vyčesanou vlnu před spředením dáti barvíři k obarvení a hotové tkaniny valcháři k valchování a npravení. Mimo svrchu vzpomenuté čištění nošeného oděvu připadal valchářům též úkol krejčí, i měli ve větších městech rozsáhlé obchody modní, v nichž mnoho pracovníků i dělnic zabývalo se přístřihováním a sešíváním látek na oděv. Ve velikých závodech bylo rozdělení práce dosti do podrobná provedeno; tak byly na př. v Athenách továrny na oděv, kde jenom chlamydy se hotovily, a v Megaře dílny na řemeslnické chitonv (exomides). Podobně vznikaly rozsáhlé továrny, kde umělé výrobky tkalcovské dospěly k veliké dokonalosti, tak že práce domácí s nimi nemohla se měřiti.

Zhotovování obuvi připadlo již dávno obuvníkům, jejichž řemeslo sice velmi často se připomíná, ale přílišné vážnosti se netěšilo. Také obuvnictví provozovalo se často po způsobě továrním s rozdělením práce, a vedle toho tvořili přístipkáři ještě zvláštní, velmi četně zastoupené řemeslo. Často zabývali se výrobou obuvi i koželuzi, jejichž živnost byla sice výnosná, než pro nečistotu a zápach nevelmi vážena; z té příčiny byly koželuzny obyčejně mimo město.

Poněvadž dílny obuvníků jako jiných řemeslníků byly často navštěvovány (mnohdy i od lidí, kteří nehodlali ničeho koupiti ani objednati), zobrazovali malíři na vasách zhusta výjevy z nich. Tak spatřujeme na jedné vase, jak paní jakási dává si v dílně vzíti míru na střevíce. Děje se to pak způsobem velice zvláštním. Paní totiž postavila se na nízký stolek obuvníkův, na němž jest tvrdá, dřevěná deska. Stojí bez po-

chyby na kuse kůže; vedle sedící mistr vykrajuje podešev kněpem podle nohy její, zatím co tovaryš, drže v ruku zabnutou kůži, zkouší, jak svršek padne na nohu. Na stěně visí rozličná šidla, kousky kůže, kopyta a košík, pod stolkem pak nějaká nádoba.

Zajímavý obrázek z obuvnického krámu vyličil také pekne Herondas ve svých mimijambech. Dvě paní přišly vybrat si nějakou obuv, a ctihodný mistr, předkládaje jim bohatý výběr, vynáší výmluvnou řeč výtěčnost a bezvadou dokonalost svých výrobků: „Nuž dej sem nožku, nechť postavím ji na podešev! Dobře přiléhá. Ničeho nepřidávej a ničeho neubírej, vše pěkné padne dobře těm, které jsou samy slíčné. Rekneš, že Athena sama podešev tento vykrojila.“

Obuvník při práci.

Hostiny. pokrmy a nápoje.

I.

Rekové jedli za historické doby obyčejně třikrát denně. Záhy z rána požívali snídaně, skládající se z chleba, namáčeného v nesmíšeném víně; kolem poledne byla masitá snídaně, záležející u zámožných aspoň částečně z teplých pokrmů, a k večeru — za doby Homerovy v poledne — bylo hlavní jídlo, náš oběd, jehož Rekové, proniknutí jsouce společenským duchem, požívali nejraději ve veselé společnosti přátel a zná-

mých. Ve Spartě dokonce (a i v jiných obcích dorských, jako na př. na Kretě) nejedl občan v rodině s chotí a dětmi, nýbrž společně s druhý v kroužcích (syssitia) asi patnáctičlenných. Přijetí do těchto společností stolních záviselo na jednomyslné volbě všech členu. Bylo pak ve Spartě společné stolování občan-skou povinností, již ani králové nesměli se vymykati; kdo zaneprázdněn byl pilnou prací, tomu bylo řádně se omluviti. Plutarchos na př. vypravuje, že král Agis, vrátiv se z vítězné války, žádal, aby mu podíl jeho poslán byl domů, ježto by rád pojedl s manželkou; avšak žádosti jeho nebylo vyhověno, a když král mrzut jsa druhého dne neobětoval, jak byl povinen, upadl ještě v pokutu.

Také u ostatních Reku nahodila se v zámožnějších domech zhusta příležitost ku společnému jídlu. Když konala se oběť, když narozeniny, sňatek nebo jiná rodinná slavnost se slavila, když vracel se přítel z cesty aneb na delší dobu rodné město opouštěl, když vítěz oslavoval své vítězství v některých závodech, a v nesčíslných jiných případnostech soukromého života scházel se kroužek družných přátel k společnému jídlu a pospolitě zábavě. Zhusta také stávalo se, že o veřejných obětech pohoštěn byl lid na útraty obecní. A jaké množství dobytka bylo někdy poráženo o těchto slavnostech, můžeme posouditi na př. z toho, že o výroční oslavě vítězství Marathonského obětováno bylo pět set koz Artemidě a že řečník Isokrates mluví o třech stech kusu skotu, jež vykrvácely mnohdy pod rukami obětníků.

Často strojily také veselé společnosti, jmenovitě mladších lidí, hostinu ze společných příspěvků buď v penězích anebo v potravinách; byl to jakýsi druh pikniku, o němž již v básních Homerových dříve se zmínka. Kvasy ty slavily se v domě některého účastníka aneb v příbytku půvabných dívek a společlivých propuštěnců; mnohdy určeno bylo příhodné místo na břehu mořském k tomu účelu. Též ve Spartě připravovány byly svrchu dotčené syssitie z měsíčních příspěvků spolustolovníků; jediné náklad na královský stůl zapravoval stát sám.

Vzhledem k úpravě a hojnosti jídel dlužno lišiti prostotu starších dob od pozdější rozmařilosti, jakož i na paměti míti různou povahu podnebí a životní podmínky jednotlivých kmenu. Nicméně možno celkem tvrditi, že Řekové, u nichž dle výroku Demarátova ku Xerxovi chudoba byla domovem, nebyli stolního přepychu tak milovní a k labužnictví tak náchylni jako Římané, a že střídmost jejich činila — aspoň ještě v době Herodotově — velkou protivu k nádheře a hojnosti perské, kde o narozeninách boháčů býk, kůň, velbloud a osel v celku upečení byli přinášeni a kde zejména mnoho zákusku přicházelo na stůl. Proto říkali prý Peršané o Hellenech, že přestávají jisti jsouce hladovi, a Pausanias, dav si po vítězství u Plataj předložití bohatou hostinu perskou, zvolal prý: „U bohů! Jak mlsný byl Peršan, že tolik máje věci přišel si pro naši kaši!“ Jest pravda sice, že již v době pohomerské řecká kuchyně obohacena byla v mnohých směrech, ježto čilejším obchodem pozemským a námořským plodiny z rozličných krajín snadno se dovážely a také zahradnictví i polářství vzkvetlo. Zvláště v bohatých osadách obchodních, v ionských městech maloasijských a v kruzích šlechtických šířila se rychle záliba v hojném a dobrém stolování, takže i zákonodárství zakročovati musilo. Přes to udržela se až do války peloponneské v středním stavu poměrná střídmost, od východního přepychu značně vzdálená; teprve úpadkem mravu v době té otevřeny byly dvěře i stolní rozmařilosti dokořán.

Co různosti jednotlivých kmenu se dotýká, pověstna byla najmě spartská skrovnost. Při společných obědech, o nichž zmínili jsme se svrchu, byla denně hlavním jídlem známá ona po celém Řecku černá polévka, jež, připravována jsouc z veprového masa vařeného v krvi a octem i solí kořeněna, nepodobala se příliš naší polévce svou hustotou a živností.

Zákusky byly sýr, olivy a fíky. Mnohdy však přinášeli stolovníci mimořádně zvěřinu, rybu neb pšeničný chléb a častovali jimi druhy po obvyklé polévce. O kvasech obět-
ních jedlo se sice hojněji a lépe, než celkem zdála se kuchyně spartská ostatním Řekům prostou a chudou. Jak Plutarchos

vypravuje, doslechl prý jakýsi král pontský o pověstné spartské polévce; i koupil si lakedaimonského kuchaře, aby mu ji připravil. Když okusil jí, nechutnala mu. I řekl kuchař: „Této polévky, ó králi, jest požívati po koupeli v Eurotu.“ Charakteristická také pro spartské smýšlení jest anekdota, vypravovaná týmž spisovatelem. Jakýsi Spartan, koupiv si v hospodě rybku, dal ji připravit hospodskému. Když pak tento žádal na něm sýr, ocet a olej, odvětil prý: „Kdybych to měl, nebyl bych koupil rybu.“ Ovšem stavěli Sparťané rádi tuto svou zdrželivost na odiv, jako Agesilaos na př., jenž poručil předložené mu lahůdky v Aegyptě helotům dáti, sám pak jen ta nejprostší jídla si podržel.

Naproti tomu známi byli Boioté, usedlí v úrodných nížinách, zahalených v těžký vzduch bahenný, jedlictvím, jež právě tak jako duševní tupost jejich vítaným bylo terčem vtípum komických básníků a v Athenách téměř vešlo v přísloví. A byť mnoho z ústipku těch šlo na vrub politické řevnivosti a závisti z jejich výborné půdy, tož přece závažno jest svědectví Polybiovo, dle něhož Thebané oddali se po krátké době slávy rozmařilosti, tak že bezdětní prohýřili jmění s přáteli a i mnozí z otců projedli větší část majetku s hosty; ba mnozí prý slavili více kvasů za měsíc, než bylo dní. Nad Boioty, kteří hojnou, ale více hrubou stravou se naplňovali — odtud zovou se u Aristofana hrubochlební jedlíci —, předčily labužnictvím a vybranou úpravou jídel mnohé obce řecké v dolní Italii a Sicilii, jako Sybarité (ti prý odměňovali kuchaře za zvláštní vynálezy patentem na rok), Tarentští a Syrakusští; též obchodem zbohatlí Korintští, Elidští a velkostatkáři thessalští stolovali dobře a hojně. Zejména byla sicilská kuchyně proslulá u přátel dobrého stolování. Proto také, když v době makedonské výteční kuchaři v domech vznešenějších chováni byli a zvláštní odvětví literatury obíralo se popisem bujných kvasů a systematickým spracováním kuchařského umění jak v prose tak ve verších, zaujímalí Sicilští v obojí příčině místo velice čestné.

Kuchaři usazovali se zhusta mimo svůj domov a činili

domácím kuchařům soutěž dosti citelnou. Všichni umělci toho druhu byli velmi honosivi u hrdém vědomí svých zásluh a, stojíce i s nádobami svými na zvláštním místě hrnčířského trhu, najímání byli za zvláštních příležitostí, kdežto obyčejné potřebě denní vyhověla domácí paní nebo otrokyně.

Naproti dosti značnému přepychu svrhu dotčených obcí velebena byla jednoduchost a prostota attických hostin, jmenovitě v dobách starších. Obyčejné jídlo nestálo střídného Atheňana příliš mnoho, neboť stačil, jak se zdá, obolos (asi 6 kr.), aby nakoupil si obvyklých potravin vyjma to, co z obilí se připravovalo. V Athenách byla vždy výše ceněna společenská zábava, jež rozproudila se nejhlučněji při symposiu, kdy kolovaly číše ušlechtilého moku Bakchova. Tak jednoduše jako Platon, jehož zamilovanou krmí byly fíky — odtud zván byl fikomil —, nestolovali sice všickni Atheňané; nieméně ustupovaly u nich hrubé požitky valně do pozadí a zlatá cesta střední zachovávána. Odtud pochopíme odpověď, již dal parazit jakýsi na otázku, líbí-li se mu athenská tabule více než chalkidská: „Mně milejší jest předkrmí na Chalkidě než celá hostina v Athenách.“

Obyčejný oběd skládal se z vlastních jídel a zákusku. Počet a hojnost jídel řídily se dle poměru hostitelových a nelze tudíž v té příčině všeobecných pravidel stanovit. Jen to jest jisto, že na stul boháčův přicházely většinou vzácnější ryby a masité pokrmy; chudší pak spokojovali se lacinějšími rybami a stravou rostlinnou.

Poněvadž o kvasech athenských dochovalo se nejvíce zpráv literárních, promluvíme o zvyklostech při nich běžných poněkud šíře, majíce na zřeteli především hostinu, již někdo vystrojil na své útraty.

Obyčejně zval hostitel osobně své známé, s nimiž stýkal se na náměstích, v gymnasiích a jiných veřejných místech téměř denně, beze všech okolků. Avšak i ten, kdo nebyl výslovně pozván, mohl bez ostychu dostaviti se, byl-li s hostitelem anebo jiným z hostí v přátelství. Volnosti té bylo zhusta zneužíváno, zvláště od tak řečených parazitů, kteří,

potloukajíce se na náměstí, v lázních atd., slídili, kde nějaká hostina se stoji, a všemi prostředky k ní se dotírali. Byla to smělá cháska, již dle Plutarchových slov ani oheň ani železo nezdrží od hođu a která hotova byla snášeti ponížení všeho druhu, jen když hladovému vždy žaludku jejímu kynula hojná žeň. Nejvíce přivinovali se k nezkušeným, mladým lidem, jakož jest zcela přirozeno. Neboť úkolem jejich bylo jednak vtipy často mělkými a šaskářstvím i hrubým bavití stolovníky a býti terčem jejich bujných rozmarů, jednak pochlebovati a obdivovati se hostiteli a s ochotnou úslužností pomáhati při všelikých i nepěkných kouscích. A poněvadž fatkářům těmto na přízni hostitelů tolik záleželo, připravovali se i ze zvláštních sbírek anekdot, jen aby hosty co nejvíce rozesmáli a u veselé nálady udržovali.

Když hosté, obyčejně 6—9 počtem, vykoupavše se dříve a úpravněji se přistrojivše sešli se k večeru v hostitelově domě, usedli na lehátkách, načež jim otroci buď domácí neb vlastní odebírali opánky a nohy umývali; potom uléhali — dobrý mrav žádal, aby se to dalo způsobně — obyčejně po dvou na lehátku, opírajíce se levým loktem o polštáře a pravou ruku volnou si ponechávající, aby jí pokrmý do úst bráti mohli. Lehátka ta byla zhusta z drahého dřeva a kovu pracována a skvostnými koberci pokrývána; otužili Sparfané však pokládali se v době starší na holou pryčnu z tvrdého dřeva. V době Homerově jedlo se na stolicích sedě; později drželi se obyčeje toho Krefané a jinde ženy i dítky vůbec, pokud za zvláštních příležitostí, jako o svatbách a rodinných slavnostech, účastnily se hostiny společně s muži. Jinak jedly ženy, byli-li pozvaní hosté v domě, pravidlem samy v ženských komnatách.

Před jídlem podávala se voda v umývadlech, a hosté, umyvše si ruce, brali si rozkrájené pokrmý s malých třínohých stolků, před lehátky stojících (v době herojské měl každý stolovník svůj stolec), pouhými prsty. Proto otužovali si někteří výstřední kvasovníci ruce, aby horkých pokrmů bez úrazu chápati se mohli — Filoxenos na př. ponořoval v lázni

často ruku do vřelé vody — aneb nosili dokonce rukavičky, jako jakýsi Pithyllos. Oba labužníci ti žádali si vůbec požívatí pokrmů co nejvíce horkých; první z nich prý vyplachoval si ústa vřelou vodou, aby nikdo tak rychle jísti nemohl jako on, a druhý nosil prý i na jazyku koženou obálku. Vidliček a nožů se neužívalo; jediné lžice byla v obyčeji a to buď naši podobná k pokrmům moučným, anebo s ostrou násadkou k otvírání vajec a blemýžďových skořápek; polévky v našem slova smyslu nebylo. Podobně ubrus a ubronsky nebyly známy; z té příčiny otírali si hosté ruce měkkou střídou chlebovou nebo těstem zvláště k tomu účelu upraveným; při větší pak hostině podávána byla po jednotlivých jídlech voda a ruce ručníkem osušovány. Místo našich talířů zastupovaly dřevěné okřínky; chléb přinášen byl v pletených košících a jídla na plochých mísách.

II.

Po všeobecných těchto úvahách promluvíme o potravinách nejobyčejnějších a pro starořecký život nejvíce charakteristických. Národním pokrmem řeckým od nejstarších dob byla tak zvaná maza, kteráž i v pozdějších časech na století lidí chudých a střídmych zachovala si své místo. Dle nařízení Solonova dávána byla i těm, již stravování byli v prytaeu na státní náklad. Byla to jakási kaše nebo hnětenina, připravovaná z ječné mouky neb tlučé a sušená v kulaté formě; podle přísad a tekutiny — mléko, vino —, již byla navlažována, bylo jí několik druhu. Jako pokrm otroků a chudých lidí připomíná se též jakási kaše z pšeničné mouky, již prý zvláště staré, bezzubé ženy rády pojídaly. Arkadové pak živili se i jedlými žaludy, což vykládáno bylo u ostatních Reku za známku jejich nevzdělanosti.

Od mazy třeba rozlišovati chléb, pečený obyčejně z pšeničné mouky. V starších dobách přicházel na stoly méně zámožných zajisté jen v dny slavnostnější, a také mužům v prytaeu chovaným předkládán byl dle nařízení Solonova

A když prý Paflagon (totiž Kleou) žádal rady, aby vyslechla, co řekne posel lakedaimonský, jenž přišel vyjednávat o příměří:

Všichni z jedněch úst tu křičet začali:

O míru? Ted? Bloude! Co se u nás
dověděli o laciných sardelích!

Nač mír potřebujem? Ať je vojna!

(Nebeský.)

Ryby větší a lepší byly arci dražší: tak uvádějí se ceny 4, 5, 8, 10 obolu. Jednotlivé, oblíbě se těšící druhy vypočítávají není zde místa; i podotýkáme všeobecně jen tolik, že labužnost a rozmařilost Hellenů v pozdější době vztahovala se především k rybám, které ještě v potravě reku Homerových valně na váhu nepadají. Z té příčiny byl rybí trh výběračným labužníkům místem velmi zajímavým, pilně jsa od nich navštěvován. Jak vše hruulo se dychtivě na rybí trh, když zvoncec dáno bylo znamení, že prodej se počíná, můžeme domyslit se z rozkošné anekdoty u Strabona.

Citarník jakýsi v Iasu hrál prý před obecenstvem pozorně naslouchajícím. Jakmile však zazněl zvonec, odběhli prý všichni až na jednoho člověka přihluchlého. Umělec, přistoupiv k jedinému posluchači svému, pravil: „Jsem ti velice povděčen, dobrý muži, že máš takovou čest pro mne a lásku k hudbě. neboť ostatní, uslyševše zvonce hlas, vzdálili se.“ I vece jemu přihluchlý: „Co díš? Což pak zvonec již zvonil?“ A když citarník posvědčil, zvolal: „Buď s bohem“, a povstav odešel.

Komičtí básníci líčí často sprostou hrubost a ponurou zasmušilost obchodníku s rybami, když málo jim podáváno, barvami velmi živými. Kdybychom mohli jim zplna věřit, byly ziskuchtivosti prodavačů položeny meze tím, že jim zakázáno bylo ryby vodou polévat, aby nutili se k rychlejšímu prodeji. Méně než mořské ryby ceněny byly ryby sladkovodní; vzácnou výjimku však činili výteční úhoři z boiotského jezera Kopais, jichž kus za Aristofana stál 3 drachmy (asi 1 zl. 8 kr.). Když Lysistrata ve stejnojmenné veselohře Aristofanově si přeje, aby zahynuli všichni Boiotové, namítá Kalonike: „Ne

přece všichni, vyjmi aspoň úhoře!“ Proto není divu, že Boiotové pokládali své velebené úhoře za oběti ne nehodné bohů, ač všeobecně ryby se neobětovaly.

Cerstvé maso, vyjímaje loveckou kořist, jedno bylo za starodávna jen o obětech. Teprve za doby Aristofanovy objevovaly se masité pokrmy v kuchyních bohatších častěji, ale člověk prostý živil se i tehdy nejvíce potravou rostlinnou a rybami. Bylo pak to, jako již v době herojské, především maso skotu — za Solona stál kus 5 drachem (asi 1 zl. 80 kr.), v době rozkvětu 50—100 drachem (asi 18—36 zl.) —, koz, ovci — kus za 10—20 drachem (asi 3 zl. 60 kr. až 7 zl. 20 kr.) —, vepru a zvláště uzené kýty. Později jmíno bylo i pečené sele — kus za 3 drachmy (asi 1 zl. 8 kr.) — a leckde i tučná pečeně z osla, zvláště břišní kus, za jídlo dosti chutné. I různé druhy jaternic a jelit, jež nadivány byly krví, smíšenou se škvarky a kroupami, měly hojnost ctitelu; často však podvodní obchodníci nacpávali je masem psím a oslím. Ze zvěřiny pokládán byl zajíc za největší pochoutku, a přísloví attické „Zíti v samých zajících“ označovalo nejvyšší blahobyť. Dle mínění slavného gastronomu Archestrata má se zajíc jisti horký hned z rožně a posypaný solí; též prý neškodí, je-li maso ještě trochu syrové a krvavé. Zvláštní jest, že i maso liščí zdálo se maloasijským Řekům lahůdkou, zvláště na podzim, kdy hrozny zchutnělo.

Z opeřenců pečený byly koroptve, kachny, kuřata, husy (někteří dokonce prohlašovali je za nejlepší pečení světa), kvíčaly — jídlo z nich stojí u Aristofana drachmu (asi 36 kr.) —, kosi, špačkové, divocí holubi atd. Zvláště lahodily mlsným jazykům kvíčaly; odtud mluvili Řekové „o pečených kvičalách“ jako my o pečených holubech, kteří do úst lítají. Podvodní prodavači však nafukovali je, aby zdály se tučnější.

K zákuskům sloužil znamenitý sýr sicilský — domácího užívalo se více při pečení a vaření —, hrozny, brozinky, mandle, ořechy, datle, fiky, olivy a jiné ovoce; dále zvláště koláče a rozličné jemné pečivo. Zákusky ty měly také účel

drážditi chut k pití a byly v době makedonské velmi hojné; tak připomínají se pod tím jménem také zajíci, kačny, kuřata a jiná drůbež.

Za časů homerských peklo se maso nejvíce na rožni; vedle toho zaváděno bylo znenáhla pečení nebo vaření v oleji, jenž zastupoval naše máslo. Řekové znali sice také maslo, ale užívali ho jen k potřebám lékařským, zpracovávající mléko domácích zvířat v sýr, který, jak sám o sobě, tak ve spojení s jinými pokrmy důležitý měl úkol v jejich výživě. Též vejce byla potravou velmi rozšířenou. Důležitá také pro řeckou kuchyni byla sůl, již k úpravě rozmanitých jídel bylo potřeba. V Athenách nestačila domácí výroba ohromné spotřeby, i byl nedostatek ten uhrazován vývozem z Megary, což cenu její dosti zvyšovalo.

III.

Nápojem Řeků v prastarých dobách bylo mléko kozí, ovčí a v menší míře (aspoň za času historických) kravské; dále strojen byl z medu divokých včel jakýsi druh opojného nápoje, medovina. Avšak velmi záhy začínali Řekové vedle vody, již slavný lyrik Pindaros nazval nápojem nejlepším, pítí obecně víno, ježto rozličné nápoje ječmenné, podobné našemu pivu, které Thrakum, Aegyptanum a jiným národům známy byly, nedošly ve vlastním Řecku nikdy rozšíření. Vždyť ohnivý Dionysus mek rodil se v hojnosti na slunných stráních pevniny i ostrovů a též z ciziny snadno mohl být dovážen, tak že i chudí dle libosti mohli si ho popřát. Za Demosthena na př. stál metretes (38-88 litru) attického vína venkovského 4 drachmy (asi 1 zl. 44 kr.); druhy vzácnější byly ovšem dražší, ježto metretes chijského placen byl za dob Sokratových mínou (asi 36 zl.)

Řekové zpomínali, popíjejíce ušlechtilého nápoje, vděčně i dárce a ochránce révy, boha Dionysa, jsouce té víry, že konají bohubilý skutek, mají-li dar jeho v náležitě vážnosti a úctě. Proto slaveny byly svátky boha vinodárce nevázaným veselím

a nesetřeno révové šťávy, již i otrokům — ovšem v jakosti chatrnější — bylo dopřáváno s dostatek; také mužové obecně vážení neuběhli v porok, jestliže moudré hlavy jejich v tyto dny klesaly pod tíží nápoje hojně požitého. Tak na př., když slaveny byly tak řečené choes (svátek konvie), druhý to den antheserii, konán byl před chrámem Dionysovým jakýsi závod pijácký. Rozjařený lid jásal; účastníci drželi v rukou konvici vína a na dané znamení polnici přichýlili ji k ústům; kdo nejdříve vypil, obdržel cenou měch vína. Ba bylo téměř náboženskou povinností o slavnostech Dionysových opojiti se, a za Ptolemaia Dionysa, krále aegyptského, pokládáno bylo za těžké provinění, zůstal-li kdo střízlivý. Tak byl by zahynul filosof Demetrios, jež kdos obvinil u krále, že pije vodu, kdyby byl nenapravil chyby své a hned ráno, byv povolán k zodpovídání, vína hojně se nenapil. Tím více bila v oči pověstná spartská střízlivost, již chválí Sparfan Megillos v Platonových „Zákonech“ asi těmito slovy: „Každý, kdo by potkal někoho v opojení se potulujícího, uloží mu ihned převelkou pokutu a nepustí ho, ani kdyby se vymlouval na Dionysie, jako jsem kdys u vás viděl lidi na vozech a v Tarentě, naši osadě, uzřel jsem o Dionysiích celé město opilé.“ Arci nemohli Sparfané, kteří předváděli opilé heloty jednou do roka jako výstražný příklad mladíkům, jednati jinak; než v ostatních obcích řeckých převládalo mínění shovívavější, a sám Platon nesoudí příliš přísně, řka: „Píti až do opojení nesluší jindy leč o svátcích boha vínodárce.“

Řekové popijeli víno se zbožnou úctou, spatřující v něm živý zdroj blaha a rozkoše; vínem povznášeli ducha z lopotných trampot denního života, vínem rozněcovali mysl k velkým myšlenkám a rozhrívali srdce k vroucím citům; při víně zapomínali na trudné hrůzy pochmurného podsvětí a na obtíže blížíícího se stáří. Tak čteme nadšenou oslavu vína v Aristofanových „Rytířích“:

Jaká drzost! Tlachale ty z kašny!

Vínu laješ, že v něm není rozumu?

Co ti pruží činnost víc než víno?

Hle, když lidé pijí, tu jsou boháči,
Vše se daří, vyhrávají soudy,
Blahem oplývají, blaží přátele.
Pročež přines honem konev vína,
Rych si rozum svlažil k řečem rozšafným.

(Nebeský.)

Odtud pocházelo obecné mínění, že s vínem zavítává také laškovný Eros a milostné Musy, a zprávy o mnohých básnících, ať pravdivé ať vymyšlené, hlásají, že hledali a nalézali v perlicí se šťávě vysoký vzlet a jaré nadšení. Již báječní pěvci Musaios a Eumolpos prohlásili prý věčnou opojenost nejkrásnější odměnou ctnosti doličující, kterak spravedliví tráví čas v podsvětí v ustavičném hodování a opojení, a lyrikové řečtí vybízejí v písních svých k pilnému požívání božského daru Dionysova, dokud svěží jarost a bujará síla jest v těle. Tak čteme ve sbírce písní anakreontských:

Kdy víno pítí počnu,
tu tichne péče každá.
Co práce, co mně bída,
co platný mně starosti?
Ač nechcem, mřít musíme.
Či snad žitím mám bloudit?
Ej, pijme radši víno
Lyaja rozmilého;
pitím všechny dojista
naše starosti stihnou.

(Marjanko.)

Těž Alkaios pobádá horlivě k požitku vzácných darů ušlechtilé révy, která mu jest stromem nejpřednějším. Smíme-li věřití Athenaiovi, předcházel sám dobrým příkladem, svlažuje si hrdlo za letního vedra, aby se schladil, v zimě pak, aby se zahřál; vínem prý utěšoval se v protivenstvích a oblažoval se v radostech. Na ukázkou podáváme zde dva zlomky v překlade Brtnického:

Vína proudem ovlaž nitro mi. Neb hvězdy se obrací,
nezdravé počasí jest a celý svět trne úpalem.

Zaznívá z lupení libě konik a zvučivé, hlasné
rozlévá cvrčení od perutí svých, v době té, kdy buh
kolmo slunce paprsk shůry sesílá k zemi týravý.

A na jiném místě volá:

Nesmíme myslí vzdáti se pohromám,
bolem žít se nemnoho prospěje;
ó Bakche, nejlepší je lékem
víno přinést a se jím opájet.

Byť pak nemírný požitek vína přinášel starí mnohé obtíže,
nedělá si básník z toho těžkou hlavu těše se: „Což nemusím
jednou zemřít? Co na tom, jestli pakostníci trapez nebo jako
svízný běhoun sestoupím v Hadův příbytek? Vždyť mnozí mne
pak ponесou; i nechte mne kulhatí, přátelé, proto nevynechám
zajisté kvasu.“

Opatrněji vede si rozvážný Theognis v té příčině:

Z části tě, víno, slavím, částečně haním, mně nemožno
jest zcela zášť cítit k tobě, ni v lásce tě mít.

Tyť špatné i dobré jsi. Z lidí kdo tě může pokárat?

Však kdo i pochválit, dosti nadán rozumem? (Krsek.)

Ni méně tvrdí jinde též básník:

Jsem mezi blázny také bláznem,

a dále:

Hanba, by muž napilý zůstal s muži, již spíti nejsou,

hanba, by byl střizliv v spolku mužův opilých.

(Krsek.)

Nelze upírat, že Řekové dospěli v pijáctví k veliké
dokonalosti. Jak mnoho jednotlivci snesli, můžeme posouditi
na př. z Platonovy „Hostiny“. Sám velebný mudrlec Sokrates
nelišil se v té příčině od svých krajanů, avšak vynikal nad
ně takovou silou duševní, že nikdy, byť sebe více pil, se ne-
opil. Tak přiznávají se Pausanias a Aristofanes hned na po-
čátku symposia, že již včera byli silně „stříknuti“ a proto že
nemají chuti opět vínem se přeplnit; Sokrata však vyjímají,
neboť jemu jest prý lhostejno, jak se popijí, ježto mnoho
snese. Všickni účastníci souhlasili a, popíjejíce každý dle
libosti, hovořili o Erotu. Avšak pozdě v noci přikvápí ještě

s křikem ověnčený a opojený již Alkibiades v průvodu fletnářky i jiných přátel a žádá si velikého poháru; potom připije z nádoby přes 2 litry jímající Sokratovi, který klidně k jeho počtě touž nádobu vyprázdní.

Když mužové starší a vážní tak hověli pitce, oč bujněji vedli si mladíci, k nimž Řekové byli vubec velmi shovívaví! Athenaios zvětšil jména vynikajících pijáků vína, a počet jejich jest, jakož lze nadíti se, daleko hojnější než seznam těch, kteří pouze vodu pili. Efiippos vypravuje u téhož Athenaia, že Alexander Veliký připil kdysi Proteovi nádobu $6\frac{1}{4}$ litrovou; Proteas vypiv statečně ohromnou číši za obecného potlesku opětoval za nedlouho touž počtu Alexandrovi, který vsak podlehl a pohár z ruky vypustil. Týž král zařídil dle zprávy dějepisce Chareta v Indii na počest zemřelého Kalana závody v pití nesmíšeného vína, o nichž byly ustanoveny tři ceny. Účastníků bylo asi mnoho, neboť, je-li pravdiva zpráva Charetova, skonalo 35 zápasníků hned na místě a 6 krátce potom. Vítězem byl Promachos, vypiv přes 13 litru vína nesmíšeného; ale zemřel prý za 4 dni.

Rozdílná povaha jednotlivých obcí a kmenů obráží se také ve větší neb menší náklonnosti k vínu. Byzantští prý nebránili pravidelně hradeb proti nepříteli, až byly vinárny z nařízení vojevůdce Leonidy přeloženy na městské zdi, a bydlili prý v hospůdkách, pronajávše příbytky i s ženami cizincům. V Tarentě zase nebylo prý neobyčejno začítí s pitím hned z rána a býti v poledne opilý; též Megarští a Argivští požívali vína přes míru, a Aiolové v Malé Asii a na ostrovech hleděli si prý více pití než jídla. Někdy udály se v opilství příhody velmi žertovné. Dějepisec Timaios vypravuje na př., kterak několik mladých lidí v Agrigentě spilo se tou měrou, že domnívali se býti na moři za prudké bouře. Aby dle klamného domnění svého loď ulehčili, házeli všecok nábytek a nádoby na ulici, kde větší díl těchto předmětů byl pokraden. Druhého dne měli prý veliké opletání s bdělou policií městskou a bylo jim velmi namáhati se, aby ušli trestu; dům ten pak byl prý od té doby „trojveslice“ nazýván.

Bohužel že nelze nám na základě zpráv starých spisovatelů zatajiti, kterak i krásné pohlaví hledalo potěchy a obveselení v ohnivě šťávě Bakchově. V Massilii a v Miletě sice bylo zakázáno ženám pítí víno, a ve Spartě nepily panny vína buď vůbec aneb aspoň s vodou silně zředěné. Než v Athenách bylo tomu jinak; i mini komický básník Antifanes zlomyslně, že nejlépe jest oženiti se ve Skythii, poněvadž prý tam réva neroste, a Athenaios sám, uváděje mnoho příslušných dokladů z komických básníků, dí, že veškero plémě ženské jest vína milovno. Také Ailianos vypravuje, že jakási Kleo závodila vítězně v pití nejen se ženami, nýbrž i s muži, odnášeje si dle soudu jeho „nejhanebnější palmu vítězství!“

Než přes všeliké výstřednosti v požitku vína nevzala hellenská povaha porušení, neboť bránil jak přísný mrav, tak vrozený krasocit a spojená s popíjením duševní zábava, aby opilství nestalo se nectností příliš rozšířenou a patrnou. Symposia neměla počínati dříve až po západu slunce, a chození do vináren a hospod vrhalo pohanu na svobodného muže, ba v dobách starších dle zprávy Isokratovy i na pořádného otroka. Za lepších dob měl areopag přísný dozor na život občanů, a zhýřilci voláni byli k zodpovídání a i trestání. Mimo to činil nemírné požívání vína neškodným obecně rozšířený zvyk, pítí je smíšené s vodou, aby dle významných Platonových slov „šilící víno kroceno bylo jiným bohem strážlivým.“ Víno nesmíšené pili barbari, zvláště Thrakové a Skythové; od těchto naučil se tomu prý lakedaimonský král Kleomenes a sešilel. Ostatně věřilo se v skutku, že nesmíšené víno přivodí šílenost; proto nařídil prý Zalenkos, zákonodárce Lokrů Epizefyrských, aby ten, kdo bez lékařova předpisu pije čisté víno, smrtí byl trestán, a zbožná víra odvozovala obyčej mísiti víno s vodou až od Amfiktyona, mytlického krále athenského, jenž prý, naučiv se tomu od Dionysa, také Atheňany k tomu navedl.

Poměr vody a vína řídil se jakostí jeho a povahou pijáků; než obyčejně bylo více dílu vody. Větším dílem měla se voda k vínu jako 3 : 1 nebo 2 : 1 aneb 3 : 2; první

vsak smíšenina zdála se mnohým vodnatou, i pojmenovali ji žertovně „vino žabí“. Víno mísilo se dle počasí s vodou teplou anebo studenou, která ještě sněhem se chladila; též kousky ledu házely se přímo do nádoby. Proto byl sníh a led uschováván na léto buď v plevách neb lednicích a též prodáván.

Co do jednotlivých druhů nedodělali se Řekové nikdy takového znalectví a labužnictví jako Římané; také nebyla vína řecká tak proslavená jako italská. Podle barvy rozeznávaly se tři druhy: černé nebo spíše tmavočervené, jež pokládáno bylo za nejsilnější, bílé, nejslabší, a jasnožluté, prospěšné prý trávení. U Homera velebí Odysseus nadšeně temnorudé víno ismarské, jež obdržel darem od Marona:

Nikdo po domě
víně o tom zdání, at on otrok af obsluha, neměl,
leč jen sám on a choť milená, pak i klíčnice jedna.
A kdykoliv medové to popíjeli víno ruměnné,
číši plnou jedinou do měr do dvadseti vodních
vlil, přec líbezná ze měsidla zapáchala vůně
zázračná: od choutky držet se tu jistě nemilo.

(Mejsnar.)

Též pramnického vína s pochvalou v básních Homerových zpomínáno; avšak v době historické pozbylo dřívější pověsti pro svou trpkost. Nejlepší druhy vína rodily se na ostrovech, jmenovitě na Thasu, Lesbu a Chiu. Ze víno posledně jmenované zvláště bylo vzácné, možno posouditi z omluvy Demetria, vnuka slavného státníka a řečníka Demetria Falerského, když areopagem zhýřilý život byl mu vyčítán: „Vždyť já žiji nyní zcela slušně; mám zajisté nejsličnější milenkou, nekřivdím nikomu a piji elijské víno“.

Řekové mísili rádi různé druhy vína; též přidávali k němu mořskou vodu aneb nechávali nádoby delší čas v mořské vodě, aby bylo způsobilejší k zasílání; jinde, jako na př. na Euboji, přidávána k němu pryskyřice. Mimo přírodní vína znali mnohé druhy vína ovocného, kořenného a smíšeného s etherickými vonnými oleji. Rozumí se samo sebou, že sta-

rému vínu dávala se přednost před mladým, jak stěžuje si žertovně Eubulos:

Jeť zvláštní to, že víno staré v povesti
jest slavné u milenky, avšak nikoli
muž starý, nýbrž ten, kdo vždycky mladším jest.

Arci nelze u řeckých vín pomýšleti na takové stáří, jaké vykazují římská vína, ježto víno 16leté považuje se u Athenaia již za velmi staré.

Víno, jež bylo do Athen dováženo, prodávali bezpochyby v Peiraiu velkoobchodníci vinárníkům a kramářům, na něž kupující obecenstvo bylo odkázáno. Někdy však chodil obchodník sám po městě s láhví pod paždí a prodával vínó dle ukázky k velikému pohoršení drobných obchodníků, jež připravoval o výdělek. Kramáři netěšili se přílišné důvěře u obcenstva předpokládajícího, že víno vodou falšují, jak dovidáme se z Lukiana: „Filosofové učí vědám, jako vinárníci prodávají víno, míchajíce, klamajíce a špatně měříce.“

IV.

Při jídle pilo se poměrně málo, zajisté jen asi tolik, aby žízeň se uhasila. Vlastní popíjení bylo zahájeno teprve o tak zvaném symposiu, jež následovalo obyčejně po hostině. Byl pak průběh symposia asi tento: Po posledním jídle vypili hosté doušek nesmíšeného vína na počest „dobrého ducha“; pak odneseny byly jídelní stolky, podlaha zametena i očištěna ode všech zbytků pokrmu, a hostům podávána voda k umytí rukou, mnohdy zároveň s vonnými druby hlíny, jež zastupovaly naše mýdlo. Ihned na to přinesli sluhové jiné menší stolky s okrouhlými deskami, na nichž postaveny byly dílem pohárky, misky a jiného druhu nádobí, dílem hojné zákusky a pamlsky žízeň rozněcující. Hosté věnovali se na hlavě, někdy i na prsou a krku věnci z myrty, růží, fial a brečtanu, nejen na znamení slavnostní nálady, nýbrž i k zmírnění prý opojivé síly vína; též vonné masti k natírání rozdělovány. Silní pijáci chápali se mimo to i jiných prostředků, aby zajistili se proti

opojení a nemilým jeho následkům. Tak přičítána byla na př. kapustě a hořkým mandlím vlastnost, mírniti silný účinek vína,

Zatím mísilo se víno s vodou aspoň ve třech velikých měsidlech; odtud čerpali je sliční a mladiství otroci v ozdobné číše. Dříve však, než začalo se pít, ulilo se třikráte a to bohům olympským, heroům a Diovi ochránci; celý pak výkon míšení i úlitby provázen byl často hrou na fletnu a zhusta páleno kadidlo. Po úlitbě z prvního měsidla zpíván chvalozpěv

Pitka.

(paian) na Dionysa; chvalozpěv ten jakož i úlitba opakovaly se, když postupem symposia nového míšení bylo potřebí.

Víno pilo se, jak bylo již shora podotčeno, smíšené s vodou. Z pravidla určoval poměr vody a vína i velikost číši král či náčelník pitky (symposiarchos), jenž, byv kostkami zvolen, na stolovníky rozličené úkoly vznášel a neposlušným pokuty — nejvíce vypítí určité množství vína — ukládal. Nutnost, podrobiti se rozkazům symposiarchovým, jakož i mrav, při připíjení jedním douškem vyprázdniti pohár, měly v zápětí,

že pitka končila se větším menším opojením účastníků a že mnozí klesali zmožení jsouce na lehátka v náruč tvrdého spánku. Pitkám takovým nemohla arci vzdati se pochvala, již vynášel vojevůdce Timotheos Platonovy hostiny řka, že ti, kdož u něho stolovali, i druhého dne dobře se mají. Nicméně nebyly účinky statného popíjení tak hrozné, jak by na první pohled se zdálo, a to z důvodu již dříve vyložených.

Zejména přispívala společenská zábava, na niž ve všech dobách kladena byla veliká váha, k tomu, že hosté mnoho snesli. Již rekové Homerových básní, ač obdařeni byli obrovskou chutí k jídlu a pití, necenili tak vysoko lmotných požitků pouhého hodování, jako spíše duševní zábavu s hostinami spojenou; vždyť „zpěv a tanec, toť ozdoba hodů“ a:

Není stavu více libého,
jak kdy radost s veselím se po národě veškeru šíří.
když na hodech v jizbách poslýchá pěvcovy písně
sbor hostů řadový, a stolce plní se hodovné
chlíbem a kýt všelikem, ze měsidla načerpaje vína
číšník obnáší, do poháru, vlévaje hostem.
Tohleť zdá se mi být nejkrasší srdci pochoutkou.

(Mejsnar.)

Pospolitá zábava byla dle okolností a dle povahy pijáku rozdílná. Vážný i rozpustilý rozhovor, bujně a nevázané žerty, společenské hry, hádanky a t. d. střídaly se s hudbou, zpěvem, tancem a všelikými produkcemi; k tomu účelu najímány byly citernice, fletnářky, tanečnice, kejklíři a jiní umělci a umělkyně. Někdy rozjařili se hodovníci vínem a zpěvem tak, že sami dávali se v tanec. Hippokleidovi sice zle vyplatilo se, že o hostině v nevázané bujnosti umělé tance provozoval, neboť nastávající tchán jeho Kleisthenes ze Sikyona s nelihostí hleděl na počínání budoucího zetě a konečně prohlásil: „Protančil jsi, synu Tisandrův, svůj síatek.“ Avšak obecně nesoudilo se tak přísně a stolovníkům, vínem rozhrátým, mnoho se promíjelo, co jindy by se káralo, zvláště jestliže nevedli si s přílišnou bravurou, jako svrchu dotčený Hippokleides. Byloť mínění Reků, oddávajících se o různých příležitostech

tanečnímu veselí, v té stránce velmi rozdílno od prísnych zásad římských, a tančení pokládáno za nezávadné, pokud nezanedbalo se jiných prací důležitých a pokud obratnost v něm nestavěla se okázale na odiv. Vždyť i moudrý Sokrates někdy o samotě si zatančil, ježto zdál se mu tanec výborným prostředkem k cvičení těla, a o slavnostních obětech a jiných zbožných výkonech tančili muži i ženy z nejpřednějších rodů.

Pítka koncována byla úlitbou na počest Hermovi; avšak rozveselení hodovnicí — zejména mládež — neodebírali se vždy domů, nýbrž potulovali se společně s fletnářkami za svitu plápolajících pochodní a v hlučném povyku městem — tak zvaný komos —, zastavovali se u dobrých přátel ještě popíjejících anebo u dveří milenek, týrali opozdlé chodce a tropili všeliké nezbednosti a výtržnosti. I bývalo za hluboké noci dosti hlučno v ulicích athenských, avšak druhého dne pykal mnohý vystřízlivěv za to, co spáchal v bujném opojení, jak dočítáme se u Aristofana: „Jeť popíjení nehodou; neboť z vína pochází i tlučení na dvěře i pračky a rvačky a potom placení.“ Pittakos dokonce uvalil na přečiny spáchané v opilství větší pokuty a tresty než na zločiny, jichž někdo jsa střízliv se dopustil, snaže se tím způsobem aspoň poněkud přitřž učiniti pijáctví Lesbanů.

Mnohdy prodloužila se pítka až do druhého dne, a kdo usnul zmožen jsa, poléván byl za pokutu od spolustolovníků slevkami.

Sňatek, postavení ženy, rodinný život a otroci.

I.

Athenský mladík stal se osmnáctým rokem účasten občanských a politických práv. Pravda, že nevykonávali efebové práv těch v prvním čase příliš horlivě. Kdežto synové chudších občanů hleděli nějakou živností vydělávati si denní chléb, vyhledávali zámožnější veselých zábav s druhy nebo se záletnými dívkami, provozovali gymnastická cvičení, zabývali se jízdou

na koni a honem, oddávali se vyšším studiím a jiným náklonnostem. Ve Spartě protáhlo se vychování mládce až do třicátého roku; do té doby musili konati předepsaná cvičení ve svých oddílech za dozoru tak zvaných bidyů; potom teprve byli oprávněni choditi do shromáždění.

S horlivou péčí, již mělo zákonodárství o vychování a vzdělání budoucích občanů, stála v protívě nevšímavost a vlažnost ve vzdělávání dívek, jaká jevila se jmenovitě v Athenách a v obcích ionského kmene vůbec. Hlavní starostí Reku v té příčině bylo, aby dcery jejich byly jednou s povolání své jako manželky a matky. Marň pátrali bychom po veřejných ústavech vyučovacích pro dívky — teprve v době pozdní děje se zmínka o dívčích školách, na př. na Teu — anebo po domácích učitelích a vychovatelkách. Všecko vychování děvčet vkládáno bylo na bedra matek a chův, od nichž mimo domácí práce — předení, tkaní, vyšívání atd. — přiučily se sotva čísti, psáti a hlavním věcem z mythologie. Podobně nemohly obcováním se vzdělanými muži povznést ducha svého k vyššímu vzdělání, ježto panny athenské žily zcela odloučeny od světa. Stálým bydliskem byla jim ženská komnata (gynaikonitis), položená nahoře v prvním patře aneb v zadu domu za mužským obydlím. Tak dává se v didaktické básni, Fokylidovi přičítané, naučení:

V komnatě pannu chovej, již bedlivě byl jsi uzavřel;
též nedovol, dokavad nevdá se, by někdo ji spatřil.

I prožily a prosnily dívky krásná léta svého mládí v úplném zátíší, setkávajíce se jen se svými příbuznými a zřídka na veřejnosti, zejména o náboženských slavnostech a pohřbech z příbuzenstva, se objevujíce. Právem tudíž nazývá Platon ženy „pohlavím zvyklým v úkrytu a ústraní žiti“. Vždyť nebylo v Athenách plesu ani koncertu ani společenských vycházek a besed, kde by obě pohlaví se vídala, ba někteří soudí, ač snad neprávem, že i do divadla přístup ženám byl zamezen, vyjímaje tragoedie.

Za těchto okolností není divu, že dívky athenské byly velmi stydlivy, nezkušený a mnohdy až naivní, ježto vychová-

vání jejich neslo se směrem, „aby co nejméně viděly, co nejméně slyšely a co nejméně mluvily“. Tak vytýká řečník Lysias s pochvalou skromnost své sestry a neteří, které prý ostýchají se ukázati se i příbuzným. Bylyť vůbec názory o ženské slušnosti v Athenách velmi přísné, a za nejhlavnější ctnost jejich pokládala se vedle prodlévání doma mlčelivost. jak hlásá známý verš Sofokleův:

O ženo, ženám nejlip sluší mlčení.

Jiným duchem prodechnuto bylo vychování dívek u Dorů a zejména Spartanů, kde by mínění Perikleovo, pronesené v pohřební řeči u Thukydidy, že největší jest sláva ženy, o níž mluví se nejméně mezi muži, nebylo asi došlo obecného souhlasu. Tam dbáno u panen především fysického vývoje, aby matkami jsouce rodily občany zdravé a silné. Proto prý potrestán byl král Archidamos, že přednost dal bohaté a nesličné ženě před pěknou a urostlou, ježto prý hodlá zploditi Spartě králíky místo králů.

Dívky spartské tužily se jako chlapi v tělocvičnách během, skokem, zápolením a metáním disku i oštěpu a cvičily se v tanci a zpěvu, aby o slavnostech dovedly pěti písňe sborové a prováděti taneční reje. Mimo to byly veřejné závody a hry, kde dívaly se dívky na mládce a mládci na panny, i dovídáme se, že chvála neb pohana vyslovená z úst dívčích mocným byla ostnem mladíkům. Proto nelze diviti se, že po rozumu ostatních Řeků, hlavně Atheňanů, neměly dívky spartské jenného pelu něžné ženskosti a že volné způsoby jejich budily v ionských obcích nemalé pohoršení. K tomu přistupovalo i volné roucho (chiton bez rukávu, stěží ku kolenům sahající a po stranách otevřený), které mnoho nechávalo odkryto, co jinde se pečlivě zahalovalo. Arci byl výsledek vychování spartského ten, že lakedaimonské ženy byly nejen nejstatnější, nýbrž i nejsličnější v Helladě — avšak též Theby honosily se nejkrásnějšími ženami, a i jiná města neb ostrovy přičítaly si slávu tuto a na Lesbu závodily prý ženy o cenu krásy — a že zhýčkané ženy ionského kmene záviděly jim jejich ztepilosti, pružnosti, leposti a svěží barvy. Také nelze ne-

uznati, že dívky spartské, obcující svobodně s muži, byly i po duševní stránce pokročilejší a probudilejší. Odtud mnohé případné a vtipné výroky Sparťanek, zaznamenávané se zálibou od starých spisovatelů, odtud také značný počet básniček a přestítelek filosofie z kmene dorského.

Pod jižním sluncem dospívaly dívky rychleji než v krajích severních, a tak přiblížil se záhy čas, kdy měly opustiti otcovský dům a následovati muže svého. Věk, v němž Řekové vstupovali ve sňatek, nebyl, jak se rozumí samo sebou, vždy stejný. Všeobecně hledělo se k tomu, aby nevěsta byla mladší ženicha, jelikož mladost a krása ženská dříve odkvétá; proto také bylo snahou rodičů, aby dorůstající dcery brzy muže dostaly, a tyto samy hledaly ve snáři aneb dotazovaly se hadačů, kdy a za koho se provdají. „Vždyť krátká jest doba květu u ženy, a jestliže se jí nechopí, nikdo nechce vzítí ji za ženu,“ dočítáme se u Aristofana, a los starých panen nezdál se také Řekům závidění hodný. I vdávaly se dívky zhusta již v patnáctém roce věku svého a někdy i časněji, muži pak ženili se po dvacátém a někdy i dříve, třeba že někteří spisovatelé v té příčině jiného byli rozumu. Platon na př. i Aristoteles soudili, že nemá dívka vejíti v manželství před 20. a mladík před 30. rokem, ale ve skutečnosti tak se nedálo.

Co do řeckých názorů o manželství, není pochybnosti, že až do pozdních dob převládalo o něm mínění praktické a že jen v případech řídkých vyššímu mravnímu jeho významu bylo porozuměno. Manželství pokládáno bylo sice za zřízení, jež jest pod zvláštní božskou ochranou, ale všeobecně uzavíralo se z povinnosti k bohům, státu a vlastnímu rodu. Byl povinen občan zůstaviti řádné potomky, aby jako zástupcové jeho vykonávali kult (hlavně rodinný), aby udržovali stát a nedali vymřítí rodu. V dětech zřel otec vlastní osobnost svou dále trvati a zároveň měl ubezpečení, že sestárna nebude bez ošetření a že i po smrti pozůstalí věnují mu u hrobu oběti a dárky lásky, což dle víry řecké duším zemřelých zvláště jest milo. Konečně přistupoval k důvodům těm, činícím manželství občan-

skou povinností, ještě praktický zřetel k domácnosti, v níž muž potřeboval bedlivé a spolehlivé hospodyně.

Než byli mnozí, kteří rádi by se byli zbavili povinnosti založení domácí krb, vidouce jednak v manželství stálý pramen starostí, jednak ženám neduvěřující a volnému životu mládeneckému přednost dávající. Také se zdá, že vdovci řídkěji vstupovali v druhý sňatek než vdovy, a zákonodárce Charondas zamezil prý vdovcům přístup k veřejným úřadům, když oženili se po druhé. Nechť k ženitbě nebyla, jak jest zřejmo, státu lhostejna, ačkoliv sotva kde zákonodárství tak rázné věci se ujalo jako ve Spartě. Který občan moha neoženil se, byl stížen jakýmsi druhem necti (atimie) a všelijak újma mu činěna. Tak nesměl divati se o slavnostech — na př. o Gymnopaideích — a požadovati úcty, jež starším byla prokazována od mladších, a v den zimní musil po náměstí choditi ve spodním rouchu a, zpívaje hanlivou píseň na sebe, vyznati, že právem jest trestán, ježto zákonu není poslušen. Ba ještě citelnějším trestem dokračováno bylo na zatvrzelé bezžence, je-li zpráva u Athenaia dochovaná pravdiva. O jakémsi svátku totiž vleky prý ženy staré mládence okolo oltáře a bily je, a že rány ty byly asi pádné a dobře mířené, o tom zajisté nelze pochybovati. I v Athenách byl bez pochyby Solonův zákon proti bezžencům, ale zdá se, že, přišed v zapomenutí, později přísně se neprováděl; nicméně jest charakteristické pro athenské poměry, že svobodní byli vyloučeni z některých úřadů, nemohouce na př. státi se archonty králi a strategy (vojevůdci), ježto bylo mínění, že člověku bez rodiny méně záleží na blahu a rozkvětu obce. A zákonných opatření na povzbuzenou k ženitbě bylo věru potřebí, ježto za častých válek řeckých obcí a měst beztoho počet žen převyšoval počet mužů. Proto také vyskytají se ženy, které pannám v ústraní žijícím k ženichu dopomáhaly svým prostřednictvím; někdy konaly i důvěrné otrokyně v té věci dobré služby.

Již z toho, co pověděno bylo shora o vychování dívek a o názorech manželství se týkajících, domyslíme se, že poměrně zřídka (nejspíše ještě ve Spartě) vcházeno ve sňatky

z vroucí náklonnosti a že Rekové ženice a vřávající se vzdálení byli romantických myšlenek. Za to však k platnosti přiváděny byly praktické a prosaické účely života. Vždyť v Athénách na př. nebylo při odloučenosti panen ani příležitosti, aby obě pohlaví se seznámila, vyjímaje některé slavnosti — zejména velký průvod panathenajský, kdy kráčely panny puvabným krokem, nesouce na hlavě svaté nádoby, kdežto dcery metoiků slunečníky nad nimi držely —, vyhlížení dívek z okének hořejšího patra a jiné řídké případnosti, jako nacvičení sboru a tanců k náboženským slavnostem atd. Obvyklejše určit otec synovi nevěstu, máje zřetí k přiměřenému stáří, rovnosti stavu a jmění. Themistokles sice dle Plutarchovy zprávy dal pryč mezi nápadníky své dcery přednost muži rozšafnému před bohatým, řka, že milejší jest mu muž, který potřebuje peněz, než peníze, jež potřebují muže. Než otců tak rozumných zajisté mnoho také v Recku nebylo. Snoubenci nebyli tázáni o svolení, a otcové domluvili se o věno, výbavu a jiné věci, na př. kdyby manželství zůstalo bezdětné aneb se rozešlo. Tato snubní smlouva byla nezbytnou podmínkou právo-platného manželství, tak jako občanský původ obou snoubenců. Nejednou dokonce se přiházelo, že donutil otec syna k sňatku, jen aby ho vytrhl z bouřlivého života mládeneckého, tak že byla mu žena jakýmsi nloženým trestem; proto zahmizdily se zhusta v mladé domácnosti sváry a nespokojenost, když obě strany vzájemně se sklámaly ve svých nadějích. Že někdy opravdová láska se dostavila, nemíníme upírati; než obecně se to zajisté nestávalo. I nařikají právem děvčata v jakémśi zlomku Sofokleově nad tvrdým svým osudem:

Když věku dospějeme s myslí bujarou,
tu vyženou nás ven a zaprodají pryč
od bohu rodinných a našich rodičů;
noc jedna jenom když nás vespole spojila,
vše dlužno chválit a se šťastnou býti zdát.

Platon, prohlédaje k lehkovážné převrácenosti, s jakou ve sňatky se vcházelo, chtěl popřáti mladým lidem příležitosti, aby dříve náležitě se poznali. Než rozumný požadavek

jeho nedošel splnění ve státech, kde pohlaví ženské odsouzeno bylo žiti v úplné odloučenosti od světa, a zřetel k praktickým účelům manželství měl všude vrch. Zejména bylo věno v historických dobách nejvýše žádoucí, neboť časy změnily se a zlatá doba věku herojského, kdy ženich téměř zakupoval si mnohými dary nevěstu od otce — arci ne obecně —, již se nevrátila. Přiměřené věno zdálo se tou měrou nutné, že sám stát vyvěňoval dcery zasloužilých chudých občanů, a že dobročinní přátelé opatrovali výbavou dcery neb sestry nemajetných přátel. Proto také nemluví se v literatuře klassické příliš zhusta o vroucí lásce. Teprve v době alexandrijské zaujala romantická láska místo důležité, a mnohým byla ta četba nejmilejší, která končila sňatkem.

Rekun viděla se zima nejprůhodnější dobou ženiti a vdávati se; i odvozováno jméno měsíce gamelionu — druhá polovice ledna a první února — buďto od toho, že v něm nejvíce sňatků se konalo, aneb že Heře, bohyni manželství, byl zasvěcen. Též nezdály se všechny dni pověřivé mysli řeckého lidu k výkonu tomu stejně způsobilé; jako na jedné straně zamlouvala se doba úplňku, tak vystříháno se úzkostlivě ubývajícího měsíce.

Obyčeje svatební různily se v jednotlivostech podle kmenů. Sňatky nekonány sice nikde bez náboženských výkonů, ježto manželství pokládáno také za zařízení božské, než posvěcení kněžského se mu nedostávalo. Nejhojnější zprávy máme o svatbách athenských, i promluvíme o nich také šíře.

Mezi přípravami k svatbě vykázano bylo důležité místo koupeli, jež připravována byla ženichu a nevěstě v jejich příbytcích k označení vnitřní čistoty, s níž oba v nový stav měli vstoupiti. Ke koupeli té přinášel vodu chlapec neb dívka z nejbližšího příbuzenstva a to z řeky nebo pramene obzvláště posvátného; v Athenách na př. byla to již vzpomenutá Kallirrhoe u Ilissu. Potom obrácena všecka péče k tomu, aby nevěsta, která již před tím obětovala kadeř nebo pás a hračky bohům, ve slavnostní den svůj náležitě byla ozdobena. Při

ústroji pomáhala ji příbuzná nebo přítelka, zastupující místo naší družičky. V útulné komnatě oblečena byla za dozoru starostlivé matky v jemné, bez pochyby pestré rouchu, vlasy natřeny byly vonnými mastmi a víčky i květinami úpravně propleteny; hlavu pak a částečně i tvář zahaloval hluboko splývající závoj. Tak očekávala s tlukoucím srdcem ženicha, obyčejně sotva povrchně jí známého. Když konečně se objevil v bělostném svátečním rouchu a ověnčen, a když i ostatní hosté v domě, kvítím a zelení vyzdobeném, se shromáždili, počato s obětí a modlitbou k svatebním bohům a požehnání jejich se doprošováno; byli to zejména Zeus, Hera, Artemis a Afrodite.

Oběť ta zvala se velmi dumyslně *proteleia* k označení, že manželství jest pravým cílem člověka a že muž jediné jako otec a žena jen jako matka vyhovují přirozenému svému určení. Zvláštností oběti té bylo, že žluč žertvy nespalovala se s ostatními vnitřnostmi, nýbrž byla odstraňována; právě tak měla veškera hořkost z manželství býti odňata. Po oběti následovala společná hostina, již z pravidla otec nevěstin vystrojil ve svém domě. Hostiny té, při níž koláče, jmenovitě sesamové, nechyběly, účastnily se též ženy, sedíce u zvláštních stolů; v jejich středu byla též zastřena nevěsta. Zdá se, že hody ty stávaly se časem rozmařilými; proto snažilo se zákonodárství leckde uvésti je na pravou míru. Ve čtvrtém století povoloval zákon 30 hostů jako nejvyšší počet, a dozorčí úředníci nad ženami (*gynaikonomoi*) bděli nad zachováním příkazu toho s takou přísností, že i do domů vnikali a přítomné hosty počítali. V Athenách připomíná se mimo to obyčej, že chlapec, jehož oba rodiče ještě byli na živě, obnášel, ověnčen jsa hlohem a žaludy, ošatku s pečivem volaje: „Unikl jsem zla, lepší jsem našel.“

Za veselého hodování míjel rychle čas, a když kvas modlitbou a úlitbou byl ukončen, dopravena byla nevěsta slavnostně za večerního šera do ženichova domu. Usedla na vůz, tažený mezky nebo voly, uprostřed ženicha a družby, blízkého to příbuzného nebo přítele ženichova, vezouc s sebou některé

náradí do hospodářství k naznačení budoucího svého povolání. Za vozem kráčeli příbuzní, svatební hosté a zhušta i jiné obecnostvo, zpívajíc svatební písně ke zvukům kitar a fleten. Písně ty, jsouce obsahu dílem vážného, dílem pak žertovného a rozpustilého, jaký právě odpovídal náladě přítomných, skládány byly i nejlepšími básníky a zvány hymenaje, ježto Hymenaios byl bohem sňatků. A jako vyobrazován byl buh ten s pochodní v ruce, tak nesli i účastníci průvodu v rukou plápolající pochodně, kterými o večerních vycházkách vůbec se svítilo. Ilubší význam měly pochodně, jež nevěstina matka rozžala na domácím krbu a v průvodě svatebním nesla do nové domácnosti dceřiny.

Konečně došel hlučný průvod ženichova domu, jehož dveře byly taktéž ověčeny. U vchodu očekávala ženichova matka nastávající snachu s pochodněmi v rukou a pozdravila s přáteli blížící se svatebčany radostným voláním. Zároveň obsypáni byli snoubenci pamlsky, ovocem a jinými věcmi na dobré znamení, aby domácnost jejich oplývala vždy vším potřebným. Potom požila nevěsta, jak v Athenách zákon Solonův prý předpisoval, kdoulového jablka, symbolu to plodnosti, a odebrala se, provázena jsouc tchýní svou, do svatební komnaty, jejíž dveře, když ostatní odešli, ženich uzavřel. Venku zpívaly sbory dívek a mladíku svatební písně, jmenovitě tak řečená epithalamia; zhušta pak tropili nevázaní mládci bujně žerty a šprýmy až pozdě do noci, poněvadž přirozená smyslnost řecká upejpavosti neznala.

První dny po svatbě přicházeli přátelé a příbuzní s blahopřáním a všelikými dárky pro mladou paní, již také hojně obdaroval choť její. Konečně konána byla v domě ženichově oběť s hody, při nichž, jak se podobá, ženy přítomny nebyly. O hodech těch zapsána byla mladá manželka ve fratrii svého muže, čímž nabyl sňatek její veřejného uznání a potvrzení.

Stručné naše vyličení svatebních obřadů týká se především, jak již shora bylo podotčeno, Athen. Samo sebou se rozumí, že v jednotlivostech vyskytují se odchylky. Tak konaly se zajisté i svatby tiché bez hudby a zpěvu, bez hodů a pitek;

Státní jazyk do domu ženichova.

mnohé nevěsty pak jsouce chudý šly pěšky v nový svůj domov, a i náboženské úkony dávaly se s větší neb menší svědomitostí. Větší rozdily jevily se u různých kmenů. A tu připomeneme některé zprávy, jež dochovaly se o spartských svatbách. Kdo chtěl ve Spartě pojití dívku za ženu, ucházel se nejprve o svolení otcovo nebo příbuzného, v jehož moci byla. Původně zakazoval zákon dávatí dívkám věno, ježto prý Lykurgos chtěl, aby muž volil si družku, přihlédaje jen k její povaze a ctnosti; ale později zákazu toho obecně nešetřeno. Maje svolení unesl mladík dívku ze středu jejích družek a uvedl ve svůj příbytek. Tam odevzdal ji starší ženě z příbuzenstva. Žena ta ostříhala nevěstě vlasy, oblékla ji v mužský šat i mužskou obuv a vpustila večer ženicha do komnaty. Vedle toho připomíná Hermippos u Athenaia ještě jiný obyčej. Dívky i mladíci byli prý spolu uzavřeni v tmavou komnatu, a tam prý si každý děvče vzal, jak se namanulo.

II.

Postavení ženy v domácnosti a naproti mužům bylo v rozličných dobách a u rozličných kmenů rozdílné. Zejména patrna jest protiva mezi věkem herojským a historickým z jedné, a mezi ionskými a dorskými obcemi z druhé strany. Pokud souditi můžeme z básní Homerových, těšily se ženy knížecí — o ženách z lidu nemáme z příčin, jež jsou na bile dni, podrobných zpráv — nemalé vážnosti i svobodě, požívající v nejedné příčině týchž práv jako mužové. Tak dí Achilles u Homera:

Zda-li z lidí jediní milují manželky smrtelných
Atreovci? nobrž kdož dobrý jest a rozumný,
svou manželku kochá a stará se, i tak jako já jsem
svou od srdce kochal, dobytou děvů ačkoli dřevcem
(Skoda.)

Těž rodinný život jeví se ve světle dosti příznivém, ač dle tehdejšího mravu měli urozenci vedle zákonných manželek ještě otrokyně nebo zajaté ženy za souložnice. Jediné v man-

želvích zvláště vzorných — srv. na př. Hektora a Andromachu — přestával, jak se zdá, muž na jediné choti zákonné. Hlavním působištěm ženy byla sice domácnost, než nebylo bráněno jí pohybovati se volně na veřejnosti ve společnosti mužů. Avšak prodlením několika století, ve kterých ocitneme se ze šedé dávnověkosti mytické na půdě historické, pozměnil se značně los a poměr žen k mužům, jmenovitě u Ionu. U Doru naproti tomu a u Aiolů zachovalo společenské postavení žen celkem touž povahu, kterou mělo ve věku herojském.

Viděli jsme, že Sparťané pokládali manželství za instituci k dosažení řádných, statných potomků a že zákonodárství obětovalo i osobní svobodu jednotlivců tomu účelu. Tak trestán prý byl svrchu dotčený král Archidamos od eforů, že pojal příliš malou a nesličnou ženu, a královi Anaxandridovi nařízeno bylo, když nechtěl od své neplodné choti odloučiti se, aby pojal druhou manželku. Ale Sparťané šli v důsledcích svých ještě dále, dovolující na př., aby slabší přepustil silnějšímu svá práva manželská, aniž tím manželský svazek byl přerušen. Nicméně bylo cizoložství ze strany žen ve Spartě zjevem řídkým, a též mužové zachovávali tam manželskou věrnost mnohem přísněji než v státech jiných.

Život rodinný nebyl arci takový, jak my zvykli jsme si představovati. Sparťanovi nebyl domov celým světem; v první řadě byl stát a pak teprve rodina. Vždyť směl mladý manžel, nebylo-li mu přes 30 let, jen pokradmo a to na krátký čas docházeti k choti své; i přiházelo se prý, že mladí manželé měli již několik dětí a ještě za dne se neviděli. Též společné hody mužů (syssitie), jichž každý občan musil se účastniti, ujmaly nemálo rodinnému životu. Přes to požívaly Sparťanky větší vážnosti než jiné ženy řecké. Byť domácnost byla hlavním působištěm jejich, tož přece měly živé účastenství v záležitostech veřejných a, proniknuty jsouce živým vědomím svých povinností občanských, vyrovnávaly se zmužilostí a sebezapřením svým mužům. Nikde zajisté nebylo vlastenectví žen takým podrobeno zkouškám jako ve Spartě, kde matky, ztra-

tivše syny padlé v čestných bojích, netruchlily, těšíce se tím, že zrodily je vlasti. Arci směřoval všecek způsob vychování k tomu, aby podobné smýšlení vypěstilo se u žen. Děvčata obcovala s muži dosti volně a chodila nezastřena, kdežto ženy vdané vycházely, zastřeny jsouce závojem. A když Spartan jakýsi na příčinu obyčeje toho byl tázán, odpověděl: „Děvčata mají muže teprve si vyhledati, ženy pak svého si udržeti.“

Vážnost, v níž byly Sparfanky u svých mužů, jevila se již oslovením „paní“, váhou chvály nebo pohany od nich vyslovené a mocí, kterou nad muži měly. Ostatním Řekům zdál se vliv ten tak veliký, že o Sparfanech rozšířilo se domnění, kterak jsou podrobeni svým ženám. Dle vypravování Plutarchova řekla prý jakási cizí paní choti Leonidově, že ženy ve Spartě jsou jediné, jež vládnou nad svými muži. Na to odpověděla jí hrdá Lakonka: „Jsou však též jediné, které rodí muže.“ Nás mínění ostatních Řeků o Sparfanech nikterak nepřekvapí, ohlédneme-li se po platnosti, již měly ženy u Ionů a zejména Atheňanů.

Atheňané pokládali celkem ženy za onu část pokolení lidského, která již přirozenou svou povahou nevyrovná se mužům a jejíž úkol hlavně v tom záleží, aby lidstvo se rozplozovalo a mužům potřebné služby se prokazovaly. Nepřikládáme sice velké váhy řečnicko sofistickým projevům tragického básníka Euripida, ani štiplavým výsměškům jambických a komických básníků, z nichž by slušná sbírka hanlivých výroků o ženském pohlaví dala se složit, avšak zamlčeti nemůžeme, že i hlubocí myslitelé — Platon, Aristoteles — vyslovili se, kterak příroda sama, udělivši ženám menší vlohy než mužům, určila jim nižší místo ve společnosti lidské než těmto. Moudrý Sokrates prý odpověděl tázán jsa, zdali lépe jest oženiti se či zůstatí svobodný, takto: „Cokoli učiníš, budeš toho litovati.“

Aby čtenář viděl, jak nezdvořilé hlasy pronášely se o ženách v řecké literatuře, uvedeme ukázkou aspoň některé. Simonides, skladatel jambu z ostrova Amorgu, zakončuje báseň svou o původě a povaze jednotlivých žen touto ostrou kritikou:

Zeus zlem učinil jistě ženy nejvetsím,
a byť se zdály v něčem býti na prospěch,
kdo má je, tomu převelkou jsou pohromou.
Tenf nikdy celého dne vesel nestráví,
kdož jenom koli s ženou v domě přebývá,
a stěží hlad pryč odežene od domu,
jenž zlým jest druhem a demonem zlovolným.
Když muž se nejvíc v domě radovati zdá
buď lidskou přízní aneb bohu údělem,
tu najdouc k sváru příčiny se zbrojí v boj.
Kde žena jest, tu ani, byť i cizinec
zavítal v dům, nebude přijat laskavě.
A která tobě nejvíc hodnou být se zdá,
ta právě nejspíš pohanu ti učiní.

A Hipponax z Efesu tvrdí dokonce velmi zlomyslně:
Dva dni při ženě největší jsou rozkoši,
když kdo s ní snoubí se a mrtvu vynáší.

Atheňanka žila, i když se provdala, odloučeně ve svých komnatách, jakkoli celkem pohybovala se s větší volností než za svobodna. Neúčastnic se veřejných záležitostí, dlela nejvíce v tichém zátíši. Daleko povážlivější však bylo, že od-cizovala se duševnímu životu mužovu, nemajíc pro jeho zájmy a plány porozumění. Muž pobýval jen málo v domácnosti, ježto politická a úřední činnost, povolání, gymnastika, zábava s druhy atd. zabírala mu větší část času; žena pak, nekráčejíc s pokrokem časovým, zustávala více méně netknuta zmáhající se vzdělaností. A ježto dívky athenské, jak z celého vychová-
vání jejich vychází na jevo, vstupovaly v manželství s myslí dětinnou a nezkušenou, musil muž mladou choť, plnou ostychu a stydlivé bázně, znenáhla k sobě připoutati a z ní pravou družku na své ponti pozemské teprve si vychovati. Ze tací mužové byli, o tom není pochybnosti, zvláště když žinka s vroucí oddaností ráda se podrobovala a jediné pro muže žila jako Tekmessa v Sofokleově Aiantu:

Kde mimo tebe nalezla bych otěiny,
kde bohatství? Jen v tobě všechna spása má.

Nuž pamatuj i na mne. Slušit mužovi
být pamětlivým, zažil-li co libého.
Neb láska lásky roditelkou vezdy jest.

(Niederle.)

Mnohdy však vypadla věc huře, a oba manželé kráčeli chladně cestou svou, ač-li nepropukaly spory a hádky, když vzájemná důvěrnost a příchýlnost se nedostavovaly. Zahostovala se pak nespokojenost a roztrpčenost v domácnosti tím spíše, poněvadž, jak jsme shora pověděli, manželství uzavírala se zřídka z vroucí lásky. Mužové, postrádající doma zábavy, vyhledávali radováněk jinde a docházeli do společnosti půvabných a vtipných žen, jež i volnými způsoby i hlubším vzděláním svým je více poutaly. Všim tím uvolňovaly se rodinné svazky, zvláště když stará kázeň po válce peloponneské povážlivě hynula. I jest věru s podivením, že obecně se nepochopovalo, čeho se nedostává athenským ženám, a že pro jejich vzdělání a povznesení nic se nedálo. Již Kleobulos, uváděný mezi sedmi mudrci řeckými, pronesl se prý, že dcery sluší tak provdati, aby byly pannami věkem, ženami rozumem, naznačuje tím, že i o vzdělání děvčat třeba se starati. Také Perikleův poměr k duchaplné a v politice, literatuře i umění zběhlé Aspasií měl athenským mužům v té příčině otevřítí oči, a četné hetaery z ionských měst maloasijských, v Athenách se usazující, mohly upozorniti je, jak by mělo vychování a tím i společenské postavení žen se napravit. Než žádoucí náprava se neprovedla. V chování svém byli sice muži k ženám velice uctivi, nedovolující si na př. v jejich přítomnosti ani slůvka neslušného; též domácí práva byla jim posvátna, tak že ten, kdo vstoupil by do ženských komnat za nepřítomnosti mužovy, považován byl za člověka jenných způsobů neznalého, avšak srdečnosti a vroucnosti svazek manželský tím nezískal.

Nebylo sice obyčejem iako za časů herojských mítí v domě souložnici vedle zákonné manželky; za to však bavíval se muž důvěrně s hetaerami nebo otrokyněmi k nemalé žalosti choti, která dle manželských pravidel Plutarchových

měla moudře oči zamhouřiti při jeho nezbednostech a častěji snad dle toho také jednala. Než často vypukly vády a sváry, jestliže mužovo oko utkvělo se zalíbením na vнадách některé otrokyně. Tak žil prý Gorgias v nevůli s chotí, poněvadž dal jí příčinu k žárlivosti na jednu z otrokyň. Proto prý namítal kdosi, když Gorgias v Olympii nabádal Reky k svornosti: „Ten nám radí k svornosti, jenž nedokázal ani toho, aby on, manželka a služka, tři to lidé soukromí, žili svorně!“ Veřejné mínění shovívalo dosti slabostem mužovým, vyžadujíc, aby manželka žalovala na rozvod jen tehdyž, když muž, nedbaje aspoň zevnější slušnosti, hetaeru v dům přijal anebo mrhaje jmění rodinu svou citelně zkracoval. Od ženy však žádána byla úplná věrnost, a jakékoli zpronevěření z její strany bylo dostatečným důvodem k rozvodu.

Zdalo by se sice, že cizoložství u athenských žen bylo při jich odloučenosti a trestech naň určených řídké; nicméně našly chytré Atheňanky dosti cest, oklamati muže pomocí oddaných otrokyň nebo kuplířek, lesklým kovem získaných. Jak oplývaly sladkou výnuluvností svodné rty takových žen, posouditi můžeme z mimijambů Herondových, kde stará Gyllis asi taktovhoří: „Jak dlouho vlastně jsi vdovou, dcero má, ostríhají prázdného lože svého? Vždyť deset měsíců jest tomu, co Mandris odcestoval do Aegypta, aniž řádky jediné ti poslal; on na tě zapomněl a zamiloval si jinou. Vždyť jest tam žen více než hvězd na nebi a tak lepotvárných jako bohyně, jež kdysi putovaly k Paridovi, závodíce o cenu krásy Poslyš tedy, co zvěstovat jsem přišla ti. Syn Matakiny, dcery Pataikia, Gyllos, jenž v mnohých závodech zvítězil, jenž bohat jest a tak dobrý, že ani stébla ze země nevytrhne, nedotknutá pečeť pro Kvtheřanku (Afroditu), spatřiv tě o slavnosti Misině zahořel v srdci láskou k tobě. A nyní neodchází z mého domu ve dne v noci, lahodí mi slovy lichotnými a mře touhou po tobě“

Přistíženého milovníka mohl oklamáný manžel žalovati, tělesně ztrestati, aneb ihned zabiti; než zdá se, že v mnohých případech spokojil se značnější sumou peněz, jíž se vinník oby-

čejně rád od horšího osudu vykoupil. S ženou pak nucen byl rozvésti se, bylo-li pohanění jeho obecně známo; ji stihly tresty v rozličných krajinách rozličné. V Kymě na př. postavena byla cizoložnice veřejně na kámen na náměstí; potom posazena na osla a voděna městem zase k témuž kameni. I žila pak po celý život v necti a přezdívalo ji „jezdkyně na oslu.“ Kámen ten pokládán byl za nečistý a všickni se ho štilili. Podobně nesměla se cizoložnice zdobiti obvyklými šperky ženskými, docházeti do veřejných svatých atd. Avšak rozvod byl i jinak zjevem v Athenách neprávě vzácným a byl zvláště při neplodnosti a tam, kde šlo o zachování rodinného jmění, dovolen. Tak měl na př. nejbližší příbuzný právo, když dcera dědička zdělila jmění otce svého, odniti ji muži, jenž ji před tím pojal za choť, a sám se s ní oženiti. Tu musil arci svou manželku propustiti.

Rozvedení samo dalo se bez velkých obtíží: muž propustil ženu nebo poslal ji rodičům, žena pak odešla z domu manželova, a tím bylo také manželství rozloučeno. Zapudil-li muž ženu bez příčiny, musil věno její vydati, a věc ta poněkud lehkovážným mužům překážela; chtěla-li žena odejiti od muže, bylo jí osobně donéstí žalobu na svého muže k archontovi. Že k poslednímu kroku tomu odhodlala se jen s těžkým srdcem a z důvodu velmi závažných, můžeme snadno se domysleti. Kdyby nebylo ani jiných okolností, zdržována byla zajisté tím, že nemohla po rozvodu žíti samostatně, nýbrž přišla opět v závislost na otcí, aneb byl-li již mrtev, na bratrovi neb zákonném poručníku. Bylyť ženy v Athenách považovány po celý svůj život nejen v politické nýbrž i v právní stránce za nedospělé. Proto musily míti ve všem svého zástupce, nesmějíce samy o sobě ničeho prodati ani jiný obchod učiniti, co přesahovalo cenu medimnu (51-84 litru) ječmene; ba bylo dokonce stanoveno zákonem, že to pozbývá právní platnosti, co muž na radu neb prosbu ženinu byl komu odkázal neb daroval.

Ačkoli však společenské postavení ženy bylo nižší a zákon mužům dosti nadřezoval, byly přece mnohé domácnosti, kde

žena vládla nejen domem, nýbrž i mužem, což Demokritos pokládá za největší pohanu muže. Příčiny ženské nadvlády mohly býti všelijaké. Zejména stávalo se to, když pocházela chof z rodu vznešeného — bylať ješitnost u Reku v té příčině tak značná, že mnozí snažili se původ svůj odvoditi i od nějakého boha neb heroa —, jako Strepsiadova manželka v Aristofanových „Oblacích“, jež prý páchla šafránem a mastí, pýchou a zhýřilostí. Podobně nabyla mnohá tím převahy že přinesla muži veliké věno; proto napomíná Fokylides mladíky:

Chof bohatou, ale svárumilovnou chraň se přivéstí,
neb bídné věno jí učiní tebe stále porobkem.

Odtud radili moudří, aby každý vyhledal si chof rodem i jměním rovnou; též od toho zrazováno, aby muž již starý oženil se s dívkou příliš mladou a sličnou, ježto prý snadno by ho ovládala.

Mužové řečtí, sténající pod jhem vládychtivé ženy, mohli těšiti se tím, že i otec bohu a lidí, vševládný Zeus, zakoušel mnohých útrap od svárivé své Hery, a posilniti se příkladem slavného mudrce Sokrata, jenž klidně snášel prudké výbuchy a rozmary své, neprávem zajisté zlopověstné, Xanthippy. Jest tudíž zřejmo, že také dobrou ženu a vroucí poměr manželský dovedli ve všech dobách oceniti. Tak pěje Theognis:

Kyrne, lahodnějšího není nic nad ženu dobrou;
svědkem já jsem a buď též ty, že pravdu mluvím.

(Krsék.)

Myšlenka ta pronášena byla vůbec velmi často a se zálibou prohlašováno, jakým štěstím jest manželství, v němž muž a žena žijí ve vzájemné lásce a svornosti. Již v Odyssei líčí básník ideál manželského štěstí, řka, že není lepší ni krásší věci, než když spravují dům muž a žena, jsouce jedné myslí.

A jak blahodárně působí šťastné manželství na mysl mužovu, vyjadřuje výmluvně Euripides:

Chof muži v strastech i v chorobách k největší
jest rozkoši. když řádně domov spravuje,

a hněv mu mírní, zapuzujíc nevrlost
mu z duše; vždyť jest sladký také z lásky klam.

Naproti tomu varuje již starý Hesiodos:

Mysli nechať žena tvé neomámí, svodnice strojná,
švitora úlisná, po tvém příbytku pasoucí.

(Mejsnar.)

Zajímavo jest, že paní řecké znaly tajemnou moc něžných střevičků (sandálu) a v návalu hněvu často jí muži zakoušeti dávaly. Již udatný rek Herakles, slouže dle báje královně lydské Omfale, často prý skláněl mohutnou šiji před zbraní tou. Jakž neměl pak učiniti to mnohý slabý muž, jestliže rozhněvaná choť hrozila mu slovy, jichž dočítáme se u Aristofana: „Však jestli mne rozhněváš, tímto střevícem v tvář tě udeřím.“

A že skutečně ženy prostředku toho mnohdy užily, souditi můžeme také z těchto veršů:

Diš-li, tepán trepkou že nebyváš, choť maje jemnou.
dlužno, abych zavřel zrak, nesa klidně tu řeč.

Všaktě tvrdím: Sloužíš přece, ač snad mírněji, jestli
družce prodán jsi tiché, nehněvivé povahou.

Nejlepší však zbraň měly ženy ve své puvabné ženskosti a sličnosti, již Řekové, tělesnou krásu téměř zbožňující, zajisté neodolali. Jako přísní soudcové propustili na svobodu lepotvárnou Frynu, když výtečný řečník Hypereides, nemoha ohnivou výmluvností obhájeti ji, odhalil smělou rukou půvabné vnady její před udivenými zraky jejich. tak skláněli se asi mnozí a mnozí před neodolatelným kouzlem krásy a leposti ženské.

Naznačili jsme již dříve stručně, že přední povinností žen bylo trvati doma a obstarávati domácí práce. Byla-li rodina četná a počet otroků veliký, měla paní úkol dosti těžký. Byloť jí nejen dohlížeti ke kuchyni a často i k pečení chleba, nýbrž i řídití vychování dětí, zvláště dcer až do provdání, ošetřovati nemocné a bdíti nad zásobami potravinami a shotovováním rouch v domácnosti potřebných.

Neboť pilná hospodyně nekupovala látek ani oděvu, nýbrž sedíc s dcerami a služkami v místnosti zvláště k tomu určené, tkala sama na stavě a příkladem svým povzbuzovala ostatní k pilnosti. Odtud byl košík, v němž ukládala se příze, symbolem cudné a hospodárné ženy. Atheňanky pak vynikaly mimo to umělým vyšíváním, jemuž v jiných obcích se podívovali. Ovšem konány práce ty jen pro domácí potřebu, neboť nezdálo se slušným, aby prodejem výrobků bylo těženo z práce ženské.

Vycházky žen vznesených, zejména mladších, nebyly příliš časté a měly dít se jen za dne v průvodu otroka neb otrokyne. Proto považována byla také želva, attribut Feidiový Afrodity Nebeské, symbolem odloučeného života ženského. Paní starší, které při nemocech a porodech pomáhaly radon a zkušeností svou, vedly si trochu volněji, i zdá se, že ve vzhlédě tom platila vůbec zásada vyslovená Hypercidem: „Sluší se, aby žena, která vychází z domu, byla v takém věku, by ti, kteří potkávají ji, neptali se, či jest chof, nýbrž či matka.“ Jinak měla se věc s ženami nízkých stavů, které povoláním svým — na př. prodavačky — na ulici odkázány byly, anebo nemajíce otroků samy potraviny a jiné potřeby kupovaly, k veřejným studním pro vodu chodily a tam v důvěrném hovoru si poklepaly. Prosté ženy navštěvovaly se také častěji, žertovaly a tančily jsouce pohromadě, půjčovaly si navzájem

Koketní paní.

šaty, šperky i nádoby a i jinak, zejména se sousedkami, se bavily. Látkou hovoru zvláště oblíbenou a nevyčerpatelnou byly jim otrokyně, s nimiž zakoušely paní řecké mnohých svízelu. Když v minijambu Herondově přišla Metro návštěvou ku své přítelkyni Koritto, oboří se tato na služku: „Vstaň a podej paní židli! Všecko ti musím nařizovati, ty nedovtípiš

Domáci zábavy paní.

se ničeho. Přisám buh, to není služka — toť kámen v domě. Když však ti tvou mouku odměřuji, tu počítáš drobty a, schází li jen dost málo, bručíš celý den a funíš, že stěny nemohou toho snést. Teď teprve utíráš židli a hladiš, když je jí potřeba? Taškárko, poděkuj se paní zde; kdyby tu nebyla, zakusila bys mých rukou.“ Metro chlácholí rozhněvanou při-

telkyni : „Milá Koritto, máš takový osud jako já. I já musím odporným těm holkám ve dne v noci láti, hafajíc jako pes.“

Pani vznešené vycházely daleko řidčeji, buďto na návštěvu k příbuzným, buďto k náboženským a rodinným slavnostem, aneb na koupi domácích potřeb. Vzájemně scházely se několikrát do roka o svátcích, jako jmenovitě o Thesmoforiích, konaných na počest Demetry a Persefony v měsíci pyanapsionu (druhá polovice října a první listopadu), kde jsouce samy nahrazovaly si dlouhé strádání nevázanou bujností, hostinou, tancem, šprýmy a žerty. Slavnosti té, jež trvala pět dní, mohly účastniti se jediné paní vdané, neúhonné pověsti a občanského původu. Jinak nepřáli muži příliš společností ženským, v nichž horlivě se klevetilo, jak vychází na jevo z naučení Naumachiova :

Pod svou nikdy neber střechu, příteli, babky klevetné, ježtě mužů četných řádný dům v zkázu uvedla.

Těž ženu, ráda která štěbetá, si za družku nevezmi, neslušné poruší řeči mrav ženy dříve ctihodný.

Jak přísně hledělo se v starší době k tomu, aby ženy žily v ústraní, patrně z události po osudné bitvě chaironejské. Když smutná zvěst o úplné porážce řeckého vojska došla do Athen, tu vybíhaly přestrasené ženy ku dveřím, ptajíce se jedna po manželu, druhá po bratru, třetí po otci atd., jsou-li na živě; a přece řečník Lykurgos, jenž to vypravuje, dokládá, že se to neslušelo, káráje bez pochyby smělost žen, s jakou odvažily se z večera muže osloviti. Od Alexandra Velikého zmírnilo se však mnoho v přísném zvyku, a ženy začaly se emancipovati, tak že Atheňané zavedli ve 3. století po příkladě jiných obcí zvláštní úředníky (gynaikonomoi), kteří by nad tím bděli, aby ženy v oděvu, zevnějším vystupování atd. nevybočovaly z mezí jim vykázaných.

III.

Přirozeným zástupcem rodiny proti bohům i lidem byl hospodář, jenž vykonával kult domácích bohů a zastupoval chof i nedospělé děti před soudem. Otec mohl děti trestati

a za nejstarší doby i prodati; avšak Solon a jiní zákonodárci obmezili právo to. Též mohl novorozence pohoditi — ve Spartě dalo se to s dětmi, které vrchnost k tomu zřízená uznala za neduživé a nestvurné —, a smutný los ten potkával v století čtvrtém a třetím nejčastěji dívky, které pro výbavu a věno, jichž potřebí bylo k budoucímu jejich sňatku, zdály se nesvědomitým otcům obtížným břemenem. Veřejné mínění toho neschvalovalo, ježto byla hojnost dětí, najmě synů, k vezdejšímu štěstí žádoucí. Děti pokládány byly za nejpevnější pojítko mezi rodiči, a Isokrates shledává vrchol blaženosti lidské v mnohých zdárných potomcích. Na zachování rodu obracována pak i od samého státu veliká péče. Tak na př. byla adopce obvyklým prostředkem k zamezení, aby nevymřela rodina, což v častých válkách obcí řeckých přiházelo se nezřídka; dále bděly vrchnosti, ve Spartě králové, v Athenách archon eponymos, nad tím, aby dcery dědičky provdaly se za někoho z příbuzenstva a způsobem tím jmění i rodina se udržela. Za doby Aristotelovy, kdy počet Spartanů se tenčil, byl otec tří synů osvobozen od vojenské služby; kdo pak čtyřmi mohl se vykázati, sprostěn byl všech dávek.

Otec povinen byl starati se o výživu a dle majetkových poměrů o náležité vychování dítek; zanedbal-li toho, pozbyl práva na vyživení a ošetření v stáří i nemocech, na pomoc před soudem atd. od svých dětí. Když však otcovským povinnostem učinil zadost, měly děti jej ctíti; jestliže toho nečinily, odpírajíce mu potřebné podpory neb jinak jej týrajíce, vyzývaly na sebe hněv božský a postiženy byly atimii. Tak pje již Theognis :

Kdožkoli stárnoucích rodičů svých sobě neváží,
těm cti se dostává. Kyrne, podíl pramalý.

A dle téhož básníka není smutnějšího losu než nenáviděnu a proklínánu býti od vlastních dítek :

Avšak nejhorším mezi lidmi nade vše i nad smrt
ještě žalostnější jest i nemoc všelikou,
když děti, jež vychoval jsi, opatřiv vším je pořádně.

jinž jsi jmění uložil, strasti mnohé zakusiv,
k otci nechť pojmu a klnouce, by zhouba ho stihla,
jak kdyby šel žebrák, naň se posupně mračí. (Krsek.)

Proto musili nastávající úředníci podrobiti se zkoušce, že konali svou povinnost naproti rodičům; dle Aischina pak nesměl ten mluvit na sněmě, kdo otce neb matku bil, aneb přistřeši a potravý jim odepřel. Ostatně vyslovil se již Pythagoras, že rodiče dlužno ctíti ze všech lidí nejvíce, a Thales hlásá: „Co dobrého rodičům učiníš, toho můžeš se od vlastních dětí nadíti.“

Ochránkyněmi posvátných svazku mezi rodiči a dětmi byly Erinye, mocné strážkyně oněch řádů, jež základem jsou veškeré společnosti lidské. Zejména svaty byly povinnosti děti k matce, čehož vážný důkaz podává starý Strepsiades v Aristofanových „Oblacích“. Slabý otec tento dal si sice namluviti od svého sofisticky vzdělaného syna, že může i otec někdy od syna ranami býti pokárán; když však nezvedený synek dokazuje, že totéž právo platí i vzhledem k matce, odmítá, všecek jsa pobouřen, tvrzení jeho jako zločin a bezbožnost. I když rodiče zemřeli, nezapomněly na ně děti. Jako za života slaveny narozeniny jejich, tak dostavovali se pozůstalí k hrobu otcovu, aby den jeho narozenin oslavili. Vždyť mělo se za to, že zesnulý má stálé účastenství ve své domácnosti, a proto památka na něho zachovávána a uctívána.

IV.

V době historické přináleželi k úplné domácnosti také otroci. Přesvědčení to bylo obecné, a také Aristoteles výslovně je vytýká. Z té příčiny jest nám alespoň stručně na tomto místě o nich promluvit s pominutím onoho původně svobodného obyvatelstva, jehož příslušníci teprve vpádem cizích kmenu stali se nevolníky, jako na př. heloté v Lakédaimonu.

Již za Homera vyskytá se otroctví jako zjev zcela obyčejný, ale počet otroků nebyl tehdy v jednoduchých poměrech

hospodářských příliš veliký. Přibýlo jich však valně, když s velkolepým rozkvětem osad a námořního obchodu též průmysl a řemesla dostoupila vrcholu druhdy netušeného. Bylo to zejména v 8. a 7. století, kdy královská forma vládní ustupovala téměř všude panství rodové šlechty. Tu nabývalo pudy mínění, že ruční práce není důstojna občana, jenž má v pohodlné prázdni věnovati se vyšším úkolům životním, a tak přešla postupem času většina řemeslné a těžké práce vůbec na otroky a cizince. Tím rostla také platnost otroctva pro veškeren hospodářský i společenský život řecký stále více, a otroctví pokládáno i od vzdělců za něco, co rozumí se samo sebou. Sám střízlivý badatel Aristoteles snažil se tento skutečný stav zdůvodniti tím, že prý otroctví není zřízeno libovolným ustanovením lidským, nýbrž že zakládá se na přirozené nutnosti; ovšem prý jest spravedливо, aby jen barbari byli otroky. Ozývaly se sice hlasy, že všickni lidé jsou si rovni, jako na př. zlomek Filemonův:

I jestli kdo jest otrok, totéž maso má;
vždyť od přírody nikdo zrozen porobkem,
než osud tělo jeho sklonil v otroctví;

nicméně nedošly ojedinělé projevy ty obecného uznání.

Nejstarší způsob opatrovati si otroky byla válka podle zásady, že život i majetek přemožených jsou vlastnictvím vítězů. Již u Homera pobiti v litém boji ti, již postiženi byli se zbrani v ruce; bezbranní pak prodáni i s dětmi a ženami do otroctví. Starobylý obyčej ten zachovával se i v dobách historických, jmenovitě v bojích proti barbarům. Ve vzájemných zápasech obcí řeckých však byli zajatci propouštěni za výkupné aneb vyměňováni; jenom byly-li strany bojující zvláště rozhořčeny, stihl los otrocký také rodilé Helleny, třebaš Platon prohlásil, že bezprávím jest, aby Helleni otročili Hellenům. Tak na př. kázali Tegeaté, aby zajati Sparťané pracovali v poutech jako otroci, a Syrakusští poslali zajaté Atheňany k nejtěžší práci otrocké do kameniných lomů.

Kromě válek dodávalo i námořní lupičství, jež v starších dobách nezdálo se nečestným, hojnost otroku. Později bylo sice obmezováno, než zcela vykořeniti je nebylo možno. V bouřích válečných stály lupičské lodě pod ochranou valčících stran a, činíce vpády do pobřežních krajin, odváděly zajaté, jež buď v otroctví prodávaly aneb za výkupné propouštěly. V Athenách dokonce byly podpůrné spolky k opatrování peněz, aby nemajetní zajatci mohli býti vykoupeni.

Konečně rozmnožováno obyvatelstvo otrocké také otroky v domě narozenými, ať již děti ty pošly z obou rodičů otrockých, aneb ze spojení pána s otrokyní. Naproti tomu nepatrný byl počet těch, již právem propadli nevolnictví. V Athenách na př. dovoleno bylo před zákony Solonovými prodati dlužníka, jenž nebyl s to zaplatiti; též pohozené dítě patřilo tomu, kdo je našel a vychoval, a metoikové i propuštěnci upadli v porobu, jestliže nedostáli svým povinnostem.

Největší část otroků v historické době pocházela z barských krajin, jako z Lydie, Frygie, Paflagonie, Mysie, Arménie, Skythie — na př. státní policie athenská —, Thrakie, Makedonie atd. Počet jich ani přibližně nelze určit; avšak to jest jisto, že byl v různých dobách i krajinách rozdílný a že v některých obcích převyšoval obyvatelstvo svobodné. Arkadie a jiné odlehlé krajiny sice, jejichž obyvatelé, vzdálení jsouce obchodního a průmyslového ruchu, žili až do pozdějších dob velice prostě, činily výjimku v té příčině. Proti tomu města obchodní a průmyslná měla otroků počet velmi značný. Tak bylo prý jich v Korintě 460.000, na Aigině 470.000 a v Attice při sčítání lidu r. 309. napočteno prý 400.000 otroků proti 21.000 občanů. Za války peloponneské byli prý bohatí obyvatelé ostrova Chiu v držení největšího počtu otroků.

Při tak veliké spotřebě otroků jest pochopitelné, že otrokářství velice se zmohlo. Znamenité trhy otrocké byly v Efesu, v thessalských Pagasách, v přístavech černomořských — jako byly na př. Tanais a Byzantium — a v 1. st. př. kr. jmenovitě na Delu. Tam nakoupiti mohli velkoobchodníci živého zboží v hojnosti; ještě výhodněji však kupovali válečné

zajatce hned na místě, aneb vyměňovali je v barbarských zemích za zboží a prodávali v řeckých městech s dobrým výdělkem. V Athenách nejhlučnější trh otrocký konal se prvního dne v měsíci; otroci byli vystavováni na lešení, aby koupěchtiví mohli důkladně se všech stran je prohlédnouti. Ceny otroků byly, jak jest samozřejmo, dle stáří a dle tělesných i duševních schopností nestejny. Obyčejně kolísá cena mezi 1 až 10 minami (asi 36—360 zl.); než otroci jen k nejsprostším pracím, na př. ve mlýně neb v dolech, způsobili mohli i levněji se koupiti, kdežto lidé nadaní, zvláště za dozorce na statech a v továrnách se hodící, byli mnohem dražše placeni.

Upotřebení otroků bylo velmi rozmanité. Menší zajisté díl zaměstnán byl obsluhou a službou v domě pánově. Rodina chudá spokojila se mnohdy jediným otrokem, avšak v domech vznešených hemžil se jich dosti četný zástup. Tam shledáváme se s vrátným, ohlašujícím návštěvy pánovi, s paidagogem, provázejícím chlapce do školy, s kuchařem, dozorcem nad špižírnou, číšníkem, pekařem, komornou, vozkou, nosičem vody, s chůvou, s otrokyněmi, jež měly na starosti přísti a tkáti, čistiti dům atd. Zvláště důležití byli otroci, již provázeli pana na vycházkách a cestách jeho. Kdo vypravil se bez otroka, o tom soudilo se, že žije v nedostatku; odtud najímali si mnozí k tomu účelu otroka, chtějíce ujíti pomluvě. Zvláště ženy dávaly rády provázeti se několika otrokyněmi, tak že prostota choti Fokionovy, jež vycházela v průvodě jediné jen otrokyně, budila obecnou pozornost. Než i mužové objevovali se zhlusta u veřejnosti, provázeni jsouce třemi aneb více otroky; boháči pak, chtějíce obrátiti na se zraky mimojdoucích, zalibovali si dokonce i v černoších. Na cestách nosili otroci pánům zavazadla, ložní prádlo, potravu a jiné potřeby cestovní.

Nieméně nebylo by lze vysvětliti si ohromný onen počet otroctva svrchu vzpomenutý, kdyby nebylo užívalo se ho také k jiným účelům než k domácí obsluze. Daleko větší část pracovala v továrnách a řemeslnických dílnách, v dolech a na velkostatech, aneb zaměstnána byla obchodem a plavbou

pod dozorem zvláštních správců, kteří, sami otroci jsouce, požívali důvěry pánovy a slušnému blahobytu se těšili. Rekové pokládali totiž otroky za kapitál dobře se úrokuující, a poněvadž byli laciní a výživa také mnoho nestála — dorostlý otrok potřeboval denně 1 choinix ječmene ($= \frac{1}{18}$ attického medimnu $= 1.08$ litru), jenž stál za doby Sokratovy $\frac{1}{4}$ obolu (asi $1\frac{1}{4}$ kr.) —, vyplácely se podobné podniky velmi dobře. Tak měl na př. Demosthenův otec továrnu nožířskou, Isokratův fletnářskou a jiní jiné, kde otroci zastupovali místo našich strojův. Býti továrníkem a vydělávati z práce svých otroků, nebylo nikterak úhanou, jen když podnikatel sám rukou k dílu nepřiložil. Jiní otroci zase provozovali všeliká řemesla buď na účet pánů aneb samostatně za určitý poplatek, ročně odváděný. Otroci tací bydlili ve vlastním obydlí, živili se sami a mohli i slušně jmění si zahospodařiti a se vykoupiti. Též přiházelo se, že pán otroky jinému za poplatek propůjčoval na delší neb kratší dobu, zejména k vykonávání prací polních aneb k dolování. Tak pronajal na př. Nikias 1000 otroků do thrackých dolů.

Postavení otroků bylo rozličné v různých dobách a státech; jmenovitě však bylo podle povahy pánovy buď příznivější nebo krutější. Poměr mezi otrokem a pánem v herojské době byl patriarchální, a věrní otroci pokládáni téměř za členy rodiny, s kterou žili v důvěrném obcování. Pevné a přátelské svazky ty potrvaly i později v Arkadii a jiných odloučených krajích, kde hlavně polařství a dobytkařství se pěstovalo. Jinde však zhoršil se los otroků velice; zejména Dorové vedli si prý přísně a krutě naproti nim. V protivě k Dorům stáli Atheňané, již jmíni byli celkem za pány laskavé a shovívavé. Poprávali otrokům volného slova u větší míře prý, než občanům v mnohých obcích bylo dovoleno, povolovali jim zábavy a společné žiti, připouštěli je k mnohým úkonům náboženským jak rodinným tak obecním a přivítali vlídně nově koupeného otroka, pamlsky jej obsypavajíce na dobré znamení, aby hojnost vycházela vždy od něho. Ke gymnastickým cvičením však přistupu neměli.

Právní postavení otroku bylo úplně jiné než svobodných občanů. Otrok na př. nesměl bez pánova svolení míti jmění a žíti v rodinném svazku, nesměl, nejša osobou právní, žalovati, stala-li se mu křivda, a před soudem nemohl vydati svědectví, leč bylo-li vynuceno útrpným právem, ježto mělo se za to, že, jsa bez mravného jádra, jen tělesnou bolestí může býti pohnut. aby vypovídal dle pravdy. Podobně byly přečiny jeho jinak posuzovány než provinění svobodných. Kde u těchto postačilo napomenutí a pokárání, tam užívalo se naproti otrokům tělesných trestu, jež ukládati mohl pán úplně dle své vůle. I mohl otroka mrskati — bičem, býkovicem atd. —, sevřítí v koelec, hladem trápit, známku na čelo jeho vpáliti, spoutati, k těžké práci v nulyně, dolech atd. odsouditi a za starší doby i usmrtni, což později bez soudního řízení nesmělo se diti. Před ukrutným nakládáním necitelného pána přijaly otroka v okamžitou ochranu božské oltáře, k nimž mohl utéci se — v Athenách jmenovitě Theseion — a žádati, aby jinemu pánu byl prodán; též věnec, ježž otrok vsadil si na hlavu, uchránil ho aspoň na chvílku. Patrnó z toho, že náboženství poskytlo otrokům tu a tam záštity, kde stát ji poskytnouti nemohl. S tím souvisí také, že o náboženských slavnostech některých aspoň na krátkou dobu zapomenouti mohli své poroby. Tak byli prý o Hermajích na Kretě od svých pánů obsluhováni; v Troizeně hráli s nimi o jakési slavnosti v kostky a byli pak pohoštěni, a v Athenách mohli i v eleusinské mysterie býti zasvěceni.

Nicméně závisel celkem, jak ze všeho jest zřejmo, osud otroků na pánově povaze; nejlépe dařilo se otrokům státním — katům, hlasatelům, strážníkům, žalárníkům atd. —, poněvadž, bydlíce v obydlích, státem jim určených, a berouce stálý plat, žili samostatněji a i blahobytu dodělati se mohli. Avšak otroci, již byli majetkem soukromým, podléhali úplně rychle měnícím se rozmarům pána svého a přilnuli k němu přes jednotlivé příklady obětavé oddanosti přece zřídka s upřímnou náklonností, rádi chápající se příležitosti k útěku. Zejména dále se to v dobách válečných; tak uprchlo z Attiky, když

Spartané obsadili Dekeleii, na 20.000 otroků. Proto byli paní ve válkách k otrokům mírnější a shovívavější.

Uprehlíka stíhal buď pán sám aneb dal jej jinými stíhati; zhusta dal veřejně ohlásiti buď svolavacem nebo nápisem na místech živějších, zejména na náměstí, že otrok mu uprchl, připojuje zároveň popis osoby jeho a tomu, kdo zpět jej přivede, odměnu slibuje.

Lidé rozumní byli arci toho mínění, že třeba jest laskavostí a spravedlivým jednáním získati si příchýlnost otroku, z nichž mnozí asi soudili podobně jako otrok u Menandra, že lépe jest mítí pána dobrého, než bídě a špatně žíti na svobodě. I máme mnohé příklady, že poměr mezi pány a otroky byl zcela přátelský a že věrné služby těchto zhusta propuštěním na svobodu byly odměňovány a i na náhrobních nápisech velebeny. Propuštění samo dalo se však leckdy s některými podmínkami — propuštěnec musil na př. bydliti v určitém místě, vyučiti se nějaké živnosti, určené práce vykonávati atd. —, tak že všechny svazky s pánem nebo rodinou jeho ještě nepřestaly; zemřel-li pak bezdětek, připadlo jmění jeho bývalému pánovi. Některé všeobecné povinnosti propuštěnců předpisovaly státní zákony. Tak trestán byl v Athenách propuštěnec, jenž jiného patrona si vybral, aneb jinak povinnosti k bývalému pánu zanedbával. Propuštěnci nenabyli však všech práv občanských, nýbrž měli stejné postavení jako metoikové; proto platili jako tito roční daň z hlavy 12 drachem (asi 4 zl. 32 kr.).

Vychování a vyučování.

I.

V Athenách nebylo třeba oznamovati přátelům a známým radostnou událost rodinnou, ježto bylo ustáleným již zvykem o to postaráno, aby mimojdoucí i sousedé zvěděli, že obyvatelstvo toho neb onoho domu rozhojnéno jest novorozeným občanem neb občankou. Větvičky olivové totiž, ovinuté okolo veřejí, hlásaly narození chlapcovo; obvinky pak

vlněné naznačovaly, že děvče uzřelo světlo boží. Nebylo sice jediným účelem mravu toho zpravití sousedstvo, že na rodinném kmeni vypučela nová ratolístka. Ježto totiž po rozumu starých znečištění byli všichni, kdož pomáhali při porodu aneb jinak se šestinedělkou se stýkali, měly vínky i ratolesti ony svou očištnou mocí, obecně jim přičítanou, dum jaksi opět posvětití a ty, kdo báli se poskvrnění, od vstoupení odvrátiti. Dále měly býti dobrým znamením pro budoucí novorozeně, ježto vlna ukazovala k pracovitosti a věnec olivový k občanské zdatnosti.

Než vstupujeme již dovnitř a vizme, kterak horlivě obírají se ženští členové domu útlým robátkem. Po první očištné koupeli ve vodě s olejem smíšené (ve Spartě bráno k tomu účelu víno, ježto prý zdravé děti jím sesílí, padoucníci pak neb jinou chorobou stížené zahynou) obvinuto bylo dítě od krku až k nohám v plény, jež délkou i objemem lišily se od plen našich, nahrazující zároveň peřinky. Děcko vyhlíželo jen tváří a na vyobrazeních často dává výraz nevolnému spoutání zřejmým pláčem. Sparfané, hledíce k otužení již od nejútlejšího mládí, zavrhovali plény, jak Plutarchos vykládá, a popřávali údům úplně volného vzrůstu. Potom položeno bylo dítě do kose neb neciček (kolébky našim podobné připomínají se teprve v době pozdější), jež, zavěšeny jsouce na provazích, byly houpány aneb na podstavci o kolečkách vozeny. Vedle péče o tělo nezapomínáno také vyšších bytostí, jež život dětský mají pod svou mocnou ochranou. I vysílány k nim, zejména k panenské sestře Apollonově Artemidě, vroucí prosby za blaho malého miláčka, a hned v prvních dnech po narození slaveny dvě rodinné slavnosti s náboženskými výkony.

První slavnost slula amfidromia (oběhová slavnost), a konána jsouc obyčejně pět dní po narození dítěte, měla zároveň za účel očištití všecky, již byli u porodu. Jedna z žen nesla spěšně robátko okolo krbu, poroučejíc je ochraně domácích bohů; za ní šli ostatní domáci. Na znamení radosti zdobily věnce domovní dvěře, a slavnostní hostina, při níž kapusta

nescházela ani darem posílané plotice, shromáždila členy rodiny k veselé zábavě. Ostatně byly amfidromie i tím významny, že otec dal jini na jevo, že chce dítě vychovati. Byl totiž oprávněn novorozence pohoditi, aniž zákony mu v tom zbraňovaly; ba ve Spartě bylo státem nařizeno chatrných a slabých dětí tím způsobem se zbaviti. Jediné Thebané, jak vypravuje Ailianos, smýšleli v té příčině lidštěji, dovolující pouze chudším dítě prostřednictvím vrchnosti prodati, avšak povrci je zakazující. I nelze pochybovati, že zvláště v dobách mravní pokazy dítky, zejména děvčata, nezřídka propadaly smutnému osudu tomu, ač veřejné mínění zajisté jen výjimkou to schvalovalo.

Pohnutky krutého obyčeje toho byly rozličné. Někdy chudoba, jindy obava, aby jmění příliš se neroztříštilo, a leckdy i lehkovážné pohodlí aneb jiné důvody udušily cit otcovský. K tomu družila se i naděje, že dítě bude od někoho nalezeno a vychováno, a dle toho také mnohdy věc nastrojena. Proto přikládány k nemluvněti, často v hliněných nádobách pohozenému, rozličné věci, z nichž jednou mohli je jeho rodiče poznati. Ze našli se mnozí, kteří z milosrdenství neb ziskuchtivosti -- bylť nalezenec otrokem svého živitele -- ujali se opuštěného děcka, není s podivením; i jest zajímavá zpráva, že Athenští spoléhali zvláště na dobromyslnost Megarských, ač tito jinak pro nevzdělanost svou nebyli u nich v nejlepší pověsti. Tím také zjednávala se možnost neplodným ženám. podstrčiti choti svému cizí dítě, jež on mylně za vlastní pokládal, jak dočítáme se u Aristofana.

Větší důležitost měla druhá slavnost, jež konala se desátého dne po narození. Dítě obdrželo v ten den jméno a tím zároveň veřejné uznání otcovo před sezevanými hosty, že jest pravým jeho potomkem. I za této příležitosti obětovalo se bohům, ochráncům útlého mládí, a vystrojen příbuzenstvu a přátelům kvas. Ti zase vděčili se vzájemně, posílající rozličná jídla rodičům a dárky dítěti, které mimo to od matky, otce a i otroku hojně, zejména amulety, bylo obdarováno. Jest patrné, že obě slavnosti spojeny byly s většími neb menšími

výdeji; proto stávalo se, že obvod okolo krbu a pojmenování konány byly současně v domech méně zámožných a to bez pochyby dne sedmého. Konečně vycházely amfidromie vůbec z obyčeje, a v době makedonské slaven výhradně den pojmenování.

O nejbližším rodinném svátku Apaturiích, jež slaveny byly v měsíci pyanepsionu (druhá polovice října a první listopadu), zapsáno bylo děcko v seznam otcovy fratrie. Fratrie tyto pozbyly od Kleisthena politického významu; členové jejích, jsouce v těsném sice, ne však vždy příbuzenském spojení s rodem, konali společný kult rodový a vedli matriky, v něž děti členů byly zapisovány, když otec obětoval ovci neb kozu a určitou míru vína a přísahou potvrdil, dotýkaje se oltáře, že dítě to pochází z manželství, s občankou řádně uzavřeného. Masem z obětního zvířete byli pak příslušníci fratrie pohostěni.

U Řeků dáváno dítěti jméno jediné. Určil je obyčejně otec sám nebo uradiv se s manželkou. Někdy nemohli rodiče o jméno se shodnouti, jak vypravuje Strepsiades u Aristofana. Když narodil se jim syn, naléhala manželka, aby končilo se jméno jeho zvučným slovem hippos (oř), jako Xanthippos, Chairippos neb Kallipides; Strepsiades však hodlal dáti mu jméno po dědu Feidonides. Konečně se dohodli a nazvali ho Feidippides. Byloť vůbec zvykem prvorozeného syna po dědovi a dceru po babě nazývati; jinak dostal chlapec jméno otcovo, ujcovo neb jiného z příbuzenstva. Někdy prokazována přátelům a hostům pozornost tím, že jméno jejích členům rodiny se dávalo; též odvozována jména od krajin neb měst otců milých — na př. Kimonovi tři synové Lakedaimonios, Eleos, Thessalos —, aneb utvořena vzhledem budoucího povolání dítěte — na př. Cheirisofos, Eucheiros (obratný v rukou) — aneb dle politického smýšlení rodiny atd. Též brána jména z kruhu božstev a heroů, v době starší ovšem poněkud změněná; mnohá zase připomínala otcí vykonané činy aneb vyjadřovala pojmy nejruznější. Vládlať vůbec v pojmenování veliká volnost, podporována jsouc vydatně lehou a bohatou tvořivostí jazyka. A jakkoli zákon dovoloval rodičům jméno dítěte změnití a ve-

řejně to ohlásiti, pokládáno přece za slušno zůstatí při jméne, jež kdo obdržel, po celý život.

Rekové, seznamivše se v dobách pozdějších s důkladným systemem římským, dle něhož každá osoba byla označována aspoň třemi jmény, byli si nedostatečného pojmenování svého dobře vědomi. Aby zamezily se zmatky, ježto totéž jméno při vši rozmanitosti mohli mnozí míti, bylo obyčejem přičiňovati k osobnímu jménu ještě jméno otcovo, které zároveň s udáním příslušného okresu (denu) bylo úplným jménem občanským. Vedle toho náchylni byli Attičané rozeznávati v obyčejném životě jednotlivé osoby podle různých více méně vtipných přezdivek, jež v některých vlastnostech tělesných do očí bijících, v povaze, v zaměstnání, ve způsobě života aneb v nahodilých okolnostech měly svůj původ. Tak zván byl řečník Demosthenes za dětství svého „Batalos“ (koktař, bezpochyby od přirozené své vady; suchopárný a chladný skladatel tragodii Theognis „Chion“ (Sníl); řečník Hegesippos pro zvláštní svůj účes „Krobylos“ a mnozí muži pro nesmírnou zálibu v spartském kroji „Lakonisté“. Zoilovi z Amfipole, řečníku a sofistovi v Athenách, přezdívalo prý bylo „řečnický pes“, poněvadž se podobal kynikům drsným zevnějškem i chováním; makedonského krále Antigona obdařil zase jakýsi vtipkář názvem „slibovatel“, poněvadž mnoho sice sliboval, ale málo plnil.

Dítě živila již v době homerské matka (jako Hekabe a Penelope) anebo kojná, a zvyk ten zachovávan i dále. V zámožnějších rodinách odhodlala se za pozdější doby paní zřídka k tomu, aby dítě sama kojila, přes to, že někteří spisovatelé, jako Plutarchos, vřele se za to přimlouvají, ježto prý matky s větší láskou budou živiti ditky než kojné, jichž láska jest jen koupena. Pro obratnost a zpusobilost svou pověstny byly zvláště kojné spartské a proto často od Atheňanů vyhledávány. Zvyk ten připomíná Plutarchos, jenž také jméno kojné Alkibiadovy, Amykla, zachoval potomstvu. Kojné tyto, vykonávše úkol svůj, zůstávaly často i dále v domě opatrujíce ditky. Ostatně nechyběla chůva i tam, kde matka sama živila robátko,

byla-li rodina jen poněkud zámožná. I jest přirozeno, že zhlusta vyvíjely se přátelské svazky mezi dítětem — zejména bylo-li to děvče — a opatrovatelkou, které trvaly i v letech pozdějších a také na pomnících, od vděčných chovanců zřizovaných, příslušným nápisem docházely výrazu. Stará, bývalá chuva byla nejednou důvěrnicí dospělých děvчат a žen, a postavení, které jim tragičtí básníci přisuzovali v dramatech, srovnávalo se asi z veliké části se skutečností. Jinak vybírány byly kojné i chůvy obyčejně ze stavu otrockého, ačkoli máme svědectví, že v některých, arcif řídkých případech, i schudlé ženy měšťanské propůjčovaly se za mzdu k té službě.

Jakmile děti byly odstaveny, krmeny byly kaší, hojně s medem smíšenou, a když již hmotnější potravu mohly požívat, předžvykovaly jim opatrovatelky. Nelze ani uvěřiti, co vypravuje Athenaios, že jakýsi Sagaris Mariandynský dal se z zženštilé pohodlnosti až do kmetství tímto nešvarným způsobem od své kojné krmiti.

Co tkne se ostatního opatrování, dovidáme se, že také matky a chůvy řecké chovaly nepokojné dítě, houpající je v loktech a zpěvem je uspávající. Vlasních ukolébavek při tom zpívaných sice neznáme, než o rázu jejich můžeme přece souditi z některých památek literárních. U Theokrita na př. uspává Alkmene dvojčátka na kovovém štítě tímto popěvkem: „Spěte, má robátka, sladkým probuditelným spánkem, spěte, mé dušinky, bratříčkové oba, mé milostné ditky; blaze spěte a blaze zase ranní jitřenku uzřete.“

Podobně uměly chůvy a kojné vypravovati hojnost povídek, báchorek a zejména bájek ze života zvířecího. Slovy „byl jednou“ počínaly se tyto povídačky velmi často, a začátek bájky zvířecí zachován jest u Aristofana: „Kdysi byla myš a kolčava (lasice).“ Báchorky ty byly vybírány zvláště z mythologie, a poněvadž v ní často vypravují se nedůstojné a neslušné věci o bozích, mohly míti i škodlivý vliv na útlou a vnímavou mysl dětskou. Proto obraceli i filosofové k dětským báchorkám svou pozornost, doporučující opatrnost při jich výběru, jelikož mládež prý těžko zhavuje se představ,

jež vsála téměř s mlékem v duši svou. I všeliké povídačky a pověsti o strašidlech, obludách, bubácích a podobných zjevích nadpřirozených měly důležitou úlohu v dětských světnicích, a dosti bylo nerozumných chův, jež strašily jimi nezvedené děti. Strašidla ta měla v rozličných krajinách rozličná jména. Lesbané na př. věřili, že Gelo (Gello) uchvacuje děti; jinde ráčila Akko (též Alfito), strkající děti do usně nebo pytle. Jiná obluda Empusa vysílána prý byla z příšerného podsvětí Hekaton, aby v rozličných podobách lidi děsila; Lamia zase, mořská to žravá obluda, práhla po lidském mase, a Gorgo vzbuzovala hrůzu děsným obličejem. Taktéž dějí se zmínky o bázni před zjevy mrtvých. Podle Plutarcha strašil prý lupič Damon dlouho v Chaironeji, kde byl usmrcen. a v Orchomeně obcházel strašidelné zjevení Aktaionovo a ráčilo zle, až jeho kovový obraz byl přikován ku skále.

Vůbec můžeme pozorovati, že jako u jiných národů tak u Řeků, kde bylo vychování útlé mládeže úplně v rukou žen, vetřely se mnohé pověry. Tak ovijeny byly kolébky svatými ratolestmi, aby uchránilo se dítě úrazu a očarování; dále zavěšovány byly dětem na prsa, krk a ramena amulety, aby se odvrátilo ubranutí a jiná kouzla; též zasvěcovány byly záhy v různé mystérie, a jiné obřady konány. Zvláště důležité místo zaujímaly v životě dětském amulety. Jako obecně rozšířena byla víra, že někteří lidé mohou druhému — najmě slabým, bezbranným dětem — zlým zrakem uškoditi, ať úmyslně ať bezděky, tak pečlivě dbalo se toho, sebe, příbuzné a jmenovitě dívky pohromy té uchrániti. Týž účel mělo plivání chův nebo kojných, zvláště byl-li cizinec přítomen a jestliže dítě spalo; dále olizování čela jazykem, ježto slině vůbec přičítala se moc očištná.

Z her a zábav, jimiž dorůstající dítě se bavilo, vane zcela podobný duch jako z her dítek našich, neboť city, snahy a náklonnosti dětské zůstaly přes dalekosáhlé změny v jiných oborech po celá tisíciletí více méně tytéž. Ctíme-li u Homera, kterak dítě vedle matky běží, za sukni ji táhající a s usedavým pláčem k ní vzhlížející, až je vezme na ruku,

anebo kterak maličký Astyanax Hektorův leká se otcova chocholu a na řadrech chůvy se ukrývá, vzpomínáme mimoděk vlastního mládí, dojati jsouce prostou myslí dětskou, mluvící srozumitelně k srdci našemu z doby tak vzdálené. A podobně měla se věc s hrami. Jako u nás, konejšeny byly dívky chřestačkou, házely míčem, poháněly kovovou, cinkajícími kroužky nebo rolníckami ověšenou obruč, roztáčely vlka — obyčejně ze zimostráze —, uvazovaly brouka nití, houpaly se na houpačkách, hrály si s holubem, husou, psem a jinými zvířaty, stavěly domky, zhotovovaly vozíky, ložky, zvířátka atd., pouštěly draka, jezdily ve vozících, tažených často psy neb kozly. Zvláště oblíbená byla hra v kůtky (astragaly); hrající házeli pět kůtku — též kaménků — spodní dlaní do výše a zachycovali je opět svrchní dlaní. Chlapci prohaněli se rádi na hůlce, a v té příčině jest zajímavé, co Plutarchos vypravuje o spartském králi Agesilaovi. Slavný rek tento jezdil prý kdysi se svými dětmi na rákosové hůlce, a když ho kdosi z přátel uviděl, žádal ho, by nikomu to neřekl, dokud sám nebude otcem. Též o Sokratovi vypravuje se, že ho jednou Alkibiades překvapil, an takto s dětmi si hrál. Děvčátka zase obírala se kuchyňským nádobím a panami, jež byly zhotovovány z pomalované hlíny neb vosku, často s polýblivými údy a zároveň ku svlékání a oblékání způsobilé.

Z domácích zvířat působily zábavu jak dětem tak dorostlým dívkám a ženám zvláště husy, které se zalibou v domácnosti jako u nás kočky a kanárce byly chovány a za přitulné pokládány. Na obrazných památkách zříme je často, any pobíhají mezi stolky, mísí se ve hry dětské a žerou z ruky. Nebylyť husy u Hellenu jmény za hloupé a pro bělostnost svého peří měly i mezi dospělými dosti obdivovatelů. Již u Homera baví se Penelope krmením hus:

Hus dvadeset mi po domě požírá ze pšena zrnka
v žlabě vodou močená, i těším se na hejno to patříc.

(Mejsnar.)

Podobne byly oblíbenou hračkou dětem i ženám krotké opičky, jimž připínán byl obojek na krk; též se naučily umělým kouskům, jako jezdit, tančit atd. Arci tropily i lecjaké neplechty; proto varuje Eubulos před jejich potměšilostí a zlomyslností.

Vedle uvedených a jiných ještě zábav a kratochvílí byl život dětí bohatý zvláště společenskými hrami, jež bystrily nejen rozum, nýbrž i silily a obratným činily tělo a vzájemnou družnost budily. Jimi učil se již záhy hellenský chlapec nužné odvaze, uvykal pořádku a poslušnosti, podržoval osobní choutky celku a osvojoval si trpělivost a lásku k druhým. Z velkého počtu dětských her, v nichž vynalézavost řeckého ducha jeví se ve světle nejkrásnějším, uvedeme jen některé. Nejprve jmenujeme zde hru na krále, při níž jeden, losem byv za krále zvolen, poroučel ostatním jako vojínům a poddaným. Dále připomíná se tak řečená kovová moucha, podobná naší hře na slepou bábu, hra na schovávanou, hádání s ořechy, boby, kůtky atd., je-li licha nebo suda, běhání k cíli, házení a chytání rozličných předmětů, jako kaménků, střípků, bobů, kůtku atd. Jiné kratochvile byly více již tělesná cvičení, jako táhání provazem, skákání o jedné noze, do výšky atd. A jako naše dívky zpívají rozličné písně a popěvky, tak činily i dívky řecké ještě tehdy, když původní náboženský význam popěvek těch přišel v zapomenutí. Na jaře, když mraky zahálily slunko, volali chlapci, tleskajíce rukama a taneční pohyby činice: „Zjev se nám, milé sluníčko,“ a děvčata pobádala se k rychlejší hře nebo běhu slovy: „Huš, Maliadky, huš Rhoie, huš Melie.“ Vysvětliti pokřik ten ovšem již nemůžeme, poněvadž lokální souvislost oněch jmen, nymfy prý označujících, není nám jasna.

Podobně nelze vyložití jiný popěvek při hře „želva“. Děvče totiž, jež obdrželo jméno želva, posadilo se doprostřed; kolem něho kroužil hrající dívky a tázaly se: „Chelichelone, co děláš zde uprostřed?“ Ona odpovídá: „Navřím vlnu a útek miletský.“ Tu shor ptá se opět: „Vnuk však

tvůj jak zahynul?“ Na to dívka dí: „S bílých ořů on do moře seskočil.“

Rekové byli hluboce proniknutí vědomím důležitosti her a vlivu jejich na obrazotvornost i myšlenkovou činnost dětí. Platon na př. vykládá výhody, řídí-li se hry dětí tak, aby náklonnostem jejich dal se určitý směr se zřetelem k budoucímu jejich povolání, žádaje na př., aby budoucí stavitel již v mládí stavěl domy, budoucí hospodář hrál si na hospodáře atd. A třebaš theoretický požadavek jeho nebylo vždy lze v praktickém životě z mnohých příčin prováděti, hledělo se přece již u mnohých dětských her k tomu, aby byly průpravou k budoucímu vzdělání gymnastickému. činíce dívky čilými, obratnými a otužilými. Touž cestou bralo se i ostatní vychovávání; tudíž dbáno v dobách starších nehledíme-li ani ku přísné kázni spartské, toho, by dívky v potravě a obleku nezměkčely a poslušnosti zvykaly. Již Solonovi přičítán byl výrok, že nemá otec usmívat se nať synem a dcerou, aby později neplakal. Z toho důvodu také užilo se tělesných trestů, kde nepomohlo napomenutí; a byly to jmenovitě sandály, jimiž matky krotily bujnou a nevázanou krev dětskou. U Platona na př. přisvědčuje Lysis k Sokratově otázce, milují-li ho rodiče a chtějí-li ho viděti šťastným. Sokrates však ptá se dále: „Nechá tě matka, tkajíc na stavě, dělati s vlnou a stavem. co chceš? Snad ti přece nebrání dotýkati se lopatky nebo člunku?“ A Lysis odpovídá se smíchem: „U boha, bila by mne, kdybych se toho dotekl.“

II.

Až do sedmého roku ponechání byli hoši zároveň s devčaty domácímu vychování za dohledu matek, chův a otců. Potom — u bohatých rodičů mnohdy i dříve — odevzdání byli veřejnému učení školnímu, které trvalo obyčejně až do začátku jinošských let, totiž z pravidla do roku 16., ač ovšem i tu rozhodovaly majetkové poměry rodičů. Mimo to zdá se, že také někdy jako u nás posílání byli hoši záhy do školy,

byť tam ještě ničemu nemohli se naučiti, jen aby doma nezlobili.

Jinak tomu bylo s děvčaty, která v Athenách — ve Spartě, Kyreně, Chiu a jinde účastnila se též veřejného vyučování v tělocviku — žila úplně v domácím zátíší. Matky a chůvy cvičily je po přednosti v ženských pracích a, pokud stačily skrovné vědomosti jejich, také ve čtení a psaní. I bylo písmo dorostlých děvčat mnohdy dosti neúhledné. „Vezmi tyto desky a poznej z nich mou bídu,“ praví zamilovaňý mladík k svému důvěrníku. — „Velmi rád, ale prosím tě, co je to?“ — „Co?“ — „Vždyť písmeno jedno vystupuje nad druhé! Tomu neporozumí nikdo leč Sibylla.“ — „Proč mluvíš tak nevlídně o těch půvabných, půvabnou rukou napsaných písmenech?“ — „Což mají slepice ruce? Tohle aspoň napsala slepice.“

Naše líčení týká se, jakož jest přirozeno, jediné škol chlapeckých; dříve však, než promluvíme o jednotlivých předmětech vyučovacích, uvedeme stručně nejhlavnější pravidla, jimiž řídilo se vychování a vyučování mládeže.

Demosthenes chválí v jedné ze svých řečí staré Athénany, že uhájili za perských válek i s nasazením života svobody, „neboť měl prý každý z nich to přesvědčení, že nenarodil se jen otci a matce, nýbrž i vlasti“. A přesvědčení to proniklo v skutku i veškerou výchování a vzdělávání mládeže v době národního a politického rozkvětu, vyžadující, aby chlapec byl vychován ne tak se zřetelem k vlastní osobě a rodičům, jako spíše se zřením na obec, k níž jednou měl občanským svazkem býti připoután. Z toho důvodu mělo vyučování daleko více než u nás vychovatelský ráz, nechtějíc v první řadě vštípit chovancům jistou míru vědomostí, nýbrž snažíc se vypěstiti z nich na základě národních tradic a utvrzených zvyků dokonalé občany, podrobující svou vůli státním zákonům a obecně platným předpisům mravním. Proto také přihlíželo zákonodárství všude k náležitému vychování. Ve Spartě dokonce, již Simonides ne neprávem nazval „lidokrotnou“, snažil se sám stát všemi prostředky o to, tlumě každé

volnější lnutí osobní. Zlatou však cestu střední, vedoucí jak k svobodnému vývoji jednotlivcovy individuality tak k podřízení se vyšším zájmům státním, našli šťastně jedině Athenští.

Bázeň, ne sice otrocká, nýbrž úcta k zákonné autoritě byla po řeckém rozumu základním pilířem všeho řádu společenského. V té bázni, v úctě a poslušnosti k platným obyčejům a zákonům byl také budoucí občan vychováván. I nebylo ničeho opomíjeno, čím by ostych, prohrěšiti se proti obvyklým řádům, byl utužen. Z toho důvodu neměl chlapec nikdy a nikde býti bez dohlídky; proto také zřízeny byly ve státech, jež samy řídily vychování, zvláštní vrchnosti — na př. ve Spartě a Kretě paidonomoi —, v Athenách pak dán byl chlapci již před sedmým rokem tak řečený paidagog.

Byl to otrok, jenž provázel svého svěřence do školy i ze školy a na ostatních vycházkách jeho, uče ho zároveň doma i mimo dům slušným způsobům. I hleděl k tomu, aby po ulici kráčel skromným krokem a se sklopeným zrakem, aby u stolu zachovával obvyklou slušnost — na př. bral ten pokrm dvěma, onen jedním prstem —, aby svrchní roucho náležitě nosil a vůbec všude a ve všem způsobně si vedl. Arci přiházelo se nejednou, že k důležitému tomu úkolu byli vybíráni otroci, již k jiným pracím nebyli způsobilí, a sám Perikles dal prý poručenci svému Alkibiadovi za paidagoga Thraka Zopyra, jenž stářím svým nehodil se již k ničemu. Týž státník prý se vyjádřil, bez pochyby žertovně, když otrok jednou s olivy spadl a nohu si zlomil: „Nového tedy paidagoga máme.“ V pozdější době byla netečnost a lehkovážnost ve volbě paidagogů ještě větší. Jaký div tedy, že Plutarchos, horlí na nesvědomitost rodičů své doby, kteří svěřují syny otrokům pijanům a mlsounům, ku vši práci neužitečným.

Pod dozorem paidagoga, jenž nosil též knihy a jiné potřeby školní svým chovancům, zůstali chlapci až do sedmáctého roku; i jest přirozeno, že zhusta vešli oba ve svazek přátelský.

Jako bylo účelem stálého dohledu zdržovati chlapce, by neužívali zle svobody, tak mělo navykání k neobmezené po-

slušnosti a k umírněnosti uzpusobovati je, aby kdysi vyplnili řádně místo, v obci jim příslušné, dle zásady, že jen ten hoden jest rozkazovati, kdo sám naučil se poslouchati. Když nestačilo napomenutí, přikročilo se k tělesným trestům, které jak od rodičů tak od učitelů hojně metlou, pruty i býkovicem byly udělovány. Proto připomíná se často, kterak chlapci s hrůzou a strachem vstupují do školy, a v pseudo-platonském spise Axiochu dí se, že trápení chlapců začíná 7. rokem, kdy přijdou pod vládu grammatiků a paidotribu.

Rekové měli vůbec o účinnosti fysické bolesti na povznesení mravní a rozumové činnosti duševní mínění dosti značné, věrice, že bez výprasku nelze člověka vychovati, a proto měli i svrchu dotčení paidagogové, ač byli otroci, právo chovance své tělesně ztrestati.

Ba zdá se dokonce, že mnohdy obracely se slabé matky s prosbou k přísnému učiteli, aby vynal bitím nezvedenost z nezdárných jejich potomků. V mimijambu Herondově na př. žádá Metrotime učitele Lampriska velmi důtklivě, by naložil synkovi jejímu na hřbet tolik ran, až špatné duše jeho poslední dech zavane mu na rtech. Arcif byl Kottalos její výlupek vši možné nezbednosti, jenž štilil se školy a s druhy sobě rovnými uličnické kousky tropil, tak že zlá o něm šla pověst v domě i v sousedství. Cacký Lampriskos nedal se také dvakráte pobizeti; vyzvav tři spolužáky Kottalovy, aby vyzdvihli provinilce na záda a přidrželi, sázel mu býkovicem rány, nedbaje jeho křiku ni slibů ni prosb. Konečně pustil ho řka: „Nyní zmodral a zhnědl ranami, a pestřejší jest vodního hada.“

Recký starověk byl vzdálen myšlenky, že by člověk skládal se ze dvou částí nestejně oprávněných a že by s opomíjením těla jen duch měl býti pěstován. Zdraví, obratnost, pružnost a souměrnost tělesná vážily zrovna tak, jako soudnost, myšlenková bystrost a zbláhlost ve vědách i uměních, a krása tělesná téměř zbožňována. Proto hleděno všude na pěknou postavu; tak na př. o slavnosti panathenajské vybíraly jednotlivé fyly ze svých členů muže velikostí, silou a lepostí vy-

nikající, a četa nejstatnější dostala cenou skot; proto musili i kněží býti postavy bezvadné a ve volbě jich mnohdy i krása rozhodovala. Vždyť po řeckém rozumu byl jen ten celým člověkem, kdo ušlechtil tělo i duši stejnou pílí, nazýván jsa význačným názvem „krásný a dobrý.“ Jen takový muž mohl podle obecného soudu prokázati otčině platné služby ve válce a míru, mohl býti řádným občanem a statným vojínem, milým společníkem a družným přítelem. A tak bral se duševní a tělesný vývoj mládeže v před pokud možná stejnoměrně, a vzdělávání obou částí lidské bytosti doplňovalo a prostupovalo se navzájem, vyjímaje Spartu, jež menší měla účastenství v duševních prostředcích vzdělávacích než státové ostatní. Z takého vychování vycházeli arci muži, u nichž výkony těla i ducha pojily se v nejkrásnější soulad, muži, kteří pohrdali smrtí ve válce a v míru prázdně důstojně užívali a kteří, jsouce již starci, leposti a ušlechtilostí své postavy jímali diváky, když v pruvodu panathenajském kráčeli s olivovými ratoolestmi v ruku.

Rekové označovali oba dva hlavní směry vzdělávací zvláštními jmény. Vše, co neslo se k vypěstění těla, zahrnuto bylo v pojmenování „gymnastika“; co pak ducha třibilo a šlechtilo — duševní vzdělání —, náleželo pod pojem „musika“. Obsahovalo tedy musické vzdělání v širším slova smyslu jednak učení grammatické, t. j. elementární vyučování ve čtení a psaní, jednak hudební vzdělání v užším slova smyslu. Jen ten, kdo musicky a gymnasticky byl vzdělán, považoval se za člověka řádně vychovaného a dokonalého občana.

K otázce, čemu chlapec učil se dříve, nemůžeme dáti odpovědi zcela určité. Obyčejně má se za to, že ku gymnastickému vyučování přistupovalo se téměř současně s grammatickým, avšak není vyloučena možnost, že mnohdy počínalo se snadným tělesným cvičením, jak toho také Aristoteles vyžaduje. Též nelze rozhodnouti, jaké bylo rozdělení denních hodin, učil-li se chlapec oběma předmětům zároveň; i zdá se, že v té příčině nebylo určitého a všeobecně platného zvyku, byť pravdě spíše podobalo se, že ranní doba

určena byla vyučování grammatickému a hudebnímu, odpolední pak gymnastice. Než, ať věc má se jakkoliv, my pojedneme nejprve o učení tělocvičném, jehož dostávalo se chlapcům ve školách gymnastických, „palaistra“ nazvaných. Palaistry ty jest rozeznávati od gymnasií, kde cvičili se mladíci a muži; o nich promluvíme šíře na jiném místě.

Za palaistru stačilo v nejstarších dobách volné místo pod širým nebem s urovnanou, ne příliš tvrdou půdou; časem však stavěly se zvláštní budovy k tělocvičným účelům, aby zápasíci a cvičící se chráněni byli proti nepohodám počasí. Dále potřebí bylo místnosti, kam šaty se odkládaly, kde olej k natírání a jemný písek k posypávání se uschoval; též o koupel, nebylo-li řeky nebo rybníka na blízku, musilo býti postaráno.

Palaistry měly zvláštní jména dle stavitele, majetníka anebo učitele, jemuž rodiče platili za vyučování. Zasvěceny byly Hermovi, povždy křepkému a obratnému vykonavateli rozkazů Diových. Odtud zdobily jeho sochy cvičiště, často s jinými ještě bohy a heroy, jako jsou Herakles, rek síly, a Eros, ochránce ušlechtilého přátelství a lásky.

Učitel — paidotribes — v gymnastických školách zaměstnaný měl úkol velmi důležitý. Náleželo mu nejen řídit tělesná cvičení chlapců, nýbrž i vštěpovati jim pravidla způsobného a skromného chování, navykati je ušlechtilému chodu, lepšímu držení těla, lадným pohybům a jemným mravům vůbec. V palaistře budily se v mladistvé duši a pečlivým pěstováním ve skvostný květ rozvíjely se ony ctnosti, jež jednou mladého muže a občana měly zdobiti. Byliť Atheňané v době starší názorů o slušnosti a mravnosti mládeže velice přísných, a mnohé požadavky jejich, na něž byla veliká kladena váha — na př. neseděti s nohama přeloženýma —, zdají se nám býti až malicherny. Pochopíme tudíž, že hleděli starostliví rodiče k tomu, aby byl paidotribes čistých mravů i ryzí povahy a aby vážností a přiměřenou přísností dovedl blahodárně působiti na bujný zástup svých chovanců. Na starých vasích, zobrazujících živě výjevy z palaistry, shledáváme oby-

čejně paidotriba s odznaky přísné kázně: s bičem, metlou anebo s rozštěpeným prutem. Paidotribes musil dále znáti pravidla diatetiky i fysiologie, ježto bylo mu postupovati soustavně od lehčích cvičení k těžším a přihlížeti k věku, síle a zdraví svých žáků, měl-li dodělati se příznivých výsledku. Těžší cvičení ukazoval sám nebo jeho pomocník, hypopaidotribes.

Veškero cvičení gymnastické v palaistře směřovalo ku všestrannému a souměrnému vývoji těla a jeho schopnosti. Jednostrannost byla vyloučena; proto necvičena jenom ta neb ona obratnost, a nehleděno toliko k zmohutnění hrubé síly, jako činili ti, kteří z povolání stávali se zápasníky (athlety). Nemohouce probíratí podrobně jednotlivých výkonů v palaistře, zmíníme se stručně pouze o hlavních druzích vychovatelské gymnastiky v ní provozované.

Vedle skoku (zejména do dálky), přispívajícího ku lehkosti, pružnosti a úměrné pohyblivosti, pokládán byl běh za lehké cvičení a horlivě pěstován; dále síleno rámě chlapců hrou v míč, házením disku a kopí, lehké to a tupé holi. Nejdůležitějším však a nejvíce systematicky prováděným cvičením bylo křížkování či zápolení, které zdálo se ze stránky pedagogické nejlepší školou k utužení těla a k vytvoření rozhodné, pevné a statečné mysli. Bylo pak tím významnější, že předpokládalo závodění dvou osob, kterýžto moment v celém životě řeckém vystupoval v popředí.

Zápolení obsahovalo v nesčíslných umělých obrazech a chmatech, jichž užívalo se k útoku, uchopení, odražení a povalení protivníka, ostatní jednodušší cvičení, jako skok, běh atd., a vyžadující obratnosti celého těla, bylo jádrem gymnastického vzdělání. Pěstováno bylo od chlapeckých let až do mužného věku s přiměřeným postupem dle stáří a tělesné způsobilosti chovanců. Zápasníci byli nazi; těla svá natírali olejem, aby byla pružnější, a posypávali pískem, aby nebyla tuze hladká a aby prý přílišné vyražení potu se zastavilo. Bdělé oko paidotribovo dozíralo pak k svědomitému šetření

předepsaných pravidel, přihlížejíc vedle toho i k tomu, aby všechny pohyby tělesné byly ušlechtilé a ladné.

Tak tužila se mládež ve vzdušných a slunných prostorách palaistry a ukazovala s hrdostí každoročně o slavnosti Hermově shromážděnému občanstvu své pokroky v ušlechtilém tělocviku; mimo to měla příležitost o rozličných místních i obecných hrách a slavnostech vyniknouti a cen, vítězům ustanovených, dosíci.

K prvním cvičením v palaistře družilo se prvopočátečně vyučování ve čtení a psaní; počítání zůstaveno bylo v době starší nejvíce domácí práci, při čemž znamenitou pomůckou byly prsty a početní deska. Znalost čtení a psaní byla již záhy téměř obecně rozšířena a předpokládána zároveň s tělesnou obratností u každého člověka, jenž vzdělaným chtěl býti nazýván. Odtud vyjadřovalo přísloví „neuměti ani plavati ani čísti i psáti“ naprostou nevzdělanost. Dle svědectví Plurarchova byla úplná neznalost psaní a čtení již za doby Aristeidovy řídkou výjimkou, a za války peloponneské bylo asi nemnoho těch, kteří nepřivedli to dále než k chatrným prvopočátkům těchto vědomostí, jako známý jitrníkář z Aristofanových „Rytířů“.

Jakož jest přirozeno, vštěpovány chlapcům nejprve tvary a jména písmen, potom skládány z nich slabiky a hlasitě, často i zpívavě ve sboru odříkávány. Také vymýšlely se všelike pomůcky, aby méně chápavé hlavy snáze a téměř hravě překonaly první obtíže. Tak známa byla Řekům, jak právem můžeme souditi, písmena ze slonové kosti, o nichž římský spisovatel Quintilianus se zmiňuje, že předkládají se dětem, aby chuť k učení povzbudila. Zajímavým pokusem také v té příčině jest písmenová tragoedie athenského skladatele veseloher Kalliy okolo r. 400., z níž jen některé zlomky se dochovaly. Byla to žertovná hra ve verších a odstavech, se strofami a antistrofami, v níž nejprve všech 24 písmen pořadem bylo předvedeno; potom následovaly hlavní složeniny jejich ve verši a nápěvu. Jako příklad zvláštního podivínství zasluhuje připomenutí také to, co Filostratos

vypravuje o slavném řečníku a státníku Herodu Attikovi z 2. st. po Kr. Ten, maje prý syna tak tupé mysli, že ani abecedy nemohl si zapamatovati, vychovával s ním zároveň 24 chlapců v stejném věku. Hoši ti byli názvy jednotlivých písmen pojmenováni a, hrajíce si s mladým pánem, měli chápavost a paměť jeho podporovati.

První cvičení ve psaní dalo se na voskovaných tabulkách, na nichž i dospělí psali účty a všelike poznámky. V tabulky ty, natřené silně voskem, bylo písmo ostrým hrotem pisadla z kovu anebo slonoviny vrýváno; bylo-li třeba opravy, obráceno pisadlo a písmo sploštěným koncem jeho uhlazováno. Učitel předpisoval písmeny, a žák dělal je po něm; neobratným pomáhal, veda ruku jejich. Žáčkové pokročilejší psali pérem ze třtiny sříznutým a inkoustem, jakýmsi to druhem černi, obyčejně na zadní straně popsaného již papíru, poněvadž šetřilo se ho všemožně pro drahotu. Jelikož nebylo příručních knih, diktoval učitel žákům a diktáty ty prohlížel i opravoval. Chlapci písíce neměli velikého pohodlí. Ježto totiž ve školních místnostech byly jen nízké lavičky neb stoličky k sedění, musili tabulky nebo papír držeti na kolenou a dle možnosti si pomáhati; též nebylo zvláštních pomůcek k názornému vyučování.

Toto celkem jednoduché vyučování prvopočáteční nabývalo vyššího významu a takřka posvěcení tím, že příslušné učivo vybíráno bylo z předních básníků národních, již pokládáni byli za nejlepší vzdělavatele rozumu a šlechtitele srdce. Zejména byl to ctihodný Homeros, jenž po rozumu řeckém obsahoval vše, čeho člověku potřebí jest k řádnému životu. Avšak vedle něho čítána byla také didaktická díla Hesiodova, mravní průpovědi Theognidovy a plody jiných bohů milovaných pěvců, jež mocně dojímaly mládí, nezkažené duše. Jadrné a obsažné verše básníků těch byly žákům diktovány aneb častým předříkáváním a opakováním ve škole v paměť jejich vštěpovány, aby provázely je na pouti pozemské a ke všemu, co dobré a krásné jest, povzbuzovaly. Hleděti si pilně sesílení paměti bylo konečně i z toho důvodu

nezbytno, že nebylo tak snadno každému pořídit si příslušné exempláře, i nepřekvapí nás tvrzení Nikeratovo u Xenofonta, že mohl by celou Iliadu a Odysseu odříkati z paměti. Také dovídáme se, že o druhém dni svátku Apaturii přednášeli hoši před shromážděnými fratory vybrané části z básníku, jimž se naučili.

Když chlapec nějaký rok zabýval se elementárními učením, začal učit se hudbě. Poněti, jež Řekové měli o hudbě,

Vynucování ve hře na lyru a čtení básníků.

bylo však mnohem vzuešenější než názor u nás obecně běžný. Nebylať jim hudba pouhým prostředkem k lehké zábavě a ukrácení chvíle, nýbrž považována byla za vysoce důležitou k ušlechťení ducha, k povznesení jeho z kalu nízkých vášní a k nadšení pro vše, co jest krásné, šlechtné a vzuešené. V ten rozum vyslovují se také přední myslitelé hellenští — Platon, Aristoteles —, spatřující v hudbě tvůrkyni všeho rádu, ježto souladem ozařuje a oblažuje všecken život lidský. Blahodárná působnost hudby byla ještě zvyšována tím, že chlapci záhy seznámili se s bohatým pokladem lyrických

písni — zejména Simonides byl v oblibě —, jež s přiměřeným průvodem hudebním učili se přednášeti.

K účelu tomu hodily se nejlépe strunné nástroje, které také ve spojení se zpěvem v Athenách hlavně byly v oblibě. Nejdůležitější z nich byla lyra a kytara. Kytara skládala se z duté ozvučnice a dvou ramen; tato spojena byla nahoře příčkou, na niž struny se přivazovaly. Jí podobala se lyra, jenže byla méně ozdobná a měla ramena lehčí a menší půdu ozvučnou. Než právě pro jednodušší úpravu svou byla lyra při vyučování více v obvyčeji než zvuknější kytara, jež pro hudební umělce o zápasech a slavnostních průvodech spíše se hodila.

Též na fletnu pískali chlapi za starších dob, ač význam její u Ionů a Atheňanů nebyl tak veliký jako v Boiotii, kde byla oblíbeným nástrojem národním a odkud nejslavnější virtuosoové na ni pocházeli. Antická fletna neměla foukací otvor se strany jako naše, nýbrž opatřena byla násadkou, jejíž větší část byla do úst brána, takže spíše podobala se našemu klarinetu. Po válce peloponneské odstraněna byla fletna v Athenách z hudebního vyučování, když mnohé hlasy — zajisté také z politického protivnictví — s posměchem ukazovaly k této obratnosti Boiotů. A nebyl to jen Alkibiades, jenž brojil proti fletně, chtěje ponechat ji mládeži thebské, která prý neumí mluvit. I mnozí jiní povstali, tvrdíce, že pískání na fletnu znetvořuje tvář, že pro svůj rozčilující a duševní rovnováhu rušící ráz k vychování se nehodí, a že hra na ni vůbec duchaprázdná jest, ježto zpěv s výraznými posunky tváří nepřichází k platnosti jako u lyry. Nicméně nepozbyla v Athenách úplně půdy v obecném životě. O sňatcích, tanci, závodech, pochodech, veslování atd. bylo jí místo zachováno, a při sympoziu chápál se jí nejeden rozjařený mladík, aneb vyprovázel v bujném rozmaru své druhy zvuky jejími za noci po ulicích.

V dosavadní rozpravě o vyučování měli jsme z dobrých důvodů na mysli především Atheňany, kteří zachovali nejlépe pravou úměrnost mezi duševním a tělesným vzděláním mlá-

deže. O nich platí plnou, měrou známá slova Perikleova u Thukydidy: „Celé Atheny jsou školou Recka.“ Jiní kmenové lišili se od nich ve věcech některých. Tak kladli Sparťané na př. takovou váhu na vzdělání gymnastické, hudební a taneční, že literárního učení ve svůj systém státního vychování ani nepojali, zůstávajíce jednotlivci na vůli, pokud chtěl v něm se vzdělati. Za to pěstován tanec u nich důsledně jako pedagogický prostředek k utužení a sesílení těla. Sparťané učili se již od pátého roku tanci ve zbroji, jenž pyrrhiche se nazýval a již Thaletou v 7. století byl zdokonalen. Jest pochopitelné, že mužové vycvičení v tanci, napodobujícím útoky a boje, dovedli ve válce konati velké pochody a prováděti svižně a neuváženě vojenské pohyby. Jako pyrrhiche, tak měl i tanec, jež hoši spartští prováděli o slavnosti Gymnopaídiích, bojovný ráz, ježto se jím zobrazovalo zápolení dle taktu hudby. V Athenách nenáležel tanec za doby starší nutně v kruh obvyklého vyučování školského, jakkoli mládež ku zvláštním účelům — na př. slavnostním a náboženským sborům — v něm se cvičila. Při všech těchto tancích dlužno míti na paměti, že různily se docela od našich tanců kolových, ježto děvčata a hoši tančili buďto v kruhu anebo v řadách. Povaha tanců, prováděných při obětech, průvodech a jiných náboženských úkonech, byla po většině vážná a odměřená, záležejíc podstatou svou v ladných, rytmických pohybech těla a souvisejíc tudíž těsně s tělocvikem. Mimo to spojen byl tanec antický s uměním hudebním a básnickým; proto zpívali tanečníci písně a provázeli se zhusta sami hrou na hudebním nástroji *).

Co ostatních obcí se týče, víme, že v Arkadii pěstěna byla hudba a zpěv s obzvláštní horlivostí od nejútlejšího mládí až do třicátého prý roku, a též v Boiotii mělo umění tělocvičné a hudební vrch nad vzděláním literárním.

Ačkoli význam a veliká cena škol pro vychování řádných

*) Srov. Král: O tanci antickém.

občanů a trvání státu obecně byla uznávána, zůstalo přece vyučování až do Alexandra Velikého věcí zcela soukromou. Stát nezřizoval ani škol ani neustanovoval a neplatil učitelů; též nestaral se o to, posílají-li rodiče děti do školy či nic. Bylo tudy každé obmezování vyučovací činnosti právě tak neznámo, jako nucené chození do školy. Kdo cítil v sobě učitelské povolání, otevřel školu svým nákladem a přičiňoval se, aby získal žáky dobrou pověstí její; také nemusil podrobiti se zkouškám aniž řídit se přesně stanoveným plánem učebním. Stát vykonával nad školami jediné policejní dozor k zamezení zlořádů, mravnosti nebezpečných. Některé příkazy toho způsobu, přičítané Solonovi, dochovaly se; tak na př. zákaz otvírati školy před východem slunce, nařízení zavíratí je po západu atd. Rodiče nebyli zákonně nuceni posílati děti do škol; avšak neměli dle ustanovení Solonova ve stáří nároků na ošetřování od nich, jestliže je ničemu učití nedali. Než bylo by pochybeno souditi z toho o netečnosti obcí ku školství. Zákonodárci zajisté bezpečili se na obecné přesvědčení o užitečnosti školského vzdělání a neuznávali za potřebné dávatí zvláštní donucovací nařízení — vyjma spartské vychování státní —, důvěřující, že rodiny, proniknuty jsouce smýšlením vlasteneckým a ustálenou již národní kázní, postarají se samy o vychování dětí v téměř duchu. A že školství i bez nucení ze strany státní moci vzkvétalo a že denní chození do školy stalo se zvykem, jenž rozuměl se sám sebou, toho máme některé zajímavé doklady. Když ženy a děti Atheňanů před bitvou u Salaminy uchýlily se do Troizeny, snesli se občané Troizenští na tom, že je opatří nejen výživou a vším potřebným, nýbrž že i učitele dětem jejich budou platiti. A Mytilenští, jak vypravuje Ailianos, zakázali v době své nadvlády námořské odpadlým spojencům, by chlapci jejich ani literárnímu umění ani hudebně se neučili, za to majíce, že všech trestu nejtěžší jest žiti v úplné nevzdělanosti. O přepadnutí školy, velmi četně navštěvované, v nepatrném městě boiotském Mykalessu zniňuje se Thukydidés, a dle mnohem starší zprávy Herodo-

tovy sesul se strop školy na Chiu a pohřbil ve zříceninách všech 120 žáků až na jednoho, jenž spasil se útekem.

Společenským postavením svým stáli učitelé, zejména literní, dosti nízko, ježto zaměstnání jejich bylo pokládáno za nedůstojné občana již z toho důvodu, že brali za ně odměnu. Stavění byli na roveň s řemeslníky a jinými lidmi za mzdu pracujícími, ač jednotlivci zásluhy jejich vděčně uznávali i veřejně hlásali. Samo sebou se také rozumí, že nevšimavost se strany státu nepřidala jim vážnosti. I dávali se na učitelství z pravidla jen lidé nízkého stavu, vědomosti mnohdy chatrných, a to často jen nouzí jsouce přinuceni. Poněkud lépe vedlo se učitelům hudby a tělocviku, ač i ti neměli na různých ustláno.

Příjmy učitelů závisely na větším neb menším počtu žáků (v Athenách byl nejvyšší počet žáků nejspíše zákonem stanoven) a velkomyslnosti rodičů. Školné placeno bylo, jak se zdá, koncem měsíce. Avšak lakotní otcové ujímali jim dle možnosti skrovné odměny, berouce na př. chlapce v některých měsících, kdy mnoho svátků bylo, pro úsporu ze školy, aneb sražejíce z ujednané odměny, byl-li chlapec nemocen; mnozí dluhovali dlouho povinný plat, jako poručník řečníka Demosthena Afobos. Proto nedivme se, že mnozí žili v poměrech prabídných — odtud i přísloví: Buď zemřel nebo se stal učitelem —, třebaš nadsazuje Demosthenes, vytýkáje protivníkovi svému Aischinovi bídný jeho život v letech chlapec-kých: „U velikém nedostatku byl jsi vychován. zároveň s otcem u školy sedaje, inkoust tře, lavice umýváje a světnici vymetaje.“

Zevnějšek a úprava školních místností pro prvopočáteční vyučování byla obyčejně velmi chatrná. Mimo několik lavic bez opěradla neb nízkých stoliček pro žáky a povýšené sedadlo pro učitele obsahovala školní světnice nejvýše některé učební pomůcky na stěnách zavěšené, jako lyry, psací desky, svitky atd. Mnohdy byl učitel rád, mohl-li aspoň pod střechou stánek svůj rozbiti a nemusil-li na veřejných místech, v loubích atd. usaditi se se žáčky na holých kamenech, jsa dotěrnými

pohledy a štíplavými poznámkami kolemjdoucích vyrušován a nejednou i pohněván. Pro vyšší stupně vyučování lze ovšem také slušné i pěkně vyzdobené učebny prokázati. Tak měl na př. učitel hudby Stratonikos ve své škole sochy devíti Mus a Apollonovu, avšak jen dva žáky; když pak kdosi tázal se ho, kolik má žáků, odvětil: „S bohy dvanácte.“

Vyučování počínalo se jako i ostatní život záhy z rána. Potřeba odpočinku a zotavení byla obecně uznávána od spisovatelů, vychovatelství se obírajících, a také v praktickém životě dostatečnou měrou jí hověno. O Themistokleovi však vypravuje Plutarchos, že v hodinách odpočinku si nehrál ani se nevyrážel, nýbrž přemýšlel; i říkával prý mu jeho učitel: „Hochu, z tebe nebude nic obyčejného; buď budeš znamenitým mužem nebo padouchem.“

Mimo kratší přestávky v denním vyučování poskytovaly četné svátky častých prázdnin chlapcům i učitelům; vedle toho slavily se ještě školní slavnosti, zejména Museia ve školách literních a Hermaia v gymnastických, na oslavu ochranných bohů školských. Filosof Anaxagoras odkázal prý v závěti roduému městu svému Klazomenám pozemek s tou podmínkou, aby chlapci v úmrtní jeho den měli prázdnou a si hráli, a podobných dobrodinců škol, vedených myšlenkou, že prospívá zotaviti se hrou od duševní námahy, bylo asi více.

Po válce peloponneské zvrhl se v mnohé přičině starý způsob vychovávací i vyučovací, nač již Aristofanes trpce si stěžuje. Přísná kázeň, v níž druhdy mládež byla držena, uvolnila se, a všeobecné vzdělání stalo se působením sofistů heslem doby. Následek toho byl, že jednak dávala se přednost rozumnému vzdělání před ethickým, čímž porušena byla dřívější rovnováha mezi gymnastickým a musickým vzděláním, jednak že vzrůstala se touha po všestranném a mnohém vědění. I bylo vyučování školní některými předměty rozmnoženo, jako počtovědou, měřictvím a od doby Aristotelovy též kreslením, jížž posud jen jednotlivci z osobní záliby se obírali, jako Euripides a Platon.

Pronikavější ještě změny vzalo vyučování po čtvrtém století v době hellenisticko-římské. A tu nelze upříti, že školství, byvši v mnohých obcích pevně uspořádáno, učinilo nemalé pokroky. Zvláště jest významno, že dochovalo se dosti zpráv svědčících o péči, již obce školám věnovaly. Tak placeni byli na mnohých místech učitelé, aby i chudi mohli dítky do škol posílati, z pokladny obecní, jako v Thuriích a na ostrově Rhodu. Jinde přispěl štědrý vládce obcím — na př. Attalos II. Delfanům — aneb učinil bohatý měšťan nadací k tomu účelu, jako Polythrus v Teu. Město Teos mělo vůbec školství výborně upravené. V čele veškerého vyučování stál gymnasiarchos a paidonomos. Ročně ustanovováni byli volbou lidu tři literní učitelé s platem 600, 550 a 500 drachem (asi 216, 198, 180 zl.), dva učitelé tělocviku s 500 drachmami a učitel hudby za odměnu 700 drachem (asi 252 zl.).

Z toho, že pro grammatický obor zřízení byli tři učitelé, vysvitá, jakého rozšíření došlo vyučování literní, a nerovna odměna jim vyměřená ukazuje ku třem rozdílným stupňům vyučovacím. Prvním počátkem vyučoval učitel s nejnižším platem (grammatistes); na základech pak jim položených pokračoval grammatik, jenž, vzdělán byv ve filologických školách alexandrijských a pergamských, vědecky vykládal žákům spisovatele (zejména básníky) po stránce mluvnické, lexikální, metrické i věcné, aby, vniknouce úplně v obsah jejich, již správným a přesným čtením dokonale porozumění dávali na jevo.

Podobné poměry zavládly i jinde; chlapcům bylo hojným čtením a učením se z paměti osvojití si pestrá směs vědomostí na újmu důkladnosti, takže stesky na povrchnost a přetěžování odtud častěji se ozývaly. Mravní výchování ustupovalo do pozadí; také vyučování hudbě, ztrácejíc svou moc na očistění a povznesení mladistvých duší, klesalo vždy více na pouhý prostředek společenské zábavy a hledělo především k virtuosnosti. Podobně gymnastika pozbývala blahodárné své působnosti ve směru výchovatele, když pěstova-

vala se naskrze směrem agonistickým, majíc za účel vy-
cvikovati chlapce k veřejným závodům.

III.

Probravše způsob, jímž vychovávání byli chlapci až do 16 let, vylíčíme stručně další vzdělání mladíku do roku 20. Fysická dospelost kladena byla v šestnáctý rok; než doba občanské a politické zralosti byla zákonodárstvím určována. V Athenách na př. prohlášen byl mladík, dokonav 17. rok, občansky i politicky samostatným a stal se zároveň členem demu, užívaje od té doby plného občanského jména, jež skládalo se z jeho jména, jména otcova a demu. Prohlášení to dalo se počátkem nového roku občanského pro celou třídu mladíku téhož věku slavnostním způsobem. Mládci zapsáni byli v seznamy obecní a přísahali ve svatyni bohyně Agraulos na úpatí Akropole veřejně, že horlivě budou sloužiti vlasti a jí proti všem nepřítelům brániti; dále zavázali se, že neposkvrní zbraně a že představených i zákonů budou poslušni. Náboženského posvěcení pak dostalo se úkonu tomu tím, že obětovali božstvu své kadeře.

Vyššímu vzdělání mohli oddati se, jak samo sebou jest zřejmo, jedině mladíci z rodin vznešených a bohatých. Příslušníci nízkých stavů šli na řemeslo a učili se živnosti otce svého, aby brzy denní chléb si vydělali. Ti však, kdo nemusili starati se o výživu, obraceli velikou část volného času na gymnastické cvičení, s jehož počátky seznámili se již v chlapeckých palaistrách. Cvičištěm mladíků byla gymnasia, která pro důležitost, tělocviku obecně přikládanou, zřizována byla nákladem státním neb obecním i v malých a nepatrných obcích. Ve městech velikých a zámožných bývalo jich dokonce několik. Tak honosily se Atheny třemi gymnasii, jež, před městskými branami jsouce položena a stinnými sady a hojností vody opatřena, byla vhodným místem k tělesnému tužení a občerstvení. Gymnasia ta slula Akademeia, Lykeion a Kynosarges; v době hellenisticko římské přistoupila pak k nim ještě čtyři gymnasia uvnitř města.

Co do úpravy byly v gymnasiích nejdůležitější ony místnosti, jichž bylo třeba k provádění obvyklých tělesných cvičení: běhu, skoku, házení diskem i kopím a zápolení; k tomu přistupovaly místnosti pro svlékání, natírání, koupele atd. I bylo úlohou stavitelů, aby všechny ty prostory spojili v příhodný a zároveň ladný celek, tak aby zadost se učinilo praktické potřebě i aesthetickým zřetelům. A v příčině poslední nešetřily ani obce ani bohatí nákladu; proto vyzdobována byla gymnasia uměleckými výtvary dláta i štětce, vypravována loubími, háji, zahradami, sedadly a jinými věcmi, jež pobyt v nich zpříjemňovaly. Ve vzdušných a slunných prostorách jejich vypěstili mládci svá těla sluncem osmahlá k oné pružnosti a půvabnosti, již posud vzdáváme nelíčený obdiv, a připravovali se zároveň s prospěchem k vojenské službě. V gymnasiích položen také základ ku tklivému přátelství, které provázelo věrné druhy ve všech příhodách životních až do hrobu; stojíc pak pod ochranou nejvyššího boha, pokládáno bylo za svazek tak důležitý, že s rozvahou jen se uzavíralo; ba Sokrates ptával se prý dříve věšty, nežli s někým vešel v přátelství.

Mimo tělocvik pěstovala se horlivě v kruzích urozených a bohatých jízda na koni a to již od 7. století. Chovem koní slyňula zvláště Thessalie, avšak i Boiotie, Aitolie, Akarnanie a jiné obce zakládaly si nemálo na ušlechtilém koňstvu. Sparta zanedbávala dlouho jezdeckta, a i v Athenách nevybízela právě přirozená poloha země a poměrně nevelká zámožnost k úsilnému chovu ořů. Avšak od válek perských rostla záliba v bujných běhounech velmi utěšeně, a za války peloponneské holdováno jí s takovou vášní, že ne jeden přišel na mizinu, chtěje stkvělými závody ořů vyniknouti.

Vedle jízdy pokládána byla honba u všech kmenů řeckých již od nejstarších dob za ušlechtilou zábavu a téměř válečnou školu pro mladíky a muže, jimž pohoří v Peloponnesu, středním a severním Řecku poskytovala značnou hojností medvědů, vlků, černé a červené zvěři bohaté a milé kořisti. Honba provozovala se buď koňmo anebo pěšky za pomoci ho-

nicích psů — zejména molosských taračů a lakonských jamníků —, jejichž výcviku dbalo se velmi bedlivě. V době hellenisticko-římské pak povstávaly také honební kluby. Vystupovat vůbec za časů těch honba a jízda na koni v popředí, čímž gymnastika valně trpěla; vzhledem k tomu říkal filosof Karneades, že synové bohatých rodičů ničemu se řádně ne naučí, leč jezdit na koni; neboť koně prý jsou jediní, kteří jim nelichotí a shodili by je, kdyby jezdit neuměli.

Od roku 18. až do 20. podroben byl mladík — efebos — branné povinnosti, jež předpisovala, aby v prvním roce naučil se zacházeti zbrani i taktickým cvičením těžkooděnců (hoplitů), v druhém pak, obdržev štít a oštěp před shromážděným lidem, konal službu polní, obsádkovou a strážní (odtud zván peripolos). K vojenským výkonům efebů dozírali strategové, a nad mravním chováním jejich bděli tak zvaní sofronistové. Později zřízena byla zvláštní instituce efebů v Athenách a jiných obcích řeckých, jakýsi státní vychovávací ústav pro bohatou mládež. V čele stál v Athenách (od konce 4. st. př. Kr.) ročně volený kosmetes, jenž měl právo ustanovovati učitele gymnastických a vojenských předmětů. Efebové konali časté pochody zemí a zároveň studie terrainové; též cvičili se v plavání, veslování, manevrování na moři atd. Pohříchu sloužila cvičení ta spíše k tomu, aby sbor efebů ukazoval se v plném lesku o vojenských přehlídkách, hrách a jiných slavnostech veřejných. Od dřívějšího branného řádu lišila se nová instituce tato také tím, že nebyl určitý věk předepsán a že nikdo nebyl zavázán vstoupiti mezi efeby; dále byli i cizinci přijímáni a doba celého kursu trvala rok.

Vzhledem ostatního vzdělání mladíků od 16—20 let třeba vytknouti, že hudba a zpěv také dále se pěstovaly; tanec ne náležel — vyjímaje Spartu — sice nezbytně ku vzdělání, nicméně byla zhusta mládež v něm cvičena, zejména za příčinou náboženských sborů o rozličných slavnostech, na počest bohům a heroům pořádaných. Nejmnocnější však pobídku k vyššímu vzdělání rozumnovému nalézali dorůstající mladíci po válce peloponneské v rhetorice a filosofii (s sofistice), kteréž nauky,

nejsouce původně přesně odděleny a i týmiž učiteli hlásány, novou potravu dodávaly probouzející se touze po všestranném vzdělání. I hrnula se mládež k sofistům, již vyhovovali časové potřebě učením svým, a nadšena jsouc novými naukami jimi hlásanými, platila honoráře dosti vysoké. Arci mělo učení sofistů vedle svých dobrých také stinné stránky, uvolňujíc subjektivní morálkou kázeň i starou občanskou ctnost a zhoubně působíc na mravy mládeže. Ta potulovala se po krčmách a hudebních školách, kde fletnářky a citernice se cvičily, a mařila čas hrou v kostky, zápasy kohoutími, křepelčími a jinými ještě horšími nešvary, kdežto v době starší člověk jen poněkud slušný místností a zábav takých se varoval. Proto také vedou se stesky, že bledá jsou lice, úzká prsa a slabé páže mladíků, kteří odvrátili se od starého způsobu života.

Živnosti (rolnictví, řemesla, obchody atd.).

Po řeckém rozumu náležela všecka činnost občana státu. v jehož svazku žil. Vedle toho mělo mu vybývati dosti prázdně, aby mohl stále hleděti si tělesného i duševního zdokonalení. Obecné toto mínění, jež zdůvodňovali i vynikající filosofové, přicházelo v rozličných dobách a u různých kmenu ne vždy stejně pronikavě k platnosti.

Jest zřejmo, že praktické provádění této zásady vyžadovalo, aby občan měl dostatečný majetek, z jehož výtěžku by mohl žiti. Ježto však sám vzhledem k vyšším úkolům životním neměl konati nízkých a k výživě potřebných prací, bylo nutno, aby opíral se o dělné ruce otroků a nevolníků. Z této potřeby vyvinulo se tudíž otroctví a nevolnictví, poněvadž svobodný občan, štitě se hrubé práce, pohrdal i všelikou činností výdělkovou, kteráž mohla ho přivésti v závislost na jiném a ujímati mu času ke konání občanských povinností.

Než zásady ty a možnost uváděti je ve skutek vyvíjely se jen znenáhla. V básních Homerových na př. není ještě vysloveno pohrdání jakoukoli prací užitečnou, a i Hesiodos

tvrdí, že ne práce, nýbrž zahálka jest hanbou, vybízí k dělné činnosti těmito slovy:

Neb Hlad průvodčím lenivému je člověku vždycky.
Naň bohové i lidé horší se, kterýžto nečinně
tráví, svou povahou trubečům podoběn jsa bezostným,
jižto jedí krušný včel plod, trávíce nečinně;
tobě zatím se zalib vykonávati práce počestné,
by včasným obilím se ti plnily humna i sýpkv.
Jsouť od práce lidé zámožní a stády boháči,
a pracuješ-li, budeš nesmrtným drahně milejším,
těž i lidem, neb velmi mají v nemilosti lenivce.
Práce ti hanba není, ale velká hanba nečinnost.

(Mejsnar.)

Avšak poslední verš zdá se nasvědčovati tomu, že mínění o čestnosti práce již se měnilo. Úplný převrat nastal teprve, když po stěhování řeckých kmenů povstávaly nové útvary státní. Třída panující, jsouc v držení rozsáhlých pozemků, jež nevolníky anebo koupenými otroky dávala zdělávati, vzdalovala se práce výdělkové, zabývajíc se jediné správou státní a svým tělesným i duševním vzděláním. Jejich příkladem poklesla pak vážnost každého zaměstnání, jež směřovalo k výživě, a šířil se předsudek, že práce ty konati nesluší muži svobodnému. Tyranové doby starší — Gelon, Periandros, Peisistratos a jiní — hleděli sice staviti rostoucí nechutenství k výdělkové práci, zákony vydávající proti zahálce aneb donucující přímo občany k živnosti. Nečinili tak jen z hospodářských důvodů, nýbrž měli na mysli i utvrzení svého panství, poněvadž nebylo jich tajno, že nečinnost, probouzejíc v občanech myšlenku, jako by určení byli spíše k panování, sváděti je mohla k pokusům svrhnouti se sebe jeho poddanské. Podobně i zákonodárci athenští Drakon a Solon nastupovali pokutami na ty, kdož vedli zahálčivý život; ale všechna opatření tato nedodala vážnosti živnostem ve veřejném mínění, nýbrž, vycházejíce od uchvatitelů státní moci, škodila jim spíše u lidu.

Když prodlením času zaujala místo rodové a majetkové šlechty demokracie, nenastal obrat k lepšímu. Ostatně vyžadovala lidovláda za svého rozkvětu osobního účastenství velikého počtu občanstva v záležitostech státních, ať byly to sněmy, soudy, služba ve vojště neb jiné hodnosti úřední. I jest patrné, že tato všestranná činnost veřejná stěžovala valně kteroukoli živnost výdělkovou, zvláště když stát, vykazuje občanům plat za jejich výkony a poskytuje jim příležitosti všelijak obohatiti se, umožňoval jim zároveň zanedbávati výdělku a jedině obecními záležitostmi se obíratí.

Není tudíž s podivením, že znechutila se Řekům historických dob veškerá práce výdělková měrou, již my ze svého hlediště stěží můžeme porozuměti. Nechutenství tomu dává výraz zvláště silný výrok, přičítaný Sokratovi, že nečinnost jest sestrou svobody. Odtud také kladena byla váha na majetek, ježto užitek z něho zajišťoval majetníku úplnou neodvislost a volnost ziti tak, jak toho účely státní žádaly. Arcif hlásalo se od theoretiků — Platona, Aristotela — důrazně, že ten stát svobodný jest nejlepší, kde občané nejsou ani příliš bohatí ani chudí, a že bylo by nejlépe, aby jmění poměrně stejně bylo rozděleno. Též nechybělo pokusů, aby se zásady ty prováděly prakticky, avšak bez výsledku.

Na tomto místě nemůžeme pominouti mlčením; že majetku přisuzována byla i hodnota ethická, poněvadž dával možnost, aby občan důstojně konal předepsaný kult, sloužil prospěchům vlasti, pomáhal přátelům v nesnázích a podporoval potřebné. Byly tudíž spojeny s jměním mravní závazky jak ku státu tak k lidem soukromým. Jen ten, kdo dobře užíval svého jmění, uděluje rád z přebytku nuzným a ochotně přispívá na státní účely, docházel uznání a pochvaly. Vždyť byly v Athenách i dobročinné spolky, jejichž členové platili příspěvky, aby pomohlo se těm, již upadli v nouzi, a schudlým občanům dostávalo se vydatné podpory od dobročinných přátel. Přílišná spořivost a snaha, rozmnožiti nad míru majetek, zdála se — aspoň Atheňanům — býti nemístna a svobodnému občanu nepřislušna. A v skutku máme mnohé toho

doklady, kterak boháči shledávali v tom pýchu a čest, z majetku svého štědře udíleti jiným. Tak získal si na př. Kimon náklonnost spoluobčanů, že členy svého demu a i jiné chudé ochotně pohošťoval, ohrady z pozemku svých odstranil, aby každý ovoce utrhnouti si mohl, a svým dobře oděným otrokům nařídil, aby, potkajíce chudé starce, s nimi roucha si vyměnili. Slynu-li Athéňané vůbec mezi ostatními Řeky lidumilností a dobročinností; odtud zbudovali i Eleu, zosobněnému to soucitu, na náměstí oltář a podporovali státním nákladem nejen ty, již byli ve válce zmrzačeni, nýbrž i občany, kteří nemohli pro tělesný neduh neb slabost sami se živiti; též o výživu a výchování dětí, jichž otcové padli v boji, starala se obec až do jejich zletilosti.

Tato potřeba majetku občanu řeckému měla v zápětí, že již záhy ozývají se stesky, kterak peníze dodávají muži vážnosti a lesku, kdežto chudák není ani vážen ani za zdatného občana pokládán. Pěknému přísloví našemu „chudoba cti netratí“ nepřisvědčila by, jak se zdá, valná většina Řeků upřímně. Tak pěje Theognis:

Všech ty bohův nejvýš spanilý, ó Plute, a vábný —
člověk, byť nízký, má-li tě, jest vznešeným.

A na jiném místě stýská si takto:

Proč, běda ach, mrzká ty chudosti, ležíc mi na bedrech
hanbou pokrýváš nám tělo náš i rozum?

Zlému učíš násilně mnohému mne, mé proti vůli,
v němž mezi lidmi znalý krásna a dobra je duch.

(Krsek.)

Sokrates prohlásil sice, že nepotřebovati ničeho jest božské a mti co nejmenší potřeby že božskosti nejvíce se přibližuje, avšak učení jeho i filosofů ze školy kynické nenašlo v životě četných následovníků, třeba že ti, již s pohrdáním pohlíželi na statky pozemské, vzbuzovali obdiv a úžas. Aristides na př. oslavován byl od vrstevníků i potomstva pro svou nezištnost, než kolik medle státníků athenských vybralo si jej v té příčině za vzor? Smýšlení svému dal pru-

chod slovy, že za chudobu má se jen ten stydět, kdo proti své vůli chud jest; kdo však dobrovolně jako on trvá v chudobě, muže prý se jí honositi. Než Atheňané hleděli si pilně zisku, tak že i přísloví šlo o nich, kterak umírajíce ještě ruku nastrkují. Rovněž bylo vytýkáno Sparťanům, že ničeho nelekají se pro zisk, a věštba předpověděla jim, že toliko ctihost peněz je zahubí:

Spartu peněz žádost zahubí — nic krom toho více.

(Krsek.)

Podobná svědectví dochovala se i o jiných obcích, jako o Kretě, Měgarě atd., a byť některé zprávy byly snad nadšazené, nelze přece upřít, že s pádem svobody a vzrůstáním se přepychu rostlo i sobectví a nemírná touha po bohatství měrou až povážlivou. Pouze to jest podivno, že, jakož již svrchu bylo naznačeno a později ještě zevrubněji bude vyloženo, s rostoucí dychtivostí občanů po majetku nedržela stejný krok jejich výdělková činnost, což jedině zvláštními poměry státními a společenskými nabývá náležitého vysvětlení.

I.

Nejstarším a zároveň ve všech dobách nejpřiměřenějším i nejslušnějším pramenem výživy bylo rolnictví. Báje přisuzovala mu původ božský, a staří odvozovali od blahodárného působení jeho první počátky lidské vzdělanosti. Rolnictví bylo také již od pradávna v nejtěsnějším spojení s veškerým životem státním a soukromým, a i v historických dobách mají státní zařízení s ním větší neb menší styky. Proto velebeno jest od spisovatelů jako základ domácnosti a státu a jako nejlepší škola, v níž tuží se tělo a pěstí se mužná mysl. Z té příčiny neodcizili se občané žádného státu rolnictví úplně, ačkoli nejhrošlivěji bylo pěstováno v krajinách od obchodního a průmyslného ruchu vzdálených.

Vládnoucí aristokracie, která dávala vzdělávati své pozemky otroky, nevolníky a i najatými dělníky, sama jenom vrchní dozor konajíc, nepovažovala již za slušno činně ruku

přikládati; odtud povstávala protiva mezi šlechtickými statkáři a drobnými rolníky, již pracovali sami s mužskými členy rodiny v potu tváří na svých rolích. Ve Spartě dokonce nesměl občan sám rolnictvím se zabývat, a v Thespiích jména byla osobní činnost na polích za nečest. Za to však udržel se v Arkadii ctihodný mrav, obdělávati role vlastní rukou, až do nejpozdějších dob, a i mužové v obci nej přednější — Filopoimen — zachovávali jej.

Přes veškeru vážnost nezniklo však rolnictví těžkých pohrom, z mnohých stran naň doléhajících. V době, kdy vzrůstal se obchod i průmysl a plodinné hospodářství přecházelo v peněžní, kdy dovoz obilí z Pontu a Aegypta stlačil ceny na domácích trzích, zabředli rolníci attičtí do dluhů, tak že musili odprodávati usedlosti své statkářům. V této těžké době zjevila se attickému rolnictvu spása v moudrém zákonodárci Solonovi, jenž vyprostil je z tísně, do níž byli uvedeni. A když se zkvétajícím obchodem a řemesly i počet konsumentů vzrůstal a tím i plodinám ceny přibývalo, těšili se rolníci ještě dlouho poměrnému blahobytu. Za nejvyššího rozkvětu demokracie stěhovali se sice mnozí z venkova do města a sblíželi pohrdavě v pošetilé pýše městské na drsného a neuhlazeného venkovana, než láska k polnímu zaměstnání uchovala se v Athenách přece až do války peloponneské. Mnozí dokonce neměli to za nedůstojné sebe, osobně účastniti se polních prací, jako ouen Strepsiades v Aristofanových „Oblacích“, jenž zapáchal prý sýrem, vinným mlátem a rounem.

Rolnictví, jež bylo v době herojské hlavním zaměstnáním, provozovalo se i později ve všech krajích řeckých se zdarem sice pro rozdílnou úrodnost nestejným, ale se stejnou horlivostí. Příroda obdařila Recko mnohými přednostmi, jmenovitě šťastným podnebím; nicméně musili obyvatelé mnohých krajín na skalnaté nebo písčité půdě plodiny téměř vynucovati. I pustili se ve vítězný boj s přírodou, dělajíce na horských stráních umělé náspy, zakládajíce v pobřežních krajínách vypráhlých rozvětvenou zavodňovací síť, smrduté bařiny vysoušejíce a prudké bystřiny hradíce. Způsob hospodářství byl

přes některé krajinné různosti celkem všude stejný a pozměnil se i postupem času dosti nepatrně. Rekové neznali hospodářství trojdílného ani střídavého, nýbrž nechávali role po sklizni celý rok ležeti úhorem. Také nářadí zůstávalo, ač v některých věcech bylo zlepšeno, celkem totéž jako za dob Homerových a Hesiodových. Bylo velmi jednoduché a v příčině mnohé nedostatečné. Tak na př. nevyhovoval ani pluh zcela svému účelu; jmenovitě neměl rozhonu či odhrnovačky, desky to, která rozoranou hlínu odhrnuje k jedné straně; i kypřil jen prst a to mnohdy nedokonale, tak že větší hroudy musily ještě zvláštním nástrojem býti rozdrobovány. Brány vláčící byly neznámy, a ku žetí zralého obilí užíváno polokružného srpů. Mláčení dalo se tím způsobem, že zrna vyšlapávala se na mlatě koni, skotem a mezky. Za to však nešetřeno usilovné a všestrauné práce ve všech směrech: tak míšeny byly rozličné druhy hlíny, hojně hnojeno, často oráno i kopáno atd.

Neméně horlivě hleděli si Rekové zahradnictví, sadařství a zejména vinařství. Květinářství, jež v době homerské bylo ještě v plenkách, přestávalo na několika málo květinách, jako jsou růže, již tehdy královnou květin zvaná, lilie, violky — odtud Atheny violkou věnčené —, narcisky, myrty atd.; k lemování záhonů vysazovány pak zejména miřík a routa. Ale když spotřeba věnců k hostinám, svatbám atd. byla značná, zdokonalilo se asi i květinářství znamenitě.

Většího významu nabylo zelinářství, pěstující kuchyňské rostliny; zejména dobře dařilo se mu v úrodné půdě boiotské. Taktéž ovocnictví přivedeno bylo k dokonalosti jak ušlechťováním některých stromů domácích, tak přesazováním a akklimatisováním cizích druhů. Avšak obzvláštní péče věnována byla vinicím a olivovým sadům. Zejména k pěstění olivy obrátily některé státy svou pozornost a to v první řadě Atheny, jejichž ochranné bohyni Palladě Atheně byla zasvěcena. Hodil se olej k rozmanitým potřebám, jako k připravování pokrmů, k natírání, k svícení atd., a proto byl vždy zbožím velmi hledaným. Aby vývoz jeho byl co možná zvýšen, nesměl nikdo ročně více než dvě olivy skáceti, vyjímaje

zvláštní případy o slavnostech a pohřbech; dále musily olivy Atheně zasvěcené zustati netknuty, a kdo by některou z nich byl podfal, trestán byl vyhnanstvím neb zabavením majetku. Proti tomu nebylo šetřeno lesu, vyjímaje posvátné háje, jichž kultus a kněžstvo hájilo. Lesy pokládány byly za dary přírody, o jichž obnovení netřeba se starati; a tak byly záhy pekné hvozdy řecké zpustošeny, aniž si kdo, až na malé výjimky, vědom byl škodlivých účinku, z toho pro povahu pudů plynoucích.

S rolnictvím v těsném svazku bylo dobytkářství, poskytující obyvatelstvu velikou část potravin a látky na obleky. Záhy již obrácen byl zřetel k ušlechťování plemene a i jinak přihlédáno k tomu, aby to, co na zvířeti mělo největší cenu, též nejlépe prospívalo. Proto obalovány byly jemnorouné ovce kožemi, aby vlna netrpěla deštěm a prachem. Odtud žertovný výrok Diogenův, že v Megaře jest lépe naroditi se beranem než synem svobodného občana, ježto tam ovce pečlivě prý se příkrývají, avšak děti nechávají se nahé pobíhati.

Dobytěk pásal se většinou na pastvinách, ježto lukařství u Řeku nemělo významu téměř žádného. Byl-li na blízku nedostatek pastvišť, posílána stáda mnohdy i dosti daleko, a zhusta mezi jednotlivými státy i smlouvy o pastvy činěny. Pro mléko chovány byly hlavně kozy, neboť mléka kravského málo se požívalo. Dále vyráběn byl z mléka sýr, obyčejná to potrava prostých lidí, a to nejen pro potřebu, nýbrž i pro vývoz. Též včely ošetřovány byly s velikou bedlivostí, poněvadž vosk a med, jenž zastupoval náš cukr, měly význam v řeckém životě daleko větší než nyní. Proto také bájilo se, že samy Nymfy vyučily Aristaiu z Keu včelařství.

Co konečně drůbeže se týká, chována byla nejen pro vejce a maso (daleko méně pro peří), nýbrž mnohdy ještě více ze záliby. Byli to zejména jeřábové a husy, které náležely k oblíbeným ptákům řecké domácnosti; proto byly často na polhrobních pomnicích zobrazovány. Též považovány byly za ostražitě strážkyně domu, jsouce symbolem bedlivé a bdělé hospodyně. Dále chováni byli i kohouti a křepelky za příčinou

oblíbených zápasu, holubi, již poletovali bez bázně po ulicích městských, a zpěvní ptáci, již také za dárek z lásky byli posíláni. Zhusta cvičeni byli ptáci v umělých kouscích aneb učeni vyslovovati jednotlivá slova neb věty (na př. na zdar, buď zdráv atd.) a pak od potulujících se kejklířů divákům ukazováni. Mnohé druhy ptactva nyní úplně zdomácnělé uvedeny byly do Recka teprve později. na př. kohout z Persie, bažant z Kolchidy a páv, jak se zdá, ze Samu. Tento byl ještě v době Perikleově tak vzácný, že chodili lidé i ze vzdálených krajin dívat se na párek pávů, jež choval jakýsi občan athenský, a vajec dosíci se snažili.

II.

Polařství a dobytkářství vidělo se přes některé výjimky zaměstnáním, jímž i svobodný občan mohl bez hanby se obírat, ježto vlastní těžká práce konána byla otroky nebo najatými dělníky. Jinak měla se věc s řemesly, která z důvodů již svrchu dotčených nebyla ve vážnosti. Podle mínění řeckého totiž nemohl řemeslník, upoutaný ke své dílně, oddati se zcela obecní službě; nemaje pak prázdně, aby tužiti se mohl gymnastikou, zakrňoval tělem i duchem a pozbýval smyslu pro vyšší cíle životní a záležitosti své vlasti. K tomu přistupovala závislost na spoluobčanech a velkém kapitálu, jež snižovala ho a částečně na úroveň s otroky stavěla. Vždyť to právě bylo znakem svobodného muže, že nemusil spravovati se jinými a obětovati služebnými úkony jinému část své svobody. Všecko pohrdání, jímž shlížel hrdý občan, žijící z majetku svého, na pilného řemeslníka, pracně vydělávajícího si denní chléb, zahrnuto bylo ve slově „banausos“, kteréž pojmenování značilo pak dále vůbec člověka sprostého, nízkého a pošetilého. Co platno, že prospěšnost a potřeba řemesel ve státě obecně se uznávala, že moudří zákonodárci ukazovali na jejich blahodarnost a všelikými prostředky je povznésti se snažili, když obecné mínění zaujato bylo předsudkem, že nehodí se řemeslo pro každého a nejméně pro občana, jak Platon poznamenává. Mínění to nebylo zvráceno ani ve státech

zcela demokratických, kde úplná rovnost politická zaručena byla zákonem, a řemeslník jako jiný občan ve sněmech srovnatelně mohl mluvit; též zákaz posmívati se občanu veřejně pro jeho živnost — na př. v Athenách — nezjednal nápravy. Zvláště koželuzi a ševci byli v neváznosti; onino proto, že řemeslo jejich bylo dosti nečisté, a tito, poněvadž více než kterýkoli řemeslník jinný odsouzení byli ku stálému sedení.

Předsudkem proti řemeslné práci trpěli také výtvarní umělci, jestliže za mzdu pracovali, vyjímaje asi stavitele. Arci nebyly meze řemesel a umění tak přesně vytčeny jako nyní, ježto byli mnozí, kteří při velké spotřebě uměleckých předmětů věnovali se umění, počítáni spíše k řemeslníkům. Než i velicí umělci, již, vytvořivše díla vzácné krásy, obcovali v důvěrném přátelství s muži vynikajícími a stkvěle za práci svou byli odměňováni, zůstali přece u prostého lidu více méně lepšími řemeslníky. V té příčině významny jsou některé výroky z pozdější doby, jakkoli velmi nadsazují, poněvadž jest patrno z nich, kterak rozdíl se činil mezi uměleckým dílem a tvůrcem jeho. Tak tvrdí na př. Plutarchos, že nikdo, byť divil se dílům Feidiovým a Polykleitovým, přece by si nepřál jinni býti. Jinak tomu bylo však, nebral-li umělec mzdy za své výkony, jako slavný malíř Polygnotos, jenž známou Stou Poikile zdarma vyzdobil mistrným štětcem a za vlasteneckou mysl svou také obecného uznání došel.

Z lehkosti, v níž byly obecně řemeslné živnosti, vysvětlíme si, že provozovány byly zhlusta otroky (ovšem na účet pánů) aneb samostatně cizinci, již usazovali se četně v Athenách a v jiných průmyslových a obchodních městech. O Athenách můžeme dokonce domýšleti se, že za největšího rozvoje průmyslového byl snad větší díl samostatných živností v rukou metoiků. Avšak vedle toho obírali se i občané řemesly a to zejména takovými, která blížila se více méně umění. Víme na př., že Sokrates pocházel ze sochařské rodiny a že sám v mladších letech sochařil. V Tanagře zase zdržovali se občané vůbec řemesel, provozující jen orbu, a Thespijským i Sparanum bylo řemeslovati přímo zakázáno; v Thebách pak dosáhl

jediné ten úřadu, kdo po 10 let neprovozoval živnosti. Proti tomu byla ve státech, jako v Lokridě a Fokidě, kde až do pozdních dob nebylo otroků, řemesla výhradně v rukou občanů.

Jest zajímavé, že řecký občan přes svůj odpor k jakékoli práci výdělkové nestyděl se — aspon v demokratických obcích — bráti plat za služby prokazované obci. V té příčině převládalo vůbec mínění, že, jakož povinen jest občan věnovati své síly v první řadě státu, tak jest oprávněn kořistiti z něho všemožným způsobem. Snaha, zjednati i chudým občanům možnost, aby politickým povinnostem svým mohli dostáti, uvedena byla ve skutek nejplnější měrou v Athenách, kde od Perikleia počínaje občané placeni byli za svou práci ve vojště, sněmích, radě a soudech ze státní pokladny. Máme toho zřejmé doklady, že značné části občanstva byl tento plat jediným pramenem příjmu. Než vedle žoldn za politickou činnost dáváno státem lidu i vstupné do divadla, rozdíleno v drahotě obilí, poskytováno pohoštění o některých slavnostech a jiné výhody uštěďrovány. I jednotliví mužové, dychtíce po oblibě, podarovali mnohdy lid; vždyť mohli nadíti se, že odškodní se zase na újmu státu. A občané zvykli tak snadno těmto původně dobrovolně udíleným dobrodiním, že konečně jako právem požadovali jich od těch, kdo byli bohatí a domáhali se platného místa v obci.

Od řecké demokracie nerozlučná byla také živnost sykofantů (udavačů), kteří zejména v Athenách bujně rozprádali své síť. Zákon totiž ponechával každému občanu volnost, aby podal žalobu z nějakého zločinu, a odměňoval žalobníka v některých případech též částí pokuty. I jest pochopitelno, že lidé odvášní a nesvědomití chápali se rádi příležitosti k lehkému výdělku, dávajice mimo to najinati se od těch, kteří sami nechtěli vystoupiti veřejně jako žalobci, k podání žaloby. Avšak sykofanti provozovali řemeslo své ještě ohavnějšími prostředky, vyhrožujice žalobou zámožným občanům. z nichž nejeden, nechtěje vydati se z různých příčin v nepříjemnosti processu, jehož konec i při úplné nevinnosti za tehdejších poměrů byl dosti pochybný, raději povolil nestoudnému

jejich vyděračství. Tak dovidáme se, že Lykurgos vykoupil se talentem, a že mnozí nekalými šmejdy těmi se živili. Ze zlořády ty, jsouce spojeny s úplatností, zpronevřováním svěřených peněz a hrabivostí, zhoubně působily na hospodářské poměry, ubírajíce chuti, pojistiti si čestnou existenci vlastní prací a blahobyť podkopávajíce, jest na bílé dni.

Konečně vyschly bohaté zdroje, z nichž Atheny čerpaly svou moc i bohatství, a posléze podřaty byly i kořeny jejich samostatnosti; tu nucen byl ne jeden občan obírat se živností, aby uhájil živobytí. Nieméně nelze tvrditi, že by řemesla stoupla ve vážnosti, a mnozí opouštěli raději domov svůj a najímali se za žoldnéře v naději, že štěstí válečné usměje se na ně a bohatou kořist jim přinese. Žoldnéřství bylo již na konci války peloponneské valně vyvinuto; zejména prosluli válečným řemeslem Arkadové.

Z předcházejícího sezнали jsme již, že postavení řemeslníků nebylo stejné ve všech státech. Kdežto někde bylo vůbec zakázáno plnoobčanům řemesla provozovati, zaujímali živnostníci v přímořských městech průmyslových, jako v Korintě, Miletu a jinde, místo čestnější; kde pak — najmě v nitrozemi — šlechtičtí statkáři stáli v čele obce, tam byla i živnost řemeslnická u větší nevážnosti. Vedle toho měnila se společenská platnost řemeslníků i časem. V době Homarově nenalzáme ještě stop zlehčování činnosti řemeslnické, což vysvětlíme si tím, že počet vlastních řemeslníků byl tehdy ještě skrovný, ježto větší část potřeb opatrovala se domácí výrobou, již i urozenci účastnili se horlivě. Proto nemohlo zaměstnání, za něž ani knížecí osoby se nehanbily, býti k pohaně řemeslníkům z povolání. Teprve za vlády rodové šlechty, jejíž majetek skládal se hlavně z pozemků, zhoršily se poměry a nenapravily se ani tehdaž, když na místo její nastoupila vláda lidu.

Při tom však zasluhuje povšimnutí, že továrník, ač také na svých odběratelích byl závislý, těšil se vážnosti, neboť blahobyť a bohatství jeho zakládaly se na práci otroků a ne na osobním jeho přičinění. Tovární výroba zmocnila se vůbec

všech potřeb a to i takových, které obyčejně doma byly obstarávány, jako pečení chleba, hotovení rouch, tkaní atd., provádějíc zároveň i dělení práce do nejmenších podrobností, ježto bylo snazší vycvičiti otroky v hotovení jednotlivých částí nežli naučiti je dokonale řemeslu v celém jeho rozsahu. I staly se továrny mnohým mužům zlatým dolem, ježto kapitál, uložený v zařízení dílny a otrocích, nesl vysoké úroky. Tak slyšíme, že zbohatl v Athenách jakýsi Kyrebos pekařstvím, Demeas a Menon oděvnictvím; otcí Demosthenovu vynášela továrna, v níž 30 otroků provozovalo nožířství, ročně 30 min (asi 1080 zl.); řečník Lysias a bratr jeho měli rozsáhlou továrnu na štity a byli lidé velmi bohatí.

O nějaké organizaci řemesel nemáme určitých zpráv. Zejména o cechovnictví, jež u Římanů rozvinulo se již záhy, neslyšíme ničeho dotud, dokud nebylo římského vlivu na společenské poměry řecké. Často stávalo se, že některé zaměstnání dědilo se v rodině, jako ve Spartě hlasatelství, fletnářství a kuchařství — ovšem byli to kuchaři veřejní při obětech a společných kvasech —, avšak o nějakém kastovním rozdělení nemůže býti řeči. Vládlaf v té příčině úplná svoboda živnosti.

Občan nebyl stižen žádnou daní živnostenskou, ale metoikové platili vedle obvyklé daně ochranné — v Athenách na př. 12 drachem ročně za muže — ještě zvláštní poplatek za svobodné provozování řemesla a obchodu. Stát neobmezoval sice svobody živností, ale také příliš rozvoje jejich nepodporoval, vyjímaje jednotlivé případy, kde žádal toho prospěch jeho. Tak dostávalo se v Athenách někdy isotelie — osvobození od poplatků — metoikům hornictvím se obírajícím, a o Sybaritech vypravuje se jako něco neobyčejného, že barvíře v purpuru a ty, kteří dováželi purpur, osvobodili od poplatků.

Konečně jest nám stručně promluvit o nádennících čili dělnících, kteří za mzdou komukoli konali ty práce, k nimž zvláštní obratnosti řemeslné nebylo potřebí. Byl jich ve všech dobách počet dosti značný. Arci náleželi — alespoň v Athenách — většinou k lidem, již, osobně svobodní jsouce,

neměli občanských práv a mnohdy ani stálého bydliště, stěhující se z místa na místo, kde nejspíše práce mohli se nadíti. Než přiházelo se, že i občané, přišedše na mizinu, nusili snřžiti se k nízké a nevážené práci nádennické. Veřejné mínění pohlíželo k nádenníkům téměř jako k otrokům a proto počítáni byli k nejnižším vrstvám společnosti. I mzda jejich byla dosti nepatrná. Původně neměli bez pochyby mimo stravu žádného platu; později za hospodářství peněžního činila denní mzda jejich 3—4 oboly, což právě vystačovalo k opatření nejnntnějších potřeb životních. Někdy ovšem, jak se zdá, těžili dělníci z příznivých okolností a domohli se platu většího. Nad právním poměrem dělníků a chlebohárců bděli v některých státech tak řečení agoranomoi nebo astynomoi. Tak dovídáme se, že na Paru vyznamenán byl agoranomos pochvalným uznáním, ježto podle zákonů měl o to péči, aby dělníci pracovali se nezpěčovali a zaměstnavatelé řádně mzdu jim vypláceli.

Pracovníků těchto potřebovalo se k výkonům nejruznějším: mnozí najímáni byli ku pracím polním — zejména o žních a vinobraní —, jiní konali, zvláště v městech obchodních, služby nosičů, skladníků atd.; jiní pomáhali na stavbách, posluhovali o hostinách a vycházkách, aneb veslovali na válečných a kupeckých lodích atd. V Athenách shromažďovali se ti, již hledali práci, na zvláštním místě, jako u nás veřejní posluhové — byl to Kolonos Agoraios — čekající, až někdo je najme. Ze požadavky těchto posluhu, potřeboval-li kdo okamžitě jejich služby, byly často přemrštěny, sonditi možno z Aristofana, kde nosič žádá dvou drachem (asi 72 kr.) od Dionysa za nesení jeho tlumoku.

III.

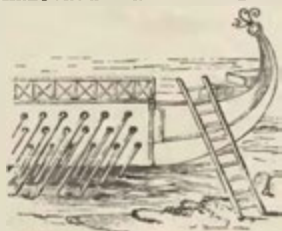
Jako stav řemeslnický, tak neměl i stav obchodnický vážnosti a to nejen u filosofů, vylučujících jej dokonce ve svých vzorných státech z práv občanských, nýbrž i ve veřejném mínění. Příčiny toho byly různé. V nejstarší době byl obchod nejvíce v rukou cizích národů, zejména Foiníku. Tito

byli teprve od 8. století ze svých obchodních stanic v řeckých mořích vytlačováni, když řecké vědomí národní se probouzelo. Odtud stával se posavadní trpný obchod řecký činným, zejména když Atheny zásluhou Themistokleovou a Perikleovou změnilo se ze státu rolnického v moc námořní, a po válce peloponneské Rhodos povznesl se na první obchodní obec řeckou. Avšak přes to byla i dále mezi obchodníky valná část cizinců. Ký div tedy, že pohrdání, s kterým pohlíželi Rekové na barbary vůbec, přešlo alespoň částečně na veškeren stav obchodnický.

Mimo to nemohlo obecenstvo pochopiti, že obchodníkovy podniky, podrobeny jsouce mnohým nebezpečenstvím, opravňují je pracovati s větším výdělkem, než jaký se lidem, nezavěšeným v obchodní poměry, zdál přiměřený. Konečně nelze neuznati, že obchodníci neštíteli se i nepoctivých cest, jen aby dodělali se bohatství a tím i lepšího postavení společenského. Proto vešla nepoctivost kupců řeckých v přísloví, čemuž nebudeme se diviti, vzpomeneme-li i našich přísloví, kupcům ne právě lichotících. „Kupec sebe střeže a jiného stráže“, „Kupec když chválí, šálí“ — tak a podobně soudili také Rekové. Odtud nazýván byl jakýsi velkoobchodník u komiků „dlým“ (mámil, filuta); odtud mohl Demosthenes tvrditi, že jest to veliký div, je-li podnikavý obchodník zároveň i poctivý, a Platon dí ve svých „Zákonech“, že obchodníci proto jsou ve špatné pověsti, poněvadž baží po nesmírném zisku. Arcif činilo veřejné mínění rozdíl mezi velkoobchodem a maloobchodem, pohlízejíc na onen okem příznivějším, poněvadž stýkal se s obecenstvem jen zřídka bezprostředně. Nicméně nedošel ani velkoobchod — vyjímaje obchodní města — té váhy, již požívá v státech moderních. Lpěl na něm stále předsudek, že usiluje všemi prostředky zbohatnouti. Avšak daleko více vytýkána byla podvodnost a hamižná zisknost drobným obchodníkům, kteří špatnou vahou a měrou, falšováním zboží — zejména potravin — šálili a klamali své odběratele. Stesky Reků v té příčině podobají se na vlas stížnostem, častěji u nás pronášeným. O šalebných kouscích ob-

chodníků s potravinami promluvíli jsme již jinde; zde jen ještě příkladem uvádíme, že obchodníci smáčeli vlnu, by byla těžší, že roucha umělým nátěrem bělili, že ovocnáři kladli na vrch koše dobré fiky, vespod nezralé a špatné ukrývajíce, že vináři víno vodou ředili aneb jinak strojili. Vedle toho měli přemnozí kramáři zároveň krčmy, kam docházela jen nejnížší společnost, a šálili i při placení, k čemuž již různost mincí, jež byly v oběhu, je sváděla. I pochopíme, že kramáři stížení byli pohanou a že živnost jejich prohlašována byla zřejmě za nečestnou.

Jako při obecné jinak nevážnosti obchodu vůbec přece rozdíl činěn byl mezi velkoobchodníkem a obchodníkem drobným, tak bylo i zaměstnání obou rozdílné. Velkokupec dovážel zboží buď sám neb svým zástupcem z výrobních míst na ona tržiště, kde doufal, že je odbude, a to obyčejně po moři buď na vlastní neb cizí lodi. Samo sebou se rozumí, že podle možnosti vyzvídal dříve, kde které zboží za nejvyšší cenu půjde na odbyt. Přípluv na místo, vyložil v přístavě vzorky zboží — v obchodních městech byla k tomu i zvláštní místnost zřízena —, aneb chodil s nimi po svých odběratelích, drobných to obchodnících. Nechtěl-li sám namáhati se, aneb byl-li v městě neznám, přenechal sprostředkování prodeje dohazovačům a kommissionářům.

Loď trojřadová.

Placení dalo se v nejstarších dobách výměnou, t. j. předáním plodin, kovů, výrobků neb jiných předmětů, které rovnaly se cenou koupenému zboží. Také po zavedení ražených peněz nevymizela směnná tržba úplně, zejména byly-li ujednávány obchody s národy nevzdělanými. Když kupec vyprodal zásoby, naložil opět zboží, o němž mohl se nadíti, že zpeněží je dobře buď doma aneb na místech, kde po cestě přistane. Činil tak nejen proto, aby zpáteční jeho cesta nebyla bez užitku, nýbrž mnohdy i z té příčiny, poněvadž by stržené

peníze nemohl jinde bez ztráty udati. Bylť kurs (měna) peněz, jichž mincovní ráz nebyl všude stejný, podle poměrů na rozličných místech rozličný; mimo to byly mnohé mince raženy s neúplnou vahou, tak že nemohly rovnati se plnovázným dobrým mincům attickým, jež, majíce všude vysoký kurs, rády byly přijímány.

Aby obchodníci vyzískali co nejvíce, prováděli spekulace, zejména v obilí, jež podobají se úplně našim manevrům bursovním. Tak skoupili na př. všechny zásoby na některém místě, aby mohli v čas potřeby, prosti jsouce soutěže, určovati ceny dle libosti. Jindy unluvivše se překazili příplutí obilního loďstva, rozšířili nepravé zprávy poplašné, že loďstvo utonulo aneb bylo zajato, že nastane válka a podobné výmysly, jen aby ceny stouply. Zákonodárství athenské, jsouc si vědomo důležitosti dostatečného zásobování obilím — odtud i vývoz jeho ze země úplně byl zakázán —, nespouštělo sice nekalých těchto a obecnému dobru škodících šmejdu se zřetele, leč úplně zameziti jich nemohlo.

Naproti velkokupci, jenž dovážel zboží z cizích krajín a za tím účelem sám zhusta konal velké cesty, bylo charakteristickou známkou drobného obchodníka, že obchodoval, trvale na místě jsa usazen. Bylť ovšem i potulní obchodníci, již putovali s rozličnou veteší od dědiny k dědině a na ulicích zboží ku prodeji nabízeli. Avšak drobný obchod vedl se nejvíce ve stálých dílnách a krámcích, jež umístěny byly v průčelích domů anebo ve zvláštních stáncích na náměstí. Jest samozřejmo, že dílny, v nichž řemeslníci prodávali své výrobky, a ostatní krámky obchodníků byly v největším počtu blízko náměstí, kam docházela denně velká část obyvatelstva. Nejčastěji připomínají se krémy, v nichž čepovalo se víno. Místnosti ty byly roztroušeny po celém městě, ale za doby starší vykládáno slušnému muži ve zlé, jestliže v nich něčeho požil. O athenském areopagu slyšíme dokonce, že jakéhosi občana proto ze sboru svého vyloučil, a Isokrates tvrdí na oslavu starých dob, že najísti a napíti se v krémě nebyl by ani slušný otrok se odvážil. Taktěž význačna jest o rozumech

v té příčině rozšířených tato pěkná anekdota. Když prý kynický filosof Diogenes užíval jednou Demosthena v krčmě snídajícího a stydlivě se ukrývajícího, řekl mu: „Čím více se ukrýváš, tím více v krčmě budeš.“ Později zmírnily se přísné ty názory velice, a zejména mládež neostýchala se v zátiší krčem bavit se pitkou i hrou a láskovati s veselými děvčecmi.

Hlavní tržba soustředila se v řeckých městech na náměstí, jehož velká část vykazána byla obchodu. Zde určena byla zvláštní místa jednotlivým druhům zboží, podle něhož i příslušné oddělení (aspoň v Athenách) také se jmenovalo, jako hrnce, olej, víno, sýr atd. Prodáváci vystavovali své zboží buď pod širým nebem nebo ve stáncích, lehce zrobených z rákosí, proutí, laťoví a plátna. V městech větších a bohatších vystavěna byla k tomu účelu také krytá loubí; tak připomíná se v Peiraiu loubí od Perikleia zbudované, kde prodávala se mouka.

Nejčilejší obchodní ruch rozproudil se v předpoledních hodinách, kdy „náměstí se plnilo“. Rolníci přiváželi plodiny svého hospodářství již před svítáním a prodávali je velmi často překupníkům. Ostatně chodili na trhy nejen obyvatelé okolní nýbrž i cizinci. Tak dovidáme se, že Athenští vyloučili Megarské ze svého trhu, a v Aristofanových „Acharnských“ otvírá Atheňan Dikaiopolis trh všem Peloponnesanům, Boiotům, kteří prodávali zejména úhoře, liščí i kuní kožichy atd., a Megarským.

Na městských tržištích bylo lze koupiti všecky předměty, jichž potřebí bylo v domácnosti, jako potraviny, víno, šaty, šperky, nádoby a nářadí, zbraň, otroky atd. Labužníky vábil nejvíce rybí trh, o němž promluvili jsme již jinde. Na koupě chodili buď muži neb otroci, ježto v Athenách neslušelo paní, vyjma nejnižší třídu, aby osobně nakupovala u hokynářů a kramářů. I vojín v plné zbroji neostýchal se koupiti si čočku do své přilby, což právem Lysistratě u Aristofana zdálo se býti směšným. Vedle mužů zabývaly se prodejem také ženy; zejména jmenují se prodávачky věnců, květin, tkanic, zeleniny a chleba.

Výjevy, jež odehrávaly se na athenském tržišti, podobaly se celkem hlučným mnohdy výstupům na našich trzích. Ode vyvoláváno hlasitě zboží (někdy i najatým vyvolavačem) a vychvalováno až do nebe; tam smlouváno s podivuhodnou houževnatostí o cenu; jinde vypukla váda o jakost zboží a dobrou míru neb váhu; tu roznitil se ostrý spor při placení, buď že mince byla padělaná, aneb že prodáváč a kupec o její kurs nemohli se dohodnouti; tam zase zahrnovala prodavačka mimojdoucího jmény ne právě vybranými, že zbořil jí pěkně vyrovnané chleby. Zejména zlopestný byly hrubostí prodavačky chleba a obchodníci s rybami, jejichž surovost líčí mnohá místa komiků barvami velmi účinnými. Jsou prý pravými vrahy mužů, škaredí se v zatvrzelém mlčení, když někdo málo jim podá, aneb odbývají ho rázně a posupně, aby jen šel svou cestou. Jakýsi Lynkeus ze Samu napsal dokonce návod, jak má člověk jednati s těmito „vražednými prodavači ryb“, aby s prospěchem a bez úrazu nakoupil, čeho si přeje. Prodávají prý i ryby leklé a zapáchající k velikému pohoršení neopatrného kupce, jenž, doma teprve nosem důkladně se přesvědčiv, musí nekalé zboží vyhoditi.

Dozor nad veškerou tržbou svěřen byl tak řečeným agoranomum. V Athenách bylo jich deset, pět pro město a pět pro Peiraeus. V obor působnosti jejich spadalo nejprve udržovati pořádek na tržišti, a k tomu účelu měli i právo otroky a cizince tělesně ztrestati. Další povinností jejich bylo dozorati k tomu, aby nedály se podvody při koupi a prodeji, at již v míře neb váze, falšování zboží, předrazování atd. Mimo to přijímali přihlášky těch, kdo chtěli prodávati na náměstí, a vybírali poplatek od cizinců za místo. Vedle nich byli ještě tak řečení sitofylakes, obilní to úřad, jehož úkolem bylo dohlížeti k obchodu obilnímu a jmenovitě nad tím bdíti, aby nepovstala drahota obilí a aby jakost jeho jakož i mouky a chleba byla dobrá. Správnost vah a měr, užívaných v obchodě, přehliželi zvláště ještě metronomové, jichž pět úřadovalo v městě a pět v Peiraiu. Než přes tato a podobná opatření dovedli chytří obchodníci oklamati obecenstvo; zejména nebylo možno

zameziti zcela rozšiřování lichých zpráv k tomu smyšlených, aby zboží, zvláště obilí, vystoupilo v ceně.

Konečně připomínáme, že Řekové měli zařízení podobné v mnohé stránce našim trhům výročním. Na místech totiž, kde se scházelo velké množství lidí, vyvinul se také čilý obchod; bylo to zejména o velikých národních slavnostech — o olympijské promluvíme šíře na jiném místě —, o pravidelných schůzích amfiktyonů v Delfech a jindy, kdy četní prodavači jako u nás o poutích rozbíjeli stánky své, tak že slavnostní shromáždění (panegyris) podobalo se poněkud výročnímu trhu. Pausanias vypravuje o slavnosti, která slavila se dvakráte do roka v Tithorei ve Fokidě na počest Isidinu, že druhého dne rozbíjeny od kramářů krámky z rákosu neb hrubého dříví, a třetího dne že se prodávali až do poledne otroci, dobytek, roucha, zlato a stříbro.

S rozvojem obchodu a průmyslu mohutněl také, jakož jest přirozeno, obchod peněžnický, jenž byl z největší části v rukou bankéřů. Směnárnictvím obírali se nejvíce metoikové a propuštěnci. Obchodní své místnosti měli na náměstí, a část ta považována také za vznešenější. Činnost jejich vztahovala se původně k výměně mincí, jež vážili a zkoumali s velikou bedlivostí, poněvadž kolovalo dosti padělaných peněz, ač na penězokazičství určen byl trest smrti. Ziskem byl jim příplatek (ažio); že pak výtěžek z obchodu toho byl dosti značný, můžeme posouditi z toho, že Byzantští, jsouce kdysi v peněžných nesnázích, pronajali monopol vyměňování peněz jednomu směnárníku.

Důležitější však a výnosnější bylo půjčování peněz na úroky, a to buď menších částek na zástavy aneb větších sum na obchodní a průmyslové podniky. Tyto obchody úrokové poskytovaly značného výdělku, poněvadž stát nikde neobmezoval úrokové míry, ponechávaje ji úplně vzájemnému dohodnutí účastníků stran. Průměrný úrok byl tenkrát vůbec mnohem vyšší než nyní, ježto kupovalo se jen za kov a tudíž těžko bylo sehnati dosti hotových peněz. Celkem možno říci, že 12—18% pokládalo se za obyčejné úroky;

ovšem nescházelo též lichvářů, kteří, koristíce z dlužníkovy tísně, brali úroky ještě vyšší, zejména když půjčovali na zástavy. Tak slyšíme o nesvědomitém lichváři, jenž bral 48 procent; též Aischines, Sokratův žák, stěžuje si, že vypůjčil si do své živnosti peníze na 36 procent, a nařiká, že při těch úrocích zahyne. Proti tomu shledáváno bylo správným, že při půjčkách na zámořské obchody brán byl úrok mnohem vyšší (podle potřeby 20—30% i více), poněvadž bylo tu i veliké nebezpečí, že může věřitel snadno přijíti ku škodě.

Bankéři počínali si, půjčující peníze, velmi pozorně, ježto důvěra v lidskou poctivost nebyla vůbec veliká. Nejjednodušší způsob vypůjčky byl ten, že dlužník vydal dlužní list u přítomnosti svědků. Jistota věřitelova zvýšila se, jestliže dlužník přivedl rukojmě, jenž zaručil se, že zaplatí, kdyby sám nedostal svým povinnostem. Mimo to dávána byla věřiteli zástava nebo základ, a to buď ruční, jako kovové nádoby, zlato, stříbro atd., aneb zápisná (hypotheka), již právo věřiteli bylo pojištěno na majetek dlužníkův. Sem patří především půjčky na loď aneb náklad její; ty dály se s velikou obezřelostí a s uvážením všech poměrů, poněvadž loď mohla se stroskotati aneb státi se kořistí námořních lupičů. Za to dávala pole, zahrady, usedlosti a nemovitosti vůbec jistotu nejvyšší. Na příslušném pozemku byla postavena kamenná deska, na níž označen byl i věřitel i dluh. Nemohl-li dlužník zaplatiti, uvázal se věřitel ihned v držení pozemku a to — alespoň v Attice — beze všeho předchozího řízení soudního. Aci nebylo metoikům, již neměli vlastnického práva pozemkového, možno na takové hypoteke půjčky.

Konečně přejímali bankéři peníze buď k pouhému uschování aneb, což dalo se častěji, ku správě. Nebylo totiž obyčejem, aby soukromník měl doma mnoho hotových peněz. Pokládal za jistější a výhodnější ukládati je u směnárníka, od kterého vybíral si potřebné sumy dle libosti a na něhož přenášel i výplaty větších částek. K účelu tomu posílal mu poukázky, které peněžník, když byl průkazy příjemcovy všestranně vyšetřil a o jich správnosti se přesvědčil, vyplácel.

Penězoměnci řečtí těšili se svými zkušenostmi obchodními a rozsáhlými známostmi veliké důvěře, tak že uzavíraly se s nimi obchody i beze svědků, že bráni byli za svědky a prostředníky při obchodních úmluvách a že sporné sumy u nich byly ukládány. Vedli řádné knihy, v nichž pečlivě zapisovali, co k uschování přijali i vyplatili. Ze někteří zneužili důvěry a klienty své šálili, není s podivením, tak jako že nastrojili mnohdy podvodný úpadek, při němž obecnstvo zajisté velmi bylo poškozeno. Tak musil prý bankéř Hikesias v Sinopě uprchnouti z domova pro penězokazičství i se svým synem Diogenem, jenž později, oddav se v Athenách filosofii, stal se vzorem pravého kynika.

IV.

Výdělek z práce duševní a umělecké ustupoval v klasické době u srovnání s našimi poměry velmi do pozadí. Nelze sice upřít, že umění a vědy byly u převalné většiny Řeků ve vážnosti a úctě; ale, jakmile měly za účel vydělávati peníze, stíženy byly, byť v menší míře, týmž soudem předpojatým jako jiná práce výdělková. Teprve v době hellenistické získaly tyto obory jak ve společenském postavení, tak ve hmotném prospěchu, čehož neposlední příčinou byla štědrá přízeň knížat a boháčů, prokazovaná jejich pěstitelům. O některých oborech sem spadajících, jako o učitelství, herectví a lékařství, dílem promluvíme již a dílem promluvíme za jiné příležitosti; i zbývá, abychom uvedli ještě nejdůležitější zaměstnání sem patřící.

Když vyšší vzdělání ve filosofii a řečnictví stávalo se obecnou potřebou, vyhledávání byli také učitelé těchto předmětů. Poměr nejstarších filosofů k posluchačům byl však zcela volný, ježto ani jedna strana nezavazovala se k přednášení, ani druhá jakoukoli odměnou nebyla povinna. Tak nebral na př. Sokrates dle souhlasných svědectví odměny za své učení, nanejvýš přijal někdy dar, dobrovolně vděčným žákem mu nabídnutý. Jinak však smýšleli o věci té sofisté, zřejmě vyhlášující, že jest slušno, aby za vyučení moudrosti

platilo se tak jako za odevzdání pláště, domu a jiného majetku. Příkladem předcházel Protagoras, první prý přijímaje peníze za své učení, a jeho následovali i ostatní, ačkoli z počátku ostrý zdvižen byl odpor od Sokrata a jeho žáků Platona a Xenofonta proti výdělkové činnosti sofistů. Než sami nástupci Sokratovi učili za peníze, a zvyk ten zobečněl.

Platy za přednášky, jež měli sofisté o nejrůznějších předmětech před obecnostem, byly rozdílné jednak dle jejich objemu a obsahu, jednak dle větší menší proslulosti přednášejícího. Prodikos na př. prý přednášel za 1, 2, 3, 4 drachmy, avšak jindy za 50 drachem (drachma = asi 36 kr.); i zdá se, že ceny levnější určeny byly pro posluchačstvo četnější. Ale honoráře za úplné běhy cvičební ve filosofii a rhetorice, jež si učitelé dávali platiti od žáků, byly mnohem vyšší. Protagoras prý žádal 100 min (asi 3600 zl.) za takový kurs; dle jiných zpráv však přenechával posluchačům, aby ustanovili, jak mnoho si cení, čemu se byli naučili. Ostatně nešetřili bohatí lidé v té příčině a platili značné sumy proslulým učitelům, jako známý athenský boháč Kallias, jenž i pohostinství štědře jim prokazoval a bohatými dary je zahrnoval. Později ovšem, když soutěž vzrůstala a zářivý lesk sofistů bledl, klesaly i požadavky učitelů, tak že za Isokrata 3 až 4 miny (asi 108—144 zl.) byly honorářem obvyklým, třeba že mistři zvlášť vynikající více dostávali.

Jako sofistika bylo bohatým zdrojem příjmu skládání řečí, nanejmen soudních, těm, kdož sami nebyli slova dostatečně mocni. Skládáním řečí obírali se i vynikající řečníci — Lysias, Isokrates, Isaios —, ježto při váze, jakou měla řeč ve veřejném životě, bylo zaměstnání to velmi výnosné. I máme v skutku svědectví, že mnozí — Antifon. Deinarchos — mnoho vyzískali a i zbohatli touto činností.

Za to nemůže býti téměř ani řeči o výdělku spisovatelstvím. Jediné básnictví přinášelo svým pěstitelům nejen čest, nýbrž i hmotný užitek, který sice u dramatiků, jak jinde bude vyloženo, nebyl právě nejstkvělejší. Tím větších odměn dostávalo se však některým pěvcům lyrickým za básně jejich

od tyranů a velmožů i od svobodných měst. Tak prodléval na př. Anakreon s Ibykem delší dobu na dvoře Polykrata, mocného a umění milovného vládce Samského, a Simonides z Keu propůjčil básnické své nadání bez ostychu oslavě všech, kteří mu dobře zaplatili. Též Pindaros obdržel od Atheňanů čestný dar 10.000 drachem (asi 3600 zl.), ježto dotekl se ve vzletném dithyrambu velkých zásluh jejich o svobodu Hel-lady nadšenými verši.

Mnozí živili se — tak řečení rhapsodové — přednášením epických básní o rozličných slavnostech a jiných příležitostech, jakkoli nevíme, v čem příjmy jejich mimo ceny, jež obdrželi o slavnostních závodech, záležely.

Dobře dařilo se též hudebním umělcům, kteří nejen vyučovali svému umění, nýbrž i jako potulní virtuosové cestovali od města k městům, vystupující všude s okázalostí mnohdy až směšnou, jevící se v nádherném rouchu, drahokamech na prstech a nástrojích bohatě vyzdobených. Již v době starší odměněn byl prý citarník Amoibeus za vystoupení v divadle athenském talentem (asi 2160 zl.), a také o Arionovi vypravuje pověst, že nahromadil veliké poklady na své umělecké pouti.

Výnosnější ještě bylo malířství, zvláště od doby Alexandrov, kdy knížata a boháči se zálibou zdobili své paláce umělými výtvary jejich štětce. Dovídáme se z Plinia, jak ohromné sumy platily se tehdy za obrazy proslulých mistrů. Tak vymaloval Apelles Alexandra pro chrám Dianin v Efesu za dvacet talentů ve zlatě, Aristeides z Theb vymínil si za bitvu o 100 figurách tisíc min, a Attalos zakoupil jakýsi obraz téhož mistra za 100 talentů. Z výtvarných pak umělců byli zvláště ti hledáni a dobře placeni, kteří byli nejen sochaři, nýbrž zároveň i staviteli. Odměny pouhých sochařů, kovolců atd., jichž počet za doby rozkvětu byl značný, nebyly příliš vysoké, neboť můžeme již z neobyčejného množství uměleckých soch, jimiž naplněna byla města a svatyně řecké, dohadovati se, že výrobky ty nebyly z míry drahé. A v skutku jsou ceny, jež ze stavebních účtů Erechtheia se dochovaly,

proti našim poměrům dosti nízké. Zaměstnaní tam umělci pracovali buďto za denní mzdu jedné neb dvou drachem (36 neb 72 kr.), anebo brali plat od kusu; tak dostávali sochaři za jednotlivé figury aneb malé skupiny 20—240 drachem. Že však znamenití mistři jako Feidias a Polykleitos odměňováni byli honoráři daleko stkvělejšími, rozumí se samo sebou, ač o výši jejich nemáme zpráv.

Konečně jest nám připomenouti, že mnozí živili se rozličnými produkcemi, jež prováděli buď v společnostech soukromých -- jako o hostinách —, aneb veřejně chodíce od města k městu a od vesnice k vesnici. Byli to krotitelé a cvičitelé zvířat, kejklři, provazoleci, kouzelníci, loutkáři a podobní umělci, kteří vybírali od diváctva drobné mince za své představení. Na stejném asi stupni s nimi byli vykladači snů a hadači, kteří za malý poplatek, obvykle dva oboly (asi 12 kr.), odhalovali zvědavým lehkověrcům temný závoj s věci budoucích.

Denní zaměstnání a zábavy athenského občana.

Promluvivše o té třídě obyvatelstva, která prací rukou nebo duševní činností vydělávala si chléb svůj, vyličíme stručně, čím obíral se občan, jenž neprovozoval živnosti výdělkové. Jest však na bíle dni, že může líčení naše míti platnost jen všeobecnou, ježto obvyklý pořádek denní jednotlivců, ač celkem podobný, přece lišil se značně v podrobnostech.

V Athenách vstávalo se, jako vůbec v Řecku, velmi časně. Atheňan, umyv se za pomoci otroka, jenž poléval ho čerstvou vodou nad umývadlem, požil jednoduchého snídání, záležejícího z trocha nesmíšeného vína s chlebem. Lidé jednodušší však neostýchali se teprve o ranní vycházce umýti se u nějaké veřejné studně. Na to konal občan — ač neměl-li práce v poli neb v lese — tělesná cvičení a pohyby doma neb v gymnasiích, anebo navštěvoval známé a přátele. Proto bylo o ranních hodinách, kdy první paprsky slunce zlatily

vysoké štíty chrámové, velmi živo na ulicích athenských. Obchodník a řemeslník otvíral kramy a dílny, otrokyne spěchaly se džbány pro vodu a otroci na koupí, chlapeci ubírali se krokem slušným do školy buď sami buď paidagogy jsouce provazeni, a známí pozdravovali se hlasitě navzájem a na důkaz zvláštní důvěrnosti i ruce si podávali. Mnohý zamířil své kroky také již do holírny, aby vous a vlasy si dal upravit.

Arci byl by mnohý rád pohověl si ještě v náručí klidného spánku. Tak proklíná švec Mikyllos u Lukiana kohouta, že budí ho ze sladkých snů o štěstí a blaženosti a hrozí mu výpraskem, jakmile se rozední. U Herondy zase burcuje paní ospalou služku slovy ne právě vybranými: „Vstaň, Psyllo! Jak dlouho ještě chceš ležeti a chrápati? Chceš čekati, až ti slunce na hřbet zasvítí? Což nebolí tě žebra ležením? Vždyť noci jsou devět hodin dlouhé! Jen mumlej a hrab se, až přijdu dolů a ti lebku holí obměkčím.“

Tak uplynula první čtvrt dne a blížila se hodina, kdy bylo třeba jíti na náměstí. Objevití se denně na náměstí zdálo se téměř občanskou povinností, byť právě sněm se nekonal. Jedni docházeli tam za obchodem, jiní, aby se sešli se známými, a mnozí konečně, poněvadž mohli domýšleti se, že tam mnoho lidí bude v hodiny ty pohromadě a poněvadž nevěděli, jak by lépe čas strávili. Byli to asi oni zevlouni o ničem nepřemýšlející, jež Aristofanes připadně poctil názvem „otevřhubové“. V tu dobu plnily se také krámy — zvláště voňavkářů —, holírny i dílny, zejména obuvnické, a to nejen koupěchtivými nýbrž i lidmi, kteří tam docházeli pro zábavu aneb v zimě i pro zahřátí, jako do lázní a kováren, poněvadž v nich se topilo.

Byla to, jak jsme již jinde podotkli, společenská střediska, jichž vzdalovati se bylo by bývalo i ve zlé vykládáno, a jak rozšířen byl zvyk ten. posouditi můžeme mimo jiné z Lysiových slov: „Každý z vás zvyklý jest docházeti, ten do krámku voňavkářského, onen do holírny, třetí do dílny ševcovské a jiný, kamkoli se mu namane.“ A tak bylo mnoho lidí, kteří nevěděli, jak by dopolední hodiny jinak vyplnili

leda docházkou na náměstí. Vedle šviháka, jenž s květinou v ruce na odív stavěl nový šat a vůni libovonné masti šířil, setkáváme se tam s vážnou hlavou filosofa, pozorujícího s jemnou ironií kolotavý a hlučný vír světský. Od krámků půvabných květinářek, kde kupila se záletná mládež, zvonil švitorný smích; tam zase stropili si výsměch z vypínavého chování sprostého a nedávno zbohatlého občana, jenž vykračoval si hrdě v průvodu několika otroků v nádherném rouchu a hlasitě o zlatých a stříbrných nádobách hovořil. Jiní bavili se, čtouce na sloupech a stěnách nápisy, jimiž mnohé srdce citlivé ulevovalo vroucím svým citům, veřejně hlásajíc, že sličný jest předmět touhy jeho. Mnohdy ovšem byly nápisy ty i obsahu zlomyslného, šíříce nepravé zprávy k malému potěše toho, jehož se týkaly.

Byliť Atheňané vůbec nadáni ostrovtipem a trefných vtipů také milovní. Proto ujaly se žertovné výroky zvláště podařené velmi rychle a kolovaly jako mince od úst k ústům. Můžeme-li věřití Athenaiovi, byl kdysi v Athenách vtipkářský klub šedesátičlenný, jenž zasedal ve zvláštní místnosti a vtipy i žerty svými jakési proslulosti nabyt nejen v městě, nýbrž i v cizině. Tak Filippos Makedonský, doslechnuv o šprýmařském tom sboru, poslal prý jim darem talent se žádostí, aby mu šprýmy a vtipy své písemně odeslali.

Postupem času bylo také postaráno o pohodlí obecnstva se procházejícího. Stinná loubí se sedadly poskytovala ochrany proti žhavým paprskům slunečním i odpočinku nohám umdleným, a platanová alej, již Kimon založil, lákala ve svěží chlad k družnému hovoru. Jen chlapcům a mladíkům nedovoľoval starý mrav, aby mísili se v občanstvo na těchto místech; proto vyhýbali se dle slov Isokratových náměstí tou měrou, že, když někdy nuceni byli jím projíti, činili to zřejmě s velkým studem a ostychem.

Pravidelné docházení na náměstí vžilo se tak v názory řecké, že naplnění jeho stalo se obvyklým názvem, označujícím druhý oddíl dne. Odtud také bylo náměstí podstatnou částí města a téměř jeho srdcem; proto pokládáno bylo

za místo posvátné a středisko všeho obchodního, společenského i politického ruchu a zdobeno veřejnými budovami k účelům úředním i obchodním.

Jakkoli v chladivých loubích a stinných stromořadích na náměstí i v jiný čas chodilo se procházkou, proudil tam nejživější ruch a vlastní život přece jen v předpoledních třech hodinách. Polednem tišil se hluk i šum, a občané rozcházeli se, čímž zároveň počínal se třetí oddíl denní. Sálavé paprsky dopadaly prudkým žářem na ulice, a veškeren život veřejný utuchal; jediné zvuky cvrlikavých cikad, uchu řeckému tak lahodné, hlaholily ve všeobecné únavě. V době té oddávali se mnozí spánku aneb alespoň lehké dřímotě, ačkoli někteří nesnášeli se s tímto obyčejem. Tak na př. Sokrates nechce spát jako brav, jenž v poledne odpočívá u pramene, a též Demokritos kárá dlouhý spánek odpolední, ježto prý označuje obtížení těla, znepokojení duše, lenivost aneb nevzdělanost.

Kdo nespal, prodlel ještě v nějaké dílně a holírně, anebo bavil se se známými v tak zvaných leschách o věcech vážných i žertovných tak dlouho, až přiblížila se hodina hlavního jídla, jež mu domov připomínala. Byly pak leschy veřejné budovy s otevřenými sloupeními, kde jednak občané k hovoru se scházeli, jednak lidé, nemající kam položití hlavy, nalézali přístřeší. V Athenách byl jich počet veliký. Tam rozhovořili se otcové o domácích starostech svých, stěžující si vzájemně, jestliže lehkovážný synek, nedbaje důtklivých napomenutí, vedl příliš nevázaný život; tam přetřásány i městské klepy i rokováno o vážných záležitostech obecních. Jiní zase potulovali se po krémách a hernách, nedbajíce toho, že hovení všedním požitkům v těchto místech pověstí jejich škodilo.

Po válce peloponneské přicházelo v obyčej koupati se před hlavním jídlem, jakkoli koupele nedošly u Řeků nikdy té důležitosti, již přikládali jim Římané. V době herojské milovali Řekové studenou koupel říční neb mořskou; proto také učila se mládež již záhy plovati. Teplé koupele

domáci dopřávali si jen mimořádně k zotavení a osvěžení po krvavém boji, namáhavé cestě a lopotném honě. Avšak se vzrusem blahobytu v městech maloasijských a na ostrovech šířily se rychle koupele teplé a zjednaly si přístup i do obcí na pevnině. Sparfané zůstali sice věrní studeným koupelím v Eurotu, teplou lázeň jen jako silicí prostředek si dovolu- jíce, než vedle toho užívali i potních lázní s následující po tom koupelí studenou. Se zavedením teplých koupelí vznikaly také lázně veřejné, státem nebo soukromými podnikateli zřízené, kde mohl za skrovný poplatek vykoupati se, kdo ne- měl jich doma.

Zanedbávati koupelí, pokud vyžadovala jich čistota těla, bylo káráno; proto říkalo se o Dardancích s posměchem, že toliko třikrát v životě se koupají: při narození, svatbě a smrti. Též suchost kůže a vlasů, následek to nekoupání se, kladena na roveň s nečistotou. Přes to však bylo častější chození do veřejných lázní — zejména bez předchozího gy- mnastického cvičení — považováno z počátku za rozmařilost a změkčilost, kterou jedině lidem chorým a slabým lze pro- minouti. Z toho důvodu vzdalovali se lidé přísných zásad veřejných koupelí — jako Fokion —, a Aristofanes doporučí alespoň mládeži lázně studené, poněvadž teplé prý tělo zhýč- kají. Z počátku nesměly dokonce podle Athenaia teplé kou- pelny v městě ani zařizovány býti, a u Makedonů nemyly se i později ani ženy po porodu teplou vodou. Aspoň dočítáme se u Polyaina, že Filippos odňal jakémusi vznešenému Taren- tanu, když v táboře vykoupal se v teplé lázni, velitelství řka: „Zdá se mi, že neznáš mravů Makedonů, u nichž ani žena po porodu teple se nekoupá.“ Nicméně stávala se teplá koupel znenáhla potřebou stále naléhavější — zženštilci koupali se dokonce několikrát denně —, a po válce pelopon- neské umlkají výtky, druhdy proti ní pronášené.

O zařízení lázní za klassické doby nemůžeme sestrojiti si obraz zcela jasný pro nedostatek příslušných zpráv. Ale to můžeme tvrditi s jistotou, že ani rozsáhlostí ani přepychem nevyrovnaly se velkolepým thermám římským. Měly zvláštní

oddělení mužské a ženské, avšak vedle toho byly lázně, kde obě pohlaví společně se koupala, pasem okolo těla se zahalující.

Podstatnou částí lázní byla vlastní koupelna s vanou nebo nádržkou a velikou pánví, z níž čerpána byla voda k polévání, a nátěrna. O svlečený oblek nestaral se ani majetník lázní ani lazebník; teprve v pozdější době upravovány byly zvláštní oblékárny. Proto byly krádeže šatů v lázních velice časté, a kdo měl dosti služebnictva, brával s sebou otroka, aby mu hlídal šaty a zároveň koupací náčiní — čechel, láhvičku s olejem, hřebílce — nesl.

Koupání samo dalo se několikerým způsobem. Jedni, stojíce vedle svrchu dotčeného mēdence, omývali tělo své, jiní seděli ve vaně aneb společně s jinými ve větší nádržce. Někteří oblíbili si potní neb parní lázeň, a když dosti se vypařili, dávali polévati se studenou vodou. Místo mýdla užíváno louhu, sody, mydláku z ostrova Kimolu a některých druhů jemné hlíny, k nimž přiměšovaly se rozličné voňavky. Po koupeli natíráno bylo tělo olejem, kterýž přinesl si koupající i s ostatním nářadím shora vzpomenutým. Veškeru obsluhu -- jmenovitě polévání -- vykonával čilý lazebník se svými pomocníky; ten dodával dříve jmenované prostředky očišťovací, odstraňoval švihákům a lidem změkčilým chloupky a byl pověstný ziskuchtivostí. V lázních nechybělo také zábav; někteří bavili se hovorem, jiní zpívali hlasitě, ač to nebylo právě slušné, obírali se v místnostech, k zotavení po koupeli určených, hrou v kůtky a kostky, konali tělesná cvičení, házeli míčem atd. Rozmanitá cvičení tělesná mohla tím spíše po koupeli provozovati se, poněvadž lázně spojovány byly zhusta s gymnasií a veřejnými cvičišti, kteráž vůbec bez koupelny býti nemohla. Proto také užívalo obecenstvo v těch místech, kde nebylo veřejných lázní, koupelných zařízení v gymnasií, jako na př. v Antikyře.

Do gymnasií docházeli občané vůbec velmi horlivě. A nebyli to jen mladí muži kypící silou; i starší občané scházeli se tam buď k přiměřenému cvičení tělesnému, buď

k přátelskému hovoru a hře anebo na podívanou, jak mladší se tuží. Též umělci zavítali sem rádi, aby konali studia lidského těla, a filosofové, procházejíce se se svými žáky nebo sedíce ve chladných loubích a pod stinnými stromy, rozprávěli volné rozpravy o věcech nejrozmanitějších. Tak vířil pestrý život v rozsáhlých, všim pohodlím opatřených prostorách gymnasijských, poskytujících milého stínu a osvěžení v nejparnějších hodinách denních. Ve hlučném tom šumu vládl však společenský takt a slušnost, jichž zvláště Atheňané vždy velice šetřili, varující se někoho urazití neb roztesknití a slabostem vzájemným shovívající. Zejména patrna byla všude úcta k lidem starším, ač v příčině té vynikali ještě více Spartané.

Po koupeli následovalo hlavní jídlo, při němž Rek, jak již jinde bylo podotčeno, rád bavil se ve veselé společnosti. Též o zábavě při společenských hostinách a symposiích bylo již promluveno; i zbývá, abychom doplnili obrázek ten, podotýkající, že mnohé hry, o nichž bude níže řeč, hrány byly i za jiných příležitostí.

Zábavě hudební vykázáno bylo vůbec o symposiích místo důležité. Již na dvorech knížat herojského věku naslouchali stolovníci s rozkoší hrdinským zpěvům bohem nadšených pěvců, jež přednášeli s průvodem varita. V dobách pozdějších však účastnili se hodovníci sami osobně hudebních výkonů, pějíce sborem paian a střídavě písně v určitém pořádku. Nejrozšířenější byly zpěvy solové. Kdo zpíval, držel v rukou kitaru a myrtovou ratolest, a dozpívav podal ji sousedu na pravo. Obsah těchto písní stolových, jež nazývaly se skolia, byl velmi pestrý. V nich velebení byli bohové a rekové, oslavováni muži o vlast zasloužilí — na př. zuámí vrahové tyrana Hipparcha Harmodios a Aristogeiton —, pronášeny hluboké ethické pravdy, opěváno věrné přátelství atd. Avšak vedle těchto písní vážného obsahu rozléhaly se jídelnou i zpěvy veselé, jež laškovnými verši vynášely požitky plné číše a sladké rozkoše vroucí lásky. Skolia ta skládali zhusta znamenití básníci — Alkaios, Anakreon, Simonides —, mnohdy

však byla též improvisována. Ukázkou kladu sem dvě Alkaiova skolia v překlade Brtnického:

Nesmíme myslí vzdáti se pohromám,
bolem živit se nemnoho prospěje;
ó Bakche, nejlepším je lékem
víno přinést a se jím opájet.

A jiné skolion, táhnoucí se k vonným věncům, zní:

Nuž po hrdle nám pletené oviňte
z kopru páchnoucí libě vínky někdo,
líbezně pak po hrudi nám vylejte
krůpěje myrhy.

Někdy ukazovaly též děti své umění hudební rodičům a hostům, jak můžeme souditi z Aristofana. Avšak z této básníka dovídáme se, že za doby jeho skolia ta považována byla již za staromodní a že místo jejich opanovaly moderní monodie Euripidovy.

Vedle citernic a fletnářek, jež hrou, zpěvem a mnohdy i tancem obveselující hosty, najímány byly od hostitele aneb i samy se dostavovaly, provozovali i jiní umělci a umělkyně všeliké kratochvíle. Komedianti předváděli loutky s pohyblivými údý, tanečnice tančily smělé tance mezi meči, ostrým vzhůru postavenými, kejklíři chrtili ohnivé jiskry z úst aneb polykali dýky a meče, bájkáři vypravovali báchorky, krotitelé zvířat ukazovali umělé kousky vycvičených psů, opic a jiných zvířat, různí umělci psali a četli na točícím se hrnčířském kruhu, provozovali podivuhodné kousky gymnastické, prováděli krkolonné skoky atd.

Duchaprázdné zábavy tyto docházely největší obliby v kroužcích lidí povrchních, ale osvětenější společnosti dávaly přednost zábavě, při níž větší měrou jevila se činnost myšlenková. Vrozený vtip, podrobná znalost národních básníků, duševní čilost a obratnost řečnická konaly v té příčině Rekům výborné služby. Tak oblíbeny byly žertovné, více méně vtipné otázky, úkoly a zvláště hádanky. Někdo musil na př. přednésti verš, v němž nepřicházelo určité

písmeno; jinému dán byl úkol srovnati žertovně někoho ze společnosti s nějakým báječným netvorem, řečniti o daném tematě aneb nějakou hádanku rozřešiti. U Athenaia dochovalo se dosti hádanek, které bývaly ukládány. Za příklad uvádíme hádanku, již označuje se list a písmena:

Znáš-li bytost onu, dítky která v nádrech tiše chrání své? Ty němé sice jsou, avšak hlasu jich proniká zvuk přes moře rozvlněné a i pevniny v končiny dálné!

S tím hovoří, s kým jim líbí se, a ačkoli vzdálen, jim rozumí, ale nikdo jiný hlasu jich přece nezná.

Skládáním hádanek obírali se mnozí. Již Kleobulos, samovládce v Lindu na ostrově Rhodu okolo r. 600. př. Kr., jenž počítán byl k sedmi mudrcům řeckým, napsal mnohé hádanky, z nichž uvádím jednu, značící rok, 12 měsíců, 30 dní a 30 nocí:

Jednoho otce synův je dvanáct, z nichž má zase každý sám dvakráte třicet dítek, však ruznobarevných:

bílí jsou synové, avšak dcery černy na pohled.

Ač jsou nesmrtní, napořáde hynou přece všichni.

(Krsek.)

Zajímavo jest, že i dcera Kleobulova kleobulina libovala si v skládání podobných hříček, jak svědčí tato hádanka, znamenající baňkáře:

Znám muže, jenž ohněm přidělal kovový k muži přístroj, tak je přepevně sdruživ, v jedno že krev je pojí.

(Krsek.)

Za správné rozřešení udíleny byly dle úmluvy také ceny: věnce, stužky, koláče a polibky; kdo však neuhodl, tomu bylo vypiti ustanovenou míru vína, v pozdější době nesmišeného aneb slanou vodou rozředěného.

K těmto zábavám, vyžadujícím aspoň do jisté míry bystrého vtipu, přidružovaly se mnohé hry, které nejen o symposiích, nýbrž i jindy hrány byly zvláště od mladších lidí. Předkem jmenujeme zde tak řečený kottabos, kteráž kratochvile, pocházejíc ze Sicilie, horlivě byla pěstována za doby

klassické a jakousi obratnost tělesnou předpokládala. Starověké zprávy o kottabu, nejsouce dosti přesné, nedovolují nám všech podrobností této hry zcela určitě vyložit. Podstatou kottabu bylo, zbytek vína v číšce metnouti na určitý cíl a nárazem naň způsobiti zvuk neb jiný účinek. Nejjednodušší způsob hry záležel v tom, že nechávány malé misky nebo skořápky plouti na vodě a zkoušeno, metanými slevkami je naplniti a potopiti. Složitější a obyečejnější byl však jiný způsob, jež také často shledáváme na obrazných památkách. Svícnovitý podstavec, jenž dle potřeby mohl šroubem se skráciti nebo prodloužiti, měl na špici volně položenou malou misku kovovou, již vymrštěný zbytek vína musil s pleskotem zasáhnouti nebo svrhnouti; mnohdy musila miska ta padnouti na kovový kruh (terč), níže na podstavci upevněný, při čemž silnější neb slabší zvuk vykládán byl za věštbu milostnou. Někdy upevňována byla také na podstavci figurka, otroka představující a Manes zvaná, již bylo hráči vrhem zasáhnouti. Konečně připomínáme, že stolovníci drželi číšku prsty za držadlo a metali víno ne plným pohybem celé ruky, nýbrž jen kloubem aneb předloktím; někdy také vystřikovali vinný paprslek přímo z úst.

Celkem můžeme souditi, že kottabos nebyl zábavou valně duchaplnou. Naproti tomu činnější byl rozum při vrhábech, vynálezu to prý Palamedově, jimiž bavili se již záletníci v domě Odysseově a Homera. Této hry bylo způsobů několik. Některé z nich podobají se naší dámě, jako hra jménem „města“ uváděná. Tu hráli hráči na prkně rozděleném v pole, majíce po třiceti kamenech barvou se rozeznávajících a snažíce se uzavřením nepřátelského kamene svými kaménky buď jej vzíti nebo cestu mu zatarasiti. Vítězství záviselo na obratnosti hráčově; jestliže však posunování kaménků na čarách nebo polích určováno bylo vrhem kostek, což dalo se při tak řečených „pěti čarách“, rozhodovalo o konečném výsledku více méně štěstí. Ovšem dovidáme se, že zkušenému hráči možno bylo uměním obrátiti i nepříznivý vrh k svému prospěchu.

K hrám odvážným nebo hasardním počítána byla hra v kostky, v níž ne jeden náruživý hráč prohrál celé jmění po otcích zděděné. V kostky hrálo se nejen o symposiích, nýbrž i ve zvláštních hernách. Athenští byli prý hře této tak vášnivě oddáni, že i na jiných místech a dokonce prý i ve svatyních jí se bavili. Obyčejně brány tři kostky, které znamenány byly na všech šesti plochách puntíky 1, 2, 3, 4, 5, 6. Kostky ty házeny byly do podlouhlé nádoby a odtud vyklopovány na prkno s vyvýšenými hranami. Kdo měl největší počet očí, ten vyhrál; i byl nejlepší vrh — kojský —, když všechny tři vrchní plochy kostek ukazovaly po šesti očích, nejhorší — pes zvaný —, bylo-li na všech po jednom oku. Ale vedle toho byla zvláštní pravidla, dle nichž jednotlivé kombinace měly nejen zvláštní jména, nýbrž i zvláštní pevně stanovenou platnost.

Podobně jako kostkami hráno též kůtky, jež původně byly z kotníků skotu a bravu a později i z kovu, kamene nebo slonoviny. Poněvadž kůtek padnouti mohl jen na čtyři širší plochy, byly jen tyto označovány, a to 1, 3, 4, 6; nejlepším pak vrhem byl ten, při němž každý kůtek jinak ležel. Ostatně hrálo se v kůtky i jiným způsobem. Tak nemusily na př. strany kůtků býti číslovány, poněvadž již zvláštní podoba jejich umožňovala rozeznávat jednotlivé plochy. Znalo se asi 35 rozličných kombinací, z nichž každá měla zvláštní jméno, jako Afrodite, Euripides atd.

Rodiinným obědem zakončil občan pravidelně své práce denní. Jako bylo mravem časně vstávat, tak chodilo se brzy na lože. Kdo však pozván byl k přátelské hostině, vytrval dlouho do noci u veselé pitky a šel mnohdy teprve po půlnoci spat. Také mužové, již za večerního ticha rádi obírali se studiem nebo prací literární, seděli dlouho do noci u kmitavého světla lampy; proto vytýkali protivníci Demosthenovi, jako Pytheas jakýsi, že úvahy jeho páchnou lampovými knoty, poněvadž pracoval o řečech svých nejvíce v noci.

Tento pravidelný pořádek denní přerušován byl za rozkvětu demokracie mnohými povinnostmi, jež ukládal stát

svým občanům. Nehledíme-li ani k četným úřadům, jež občané zastávali, ani k radě pěti set, jejíž výbor shromažďoval se denně vyjma svátky a nešťastné dny, vyžadovaly již řádné sněmy — aspoň v 4. století — čtyřicet dní do roka, a mimo to konána v čas potřeby též shromáždění mimořádná. Na sněmích zasedali nejvíce občané městští — zřídka sešlo se více účastníků než 6000 —, poněvadž rolníkům nebylo možno častěji docházeti do města. Než horlivost občanů v té příčině byla někdy dosti chabá. Mnohdy zabrali se do hovoru a zábavy na náměstí tak, jako by ani nepozorovali, že na sněmišti — Pnyx — již vztýčen jest prapor. Proto užíváno bylo prý za doby Aristofanovy zvláštního prostředku, aby liknaví sněmovníci dostavili se v čas do sněmu. Oddělení policejních vojáků — toxotů — obemklo provazem červeně natřeným celé náměstí, tlačíc lid do ulice, která vedla na sněmiště. I bylo prý strkání a běhání a tlačení, ježto každý vyhýbal se všemožně tomu, aby nebyl poznamenan hrudkou.

Perikles.

Ostatně bral (bez pochyby od r. 395.) každý účastník obolos jako dietu, která asi r. 391/90. na tři oboly byla zvýšena.

Podobně dávali se za porotce (heliasty) vylosovati nejvíce občané v městě usedlí, zejména lidé starší, které v domácnosti zastupovali jejich synové nebo zefové. Od Perikleova počínaje dostávali heliasté diety, nejprve obolos, později dva, a konečně za Kleona (r. 425/4.) tři oboly. Vášně Atheňanu pro soudní jednání jest zejména z Aristofana obecně známa; ba někteří byli soudcovskou šíleností jako posedlí, a poněvadž heliastů bylo celkem asi 6000, jest zřejmo, že valná část občanů byla zaneprázdněna soudcovskou činností, buďto v ně-

kterém z desíti oddílů (dikasterií) na soudech zasedajíc, aneb na processy, o nichž mělo se rozhodovati, se připravujíc. Jed-

nání bylo veřejné, a k líčením zvláště zajímavým dostavovalo se též mnoho zvědavých diváků.

Dále měli zámožnější občané na starosti leiturgie, totiž osobní výkony, podnikané buď k zábavě lidu aneb k státním účelům. Nejdůležitější z nich bylo opatření, vydržování a nacvičení sboru pro slavnosti, spojené s dramatickými, lyrickými a orchestrickými závody (choregie), dále vydržování a placení osob, účastnících se závodního běhu s pochoďněmi o Panathenajích a jiných slavnostech (gymnasiarchie), a konečně pohoštění fylitů o státních slavnostech Dionysových a Panathenajích (hestiasis). Funkce ty vymáhaly, jak jest patrné, nejen značného nákladu, nýbrž i častého dozoru osobního a rozdělovány průměrně ročně asi mezi 60 občanů. Konečně bylo mimořádnou povinností nejbohatších občanů vystrojiti trojveslici (trierarchie) a v dobrém stavu odevzdati ji státu. Též náboženské svátky, jimiž oplýval athenský kalendář, zabíraly mnoho času; vždyť byl prý v Athenách každý šestý den svátečním, třeba že jen veliké svátky zastavením soudního řízení, sněmů a t. d. byly slaveny.

Vedle kratochvílí jinde vzpomenutých, jako divadelních představení, křepelčích a kohoutích zápasů, docházení do krčem a heren, byla ještě jiná zaměstnání, jimiž zabýval se občan athenský. Kdo měl statek, pobýval zajisté častěji venku, oddávaje se tam venkovským pracím nebo zábavám. Zejména těšila se myslivost ve všech dobách nejen u mladíků, nýbrž i u statných mužů veliké oblibě. Ve Spartě jména byla za dobrou školu válečnou, a skutečně třeba bylo k honbě v divokých roklích drsného Taygetu, kde pelešili i medvědi a kanci, tělesné námahy, odvahy i síly. Xenofon athenský, nadšený chvalořečník a přítel honby, praví, že jest vynálezem bohů Apollona a Artemidy, a připisuje jí blahodárné působení na mravní a duševní povznesení člověka, poněvadž prý učí rozvaze, bystří ducha a jinocha prý více vzdělává než školy sofistů.

Způsob, jímž honba byla provozována, liší se značně od našich honů, kde střelné zbrani jest vykázáno důležité

místo. Řekové užívali naproti tomu hojně sítí (i na veliká zvířata) a kladli oka; zvěř, zejména větší, usmrcovali kopím z nevelké dálky metaným (význam luků na honbě byl celkem nepatrný), anebo z bezprostřední blízkosti tesákem. Věrnými pomocníky byli jim psi, na jejich výcvik a ušlechtění plemene obraceli velikou péči. Xenofon na př. popisuje hon na zajíce asi takto: „Před svítáním vyjde honec beze vší zbraně — na nejvyšší s kyjem — se psy a hlídačem ok, oba dva lehce oděni. Mlčky, aby zvěři nevyplašili, blíží se oba k lesu, u něhož přiváží jednotlivé psy. Když rozeštréli síť tam, kam nejvíce přibíhá zvěř, zůstane hlídač na místě, ale myslivec jde se psy plašit jí a vhánět do sítí, slibiv dříve Artemidě a Apollonovi podíl v kořisti.“

Vedle honu byla i čížba mnohým oblíbenou zábavou, zvláště od té doby, co některé druhy ptactva staly se vitanou lahůdkou.

Bohatším občanům zabíral mnoho času též chov koní a cvičení se v jízdě. Pěkní oři chováni byli v Attice hlavně k účelům zápasným, slavnostním průvodům a k válce. Statný kůň jezdecký stál asi 12 min (asi 432 zl.), kdežto obyčejný kůň ceněn byl průměrem na 3 miny (asi 108 zl.). Plemeno bylo horlivě ušlechťováno a vpalováním známky na zadek označováno; též objevily se záhy návody k výcviku koní. Oblíbenou barvou byla bílá aneb strakatá; u čtverospřeží hleděno k barvě rozdílné. Válečná jízda čítala v Attice 1000 jezdců, kteří náleželi vesměs třídě zámožnější, ježto sami musili si koně opatřiti a živiti.

Atheňané zakládali si nemálo na své občanské jízdě a i v míru konali pilně cvičení. Avšak stkvělý jejich sbor jezdecký neosvědčoval se příliš v krvavých putkách a sloužil spíše k okázalým slavnostem, zvláště o slavném průvodě panathenajském, ukazuje se v plné výzdobě zrakům udiveného diváctva. I není divu, že mnohý mladý a vznešený Atheňan náruživě choval krásné oře k nevelkému potěšení starostlivého otce, jak poznáváme z Aristofana, kde Strepsiades si stěžuje: „Já nebohý nemohu spáti, ježto hryze mne ná-

klad, obrok pro koně a dluhy. Avšak syn můj, máje dlouhé vlasy, jezdí na koni i na dvojspřežení a sní o koních; já pak zoufám si, když lhůta platební se přiblíží.“

Konečně zbývá, abychom stručně promluvíli o cestování, jež v životě moderních národu má význam nemalý. A tu jest nám hned z předu prohlásiti, že cesty za turistickými účely byly v klassické době řecké celkem velmi řídké. Nelze ovšem z toho dovozovati, že by Řekové v době té prázdní byli smyslu pro přírodní krásno, ačkoliv připustiti třeba, že romantické pojímání krajinných půvabů bylo jim věcí neznámou. Byli sice také mocně dojímáni letem a zpěvem ptáků, tajemným šumem lesů, svěží zelení luk, hukotem řek, snivým půvabem květín a jinými podrobnostmi přírodního života, ale jednotlivostí těchto nezcelovali snadno v souvislý obraz, jenž by vzbudil v nich určitou krajinnou náladu. Proto také nestalo se líčení přírody u nich zvláštním odvětvím básnické literatury, a též krajinomalby až do Alexandra Velikého příliš si nevšíмали. Nicméně zachovala se v literatuře některá místa, jež živými barvami a vroucím citem líčí krajinné půvaby. Tak zvěčnil slavný filosof Platon pérem v skutku básnickým líbezné místočko u chladného a zeleného Ilissu, kde Faidros vyzval Sokrata, aby se usadili k hovoru: „Při Heře,“ vece Sokrates, „krásný to útulek! Mocný platan tu rozkládá daleko větve své, vysoký drmek poskytuje libého stínu a, právě v nejvyšším rozkvětu jsa, místo nejlíbeznější vůni plní. Pod platanem vytéká přerozkošný pramen studené vody, jenž asi některé z nymf a Acheloovi jest posvěcen. Pozoruj dále, jak sladký a v pravdě příjemný jest vzduch na tom místě a jak letně a libozvučně sbor cikad se ozývá. Avšak nejpěknější pohled skytá trávník, jenž velmi způsobně nás k položení a hlavu k odpočinku pozývá.“

Krásy přírodní zjednaly si teprve v době římských císařů, kdy zdokonalily se dopravní prostředky a porozumění zájmu turistickým nabývalo pudy, té platnosti, že konány byly cesty za poznáním cizích krajů. Dříve cestoval občan nejvíce za obchodem aneb za politickým posláním; též pu-

toval rád k národním slavnostem, proslaveným chrámům a věštírám. Mnozí zase vydali se do ciziny, aby konali politická, národopisná a jiná studia, jako Solon, Pythagoras, Lykurgos a Herodotos, aneb aby vyhověli pozvání na dvory knížat a tyranů, jako Simonides, Pindaros, Aischylos a Platon. Podobně bylo umělcům hudebním, zpěvákům, obrátným řemeslníkům, hercům, kejklřům a lidem podobného druhu častěji podnikati delší a kratší cesty, tak že poměrně dosti se cestovalo.

V Athenách nebráněno nikomu, kdo zatoužil spatřiti cizí mravy a zvyky, avšak ve Spartě nesměl prý nikdo z mladých občanů odejíti do ciziny bez zvláštního povolení vrchnosti, ježto Sparťané byli bez pochyby toho mínění, že pobyt v cizině oslabuje přichylnost k vlastní obci. Byloť Rekům, Inoucům s vroucí láskou k rodné půdě, v níž odpočívali jejich předkové a stály chrámy domácích bohů, vůbec těžko rozloučiti se na dlouhou dobu s otčinou. Odtud také pokládáno bylo vyhnanství, jímž v strannických zápasech postižení byli mužové nejvíce vynikající, za trest velmi těžký. Tak naříká elegik Theognis, když protivníky vypuzen byl z rodného města Megary, že zpěv jarního ptáka plní srdce jeho žalem, připomínaje mu, kterak jiní zorávají pole a pohánějí mezky jeho, a na jiném místě hlásá:

Jáť se také dostal do sikelské před lety země,
dostal v eubojskou puďu se révoploďnou,
v rákosného také Euroty obec, velejasnou
Spartu; mne všichni s duchem vitali přívětivým.
Avšak pro mne radost žádná jimi v srdce nevešla —
tak nad vlast dražším pro mne se nestalo nic.

(Krsek.)

Časem však pohlíželo se na prodlévání v cizině se stránky příznivější; a již Demokritos prohlásil, že moudrému muži jest každá země přístupna, poněvadž celý svět jest vlastní zdatné duše.

Cestování samo mělo v Recku dosti obtíží a nesnází.

Ačkoli mnohé silnice, zejména k národním svatyním, byly udržovány v dobrém stavu, přece daleci byli Řekové toho, aby mohli v tom oboru měřiti se s Římany, kteří všude, kamkoli pronikli orlové jejich legií, zakládali široce rozvětvenou síť znamenitých cest. Proto také cestovalo se méně ve voze; mužové konali cesty buď pěšky neb na koni a mezku — podkovy byly v době klassické neznámy, a soumarům podvazovány jakési podešve —, dávající si potřebná zavazadla nésti otrokem. Avšak ženy jezdily při delších cestách na vozech, najmě čtyrkolých, a již Solon nařídil, aby v noci jinak necestovaly, leč sedíce na voze opatřeném světlem. Vedle toho jezdily i na koních nebo mezcích, vystrojených pohodlným sedlem; někdy dávaly se nésti také v nosítkách, jež z Asie záhy se dostala do Recka, avšak mužům, nebyli-li churavi neb nějakou tělesnou vadou stížení, bylo ve zlé vykládáno, jestliže z pohodlí jich užívali. Kromě toho cestovalo se mnoho na loděch a to za povozné velmi nízké; tak platily se z Aiginy do Peiraiu (více než 4 zeměpisné míle) v Platonově době 2 oboly (asi 12 kr.), a v téže době dostal se z Pontu neb Aegypta muž s rodinou i zavazadly do Athen nejvýše za 2 drachmy (asi 72 kr.).

Řecký cestovatel byl vydán mnohým lopotám a nebezpečím. Bylyť jednak spojovací prostředky jak na moři tak na zemi v mnohé stránce nedokonalé, jednak hrozila mu rozličná příkoří. V dobách herojských byl v cizí zemi beze vší právní ochrany; teprve později pojištěna byla v jednotlivých případech příslušníkům jednoho státu jakási práva v cizích státech zvláštními smlouvami, hlavně za účelem volného obchodu učiněnými. Za to však stál cizinec již od nejstarších dob pod ochranou vyšších mocí, zejména nejvyššího boha Dia, odvěkého to strážce oněch svatých práv, jež náležela lidem, v cizině ochrany potřebujícím. Jenom mužové naprosto nevzdělání a suroví — jako u Ilomera Laistrygonové a Kykloповé — neprokazovali cizincům povinné šetrnosti a i násilných skutků na nich se dopouštěli. Ovšem mohl i později poutník, jenž v důvěře ve vyšší ochranu bral se klidně cestou

svou, státi se obětí lupiců; zejména nebylo radno cestovati v bouřích válečných, kdy mnoho žoldnéřů a záškodníků kořisti chtivých potulovalo se krajem.

Z úcty, jež chována byla k cizincům, vyvinula se záhy jedna z nejkrásnějších ctností řeckých, totiž pohostinství. Š pěkným mravem tím, jenž velel přijíti cizince v dům a míti se k němu s vybranou pozorností, setkáváme se již v Homerových básních, a i v dobách historických bylo ho svědomitě šetřeno, tak že náklad na hosty počítal se k pravidelným výdajům domácím. Ba byli i lidé ješitní, kteří vyhledávali v tom slávy, aby pověst šla o jejich hostinnosti daleko široko. Arci nestačila v dobách, kdy rozšířily se obchodní a politické styky, soukromá pohostinnost, zvláště v městech obchodních a o národních slavnostech, i bylo jí obmeziti se na vybrané hosty, s nimiž zvláštní svazek byl sjednán. Bylo obyčejem totiž, že některé rodiny v různých městech zavázaly se slavnostně, že pohostí se o vzájemných návštěvách; někdy učinily i jednotlivé obce podobnou úmluvu, a mnohdy byl bohatý muž hostitelem celé obce, když některý člen její zavítal do jeho města. Přátelský svazek, utvrzený u hostinného krbu, dědil se na potomky a vysoce byl ceněn; odtud přísloví o posvátnosti „soli a stolu“, a Theognis píše:

Nikdo z lidí, Polypaida rozenče, sklamán-li prosebník
od něho byl nebo host, ještě bohům neušel.

(Krsek.)

Rozlomené prsteny, kůtky neb jiné známky chované v rodinách jednak na paměť budoucím pokolením, jednak i k tomu, aby příchozí mohl se jimi vykázati.

Zdráhal-li se host, kázala zdvořilost, aby hostitel uvedl jej za ruku do svého domu nebo ke stolu; přijel-li na voze, dotkl se povozu jeho, dávaje tím na jevo, aby dále nejel. Ve příčině ostatních povinností slušelo hostiteli postarati se především o přístřeší a oheň pro svého hosta. Tento měl cítiti se jako doma; proto ubytován byl, kde jen poněkud bylo to možno, v komnatách od ostatního domu oddělených a obsluhován vlastním služebnictvem, ač-li je s sebou přivedl.

V herojské době žádala slušnost pohostiti dříve cizince a potom teprve dotazovati se po jeho jméně, místě, odkud přichází, a účelu cesty jeho. Po bližším seznámení vyměňovány i dary navzájem. > Také v dobách pozdějších posílal hostitel svému hosti rozličné dárky, jmenovitě v potravinách, a zval jej ku svému stolu, vystřihaje se ovšem, aby samostatnosti jeho nikterak neobmezoval.

Jak dříve bylo vzpomenuto, nestačila konečně soukromá pohostinnost a přestávala na případech, kde byla zděděna aneb výslovně umluvena. Proto musil cestující, jenž v místě, kam přišel, neměl hostitele, najmouti si příbytek v domě soukromém nebo v hostinci. V obchodních městech a u slavných chrámu zřídily mnohdy obce svým nákladem noclehárny; prádlo ložní však a jiné potřeby musil si cestující sám přinést. Vedle toho stavěli i soukromníci na takových místech a vůbec u silnic, kudy proud cizinců se bral, hospody, v nichž host obsloužen byl nejen noclehem, nýbrž i jídly a nápoji. Někdy přinášel si potraviny s sebou a dával je hostinskému upravit. Pohodlí v hostincích těch nebylo valné a společnost hlučná, ne právě vybraná; také hostinští byli ve zlé pověsti, ježto často přechovávali zloděje a poskytovali hostům nejen jídla a nápoje k zahánění hladu a žízně, nýbrž i jiné zábavy méně nevinné. Mimo to kořistili podle možnosti z cestujícího. Proto smluvili se opatrní hosté hned po svém příchodu o cenách, aby nebyli nad slušnou míru odírání. Podotkne-li ještě, že i čistota v krčmách těch nebyla zrovna lákavá, a že dotěrný hmyz — jmenovitě štěnice — zle sužoval unaveného a po sílivém spánku toužícího poutníka, pochopíme, že vznešení cestující raději vlastní stan si rozbíjeli, aby klidně a nerušeně mohli si odpočinouti.

Avšak přes mnohé tyto nesnáze měl cestující řecký také některé výhody. Tak bylo mu volno občerstviti se sladkými plody ovocných stromů, vysázených podél cest, a mysl jeho okřívala poučnými propovědmi, jež k útěše jeho na pilířích Hermových zároveň s udáním cesty byly napsány. Též průvodních listů nepotřeboval, nevedlo-li právě město, kam se

ubíral, války. Přísné a nepříjemné prohlídce zavazadel bylo mu arci mnohdy také se podrobiti, při čemž úředníci nájemců, jinž stát pronajímal vybírání cla, nepočínali si vždy šetrně, i soukromé dopisy bezohledně otvírajíce. .

Nemoci, léčení a pohřby.

I.

Vzácným údělem Hellenů bylo pevné a kvetoucí zdraví. Ač těla jejich dospívala dříve pod vřelými paprsky jižního slunce, nebyli starci, již dožili se 80—90 let ve svěží síle tělesné a duševní, zjevem právě řídkým. Solon, Agesilaos, Fokion, Simonides, Sofokles, Kratinos, Demokritos, Xenofon a mnozí jiní muži, již proslavili se politickým vèhlasem anebo prací literární, jsou toho zřejmými doklady. A jaké byly příčiny, že Helleni těšili se v tak značné míře tělesnému blahobytu? Nebylo to jen jižní slunko, jež usmívalo se na ně s oblohy mlhami nezastřené, aniž pouze svěží horský a mořský vzduch, ovívající líce jejich. Mnohem blahodárněji působilo v té příčině důsledně prováděné vychování dle přírody, prostý způsob života a usilovné tužení těla koupelemi, gymnastikou atd.

Řekové dovedli také oceniti nebeský onen dar, jehož dárkyní byla panenská Hygieia, dcera léčivého boha Asklepiea. V dobrém zdraví zřeli vrchol vši lidské tužby; vždyť byl jim pozemský život, strávený ve službě vlasti a v mírných radostech, nejvyšším cílem, a myšlenky jejich jen nerady zalétaly do chmurného podsvětí, kde přísný Hades a vážná Persefone vládli četným zástupům chabých stínů. Proto významný byl obvyklý jejich pozdrav „Těš se“, jímž vyjadřovalo se, že člověk má těšiti se ze všeho dobra a krásna, jímž bohové hojně obdařili jej ve své milosti. Avšak vděčná a radostná záliba v darech božích předpokládá zdraví, bez něhož není pravé radosti. „Zdraví nejvyšším jest statkem smrtelníku a potom pěkná postava,“ pěl Simonides zajisté právem

v proslulém a ve starověku často citovaném skoliu, a starý mudřec Pythagoras chtěl, aby posluchači jeho začínali své dopisy slovy „Buď zdrav,“ dávající tím na jevo, že jeden druhému přeje nejprůměrnějšího dobra pro tělo a duši, které všecka ostatní v sobě obsahuje. Odtud pozdravovali se Athéňané za doby Aristofanovy též oslovením „Buď zdrav.“

Přes to uhostil se u Řeků záhy zlý host — četné choroby. V blažené době zlatého věku ovšem, jak líčí jej půvabná báj, žili prý lidé bez svízeli, bez viny a bez nemoci; avšak když osudná skříňka Pandorina lehkovážně byla otevřena, rozletěly se tisícové strasti a neduhů nesčetných hejno po celém světě. Patrně značí se bájí tou, že vzrůstající vzdělaností a mizením jednoduchého, přírodě přiměřeného způsobu života rozmnožil se také valně počet chorob. Zjevu tomu nepodivíme se, uvážíme-li, že při všech příznivých podmínkách životních zdravotní zařízení nebyla všude dostatečná. Tak na př. bydlilo athenské obyvatelstvo před válkami perskými dosti stísněně, jak dokazují některé zbytky soukromých obydlí objevené v Athenách. Prostor jejich nezabírá mnohem více než 4—7 □ m.; ač dlužno míti na paměti, že obyvatelé jihu prodlévali větší část dne venku. Dále byla hnojiště a k nim náležející záchody buďto blízko kuchyně aneb na zvláštních místech, avšak velmi primitivně zařízeny. Též dobré vody nedostávalo se mnohým městům, tak že bylo jim spokojiti se mnohdy vodou slanou, bahnitou a kalnou. Konečně zdá se, že v historické době nemnoho se dbalo v menších městech řádné kanalisace a odvádění látek živočišných.

Jest zcela přirozeno, že člověk přemýšlel již záhy, jak by uchránil se tělesných útrap, ze všech stran naň doléhajících, aby neschvátily ho v předčasný hrob. Vždyť chabé živorení stínů v podsvětí nebylo Rekovi pravým životem, a sám stín Achilleův hlásá u Homera:

O smrti jen, čacký Odyséve, mi útěchy nemluv.

Radš bych chtěl jsa pacholkem oráčovi sloužiti za mzdu

venkovskému nuzáku, jemuž je pomalu majetku, nežli nebožtíkům zhynulým vládnouti na veskrz.

(Mejsnar.)

S počátky léčitelství, jež dle mínění řeckého bylo původu božského, setkáváme se již v dobách prastarých. Rekové Homerovi na př. umějí sami hojiti zevnější rány, vytahující z nich šipy i hroty a hojivé obvazky na ně přikládajíce. Vedle nich činní byli i zvláštní lékaři, a jakkoli zabývali se nejvíce ranami a zevnějšími neduhy, nelze pochybovati, že i proti vnitřním nemocem užívali prostředků, byť i básníci neměli příležitosti zmiňovati se o nich výslovně.

V dobách po Homerovi až na slavného Hippokrata (2. pol. 5. stol.) vyvíjelo se lékařství na základě pozorování jednotlivých zjevů chorobných v obou směrech — v léčení ran i vnitřních nemocí —, užívajíc chirurgických nástrojů a rozličných nápojů, mastí a prášku, připravovaných ze substancí rostlinných. Naproti tomu dělala znalost lidského těla přes některé objevy filosofů ze školy přírodní malé jen pokroky, jelikož pitva mrtvol konala se teprve v době alexandrijské. Ponenáhlný tento vývoj lékařství a zvláštního lékařského stavu nemůžeme sledovati ve všech podrobnostech jeho; zde podotýkáme jen tolik, že v historických dobách provozováno bylo lékařství jednak zvláštními lékaři z povolání, jednak že přestily je kněžské sbory léčivých bohů, jmenovitě Asklepiea, syna spásonosného Apollona.

Obyčejně se myslí, že světští lékaři, kteří odvozovali i později své umění od Asklepiea a s pýchou nazývali se jeho potomky (Asklepiovci), odštěpili se od kněžských lékařů, kteří v prvních stoletích po Homerovi obírali se výhradně léčitelstvím, spojeným s kultem Asklepiovým. Než ať věc ta má se jakkoli, tolik jest jisto, že stav lékařský byl obecně u veliké poctivosti, kteráž jenom tím poněkud trpěla, že příslušníci jeho dávali si za své namáhání platiti a tudíž úhonou, na každém výdělkovém zaměstnání lpějící, byli poskvrněni.

Lékařská praxe byla úplně svobodna; stát nekonal do-

zoru aniž zjednával si jistoty, zda-li ten, kdo lékařství se oddal, jest k povolání svému způsobilý; toliko lékaři veřejní a státem placení musili vykáhati se svými výkony. Zvláštních škol lékařských nebylo; kdo zamýšlel jednou léčiti, odebral se do učení k jinému lékaři, docházel s ním k nemocným a učil se od něho připravovati léky, ježto lékáren v našem slova smyslu nebylo. I není divu, že mnozí nepovolání drali se k lékařskému umění; byli to tací, kteří dle Platonových slov „dověděvše se něčeho z knížky aneb maně na nějaké léky přišedše, domnívají se lékaři býti, ač umění pranic nerozumějí“. Často zakrývali dryáčnicki ti hrubou nevědomost sebevědomým vystupováním, obratnou výmluvností, lesklým a oslnujícím zevnějškem i skvostnou nádherou stříbrných baněk, krabic ze slonoviny, nožíku zlatem zdobených a jiných nástrojů, ač s nimi dle Lukianových slov prý neumějí ani řádně zacházeti. Ze tací lékaři byli znevažováni a že i veselohře poskytlí vděčných látek, snadno pochopíme, a k nim zajisté vztahují se některé nepříznivé výroky o lékařství. Tak na př. neměl Spartan Pausanias valného mínění o lékařích, mužeme-li toho domýšleti se z anekdoty u Plutarcha vypravované. Když prý někdo z přátel ho káral, že špatně mluví o jakémsi lékaři, ač ho nezkusil a křivdy od něho neutrpěl, odpověděl prý: „Kdybych ho byl zkusil, nežil bych.“ Týž Pausanias odvětil prý lékaři, jenž mu řekl, že starcem jest: „Poněvadž jsem tebe neměl za lékaře.“ Podobně vzbuzovalo nelibost, jestliže lékař odměnu dal si napřed vyplatiti, jakkoli někdy omlouval se tím, že potřebuje peněz, aby opatřil si nutné a často drahé ingredience k lékům, pro něž i daleké cesty bylo podnikati. Hůře ovšem měla se věc, jestliže ujalo se podstatné podezření, že nesvědomitý lékař, jsa podplacen, nemocného špatně léčí, čehož mohl se tím spíše odvážiti, ježto za nezdar před zákonem odpověden nebyl.

Všeobecně třeba uznati, že počínaje Hippokratem byli opravdoví lékaři vědomi si svého důležitého úkolu a mravní odpovědnosti. Hippokrates i žáci jeho činili vysoké požadavky na všestranné vzdělání i mravní vlastnosti lékařů a

hleděli vážnost a důstojnost stavu zachovati neporušenu. Důkazem toho mimo jiné jest tak řečená přísaha Hippokratova, v níž zavazoval se nastávající učeň Asklepiův, že chce vždy blaho svých svěřenců míti na zřeteli, že nikomu nedá usmrcujícího léku, že povede život počestný, že zachová tajemství lékařské atd. Některé předpisy Hippokratovy vztahovaly se dokonce i k zevnějšku, ukládající, aby lékař vystupoval všude klidně a slušně, s upravenými vlasy i vousy, v rouše čistém i úhledném a všeho se střehl, co by dělalo na nemocného nemilý dojem. A napominání tato nebyla v skutku zbytečna. Slyšíme zajisté o lékařích, kteří hřmotným krokem, pronikavým hlasem a jinými nezpůsoby dávali pohoršení nemocným. Někteří zase hledali v drsnosti a hrubosti slávy, jako onen lékař, jenž nemocnému, mínícímu s obavou, že asi zemře, odpověděl chladně známým homerským veršem: „Zemřel i Patroklos, a byl mnohem více než ty jsi.“

Mnozí slavní lékaři zješitněli také až k směšnosti, jako známý Menekrates ze Syrakus, jenž dokonce název „Zeus“ si přikládal v pošetilé své pýše. Jednou prý poslal králi Filippovi list s tímto úvodem: „Menekrates Zeus přeje Filippovi zdraví.“ Avšak rázný král nezůstal náležitou odpověď dlužen, jadrně mu odepsav: „Král Filippos přeje Menekratovi zdravého rozumu.“ Ještě lépe vyzrál na něho za jiné příležitosti. Když Menekrates totiž kdysi k hostině u krále byl pozván, obdržel jako bůh zvláštní lehátko, před nímž byla postavena kaditelnice. Menekrata blažila z počátku tato neobyčejná a božská pocta; ale vida, že ostatním hostům předkládají se vybraná krmě, jemu pak že stále jen se podkuřuje, odešel hladov a mrzut k nemalé veselosti stolovníků. Týž lékař procházel se prý, přistroyen jsa jako Zeus, kdežto nemocní, již přičiněním jeho ozdravěli a provázeti ho se zavázali, odznaky jiných bohů ozdobeni jsouce, kráčeli v jeho průvodu.

Naproti tomu nelze zamlčeti, že i dobrý lékař měl mnohdy s obecenstvem dosti velké těžkosti. Nehledíme-li ani k pověrčivosti a k bludným výmyslům obecného lidu o epidemiích — tak na př. mnil lid za velikého moru ve válce peloponneské,

že byly studně v Athenách otráveny —, stěžováno bylo léčení lékařovo netrpělivostí mnohých nemocných, kteří jej vybízeli k rychlému jednání a prostředkům prudce působícím. Bylo tudíž „páliti a řezati“ nerozlučně spojeno s pojmem lékaře, a mnozí byli toho mínění, že ten lékař nezasluhuje díků, jenž prodlužuje chatrný život chorého svým uměním a znenáhla jej siliti se snaží. A nebyl to jen Sparťan Pausanias, jenž ztlumočil to mínění drastickými slovy: „Nejlepší jest ten lékař, jenž nenechá zetliti nemocných, nýbrž co nejrychleji je pohřbí.“ Vždyť i sám Platon vyjádřil se, že Herodikos ze Selymbrie, jenž zavedl za jeho doby léčivý tělocvik a zvláštní správu života, učinil sobě a jiným smrt dlouhou.

Lékaři, kteří byli ustanovováni a placeni obcemi, povinni byli léčiti bezplatně příslušníky obce; zdali všechny či jen nezámožné, nevíme. Též léčebna byla jim zřizována na obecné útraty, a k uhrazení nákladu toho ukládána zvláštní dan, od níž někteří byli osvobozeni. Odměna, jež byla dávana obratným lékařům, mohla dle okolností býti dosti značná. Tak na př. dostával Demokedes z Krotonu na Aigině ročně talent (přes 2160 zl.); avšak Athenští povolali ho do svého města s ročním platem 100 min (asi 3600 zl.), a konečně získal ho Polykrates, bohatý vládce na ostrově Samu, za dva talenty. Po zavraždění Polykrata dostal se Demokedes jako otrok do Persie na dvůr Dareiův a vyhojil králi v krátké době mírnými prostředky vymknutou nohu, již zhojiti pokoušeli se marně lékaři aegyptští. Tím došel značného bohatství a přízně u krále; než přece toužil po své vlasti, a když královně Atosse veliký vřed na prsou vyléčil, byla jejím přičiněním horoucí touha jeho proti vůli králově splněna.

Někdy stávalo se, že obětaví lékaři, získavše veliké jmění, propůjčovali se nezištně k bezplatnému léčení; za to byli často poctíváni věnci, sochami, právem občanským a jinými poctami.

Lékaři, kteří provozovali soukromou praxi v městě, brali od nemocných honorář. Navštěvovali je buď v jejich příbytcích, aneb udíleli rady, podávali léky a konali operace

ve vlastních ordinačních místnostech, které byly opatřeny vším potřebným náčiním, jako vyplachovacími stříkačkami (klystery), baňkami, krabicemi, nožíky, vanami ke koupání atd. Sem docházeli obyčejně lehčí nemocní; než mnohdy dávali se i těžce nemocní tam donést, bylo-li rychlé pomoci potřebí. A poněvadž k lékařům slavnějším byl nával veliký, měli ku své ruce pomocníky a to buďto žáky nebo otroky. Těmto svěřovali často chudší nemocné k ošetření; bohužel dovidáme se, že otročtí lékaři ti počínali si s velikou nadbalostí, odbývající prý spěšně návštěvy, jen povrchně po chorobe se vyptávající a libovolný nějaký prostředek chorým předpisující.

Vedle světských lékařů zaměstnávali se již od starodávna, jak svrchu bylo vzpomenuto, kněží Asklepiovi léčením. Umění své zakládali na zjevení božském, kteréž buď ve snách aneb jiným způsobem ukazovalo jim cestu k vyléčení rozličných chorob. Bylo tedy kněžské léčení těsně spojeno s věštěním, a opíraje se o lidskou pověru, halilo se v zázračné šero, s něhož tajemný závoj odestřítí ani vždy možno není. Z příčiny té jest také těžko přesně vymeziti, pokud léčení jejich blížilo se vědeckým zásadám aneb kejklřství, na omámení věřících nastrojenému, ač nelze upřít, že měli jakousi zásobu lékařských vědomostí, jichž nabyli zkušeností, aneb některé členy v lékařství zvláště vzdělané. Vedle toho odpovídalo zařízení svatyní Asklepiových zdravotním požadavkům v dosti veliké míře. Položeny jsou obyčejně na vyvýšených místech, porostlých háji, ovívány byly svěžím vzduchem; též o hojnost zdravé, někdy i léčivé vody ku koupelům i pití a o zařízení ku gymnastickým cvičením bylo postaráno s dostatek.

Nejznamenitější a nejvíce hledanou byla svatyně Asklepiova v argolském Epidauru; avšak též Triikka, Kos, Knidos a později zvláště Pergamon těšily se slavné pověsti. Jako nyní k zázračným místům, tak putovali k těmto a jiným chrámům zbožní věřící, hledající pozdravení aneb aspoň úlevy ve svých chorobách. Když připravili se k důležitému obřadu postem, koupelemi a jinými očištěními, když obětí a modlitbou

vyprosili si milost nebeského dárce zdraví, uléhali v noci buď v samé svatyni aneb na blízku, očekávající s vnitřním rozechvěním, až bůh zjeví se jim ve spaní. Konečně ukázal se Asklepios a oznámil jim buď léčivý prostředek, aneb vyléčil je ihned na místě, tak že probudivše se s radostí znamenali, kterak obtížného neduhu jsou zbaveni. Jak se samo sebou rozumí, vděčili se uzdravení většími neb menšími dary kněžím a svatyni za zázračnou pomoc. Mimo odměny v penězích bylo v obyčeji, že zasvěcovali podoby zhojených údů — rukou, nohou, očí, uší atd. — z drahého kovu, vosku neb hlíny Asklepiovi; mnozí zavěsili ve svatyni i tabulky se svým jménem a podrobným popisem nemoci i léků, jimiž byli vyhojeni. Podobně zvěčnili i kněží případy zvláště podivuhodné.

Jak zázračné léčby se dály v posvátném okrsku Asklepiově a jak pevné víry bylo třeba k uvěření, dovidáme se ze dvou sloupu (jeden zachován jest jen v zlomcích), v Epidauru objevených. Z nich dočítáme se, že slepí prohlédli, že chromý v nohou se uzdravil, němý chlapec promluvil atd. Muž jakýsi měl na čele skvrny; avšak bůh ovázal mu čelo páskou, a když ráno se probudil, bylo úplně čisté a skvrny vtiskly se na pásku. Zázračnější ještě věc přihodila se jakési Kleo. Žena ta byla prý pět roků těhotná; i obrátila se k bohu ve svých nesnázích. a když vyšla, porodila prý hochu, jenž, ihned se vzpřimiv, k prameni šel se umýt a potom s matkou pryč se ubíral. Připojíme-li k několika těmto případům ještě, že Asklepios prý otroku, jenž oblíbený pohár pánův rozbil a v úzkosti své boha se dovolával, střepiny opět zcelil, pochopíme, že již ve starověku byli lidé svobodomyšlní, kteří s ironickým úsměvem pohlíželi na léčitelství kněžské aneb šlehavými úštěpkami je nabírali.

Zajímavý výjev podobný líčí Aristofanes žertovným způsobem ve svém „Bohatství“ (Plutos). Slepý bůh bohatství hledal vyléčení v chrámu bohově, i vypravuje šibalský a poněkud nevěřící otrok, jenž ho byl provázel, o tom, jak se jim

dařilo, asi takto: „Když Plutos vykoupal se v moři, uvedli jsme ho do svatyně, kde obětovav ulehl s ostatními chorými, již sužováni byli rozličnými nemocmi. Jakmile lampy byly slašeny, napomínal nás chrámový sluha, bychom mlčeli, i kdyby šumot nějaký se ozýval. Avšak já nemohl spáti, neboť mne dráždil hrnec kaše, již poněkud opodál jakási stařenka měla. Na to vzhlednuv vidím, an kněz jde od oltáře k oltáři a všechny dary obětní strká do pytle. I uvažuje zbožnost podniku svého a boje se, by ověnčený kněz mne nepředešel, ukradl jsem hrnec s kaší stařence a naplnil se jí. Za chvílku objevil se bůh, provázen jsa léčivými bohyněmi Iasou a Panakeíí, a obcházeje prohlížel nemocné. Konečně usadil se k Plutovi, dotkl se hlavy jeho a čistým utěradlem víčka mu otřel; Panakeia pak zahálila hlavu i tvář jeho v červený závoj. Potom zamlasknul buh, a dva velicí hadi připlazivše se zevnitř chrámu, lízali víčka jeho, tak že brzy prohlédl.“

Jest patrné, že na chorobné mimo příznivé okolnosti svrchu uvedené nebyla také bez účinku povznesená mysl a pevná důvěra, s níž nadívali se vyhojení aneb aspoň úlevy. Stojíce uprostřed rozsáhlého a nádherného okršku chrámového (tak byl na př. v Epidauru dle Pausania popisuje nejen chrám Asklepiův s jeho sochou ze zlata a slonoviny, nýbrž i svatyně bohyní Artemidy, Afrodity a Themidy, divadlo atd.), prohlízejíce bohaté dary tam uložené a čtouce nápisy o zázračných mnohdy léčbách, kojili se blahou nadějí, že i sami brzy budou vypravovati o svém vyléčení. Důvěru jejich kněží také všemožně povzbuzovali a posilňovali. Mimo to zdá se, že spánek, jenž vyléčení nezbytnou byl podmínkou, nebyl přirozený, nýbrž že byl přiváděn způsobem umělým, ať již magnetisováním nebo prostředky narkotickými. Dále jest pravdě podobno, že kněží nebo pomocníci jejich konali lehčí operace na nemocných, když uspani byli, což bylo tím spíše možno, poněvadž dříve na stav jejich důkladně se vyptali a v případech těžších i delší dobu mohli je pozorovati. Za tou příčinou byly také vystavěny budovy k přijímání nemocných,

zvláště těch, kteří z dalekých končin přišli a delší dobu zdržeti se musili.

Lid prostý a i mnozí vzdělanci uchylovali se, zvláště když lékařská pomoc se neosvědčila, k prstonárodnímu léčení, které jako u jiných národů tak i u Řeků kvetlo ve všech dobách. Byly to zejména prostředky sympathetické, jichž zhusta se užívalo, jako zařikávání, omývání, dýchání a vkládání rukou na čelo, zažehňávání, vykuřování, symbolické umývání atd. Křhavost očí vyléčí prý tření zadní části boltečů, proti slzám pomáhá zase tření čela, ječného zrna v oku třeba dotknouti se třemi prsty a pak země, čímž prý zmizí, atd.

Zvláště staré ženy a u venkovanů pastýři byli v pověsti, že mají moc, kouzelným říkáním choroby zapuditi; avšak i král epirský Pyrrhos dovedl vyléčiti prý nemoc slezinovou, dotýkaje se choré části palcem pravé své nohy, a neodepřel prý pomoci nikomu, ať si byl sebe nižší a prostší. V chorobách, které dle obecného mínění bezprostředně od bohů pocházejí, jako padoucnice a šílenost, pliváno zase na nemocné, aby sprostěni byli neduhu. Též zavěšováním a zasazováním vavřínových ratolestí a stromů, upevňováním jeleních rohů a t. d. snažili se obyvatelé zaplašiti choroby duševní i tělesné od svých příbytků, a pověřiví, potkavše šíleného neb padoucníci stíženého, naplili třikráte v záhyb roucha, aby podobný smutný osud od sebe odvrátili.

Důležitý úkol ve víře lidové měly také amulety. Zavěšovány jsouce na krk, chránily nejen uhranutí, nýbrž pomáhaly i od všelikých chorob. Sám Perikles a filosof Bion dali si od starých žen zavěsiti na krk amulet, když nebezpečně se roznemohli, jak vypravuje Plutarchos a Diogenes Laërtský. Dobře prý působilo také proti nemoci, jestliže nečistota po nemocném donesena byla na křižovatky a tam bez ohlednutí pohozena.

Sympathetickým léčením zabývali se také kouzelníci a kouzelnice, kteří, konajíce všeliká kouzla a čáry, dobývali kořínků a k léčivým účelům je sbírali. Mimo to byli i četní

mastičkáři, kteří v krámcích aneb po ulicích, se skřínkou chodíce, prodávali rozmanité léky a dryáčnickým pokřikem výtečné jejich vlastnosti vychvalovali. Lukianos na př. zmiňuje se o jednom, že až do nebe vynášel jakýsi prostředek proti kašli, který prý ihned pomáhá, ale sám prý kašlem neústupným byl sužován. Vedle léku proti obyčejným chorobám, které si sami zhotovovali, měli na skladě též jiné předměty, jako rozličné prášky, kraslice a barvicí prostředky — na př. ličidlo —, zápalná skla, koření a jiné věci, a jak ze zpráv starých spisovatelů se dovídáme, neschazelo ani tenkrát lehkověrných pošetilců, kteří důvěřovali jim více než řádným lékařům.

Konečně připomínáme, že oplývalo Recko hojnými léčivými zřidly, v nichž nemocní vyhledávali nápravy porušeného zdraví. Zejména navštěvovány byly chorými teplé, sirnaté prameny v půvabném Aidepsu na Euboji, kde za doby římské zřízeny byly nádherné a všim pohodlím vypravené lázně, jež hlučným životem podobaly se římským Bajím v Kampánii.

II.

Jestliže ani umění lékařské ani jiné prostředky nepomáhaly a nemocný znamenal, že dny života jeho jsou sečteny, učinil poslední pořízení o svém statku. Ovšem byla volnost jeho z mnohých stran obmezena, neboť se zřetelem k celému rodu i jeho prospěchům musilo předkem k tomu přihlížeti se, aby jak rodina tak i jmění rodinné bylo zachováno. V Attice na př. mohl od Solona počínaje zůstavitel naložiti se svým majetkem jen tehdaž dle libosti (vyjímaje odkazy nebo věno), neměl-li vlastních synů, a to tím způsobem, že adoptoval budoucího dědice, jenž povinen byl oženiti se s dcerou domu, byla-li nějaká.

Poslední vůle mohla sice diti se ústně; poněvadž však porušování závěti nebylo zjevem právě řídkým, zdělávána byla obyčejně písemně, zapečetěna před svědky a uložena, někdy i v několika opisech, u některého občana, úřadu nebo

i v chrámě. Obyčejně uvozována byla slovy: „Toto porřízení učinil K.“ aneb formulí: „Bude snad dobře (t. j. nebude závěti potřeby); kdyby však něco se přihodilo, toto porřízení učinil a t. d.“ Ke konci připojováno bylo někdy i prokletí toho, kdo by jednal proti ustanovením poslední vůle.

Když blížila se poslední hodinka, zahalil si umírající tvář, aby shromážděná rodina nemusila patřiti na smrtelný zápas jeho. Jakmile ducha vypustil, přistoupil jeden z pozůstalých a zatlačil mu ústa i oči. Proto stýská si trpce Agamemnon v podsvětí Odysseovi, že choť jeho Klytaimestra ani této služby mu neprokázala:

Jdoucímu do Hádovy nechtěla říše

vička rukou zamknouti a mrtvá sklíčiti ústa.

(Mejsnar.)

Před domovními dveřmi postavena byla nádoba s vodou, z jiného však domu přinesenou, aby každý, kdo vycházel z domu smutku, jí se pokropil a očistil, ježto podle obecného přesvědčení mrtvola znečišťuje dům i všecky, kdož v něm pobývají. Potom umyly ženy z přibuzenstva mrtvého, natřely jej vonným olejem a mastí a zahalily v čisté, bělostné roucho tak, že jen hlavu a nohy bylo viděti. Sparfané však volili pochovávatí své mrtvé v purpurovém rouše válečném. Zároveň ověňována byla hlava nebožtíkova věncem z mirkových listů anebo z čerstvých květín, a v ústa vkládána mu mince pro nevliďného převozníka v podsvětí Charona, aby stín nemusil dlouho blouditi u břehu černé Stygy. Představy o Charonovi nabyly však teprve po Homerovi pevnější půdy, a odtud i zbožná povinnost, opatřiti zesnulého potřebným obolem, kterýž v některých starých hrobech nalezen byl ještě mezi zuby koster. Ostatně bylo zvykem prostých lidí i v obyčejném životě uschovávatí drobné peníze v lícní dutině, jak souditi můžeme z některých míst u Aristofana.

Den po smrti byla mrtvola buď v předsíni aneb v otevřeném dvoře slavnostně vystavena, hlavně z toho důvodu, aby přibuzným poskytnuta byla příležitost řádně oplakati

zesnulého. Nebožtik odpočíval na lehátku, pokrytém koberci i polštáři a zdobeném květinami a věnci, zejména mirrikovými, jež posílali příbuzní a přátelé jako u nás na znamení soustrasti. Nohy nebožtíkovy obráceny byly ku dveřím, jimiž měl poslední svou cestu z domu nastoupiti; avšak hleděno k tomu, aby paprsky sluneční nedotkly se ho, ježto jasný bůh světla neměl pohledem na mrtvého býti poskvrněn. Kolem lůžka rozestaveny byly (aspoň v Athenách) tak řečené lekythy, t. j. úzké lahvičky, v nichž choval se olej k natírání. Byly to nádoby s dlouhým hrdlem a jedním uchem, hotovené obyčejně z hlíny a zdobené malbami, jež zobrazovaly výjevy, k smrti a pohrobním obřadům se vztahující. Zatím shromáždili se kolem mrtvoly nejblíže příbuzní, služebnictvo a jiní přátelé i známí, kterým i zvláštního pozvání se dostávalo, aby zesnulého oplakali.

Za doby starší docházelo při lůžku mrtvoly k výstupům až bouřlivým a pohoršlivým. Přítomní kvileli hlasitým lkaním a, sypajíce popel a prach na hlavy, váleli se ve vášnivém bolu i po zemi. Jmenovitě ženy vedly si nemírně, v pronikavém nářku rvouce si vlasy a prsa, krk i obličej do krve si rozdirajíce. Jest pochopitelné, že filosofové horlili proti těmto výstřednostem a že zákonodárci (na př. Solon) hleděli — arci s nevelkým zdarem — nedůstojné výbuchy tyto zejména při průvodě obmeziti. Ve Spartě však bylo prý lkaní nad mrtvým vůbec zakázáno, a též Lokrové zdržovali se prý nářků. Ostatně vedeny byly nářky jako již v době herojské tak i později v pravidelných zpěvích, k jichž umělému provedení často i zpěváci byli najímáni. Solové písně jimi přednášené přerušovány pak byly refrenem, od celého sboru neb polosborů opakovaným.

Vystavení mrtvoly netrvalo obyčejně déle jednoho dne, ježto jednak za to se mělo, že mrtvý brzkého pohřbení jest žádostiv, jednak i horké podnebí toho nedopouštělo. Neboť zvyk východních národů balsamovati mrtvé neujal se u Řeků v době historické, vyjímaje některé případy, kde mrtvoly

v medu byly uloženy a tak k pozdějšímu pohřbu uchovány, jak se to dalo na př. se spartskými králi v cizině zesnulými.

Co pak týká se způsobu pohřbívání, jest zprávami starých spisovatelů i starožitnými nálezy zjištěno, že jak pochovávání v zemi tak spalování bylo u Řeků obvyklé. Záviselo to na posledním pořízení zesnulého nebo na jeho příbuzných, jak měl býti pochován. Ovšem nabýval v rozličných dobách a v jednotlivých obcích brzy ten brzy onen způsob většího rozšíření. Nicméně zdá se, že přece častěji byly mrtvolky kladeny v hrob, čehož již z toho můžeme se domýšleti, že spalování vyžadovalo většího nákladu, zvláště v místech, kde byl nedostatek dříví. Avšak zesnul-li nebožtík v cizině (zejména dalo se tak s padlými bojovníky athenskými), anebo byla-li úmrtnost zvláště veliká, jako o hrozném moru athenském, dávána přednost spalování; naproti tomu nebyly dítky, jež neměly posud zubů, dle svědectví Pliniova nikdy spalovány.

Než ať pohřeb konal se jakkoli, nebylo nikdy opomíjeno doprovoditi nebožtíka ve slavném průvodu k poslednímu jeho odpočinku. Třetího dne po smrti před východem slunce sešli se příbuzní a známí před domem smutku. Domácí otroci, někdy příbuzní a přátelé zesnulého, u chudých pak najatí pohřebníci nesli mrtvého, odpočívajícího ve veškeré zdobě na lůžku, na němž byl vystaven, nikdy však, jak se zdá, dle způsobu našeho v rakvi. Mužům zvláště zasloužilým prokázali poslední službu tu také vybraní mládci; tak dostalo se této pocty na př. Timoleontovi. V čele průvodu šli najatí zpěváci aneb fletnářky; za nimi kráčeli mužští členové rodiny a ostatní účastníci (zemřel-li však mrtvý násilnou smrtí, nesen byl v předu oštěp, připomínající pozůstalým pomstu, již měli na vrahovi vykonati), a za mrtvolou následovaly ženy. Solon obmezil sice — ač nešetřilo se vždy přísně nařízení toho — účastenství žen tak jako při oplakávání mrtvolky na příbuzné až k dcerám bratrancu a sestřenic; z ostatních žen byly připuštěny jen ty, které překročily 60. rok věku svého.

Tak pohyboval se průvod, přibuzenstvo v šedých neb

černých rouclách a mužští s vlasy a bez pochyby i vousy krátce přistřiženými, za znění smutečných zpěvů a nařikavých zvuků fletny — na Keu však předepsán byl pohřeb tichý — k pohřebišti, které v Athenách a bez pochyby ve většině obcí bylo mimo město na místě útulném a vlídném. Boháči dávali pohřbivati se nejraději na svých pozemcích, zvláště v blízkosti veřejných a četně navštěvovaných míst a cest, ale lidé méně zámožní a chudí pochovávaní byli na společném hřbitově. Místo to rozkládalo se v Athenách mezi branou itonskou a silnicí peirajskou, a poněvadž branou sem vedoucí asi největší část mrtvých byla vynášena, nazývána byla branou hrobní.

V době nejstarší byli sice zesnulí vubec pochovávaní uvnitř obvodu městského a v Athenách dokonce prý ve vlastních příbytcích, než později bylo pohřbívání v městě (až na řídké výjimky, kdy šlo o pohřeb mužů zvláště zasloužilých) zakázáno hlavně z toho důvodu, že blízkost mrtvých znečišťuje živé. Ale přesvědčení to, zejména ve státech ionských rozšířené, nebylo všeobecné; aspoň dovidáme se, že v mnohých obcích dorských, jako ve Spartě a Megaře, mrtví uvnitř městských hradeb byli pochovávaní, a podle Lykurgových ustanovení měla mládež zvykati tím myšlence na smrt a jí se neděsiti.

Když průvod s mrtvolou stanul na určeném místě, byla tato buď spálena anebo pochována a to v ústroji, v němž byla vystavena. Rostoucí časem nádheře u vypravování pohřbů snažilo se zákonodárství již záhy učiniti přítrž. Tak nařídil Solon, aby mrtvý nejvýše s třemi rouchy byl pohřben, a pohřební řád města Iulis na Keu předpisoval, že mrtvému má dáti se spodní roucho, plášť a přikrývka v ceně nejvýše 300 drachem, a že lůžko a ostatní koberce a polštáře nemají býti zároveň s mrtvolou pohřbeny ani spáleny. Vůbec platila u lidí rozumných zásada, aby v té příčině nedálo se ani příliš mnoho ani málo, a Platon vyslovuje ve svých „Záko-
nech“ požadavek, aby zvláštní úředníci k tomu dozírali, by

pohřební náklad, jmění jednoho každého přiměřený, překročován nebyl.

Měla-li mrtvola býti spálena, zřízena byla nejprve hranice z dříví, chrastí a jiných zápalných látek, mnohdy velmi nákladně a ozdobně. Mimo mrtvolu vkládána byla na hranici též roucha, šperky, vonné věci a různé předměty zesnulému zvláště milé, později pak i oblíbená zvířata. Jeden z příbuzných zapálil ji s odvrácenou tváří, a za plápolu ohně volali účastníci okolo stojící hlasitě jménem zesnulého, poslední s bohem mu dávající.

Když hranice dohořela a doutnající zbytky vodou neb vínem byly ulity, sebrán byl popel nebožtíkův v hliněnou neb kovovou popelnici a uložen v hrob. Měl-li mrtvý býti pochován, vložen byl v rakev dřevěnou (nejvíce z dříví cypřišového, mnohdy umělými řezbami a malbami ozdobenou), hliněnou a řidčeji kamennou, podoby hranolové, vejčité nebo neckovité. Rakev spuštěna byla někdy, zejména u chudých, do vykopané jámy, jindy do vyzděné hrobky aneb do kobky, ve skalní půdě buď svrchu neb ze zpodu vyhloubené. Tyto podzemní krypty byly často dosti rozsáhlé a sloužily k pohřbívání členů jednotlivých rodů. Zhusta ukládány v nich mrtvoly i bez rakve na kamennou desku a to v Attice hlavou k západu a nohama k východu, v Megaře pak opáčně.

Rekové domnívali se, že mrtví jsou stále v jakémsi tajemném spojení s hořením světem, a proto upravovali jim poslední bydliště dle možnosti útulně, aby ničeho nepostrádali, co bylo jim v životě milé, majíce zření ku stáří, stavu, povolání a pohlaví zesnulého. Vedle lahviček svrchu dotčených kladli rozličné nádoby, lampy, roucha a jiné předměty, jichž denně užívali, v jejich hrob. Tak ponechali hudebníku lyru neb fletnu, bojovníku jeho zbraň, paní zrcadlo a šperky, dítěti hračky atd.

Po pohřbu sešli se příbuzní a nejbližší známí v úmrtním domě; umyvše se pak a dům vykouřivše, zasedli k pohřební hostině. Vychvalující dobré vlastnosti nebožtíkovy — mrtvého tupiti bylo neslušno a v Athenách dokonce i zákonem za-

kázáno —, těšili pozůstalé a vybízeli je, aby opět požíli pokrmu a nápoje, jichž (ovšem snad jen částečně a to tam, kde pohřeb druhého dne se odbýval) posud se byli zdržovali. Třetího a devátého dne odebrali se nejbližší příbuzní k hrobu, věnci miříkovými a stužkami okrášlenému, a obětovali tam buď oběti nekrvavé — mléko, víno, med atd. — aneb zvířata. Krev obětního zvířete byla do jámy puštěna, tělo na kusy rozřezáno a celé spáleno; popel pak byl na místě zahrabán. Při obětech těch opakovaly se zhusta výjevy hlasitého nářku a tichého bolu. Truchlící objímali rov a líbali popelnici s drahým popelem, posílali náhrobku polibky a skláněli se k němu v hlubokém žalu.

Doba smutku stanovena byla v rozličných krajinách nejstejně; v Athenách na př. a v Argu trvala 30 dní, ve Spartě jedenáct a jinde jinak. Zevnější znamením smutku bylo černé svrchní roucho (jinde však byl zvyk jiný; v Argu na př. nošeny bílé šaty smuteční) a zhusta i uštížení kadeře nebo v době starší všech vlasů, což zvykem bylo již od pradávna. Tak vybízi Elektra sestru Chrysothemidu u Sofoklea:

Uštíhnuoc s hlavy konce kučer prstenných
i ode mne nebolé, skrovný dar, však přec
co mám, dej jemu, kadeř tuto prostičkou
a tento pás můj beze šperku stkvoucího.

(Niederle.)

Ukončením smuteční doby nezapomínali Řekové hrobů svých drahých, nýbrž ošetřovali je s něžnou péčí a tklivou láskou. Plnění těchto povinností bylo potomkům tou měrou závazné, že při zkoušce budoucích archontů výslovně po tom se pátralo, zda-li kandidáti i hroby svých předků mají v uctivosti. Z toho duvodu také nastupováno přísnými tresty na ty, již jakýmkoli způsobem rušili svatý klid mrtvých a hroby znesvěcovali, vyjímaje nevyhnutelnou potřebu v dobách válečných.

Úprava hrobů byla v rozličných dobách rozličná. Původně nasypávána byla na hrob prostá mohyla z prstí neb

kamení, avšak čase, když rozkvétalo plastické umění a umělecký průmysl, stavěny byly na rovech pomníky rozmanitých tvarů. Byly to zejména stely, t. j. kamenné piliřovité desky s vrcholky palmetkovými nebo štítkovými, ozdobené reliefy

Mausoleum v Halikarnassu.

a malbami; dále skutečné sloupy, sochy i desky položené na rov, a konečně náhrobky v podobě chrámků a kapliček. Pomníky tyto zbudovány byly často s velikým nákladem. Tak zmiňuje se Demosthenes, že směnárník Foniion postavil ženě, s níž ve svornosti žil, pomník za více než dva talenty (přes 4320 zl.). Byl sice prý již od doby Solonovy zákon, že nemá

býti nákladnější náhrobek, než jaký deset dělníků ve třech dnech mohlo by zhotoviti. Než zdá se, že zákon ten brzy pozbyl platnosti, a také obmezení, jež Demetrios Falerský později učinil v té stránce, nemělo výsledku.

Na náhrobech zobrazovány byly dlátem a štětcem více méně umělým dojemné a významné chvíle ze života zemřelého; též nebožtík sám zhusta byl vypodobňován, ne však věrně, nýbrž v podobě idealisované. Bojovník na př. zobrazen byl v úplné zbroji, jako by hotovil se k boji; chlapec hraje si míčem a děvče pannami; jinde loučí se matka s dítětem anebo muž s chotí; onde shromážděna jest rodina k poslednímu hodů, a podobných výjevů, dýšících tklivým klidem a bolesnou oddaností v neodvratný osud, nalézáme hojnost. Dále označovány byly pomníky nápisem, obyčejně v elegickém rozměru, obsahujícím jméno zesnulého, krátké zprávy o jeho životě, naučení pozůstalým a mnohdy i proklínání těch, kteří by hrob nějakým způsobem znesvětili aneb, nemajíce k tomu práva, v něm dali se pochovati. Za příklad, jakým asi duchem ony nápisy se nesly, uvádím zlomek pěkné básně, již složila slavná básnířka Erinna na počest zesnulé své družky Baukidy:

O pomníky, milé Seireny, popelnice truchlá,
Hadovi jež skrýváš v sobě popel chatrný!
Všem, rovu mého kolem kdo chodí tu, vy můj rcete pozdrav.
ať moji jsou krajané, ať třeba z obce cizí:
v hrobě že já zde ležím, nevěstou jsouc, rcete rovněž:
též že otec jménem Baukidy zval mne; že jsem
já Tenaňka — nechať to vědí — a že verše ty družka
má, Erinna milá, napsala nad mohylou. (Krsek.)

Ze zlomku toho zároveň jest patrno, že na hrobě Baukidine byly dva sloupy se dvěma Seirenami, které, jsouce pěvkyně smutečných zpěvů, staly se oblíbenou okrasou hrobů. Jinde zase byly v obyčeji nápisy krátké; v Sikyoně na př. postačovalo pouhé jméno, a Lykurgos nedovoloval prý ani jméno napsati, vyjímaje hroby padlých bojovníků a kněžík.

Kolem rovu vysazovány byly stinné stromy, zejména cypřišové, a pestré koberece kvetoucích rostlin, tak že okolí jejich podobalo se půvabným sadům a zahradám. Též hroby samy ovijeny byly věnci a stužkami, a výzdoba ta častěji obnovována. K posvátným těmto místům putovali pilně pozůstali, neboť byla víra, že přítomnost osob, jež nebožtíkovi v životě byly milé, blaží ho také po smrti. Zvláště o narozeninách a úmrtím dni nebožtíkově docházeli k jeho hrobu. přinášejíce mu úlitby i oběti a strojíce mnohdy i řádné hostiny na počest jeho. Mnozí ustanovili v závěti určitý kapitál k oslavě tohoto dne a někdy si vymínili, by některé osoby, jichž nenáviděli, nebyly k hrobu jejich puštěny. Celý tento pohrobní kultus zobrazen jest velmi často na vasách. a z čeho úlitby se skládaly, poznáváme mezi jiným zvláště úplně z Aischylových Peršanů:

Od kravky zdravé bílé mléko lahodné
a kapalinu od květorobitelky,
med' jasnožlutý s vodou, z křišťalového
jež načerpána zřídla; nesmíšená pak
zde z plane ploditelky, révy prastaré,
jest pití lahůdka, tu siné olivy
plod, jejíž listí stálým bují životem,
a plodné země dítko, květy uvité. (Loukotka.)

Prokázati zesnulým poslední poctu řádným pohřbem. bylo ve všech časech zbožnou povinností, zakládající se na názoru, že nemůže jinak duše vejíti v tmavé podsvětí a že zanedbání této služby vyzývá hněv bohů podzemních i nebeských. Vždyť nepohřbená mrtvola poskvřňuje půdu, na které odpočívá, uráží zrak bohu a znesvěcuje výpary svými svatý plamen obětní. Proto hrozí věstec Teiresias Kreontovi, jenž nařídil, by tělo Polyneikovo, poněvadž proti vlasti zbraň tasil, zůstalo nepohřbeno, hněvem a trestem bohů:

Plod vlastní krve, náhradou ty podáš sám,
že's na světě co bylo, svrhl v podsvětí
a život lidský ve hrob zavřel hanebně,

však nebožtíku k bohům sejít podzemským
že bráníš, upřev pohřební mu obřady.
Ten ani tvůj ni bohů není nebeských,
však podzemským ty odnímáš jej násilně.
A proto Erinye, Hlada mstitelky
i bohu, slídí po tobě již zlokárné,
bys právě takou postižen byl pohromou.

(Král.)

Z příčiny té bylo také po všechny časy vroucím práním
každého, aby došel poctivého pohřbu, tak že i moudrý Solon,
jenž sám obmezoval nemírné nářky, nechtěl zemřítí neoplakán:

Kéž jen bezslzná nenadejde mi smrt, ale zemra
kéž přátel, známých nářky a žal probudím.

(Krsek.)

Rozumí se samo sebou, že povinnost vypravití slušný
pohřeb náležela především nejbližším příbuzným, a povinnosti
té nebyly po zákoně Solonově sprostěny ani děti rodičů nej-
ničemnějších. Byli pak Helleni proniknuti přesvědčením o po-
třebě náležitého pohřbu tou měrou, že i ve válce (vyjímaje
jednotlivé případy zvláštního rozhořčení) vydali poraženému
protivníku mrtvé k pochování a, nemohl-li toho učiniti, sami
povinnost tu na se brali. Tím více zavázán byl, jakož jest
samozřejmo, vojevudce, aby postaral se o řádné pohřbení
vlastních bojovníků. Poučný v té příčině jest příklad Nikiův,
jemuž podařilo se po bitvě u Korinta, když na lodi byl
ustoupil, téměř všechny mrtvoly athenské s sebou vzíti. Zpo-
zorovav však, že dvě scházely, započal s Korintskými o je-
jich pohřbení zvláště vyjednávat. Jakkoli prý dle dávného
obyčeje přiměří, jež dáno bylo na žádost k pohřbení padlých,
pokládáno bylo za vzdání se vítězství.

Těž pozůstatky v cizině zemřelých pohřbívány byly s ve-
škerou poctou jim příslušnou; dále zřizovány těm, již zahy-
nuli v bouřlivých vlnách mořských aneb jinak zmizeli, že
mrtvola jejich najíti se nemohla, prázdné hroby se všemi ob-
řady pohřebními, aby aspoň poněkud duše jejich došla upo-

kojení. Ti pak, kdož v čestném boji za vlast padli, oslavováni byli od státu nejen nádherným pohřbem, nýbrž i chvalořečí, v níž zásluhy jejich byly velebeny.

Vědomí náboženské povinnosti pronikalo Reky tak hluboko, že každý, kdo náhodou přišel na ležící mrtvolu a pochovati ji nemohl, aspoň hrstí hlíny ji posypal. Jediné provinilci, již, dopustivše se těžkých zločinů, odsouzeni byli k smrti, neměli účastenství v počestném pohřbu a těla jejich byla na zvláštním místě (v Athenách na př. před branou Melitskou a blízko severní dlouhé zdi) pohozena. Kdo pak vlast zradil aneb svatyni zhanobil, nesměl dle athenského zákona v posvátné pudě domácí pohřben býti. Podobně sebevrahové zbaveni byli v Thebách všech pohřebních poct a též na Kypru zůstali nepohřbeni. V Athenách zase byly, jak se zdá, mrtvoly jejich v noci tiše zakopány, když dříve pravá ruka byla jim ufata. Byl-li kdo bleskem zabit, pohřben byl odděleně na tom místě, kde blesk jej zasáhl.

Jenom v dobách neobyčejné úmrtnosti nešetřilo se všech obvyklých obřadů; tak poznamenává Thukydides, že o athenském moru každý pohřbíval své mrtvé, jak mohl. Jinak však byly Atheny hrdy na to, že nejpřísněji ze všech Řeků vykonávaly povinné pocty mrtvým, začož oslavovány byly zhusta od řečníků i básníků. Mythickým zástupcem této attické humanity byl Theseus, jenž Thebany i válkou přinutil, by padlé hrdiny argejské vydali k pohřbení, když matka jeho Aithra v Euripidových „Prosebnicích“ jemu radila:

Než nyní tobě tento čin čest přináší,
a já ti, dítě, beze strachu přimlouvám,
bys násilníkum, kteří mrtvé vzdalují
od hrobů, od obětních darů, osudu
dal zakusiti toho a svou zabránil
jim rukou řády celé rušit Hellady.

(Lukáš.)

Náboženské a mravní názory, kultus.

Dle mínění u Reků obecně běžného stojí všecko zřízení státní pod záštitou bohů, kteří podporovali prý dávnověké zákonodárce v nesnadném úkolu a dodávali jejich předpisům svým souhlasem mocné opory a vyššího posvěcení. Bylo tudíž také obecně rozšířeno přesvědčení, že náboženství a na něm zakládající se zákonné a mravné jednání jest nejprzednější a nejpevnější podporou všech řádů státních. Při tom jest ku podivu, že ani zakladatelé států ani vrchnost sama nepřičiňovala se nikterak o to, aby přiměřenými institucemi šířila pravou nábožnost a bázeň boží mezi občanstvem. Zákony zajiště vztahovaly se vsude jen k zevnějším úkonům náboženským čili ke kultu, avšak vnitřní smýšlení a citění ponecháno úplně svobodnému rozumu a svědomí jednotlivců.

Přirozený toho následek byl, že toliko obvyklý kultus, nad jehož správným vykonáváním bděl stát, byl pevně ustálen. Kdo byl v rozpacích, jak v některém případě ma si vésti, hledal poučení buď u kněží nebo u zvláštních, v mnohých obcích k tomu ustanovených znalců. Jinak však měla se věc s náboženskou věrou, ježto nebylo pevně stanovené a do nejmenších podrobností povolányi bohoslovci spracované věrouky; také nebylo náboženského vyučování ve škole a chrámu ani církevního dozoru. Kněžím náleželo jen vykonávati bohoslužbu předepsaným způsobem; proto nepotřebovali k úřadu svému zvláštního theologického vzdělání, nýbrž jen znalosti obřadů, již snadno každý mohl nabýti. Nejsouce ani učitelé náboženství ani kazateli ani zpovědníky, nýbrž prostými občany, majícími se státem stejné prospěchy, nedodělali se trvalého vlivu na mysl a duše věřících, aniž vytvořili zvláštní kněžský stav (hierarchii); proto nebylo také protivy mezi státem a církví.

Z té příčiny bylo volno každému upravití si vnitřní náboženský život dle libosti a svého rozumu. Arci byl nedostatek pravidelného vyučování náboženského již od mladých

let také jednou z mnohých příčin oné kolisavosti a rozháranosti náboženských názorů, o nichž stručně promluvíme.

I.

O Simonidovi, slavném lyriku z ostrova Keu, vypravuje Cicero tento zajímavý příběh. Jednou tázal se ho prý vládce syrakusský Hieron, na jehož dvoře delší dobu meškal, co soudí o božství. Simonides vyžádal si prý den na rozmyšlenou, a když vládce opět se dotazoval, dva dny; tuto lhůtu pak prý při každé opětované otázce zdvojoval. I ptal se Hieron s podivením na příčinu jeho počínání, a básník prý mu odvětil: „Poněvadž, čím déle uvažuji, tím temnější se mi zdá věc ona.“

Jako Simonides soudili mnozí vzdělaní muži, kteří nechtěli a nemohli ani s obecným a pověřivým lidem věřit všem mythům, od pradávna o bozích hlásaným. Podstatné jádro náboženského přesvědčení lidí rozumných a osvícených v dobách až po Alexandra Velikého shrnouti lze v několik málo vět asi tohoto smyslu. Jest značný počet božských bytostí, jež vládnou nad lidstvem i přírodou. Bytosti ty jsou nesmrtelné, spravedlivé a mocné, přátelé dobra, nepřátelé a institelé zla. Milosti jejich získává člověk jednak vykonáváním pocty, jim od pravěku příslušné, jednak plněním povinností k státu i spoluobčanům a počestným životem.

Od tohoto vytříbeného stanoviska, na němž asi stáli zbožní vzdělanci, lišila se v mnohých kusech prostonárodní víra obecného lidu a odporující jí názory filosofů i jejich stoupenců.

Jest známo, že Helleni přinesli s sebou z nejstarších sídel do nové vlasti mnohé představy náboženské, společné také ostatním kmenům indoevropským. Ve svých bydlech na březích aigaiského moře, stýkající se s kulturními národy východními, vytvořili účinkem zvláštních krajinných útvarů, politických převratů, stěhování kmenu a válek ono podivuhodné předivo mythologických a náboženských představ, na němž

pečeť hellenského ducha naskrze jest zřejma. Z polytheistického zbožňování přírody, jejíž ruch a neskrotné síly byly zosobňovány, vznikali v tajemné dílně hellenské obrazotvornosti noví bohové lidem podobní, bytosti obdařené svobodnou vůlí, plné jarého života a mohutné síly. Bytostí těch zmocnily se hrdinské písně, zpívané na stkvělých dvorech knížat a velmožů, a čarovné kouzlo básnické spojilo je v příbuzenské svazky manželů, rodičů i dětí a olidnilo jimi zářivé paláce na osněženém Olympu

Tak utvrzeny byly hlavně nesmrtelnými zpěvy Homerovými kolísavé názory dřívější, a dána bohům určitější podoba i tvářnost. A poněvadž písně ty pronikly všude, kdekolivěk hlahol řecký se ozýval, vcházely i plastické podoby bohů ve všeobecnou známost a působily v náboženské smýšlení následujících století měrou nemalou. Než básníci, přejavše pověsti z oné periody, kdy bohové nebyli ničím jiným leč zosobněnými silami přírodnimi, nezbásnili jich tak k náboženskému poučení a povznesení svých posluchačů jako spíše tím úmyslem, aby pobavili je půvabným líčením a okouzlili krásami básnické tvorby. Proto, nedbajíce vlastního jádra bájí a často mu ani nerozumějíce, přihlíželi spíše k momentu aesthetickému a uměleckému než nábožensko-mravnímu. A jelikož působení sil přírodních, posuzuje-li se lidským rozumem, není vždy rozumné a mravní, zdálo se, když původní význam mnohých starých pověstí přišel v zapomenutí, že jednání božských bytostí jest často také nerozumné a ne dosti mravní. Odtud pochopíme snadno, proč vyskytá se v básních Homerových tolik odporů vzhledem k bohům. Brzy nazývají se dobří i spravedliví a jsou příznivci práva a protivníci bezpráví, brzy však, podléhajíce nenávisti, hněvu i všelikým slabostem a vášním lidským, dopouštějí se sami přečinů, jež jindy trestají. Patrně rozhoduje tu, mluví-li se o nich z hlediště básnického anebo nábožensko-mravního. Ale obecný lid, jenž naslouchal se zanícením čarokrásným zpěvům těmto, kochaje se v nevadnoucích puvabech jejich s neménší vroucností než vzdělané vrstvy národa, nedovedl vždy

rozeznati, co přičísti má na vrub náboženského přesvědčení básníkov a nebo uměleckých jeho účelů, a neznal tudíž bohu absolutně svatých.

Z toho vysvítá, že působení básní, zejména Homerových, v náboženské názory nevzdělaných zástupů bylo škodlivé, uváděje je ve zmatek a nedůstojné pomysly o božství jim vštěpujíc. Lidé soudní snažili se sice odstraniti tyto závady, vykládajíc pohoršlivé báje allegoricky v tom přesvědčení, že nesvatost s pojmem božství nijak srovnati nelze, než přes to lpěla většina prostého lidu na svých bozích, postavou mu podobných a po lidsku citících i jednajících. Ba mnozí byli tak dalece vzdáleni od vznešených pomyslů o božství, že mínili vlastní nemravné jednání omluviti, odvolávajíc se na příklady bohu. Vždyť nebylo podle báji, o bozích vypravovaných, hříchů a slabostí, jež by na Olympu neměly svých zástupců. A když na př. sám Zeus, jsa veliký ctitel ženských půvabů, úklady strojil v nedůstojném přestrojení slabým ženám k velikému pohoršení žárlivé své choti Hery, jaký div, že lehkovážní záletníci jeho se dovolávali, nechtějice býti silnější než sám otec bohů a lidí.

Za takových okolností jest pochopitelno, že mužové osvědčení, prohlédajíc nebezpečnost nemravných báji pro lidovou víru, ostře proti nim vystupovali. Již Xenofanes z Kolofonu horlil proti směšným pověrám mythologickým jako čirým výmyslům básníků:

Chvály hoden je z mužů, při pití zpěvy jenž pje krásné,
v paměti jak je chová, ctnost kdo řečí velebí,
avšak titanských půtek nedbá ni gigantských,
rovněž i Kentaurův (jsouť lži to z dob minulých).

(Krsek.)

Podobně Pindaros vyslovuje se vzhledem k mythu o Pe-
lopovi, jež otec Tantalos předložil prý bohům k hostině:
„Mně nemožno žroutem někoho z nebešťanů nazvati“, a ne-
méně ostře odsoudili neslušné mythy i jim, jako Platon na
př., jenž z ideálního svého státu chce je vymýtiti, poněvadž
prý lid věří jim jako událostem skutečným.

Přes všecken však odpor, hlásaný rozumnými muži dosti důrazně, vězela lidová víra hluboko v anthropomorfických představách o bozích. A třeba mnozí, povznesše se na vyšší stupeň, podle osobnosti a vzdělání jednoho každého ovšem rozdílný, sestrojili si ponětí o božství dokonalejší, nedovedla přece většina mysliti si své bohy jinak než jako skutečné osoby, obdařené duší i tělem, opatřené vůlí i chtěním a podrobené lidským křehkostem. Za příčinou porozumění uvedeme zde některé toho doklady.

Víra, že bohové v dobách dávných obcovali s lidmi, zachovala se i později, a v dějinách řeckých často se připomínají zjevení bohu, jmenovitě v bitvách, kde té nebo oné straně přispěli na pomoc. Athenskému běhounu Filippidovi (jinak Feidippidovi), jenž Lakedaimonske měl zavolati Athenanům na pomoc ku Marathonu, zjevil prý se Pan a s ním mluvil, a Elejští, jak Pausanias vykládá, věřili, že pomohl jim v boji proti Herakleovi i podzemní bůh Hades. Ve Spartě navštívili prý Dioskurové Formionuv dům, v němž kdysi obývali, a Dionysos podíval se v Elidě na slavnost Thyia, jemu ku počtě slavenou. Též připisován byl vynikajícím rekům staré doby božský původ, a ještě v pozdější době nepochybovala prostoduchá víra lidová o tom, že muže spojití se nesmrtelný bůh se smrtelnou ženou. Tak na př. za Lysandra docházela víry žena tvrdící, že Apollonem jest těhotná, a i Alexander Veliký doufal vzbuditi domněni, že jest synem Diovým.

Pomysly o tělesnosti božských bytostí utvrzovány byly také plastickým uměním, zvláště když umělci, proniknutí jsoouce náboženským nadšením, vytvářeli božské postavy krásy ideální, dávající tím výraz obecnému přesvědčení, že božství při vši své lidskosti jest přece bytostí nadpřirozenou a jako jinými vlastnostmi, tak zvláště lepým a velebným zjevením nad smrtelníky daleko předčí. V nejstarší době ctěni byli bohové v podobě pouhých symbolů. Byly to předměty druhu velmi rozmanitého, s nimiž představa o bližším vztahu k některému božství byla spojována, jako zvířata — najmě hadi —, rostliny, neotesané kameny, kopí, kusy dřeva atd. O ně-

kterých kamenech máme výslovné svědectví, že snesly se s nebe; tak ctěn byl povětroň, jenž před bitvou u Aigospotamú spadl, od Chersonesských ještě v době Plutarchově, a také za Pausaniy byly mnohé kameny v některých chrámech předmětem náboženské úcty.

Avšak čím více zakořenovaly se představy anthropomorfické, což bylo již dávno před Homerem, tím méně postačovaly pouhé symboly náboženské potřebě; proto dávána jim — z počátku aspoň přibližně — lidská podoba. Nejstarší sochy božské byly ze dřeva, jež snáze dalo se spracovati; k tomu přistoupil mramor již od prvních olympiád, kdežto kovu užíváno mnohem později. Z hlíny zhotovovány byly sice též sochy, avšak nejvíce jen pro soukromou bohoslužbu; proti tomu nebylo obyčejem stavěti malované obrazy v chrámech k účelům kultu, jakkoli k výzdobě svatyní zhusta byly věnovány.

Jak lze se domyslití, nevynikaly sošky, dokud umění bylo v plénkách, uměleckým provedením; nicméně těšily se pro ctihodne své stáří zvláštní úctě věřících a to tím více, poněvadž o mnohých z nich rozhlašovala zbožná legenda, že s nebe se snesly. Tak byla prý božského původu stará socha Athenina na hradě athenském, obraz Dionysův v Argech a Palladia na jiných místech. Jako v našich poutnických chrámech byly i u Řeků božské sochy všelijak zdobený, malovány, v drahocenná roucha oblékány, šperkovány a čistým olejem neb vonnými mastmi natírány, ježto se mělo za to, že tím božství se cti a radost se mu připravuje; též polibky jim posílány a na kolenou pocta vzdávána.

Nelze upříti, že lidová víra viděla v posvátných obrazech něco více než pouhý znak boha. Valná část prostých lidí věřila, že božská moc připoutána jest k nim a že božství tam jest přítomno, kde obraz jeho jest postaven. V Palladě byla prý stará dřevěná soška Athenina, jejíž pohled lidem byl neblahý. Soška ta byla chována v zavřené svatyni; když však kněžka někdy ji vynesla, neohlédl se nikdo po obrazu bohyně,

neboť pohled její přinášel zhoubu. I stromy prý pozbyly plodnosti, a plody opadávaly, kamkoli byla nesena.

Ze živé víry v zázračnou moc některých soch vycházelo také přesvědčení, že blaho té které obce na nich závisí. Proto byly tu a tam pouty sevřeny, aby nemohly se vzdáliti — na př. Enyalios ve Spartě —, proto nošeny do bitevní vřavy (na př. u Sparťanu symboly Dioskuru), aby přítomností svou pomáhaly; též tomu příkládána víra od pověřčivých, že sochy božské zapálily se hněvem, plakaly, potily se atd. Prostoduché této pověřivosti užili moudří někdy k vážným účelům. Epaminondas na př. dal před bitvou u Leukter soše Athenině, jež byla na blízku, zavěsiti štít u nohou ležící na levou ruku s tím úmyslem, aby vojsko pokládalo to za znamení, že bohyně sama ozbrojila se za ně v boj. Jindy však vzplanul hněv prostého lidu proti soškám — alespoň nižších bohů —, jestliže přání jeho nebylo vyplněno. U Theokrita na př. vyhrožuje pastýř Panovi, nebude-li mu po vůli, že bude rozdrápán a na kopřivách mu ustláno, a v aisopské bájce rozhněval se jakýsi chudás, poněvadž špatně se mu vedlo, ač dřevěného Herma horlivě uctíval, tak velice, že roztloukl sošku na kusy.

Casem povstal veliký počet božských bytostí, jež vybájl si snivou obrazotvorností nadaný duch hellenský v nejtajnějších hlubinách svých a jimiž všecku přírodu i své okolí zalidnil a oživil. Byly to bytosti podle obrazu jeho, nesmrtelné sice a daleko mocnější i krásnější než on, avšak podrobené lidským žalům i radostem a o to srdci lidskému bližší, co scházelo jim k úplné dokonalosti. Pravdy té vědomi si byl již starověk. Xenofanes na př. vyjádřil tu myšlenku tímto způsobem: „Smrtelníci domnívají se, že bohové se rodí a že mají roucha jako my i náš hlas a postavu. Kdyby však býci, lvové a koně měli ruce, aby provéstí mohli umělecká díla jako lidé, vypodobnili by si bohy právě takové, jako jsou sami.“ A poněvadž nebylo pevných dogmat, nad nimiž kněží by bděli, a poněvadž výklady ke kultu, jenž jediný měl ustálené formy, se nepodávaly, byla veškera věrouka neustálena a měniva. Představy o bozích, jejich podstatě, vlastnostech, úko-

nech a účastenství ve světové vládě nebyly shrnuty v soustavnou nauku, a při rozličné povaze jednotlivých kmenu, různosti jejich bydlíšť a osudů, častějším neb řidším styku s cizinci, není s podivením, že v náboženských názorech řeckých jeví se stále proudění, vznikání nových a zanikání starých bohů. Ze při všech těchto odstředivých vlivech přece byla alespoň ve všeobecných věcech jakási jednotn. toho zásluha přísluší jednak básníkům, jichž zpěvy kolovaly po všech krajinách hellenských, a věštirně delfské, jež působila především na kult, jednak i pružné spodobitelnosti hellenského ducha a poměrné stálosti kultu.

Nicméně pozorujeme snadno, že vedle toho, čemu obecně se věřilo, dosti bylo v jednotlivostech odchýlných a často odporujících si názorů. Tak na př. neměl, jak se zdá, ani známý system 12 bohů, k němuž v Athenách počítali se Zeus a Hera, Poseidon a Demeter, Apollon a Artemis, Hefaistos a Athena, Ares a Afrodite, Hermes a Hestia, v celém Řecku všeobecné platnosti. Někde pak shledáváme se s ním sice, avšak nejsou všude tíž bohové k němu počítáni, ba tu a tam považováni jsou za hlavní bohy ti, kteří v počtu tom ani zahrnuti nejsou. Tak na př. ctěny byly Charitky v Orchomeně, Eros v Thespiích a jiní bohové jinde. K tomu přistupuje i to, že tíž bohové měli na rozličných místech rozličná příjmení a že tu a tam ctěna byla božství, o nichž jinde nic se nevědělo; mimo to byli také bohové bezejmenní, označováni názvy docela obecnými, jako „největší bůh“, „čistí bohové“, „dobrý bůh“, „neznámí bozi“, „vládcové“ atd. Z rozličných příjmení, jimiž různé obory působnosti některých bohů byly vyjadřovány, vznikaly pochybnosti, skrývali se pod příslušným jménem jeden nebo několik božských bytostí. Proto vyslovili se staří theologové častěji, že není jen jediný Zeus, jediná Hera atd., a sám Sokrates vyznává o sobě u Xenofonta: „Je-li jedna nebo dvě Afrodity, Urania a Pandemos, nevím, vždyť i Zeus, jenž přece za jednoho jest pokládán, má mnohá příjmení.“

Jako jednotlivci mezi lidmi jsou i jednotliví bohové

mocí a moudrostí rozdílní. V čele všech stojí Zeus, jenž s otcovskou myslí řídí osudy světa a lidí a jehož rozkazů ostatní bohové jsou poslušni. K víře v božskou světovládu dle zásady dobrotivosti, moudrosti a spravedlnosti povznegli

Hermes, posel bohů.

se sice jen málokterí duchové osvětili; u většiny převládala víra, že z nevyzpytatelné nutnosti přírodní původ vzaly ony zákony práva a moudrosti, na nichž založeno jest trvání světa. Bohové provádějí tyto zákony a bdí nad zachováním světa; mezi, touto nutností — Moira — jim vykázaných, nemohou sice překročiti (i Zeus není od ní zcela neodvislý), než jinak mají volnost jednání. Stvořiteli světa bohové nejsou; ten vznikl sám sebou z pralátky či chaosu, první to nevyzpytatelné příčiny všech věcí, které samočinnou nutností z ní povstaly. Podobně byla Rekûm doby klassické

cizí myšlenka, že by mohli bohové osudy lidstva neb jednotlivého národa vésti k určitému cíli, v budoucnosti vytčenému.

Mimo víru ve vlastní bohy ujímala se záhy víra v nadlidské bytosti, jež, jaksi u prostřed bohů a lidí stojíce, byly jejich pomocníky a daimonové sluly. Jméno to přikládáno těmto služebným duchům teprve v době pohomerské, ač i tu znamenalo též božskou bytost vůbec. Vedle daimonu, přidělených k službě jednotlivým bohům, přicházejí mnohá pojmenování dle rozličných stavů a poměrů lidského života —

Stud, Mír, Přátelství, Svornost, Zdraví atd. —, a podobne patrna jest v přírodě činnost mnohých nižších bytostí, jako nymf. I jednotlivý člověk měl svého daimona, jehož moc byla buď větší nebo menší a působení jeho buď prospěšné nebo škodlivé.

V dobách po Homerovi povstala též víra v heroý a zavedeno i uctívání jejich. Heroové jsou sice smrtelní jako lidé, než duše jejich má i po zahynutí těla moc lidem buď prospívati nebo škoditi. Mnozí heroové honosili se některým bohem jako svým otcem; jiní pak, vynikše hrdinskými činy anebo výbornou zdatností v některém oboru, zdáli se po smrti vyššího losu zasluhovati než obyčejní smrtelníci. Někdy však dostalo se některým povýšení za heroý z příčin velmi podivných. Herodotos na př. vypravuje, že v Akanthu zemřel urozený Peršan Artachaies, jenž největší byl z Peršanů a nejsilnější hlas z lidí měl; i byl tam s velikou slávou pochován. Akanthští pak obětovali mu a ctili prý ho jako heroa. Též šlechtické a kněžské rody v Attice odvozovaly rády původ od heroa, osady vzdávaly svým zakladatelům herojské pocty, řemesla a živnosti měly heroý svými ochránci — na př. Keraon a Matton ve Spartě byli ochránci kuchařů —, a vůbec nebylo města a krajiny, v nichž by vedle vyšších bohů také jakýsi počet heroů nebyl uctíván. Největší úcta prokazovala se těm, již pokládáni byli za jakési zemské patrony, jako ve Spartě Dioskurové, na Aigině Aiakovci atd. Menší vážnosti požívali ti, na jejichž hrobě jen jednotlivé rodiny neb rody vykonávaly jistý kult, za heroý po smrti je vyhlásivše, což, jak dovidáme se, na některých místech se dalo.

V myslích prostického lidu tkvěla dále víra ještě v mnohé jiné nižší bytosti božské, z nichž na místě tom uvéstí můžeme jen některé. K těm patří na př. Alastor, t. j. tryznitel a mstitel, jenž zločinné svévolníky neunavně stíhá a hříchy otců i na dětech trestá. Tak omlouvá Klytaimestra svůj zločin, na Agamemnonovi spáchaný, dávným Alastorem Atrea, vraha dětí bratrových:

Na se vzav tvářnost choti mrtvoly té

starodávný duch ten pomsty krutý
za hodokvas Atreův ukrutný toho potrestal,
na očistu hochu muže sklátiv.

(Mejsnar.)

Úřad mstitelek zločinů zastávaly také Erinye, též Eumenidy zvané, ochrankyně mravního pořádku světového, bohyně to všeobecně uznávané a na mnohých místech i veřejným kultem uctívané, o nichž píše Aischylos:

A ten, koho hněv
jich těžký stihne, neví, odkud
na život jeho rány dopadnou;
neboť od předků zděděné viny jej
v moc těchto ženou, mor kletby tichý,
a vztekem sveřepým
ho dusí, byť i mocně se pýšil.

(Mejsnar.)

Konečně jest se nám zmíniti, že pověreční, zejména staré ženy a chůvy, věřili také v rozličná strašidla i šotky a že, vypravující hrůzné historky, neposlušné děti jimi strašili; byly to zvláště Lamia, Empusa, Akko, Moriuo a jiné nestvůry podobného druhu.

II.

Kdyby hojnost náboženských výkonů byla vždy spolehlivým měřítkem pravé zbožnosti, mohli bychom právem pokládati Reky za národ, zbožností nad jiné vynikající. Bylot množství svátků a náboženských slavností u nich vůbec veliké. Zejména Athenští ukazovali s jakousi pýchou k tomu, že nejvíce svátků slavíce, nejzbožnější jsou ze všech Hellemů. Nám jest až s podivením, jak zapomínali mnohdy Rekové pro svátky na věci i nejvážnější. Spartané na př. neposlali pomocného vojska k Marathonu, poněvadž právě nastávaly jim Karneie, a Agesilaos propustil Amyklajské z tábora, aby mohli doma slaviti Hyakinthie. Proto vytýká Demosthenes Atheňanům, že jejich vůdcové pro svátky a slavnostní pru-

Slavnostní processí o Panathenajích.

vody zanedbávají vedení války, a že na Panathenaie a Dionysie vydali více peněz než na vypravení loďstva.

Nebyla ovšem jediné zbožnost příčinou této horlivosti, jelikož můžeme právem souditi, že i vzrůstající touha po zábavách aspoň částečně k tomu přispívala. Vždyť za rozkvětu ducha řeckého, najmě athenského, kdy spatřovány v bozích většinou bytosti vlídné a lidem přející, zavládla i v kultu jara veselost a utěšená důvěrnost, a člověk vykonával jej nejen z povinnosti, nýbrž i proto, že „toto obcování s bohy“, jež kult prostředkoval, jej blažilo. A co Plutarchos dí o své době, platilo zajisté již o věku klassickém: „Nejsladší věci člověku jsou svátky, obětní hody, svěcení, mystérie, modlitby a uctění bohů.“ Proto také, rozhlédneme-li se po všech směrech veřejného a soukromého života, setkáme se všude s horlivým uctíváním bohů a široce rozvětvenou bohoslužbou (zejména modlitbou, obětí a věštěním), vytryskující z přesvědčení, že bez vzývání bohů nic důležitějšího nemá se podnikati a že také dík za to, co dobrého poskytli, jim náleží. I vybízi Theognis:

K božstvu se modli; majíť bohové moc, a bez boha žádné nikdy se nepřihodí člověku dobro ni zlo. (Krsek.)

Jako stát, státní zřízení a mezinárodní smlouvy stály pod ochranou bohu, tak i veškera činnost veřejná bývala náboženskými obřady a výkony posvěcována. V Athenách na př. prý jen o jednom dni v roce nekonána žádná obět. Sněmy lidu začínaly se obětí i modlitbou, předříkávanou hlasatelem, a také jednání rady zahajováno modlitbou k bohum; úředníci, nastupující v úřady a odstupující, konali slavnostní oběti, a prytanové obětovali za blaho státu dílem na konci roku, dílem za jiných dob. I politické smlouvy nebyly bez bohoslužebných výkonů činěny. Umluvy ty byly zhusta na kovových neb kamenných deskách a sloupech zaznamenány a v chrámech (mnohdy dokonce ve svatyních od všech Řeků velice ctěných, jako v Delfech a Olympii) vystavovány. Též ve válce měly náboženské výkony důležité místo. Ke každému podniku, ať překročily se hranice, ať přecházelo vojsko řeku, ať stavělo

násep a k bitvě se hotovilo, konány přípravy oběti, modlitbou a spojeným s ním věštěním. Podobně před počtím divadla, závodu, slavnostních shromáždění a všech ušlechtilejších zábav lidových konány očistné obřady, jakož vůbec mnoho bylo očistných a smírných úkonů buď pravidelných nebo příležitostných, ježto bylo rozšířeno vědomí, že viny lidstva jsou veliké a že třeba pokáním bohy usmířiti.

Než i soukromý život občana bohat byl rozličnými vztahy k náboženství od jeho narození až k smrti. Slo zajisté Rekūm o to, aby ve všech poměrech životních, ať radostných ať žalostných, obkličili se ochrannými bytostmi božskými, jež, cítě po lidsku, vřelé mají účastenství s lidskými osudy. Již Hesiodos předpisuje nakloniti si denní oběti z rána a večera přizeň bohů:

Pak po své možnosti bohum konej oběti věčným
čistě a v upřímnosti, a tučná bedra sežihej;
jindy pak úlitbou a kadidlem smířiti hled' je,
i kdy na lůžko lebáš, i kdy jasné nastane světlo,
ať by blahosklonní byli tobě i srdcem i myslí.

(Mejsnar.)

Kdo doma zvíře zabíjel, pomijel zřídka obětních obřadů; též zpívati po jídle chvalozpěv a konati litbu bylo obecným zvykem. Zejména dostávalo se sňatku všemožného náboženského posvěcení, a jako novorozenec doporučován byl milosti bohů, tak prohlášen dospělým a zbrojí opatřen mladík před jejich tvářmi. Podobně nakazovány byly poslední služby, jež zemřelým se prokazovaly, náboženstvím. Mimo to dávaly rozmanité potřeby a zaměstnání denního života často příležitost k náboženským úkonům. Před větší cestou a po šťastném návratu, při záchraně z nebezpečství, ozdravění z těžké choroby, při důležitých podnicích a jindy v nesčetných případech dožadovali se zbožní modlitbou i obětí přispění bohů aneb vzdávali jim svůj dík. Rovněž modlil se ten, kdo měl duševní práci před sebou, aby bohové vnukli mu šťastné myšlenky. Perikles nevstoupil dle Plutarcha nikdy prý na řeč-

niště, dokud bohu nepoprosil, by žádné nevhodné slovo mu nevyklouzlo z úst, a Platon počínal nejednou důležité rozborry vzýváním bohů.

Avšak také zevnějšek měst, dědin a obydlí řeckých hlásal výmluvně, v jak těsném jsou styku obyvatelé jejich s vyššími mocnostmi. Hrady městské, gymnasia, náměstí, palaistry a ulice zdobily menší neb větší chrámy, kapličky i oltáře. obkličené často stinnými stromy, a i na výšinách, v hájích, na polích a silnicích venkovských setkal se poutník brzy s nádhernějšími, brzy s prostšími pomníky zbožnosti obyvatelstva. Také větší domy měly zvláštní kapličky pro domácí bohoslužbu. v menších pak byly alespoň výklenky ve zdi nebo malé schránky pro sošky, jež zhusta zároveň s oltáři byly v budovách veřejných — v radnicích na př. —, v dílnách, na dvorech atd. Též věčné lampy hořely často před svatými sochami na důkaz úcty božstvu vzdávané.

Ze všeho, co posud bylo řečeno, vysvitá, že Řekové byli v modlitbách a obětech velice horliví; mimo to zasvěcovali bohům přerozmanité předměty, aby jim byly k libosti a svatyním jejich k okrase. Zbožní obdařovali totiž chrámy mnohými dary, často i v závěti odkázanými, a čím slavnější svatyně, tím větší bylo množství takových darů. Některé chrámy všeobecnou úctou uctívané, jako Diův v Olympii a Apollonův v Delfech, nestačily ani hojnosti daru těch, a tudíž zbudována byla k jich uschování od jednotlivých států v posvátném okrsku zvláštní stavení, zvaná thesaurý (klenotnice).

Dle polnutky, majetku a větší neb menší zbožnosti dárcovy byly předměty věnované podobou i cenou velmi rozdílné; největší a nejskvostnější pocházely od knížat a států, zvláště po dobytých vítězstvích. Tak na př. darovali spojení Řekové po vítězství u Plataj do Delf zlatou třínožku, na kovovém trojhlavém draku stojící, a do Olympie kovovou desítloketní sochu Diovu. Obrovská kovová socha Atheny Promachos na athenské Akropoli pocházela z desátek marathonské kořisti, a Kerkýrstí zasvětili delfskému bohu kovového býka z desátek zvláště bohatého rybolovu. Soukromníci zasvěcovali

Erechtheion.

*předměty nejružnější: vítězové v slavnostních závodech čestné věnce, hudebník kitaru, rybář síť, bojovník zbraň atd.; jindy jmenují se obetní misky, poháry, lampy, kaditelnice, stolky, trojnožky, roucha, náramky, náusnice, sponky, umělecká díla atd. Jmenovitě vlasý věnovány často rozličným bohům a to od dívek před sňatkem, od mladíků při vstupu do věku mužského a od ozdravělých bohům léčivým. Tak prý byl v Titaně u Sikyonu obraz Hygiei vlasý a vínky tak pokryt, že sotva jej bylo viděti. Dále darována i zvířata (zejména ovce, skot, koně) bohům a chována pečlivě u svatyní a na jejich pozemcích, jako Heliovy ovce v Apollonii na ionském moři, Heřini koně v Argu atd. Ba v Lykosuře v Arkadii ukazován byl dokonce jelen Despoině posvěcený, jenž podle nápisu na svém obojku chycen prý byl již za války trojské. Jinde zase mluví se o kuřatech, pávech, holubech a jiných zvířatech, jež byla v svatyních krmena; zabiti pak ptáka, jenž u chrámu hnízdl, bylo pokládáno vůbec za hřích. Konečně byli i lidé často ve vlastnictví bohům odevzdáváni; vzdělávající pak role bohu náležející, odváděli z nich mírné nájemné chrámovému pokladu aneb zavázani byli k jiným dávkám a pracím.

Úcta ke chrámům, jež nebyly jako u nás modlitebnice četně shromážděných věřících, nýbrž sloužily především k uchování božských soch a jiných svátostí, dávána na jevo ještě jinými způsoby. Rozumí se samo sebou, že uvnitř okrsku chrámového zachovávala se naprostá čistota. Proto vyloučena byla z nich na mnohých místech některá zvířata, jmenovitě psové, pověstní již ve starověku náchylnosti k znečišťování; též těžce nemocní vynášení často z obvodu svatyně, aby úmrťim poskvrněna nebyla. U vchodu stály nádoby se svěcenou vodou, uvádějící v paměť vstupujícím, že s čistým srdcem mají se blížiti k božskému obydlí.

Některé chrámy, označovány jsouc výslovně jako útočiště — asyly —, poskytovaly ochrany stíhaným otrokům, pronásledovaným nepřátelům, obžalovaným i odsouzeným; a těžce by se byl prohřešil proti bohu ten, kdo by prosebníky byl vydal aneb násilně od oltáře odvedl. Než i v jiných sva-

tyních, které do třídy vlastních asyly nebyly řaděny, našel uprchlík jakousi ochranu, ač ne tak účinnou a zaručenou.

Všeobecně uznávané pravidlo, že nemá se ublížiti chránci některého božstva, nebylo zachováváno ode všech stejně svědomitě a v krvavých bojích domácích naň někdy docela i zapomínáno, jak dosvědčují na př. krvavé výjevy na Kerkyře, kde pobíjení byli prosebníci i v chrámech a někteří dokonce ve svatyni Dionysově zazděni. Podobně nešetřilo se mnohdy svatyň v nepřátelské zemi, ač náboženské předpisy tak velely. Když Boiotové vytýkali Atheňanům, že, svatyni Apollonovu v Deliu u Tanagry obsadivše, v tvrz ji proměnili a i jinak poskvrnili, hájili se Atheňané tím, že prý bohové prominou to, k čemu člověk přinucen jest válkou neb jinou nevyhnutelnou potřebou. Přes to však, že planými výmluvami takovými častěji asi mnozí se obhajovali, byla povinná úcta k chrámům přece jen zřídka porušována. Tak veleben byl rekovný Agesilaos, že velmi svědomitě šetřil nejen hellenských, nýbrž i barbarských svatyň, a o Atheňanech dočítáme se, že ve válce sicilské, zmocnivše se oné části Syrakus, kde byl chrám Diův, nedotkli se ničeho z drahocenných předmětů. A právě proto, že hříchem bylo vzítí nebo zničení něco, co bylo svěřeno božské ochraně, ukládali mnozí soukromníci i státní peníze, skvosty a poklady v chrámech, domnívajíce se, že tam budou nejbezpečnější.

Z naší rozpravy čtenář zajisté již vyrozuměl, že při vši nestálosti a odporech v náboženských věcech byl kultus a založená na něm bohoslužba v životě řeckém mocí, již lehce vážiti nelze. Na řádné vykonávání kultu, jak byl předepsán zákony a zvykem, kladena také v první řadě váha a dle toho posuzována i zbožnost. V Hesiodových básních vykládá se, kterak za pradávných dob učiněna byla mezi bohy a lidmi jakási úmluva o uctění, jež lidé mají bohům vzdávati, a o dobrodiních, jichž od nich za to mohou se nadíti. Ve smyslu tom podobal by se kultus jakési směnné tržbě; člověk dá bohu, co jejích jest, a tito zase jsou zavázáni uděliti mu,

čeho potřebuje. A že v skutku obecný lid alespoň po většině soudil v ten rozum, dosvědčuje sám Platon. Nicméně byli bychom na omylu, kdybychom domnívali se, že řecké náboženství uznávalo toliko tuto zevnější a sobeckou zákonnost za zbožnost. Vždyť pronášelo se často mínění, že pouhou bohoslužbou není vše odbyto, nýbrž že k pravé zbožnosti i mravní život náleží. Isokrates na př. praví: „Konej bohům kultus, jak předkové jej zařídili, ale za nejpěknější obět a největší bohoslužbu pokládej. ukázati se podle možnosti šlechetným a spravedlivým, neboť takový člověk má spíše naději něčeho dobrého od bohu dosíci, než kdo mnohé žertvy zabíjí.“ Také Sokrates rozeznává výslovně u Xenofonta obětní úkon od smýšlení obětujícího, vytýkáje, že nejvíce záleží na smýšlení obětujícího a ne na skvostnosti oběti, a že by život pro lidi ceny neměl, kdyby dary špatných lidí bohům příjemnější byly než počestných. I mohla obět chudáka, jenž zvířata z těla obětoval s myslí zbožnou a poctivou, platnější býti než celé hekatomby bujného skotu a bravu, od hříšných boháčů zabíjené.

Podobně nebyla řeckému starověku neznáma představa, že bohové a lidé jsou připoutáni k sobě vzájemnou láskou, a přes různé protivy v jednotlivostech bylo vědomí, že božstvo jest k lidem laskavo, milostivo a dobrotivo. Proto také nebylo nemožno lidem myslícím vyzouti se ze starých, hrubých názorů a vyzývat bohy nejen pro jejich moc a ze sobeckých úmyslů, nýbrž i pro jejich dobrotu a moudrost. V tom smyslu rozuměti sluší také výměru zbožnosti, jak jej někteří mudrci podávají, kladouce podstatu zbožnosti ve spravedlnost proti bohům. Tato spravedlnost však není jen zevnější zákonnost, nýbrž vnitřní přesvědčení a vědomí, že člověk má bohy uctívat pro božské a vznešené jejich vlastnosti. Ovšem že nelze zatajiti, kterak tímto čistým pojmem zbožnosti proniknuta byla jen menší část Řeků.

Z ostatních klonili se mnozí k lehkovážné netečnosti a nevěře, většina pak spoléhala více méně, že pouhými obětní,

modlitbami a očistami získati lze přízeň a milost boží. Tak na př. bylo nařízeno, aby obětující zachovával ve všem konání slušnost, aby měl čisté tělo — zvláště ruce —, na hlavě věnec, čisté šaty (nejvíce bílé) a náradí; zvíře pak k oběti určené bylo okrášleno obvinky i věnci, a skotu zlatily se rohy. Než vedle toho bylo připomínáno, že k čistotě zevnější má družiti se čistota srdce a mysli, ježto bohové odmítají i sebe bohatší dary hříšníků a vinníků. U rozumných byl zajisté tento etlický požadavek aspoň tak podstatný jako onen liturgický, ale nicméně jest na bílé dni, že přemnoho bylo těch, již minili pouhým vyplněním zevnější formy božstvu zadost učiniti. Co z masa obětních zvířat se nespálilo, bylo snědeno. Konala-li se oběť prostřednictvím kněze, obdržel tento svůj díl; ostatního masa bylo požitó buď na místě oběti aneb doma a též přátelům na dukaz úcty část byla posílána. Zbožní vyřezávali větší kusy pro boha, ale jiní, vyhovující jen formě, dělali kousky prý malé a nechávali na kostech jen tolik masa, co poněkud se srovnávalo se slušností. Marniví pak zavěšovali prý hlavu zvířete, ovinutou stuhami a věnci, na domovních dveřích, aby mimojdoucí viděli, že obětovali.

Nejinak mělo se to s modlitbou. Kdežto Sokrates na př. modlil se prostě za dobro, poněvadž prý bohové vědí nejlépe, co každému prospívá, a kdežto rozumní chovali přesvědčení, že i, chtějice lepšími a moudřejšími býti, pomoci boží potřebují, bylo hojně pošetilců, již každé přání, které v okamžiku namanulo se jim na mysl, bohům přednášeli a jediné pozemských statků a věcí pomíjejících na nich se doprošovali. Proto vytýkal kynický filosof Diogenes, že sprostý lid nemodlí se za pravé, nýbrž za zdánlivé statky. Jiní dotírali dokonce na bohy, píšíce svou žádost na listek nebo destičku a pokládajice ji sochám božským na klín.

Zhusta také hleděl ten, kdo vyzýval nějakého boha jménem, uvarovati se možného pochybení; tudíž připojoval k modlitbě výraz: „Jak a odkud pojmenovánu býti ti milo jest“ a jiné

obraty podobné. V Aischylově „Agamemnonu“ na př. modlí se sbor takto:

Zeus — kdož jest koliv, zda tímto rád
on se zuve přijmením,
tím volám ho pozdravem. (Mejsnar.)

Kdo se modlil, stál — vyjma když objímal nohy božské sochy — a vztahoval ruce tím směrem, kde minil, že božstvo jest, tedy buď k nebi, zemi neb moři. Ku kterému bohu třeba bylo obrátiti se, záviselo především na obsahu modlitby; lodník vzýval mořská božstva, řemeslníci Athenu a Hefaista. lovci Artemidu, Apollona, Pana nebo Nymfy, rolníci Demetru, Koru i Dionysa atd. Jindy rozhodovala blízkost nějaké svatyně aneb zvláštní poměr, v němž modlíci se a jeho rodné město stálo k bohu. Nebylo-li jisto, který bůh v nějakém případě má býti vzýván, vyhledáváno rady u věštinny, zejména delfské nebo dodonské.

III.

Náboženství řecké, jak ze všeho vysvítá, nemělo a ani nemohlo míti rozhodného účinku na mravnost svých vyznavačů. Proto shledáváme vedle mnohých stkvělých stránek také stinné rysy v povaze řecké. Základem vši mravnosti bylo přesvědčení, že člověk, ostýchaje se překročiti meze jemu jako smrtelnému tvoru vykázané, nemá z náležité mýry vystoupiti. Vždyť nebylo Řeků při veškerém jasném a veselém názoru jejich o životě tajno, kterak podstata lidská, jsouc smrtelná, zápolití musí s mnohými strastmi a soužením. Tak pěje Mimnermos:

Jak lupení množství se rodí v květné dobu vesny,
když teplou září slunce na rychlo pučí:
tak času píď krátkou my také mládí se těšíme,
nevšimnouce boží sudby si zlé ni dobré.

(Krsek.)

A u Sofoklea zpívá sbor starců:

Nespatřit světa, toť pravou
moudrostí; jsi-li však zrozen,
pak nejlíp ruče zas spěchat
země do lůna, z něhož pocházíš.

(Končinský.)

Proto má člověk, dobře znaje svou a všech věcí pomíjejenost, zdržeti se zpupné řeči, „neb řeč mocná chlubitných, mocnou strestána ranou, třeba ve stáří lidí rozvážnosti učívá“; proto má býti pamětliv, že budoucnost jest nejista, a nespoléhati, že štěstí přítomné potrvá na vždy. Neměla tudíž naděje v lepší budoucnost v životě řeckém toho významu jako u nás, a člověk byl povinen chopiti se příznivého okamžiku, jehož mu laskavost boží dopřává, a vpraviti se s oddaností do toho, co odvrátiti nelze.

Setřeni pravé míry, uznávající práva druhého a nedjednou v lidových názorech se spravedlností stotožňované, bylo vůbec základním pilířem řecké ethiky. Vzhledem k moci božské souvisí těsně se zbožností, avšak vztahuje se mimo to ku všem poměrům životním. Tak na př. neměl člověk násilně zasahati do pořádku, v přírodě od věku ustáleného. Staré báje — o Ikarovi, Faethontovi a jiných — líčí šílenou pošetilost těch, kteří v slepé odvaze chtěli dosíci toho, co pouze bohům jest vyhrazeno. A v historické době propada přísnému soudu zpupné po rozumu řeckém jednání Xerxovo, jenž okřídlí mezi předhořím Athos zvaným a pevninou dal prokopati a oba břehy Hellespontu spojil lodním mostem, zrušiv tím v hrdé domýšlivosti rozdíl mezi zemí a mořem, odvěkým řádem božským stanovený.

Uznávaliť sice Řekové, že člověk, má-li vyplniti svůj úkol vzdělavatelský, musí stále s přírodou pouštěti se v boj, než na druhé straně nemohli se zhostiti obavy, aby neprekročil hranic mu vytčených a smělostí svou jménu božího nevyzýval. I pohlíželi na všechno, co bylo v té příčině vy-

konáno, s obdivem a posvátnou hrůzou zároveň, kterýžto smíšený pocit tlumočí znamenitě Sofokles ve své Antigoně:

Přemnoho jest mocného, však
mocnější všeho jest člověk.
Tento přes moře až siné
za větru se burácení
pouští a rozpenených
vln plaví se návalem.
Týrá také prvou z bohů všech,
nezmořenou a neseslabenou Zemi,
jižto rok od roku rádly zorávaje
rozrývá s koní potomstvem.
Nastrojenou léčí chytá
bystrých též operenců rod,
jímá dav divokých šelem,
vodní plémě moří hlubin
sítí z ok upletenou
muž loví obezřelý.
Obratně on krotí i horskou
šelmu divou; koně hustohřivého i
neskroceného, jatého v horách tura
poutá jhem na týl přilehlým.

(Kráľ.)

Jinak srovnával se etlický názor řecký mnohdy i s nemravností, žádaje jedině umírněnosti a šetření právních mezí; proto také neměl vlivu na ušlechtení poměru pohlavního. Podobně i v jiných poměrech nezjednaly si mravní požadavky veskrze rozhodného průchodu. Tak na př. přísahalo se v Řecku velmi mnoho. Mládci skládali přísahu, než byli vyhlášeni dospělými, dále přísahali členové rady, archontové, strategové a jiní úředníci, nastupující v úřady, totéž činili vylosovaní porotci, žalobci, obžalovaní atd. Než jakkoli hluboce bylo vryto v myslích poznání, že přísaha jest svazek, který stát udržuje, a kdo posvátnosti její zneužívá, že podkopává základy společnosti lidské a velebnost oněch bytostí tupí, jichž směle se dovolává, přece vedou se i mezi

Reky samými za nejlepších dob stesky na lehkovážnost, s jakou lidé přísahy činí a ruší. Lysandros prohlásil bez obalu, že chlapii kostkami, muži přísahami mají býti klamáni, a téhož mínění byli asi mnozí, třebaš je tak zřejmě nevyslovili. Zvláště užíváno často schválně dvojmyslných slov při úmluvách politických a válečných. Tak vypravuje se o vojevůdcích, kteří učinili na několik dní příměří, ale před uplynutím jeho uderili na nepřitele nic netušícího v noci, předstírajíce, že slib onen jen pro den, ne pro noc má moc závaznou. Jediné Atheňané měli, jak se zdá, přísahu v šetrnější uctivosti; aspoň přisuzovala se athenské věrnosti a athenskému svědectví zvláštní váha a jistota. Ze by zákony křivou přísahu trestně stihaly, toho zcela jisté svědectví nemáme; křivopřísežník zastaven byl bohem ku potrestání, jehož dle Xenofontových slov neuchrání ho ani největší rychlost, ani místa nejvzdálenější, ani temnota nejlubší. Toliko přísaha milostná neproniká dle obecného mínění k sluchu bohů a nebývá tudíž porušení její také trestáno.

IV.

Jak jsme viděli v předcházejícím, měli řečtí bohové jakési právní nároky na uctění. Aby pak občané náležitě je vykonávali, neujímajíce v ničem bohům ani obětí ani ostatní jim povinné pocty, o to starost míti příslušelo státu.

Byloť vubec zásadou, že kult má díti se v souhlase s nařízeními státními. Již Hesiodos prohlásil, že třeba tak obětovati, jak to stát činí, ježto nejstarší zákon jest nejlepší, a podobně delfská věštitna odpovídala k otázce, jak jest ctíti bohy: „Podle zákonů státních.“ Proto také byl ten, kdo zachovával svědomitě svaté zvyklosti rodného kultu, nejen zbožným člověkem, nýbrž i zdárným občanem. Avšak, jestliže kdo odvěké právo bohů porušil, ať poškozením neb odcizením předmětů jim patřících, ať znečišťováním svatých jejich míst, veřejným pohrdáním předepsanou bohoslužbou anebo způsobem jakýmkoli, ten nepopudil na sebe jen hněv božský,

nýbrž propadl i zákonné pokutě. Nejprísněji trestána byla svatokrádež, a to obyčejně smrtí, odepřením pohřbu v domově i zabráním jmění. V Athenách popraven prý byl jakýsi Atarbes, že usmrtil posvátného ptáka Asklepiova, v Delfech vrhání byli lupiči chrámovi se skály, a jinde odpykal to prý chlapec smrti, že zlatý lístek s věnce Artemidina spadlý si podržel a jím si hrál.

Proti tomu mohl věřit v srdci svém každý, co chtěl; v té příčině byla svoboda svědomí úplně nezkrácena. Jen když někdo veřejně nevěru stavěl na odív, domácí bohy a božské instituce tupil, z poety jim vzdávané výsměšky si tropil a záluhlé názory své dále šířil, nestrpěl toho stát a zakročil, byla-li žaloba na výtržníka podána. Příkladem státního zakročení v Athenách jest sofista Protagoras (knihy jeho byly prý hlasitelem sebrány a na náměstí spáleny, on pak sám vypovězen), Diagoras z Melu, filosof Anaxagoras, Sokrates, Stilpon a jiní.

Jinak byla snášelivost v náboženských věcech veliká, pokud nebylo útočeno na kult a bohoslužbu, zákony zavedenou. To na paměti majíce, nepodivíme se, že komičtí básníci předváděli beztrestně bohy na jeviště v podobě směšné a nedůstojné. U Aristofana na př. ve veselohře „Ptáci“ mají bohové hlad, poněvadž lidé odepřeli jim obětí a darů, když ptačí město založeno bylo v povětří a tím Olympos od země oddělen. I vyšlou poselstvo, aby s ptáky vyjednávalo, a výsledek jednání jest ten, že jim vládu odstoupí. V „Zabách“ pak líčen jest Dionysos jako výlupek sprostoty, darebnosti i pošetilsti, a podobných příkladů mohli bychom uvést více. Jest pak tato volnost, komickým básníkům trpěná, tím paměti-hodnější, že divadelní představení byla součástí náboženských slavností, pod dozorem úřadů a z prostředku státních pořádaných. Patrně minilo se, že žerty a úsměšky v komoediích, majíce za účel rozesmání obecnstvo, jsou uctění bohů tak málo nebezpečny jako posměch strojený z jiných zařízení státních, a že básníci neměli v úmyslu, strhnouti bohy s jejich velebné výše a otrástiti úctou, od lidu jim prokazovanou

Arci nelze neuznati, že veselohra působila rozvratně v lidovou viru, zbožné smýšlení podrývající a rozkladu náboženskému pudu připravující.

Ačkoli byla zásada, že bohové mají uctívání býti řádem, ode dávna obvyklým a zákony stanoveným, a všechny státy tudíž, co kultu se týká, byly více méně konservativní, tož přece nebyly novoty vyloučeny. Zrušiti nebo změnití platný státní kult anebo zavésti nový nebylo ovšem snadno; neboť kdykoli se to státi mělo, rozhodovala o tom svrchovaná moc zákonodárná — v Athenách ekklesia — a vyhledáno zajisté schválení a potvrzení u věštírny. Než v soukromých kultech, jimiž jednotlivci ukojovali náboženskou svou potřebu, prováděny byly změny mnohem snáze. V Athenách na př. mělo mnoho cizinců trvalé bydliště a jim nebránil nikdo, aby nectili svých bohů svým způsobem. A poněvadž Athenští jak v jiných věcech tak vzhledem k bohům byli dle svědectví Strabonova cizích zvyků milovní, zalibovali si i mnozí občané, zejména ženy, v cizích bozích a kultech, nic nedbajíce, že mnohdy utržili dosti posměchu. Státní moc nenamítala ničeho proti tomu, jestliže nepodnikalo se nic nepřátelského proti kultu a domácímu božství. Ba přiházelo se dokonce, že některé kulty cizí přejal sám stát. Tak byla thracká bohyně Bendis za doby Platonovy mezi státní bohy povýšena a státní slavnost, Bendideia, na její počest se slavným průvodem v Peiraiu zařizena.

Podobně byla mnohá náboženská družstva v Athenách, která vedle uctění nějakého božství měla i světské účely. Spolky ty scházivaly se pravidelně; řízení jich obstarávali správci, pokladník a písař, dále měly svého kněze nebo kněžku. Přistoupiti mohl každý, uvolil-li se složiti předepsanou přísahu a zaplatiti jakési zápisné. Výlohy spolkové — zejména oběti — placeny byly z příspěvků členských a z chrámového majetku příslušného božstva.

Zejména mělo veliký vliv na změny kultu v starší době stěhování řeckých kmenů a zakládání osad; též připojení dobytých krajín rozmnožilo státní bohy nebo pozměnilo boho-

službu. Mnohdy byly zvláštní a nahodilé okolnosti příčinou rozličných novot. Tak zasvětili Athenští Pověsti oltář, poněvadž zpráva o Kimonově vítězství u Eurymedontu došla neobyčejně rychle do Athen, a na památku téhož vítězství dostalo se i Míru oltáře. A jako časem přes obecné pravidlo, že nejlépe jest zůstatí při starém zvyku, bohoslužba doznala mnohých změn, tak zase přicházely některé starobylé kulty v zapomenutí, ježto nevěřící potomci útrpuě usmívali se nad tím, co starým předkům bylo ctihodno a svato. Vždyť také v Recku jako jinde pozorovati lze postupem času vyvíjející se změny v mravních a náboženských názorech. Statné pokolení, které, důvěrujíc vlastní zmužilosti a přispění bohu, u Marathona a Salaminu zachránilo svobodu vlasti proti nesčetným zástupům sverepých Peršanů, lišilo se v mnohých věcech od potomků, potírajících se v dlouhých a krvavých zápasech války peloponneské.

Vedle filosofů, brojících proti hrubým a nedůstojným anthropomorfickým představám o božství, přispívaly i jiné okolnosti k rozkladu lidové víry. Byli to v přední řadě sofisté, již světoznámou větou „člověk míra všech věcí“ vyslovili neobmezenou oprávněnost subjektivismu a učením svým pomáhali budovu ustálených zvyklostí a řádů otřásati. Nauky jimi hlásané měly přehojně vyznavačů, třebaž stál k zabezpečení kultu proti přednímu zástupci jejich Protagorovi vystoupil, jak již dříve bylo řečeno. Minění, že náboženství jest výmyslem moudrého muže, aby prostý lid bázni před vševědčností a spravedlností bohů zdržoval se zlého, klestilo si znenáhla cestu, podkopávajíc lidovou víru, již valně nepomáhala reakce, zahájená Sokratem a Platonem proti směru sofistů. Není sice pochybnosti, že Sokrates chtěl na základě náboženském zříditi vládu mravnosti i ctnosti a že úmyslně věrou lidovou neotřásal; avšak prohlašuje, že nechce žádné představě, citu ani lnutí podrobiti se, jež by neosvědčilo se mu bádáním, staví se přece na jiné stanovisko, než jest víra prostého lidu, a stává se jí nebezpečným. Ale hlasatelem nových směrů nad jiné výmluvným a pravým

zrcadlem své doby jest třetí největší tragik řecký Euripides, za mládí svého vrstevník slavných bojovníků marathonských, odchovanec Prodikův a Anaxagorův, účastník zmatků a strasti války peloponneské. Euripides neostýchá se utočiti s jeviště na bohy a slabosti jejich, vyvraceje nedůstojné mythy i představy o nich, upíraje jim podstatné mravní vlastnosti a konečně vyslovuje i pochybnosti o jejich jsoucnosti. A byt mužové stáří i zkušenosti bohatí odvraceli se s nevolí od nebezpečného novotáře, mladé pokolení naslouchalo mu tím nadšeněji a vštěpovalo ochotně zásady jeho ve své srdce.

Škodlivý účinek všech těchto směrů staviti nepodařilo se ani Aristofanovi, ač proti nim ve svých veselohrach bojoval s vážným konservatismem. Vždyť athenská komoedie byla při všech dobrých úmyslech přece ditkem své doby, a nevázanost její nešetřila ani dobrých mravů ani bohů a božských věcí, jak již dříve jsme se zmínili. Zbožní nedali se sice másti u své víře. ne nevědouce, že básniku šlo předem o to, kypícím vtípem a komickými situacemi co nejvíce napjatými rozesmáti diváctvo, a že pitvorné nadsazování vznesené velebnosti bohu se nedotýká. Nicméně přece jest jasno, že náboženství mnoho pozbylo ze své svatosti a úcty tam, kde tak zpitvořené postavy božské uváděny na jeviště za hlučného smíchu obecnstva, a že tudíž komoedie nebyla způsobilá napravití časové nákazy, jejíž příznaky zvláště hrozivě objevují se ve válce peloponneské. Proto nepodivíme se, že prý jednou jakási společnost lehkovážných vysměváčků, pohrdajíc úmyslně náboženskou věrou, zvolila si právě poslední dny měsíce, jež považovány byly za neblahé a nešťastné, k rozmařilým hříchům a jmenno „kakodaimonistai“ si přikládali. Avšak za zpupnost tu byl prý nejpřednější člen její Kinesias stížen dlouholetým chřadnutím, tak že se zdálo, jako by každého dne umíral.

Věštění.

Jako starověk vůbec, tak věřili i Řekové, že bohové, buď sami z vlastního popudu anebo prošení o to byvše, zjevují

lidem, co mají konati a čeho se vystříhati. Víry té podkladem byla touha odhaliti tajemný závoj, jenž obestírá budoucnost ukrytou zrakům smrtelným. Zejména bylo přirozeno, že člověk, maje vzhopiti se k důležitému činu v dobách vážných a na vahách jsa, která z naskytujících se cest jest správná anebo lepší, ohlížel se u vědomí vlastní slabosti po vyšším zjevení. Podobně když zlé pohromy a trampoty, seslané rozhněvanými bohy, naň tvrdě doléhaly — na př. mor, hlad, neúroda atd. —, obracel se k bohům o radu, jakými prostředky měl by usmířiti nemilost jejich. A tak vyhledával ve všech potřebách a záhadách životních božského zjevení, snaže se odvrátiti hroící nehody od hlavy své a zdar ve svých podnikcích si pojistiti. Ostatně bylo také náboženskou povinností šetřiti všech pokynů božských, ať dály se způsobem jakýmkoliv, svědomitě. Staré přikázání Pythagorovo: „Následovati boha“ zachovávalo tudíž i v dobách pozdějších, byť hlubšímu významu jeho ne vždy se rozumělo.

O tom, že bohové ochotni jsou podati člověku v jeho nesnázích ruku pomocnou, se nepochybovalo. Vždyť věřilo se, že znají budoucnost a že, chovajíce k lidem smýšlení přátelské, schylují se k nim v milosti a mysl jejich v temnotách tápající osvěćují. Tak soudil asi lid, a podobně zdůvodňovali stoupenci školy stoické víru ve věštby.

Víra ta byla všeobecná a snášeli se s ní i mužove osvícení. Platon na př. nazval věštění „tvůrcem přátelství mezi bohy a lidmi“, a o Sokratovi vypravuje Xenofon, že sám dotazoval se věsteb a jiné k věštírnám odkazoval, ovšem jen v těch věcech, jichž člověk rozumem svým dobádati se nemůže. Neboť mnozí, jaká jest již povaha lidská, doptávali se i věci malicherných ze všetečné zvědavosti a utíkali se často k prostředkům směšným i nedovoleným.

Staří sami rozeznávali dvojí způsob věštění: přirozený či prostý a umělý. K prvnímu způsobu počítáno bylo bezprostřední zjevení božské, jehož dostává se člověku ve snu anebo v okamžitém vytržení mysli; k druhému pak jmenovitě rozličná znamení, jimiž bohové udílejí pokyny lidem. Výklad

Processi do chrámu.

znamení těchto vymáhá zvláštního umění; tomu sice lze naučiti se, ale přece žádoucí jest i zvláštní nadání, jímž milost božská jednotlivce více méně obdařuje. Mnohdy však není i smysl vidění ve snách jasný, a tu třeba obrátiti se ku znalci, aby jej vyložil; i přechází v té příčině věštění prosté v umělé, takže oba druhy přesně oddělití není vždy možno.

My promluvíme nejprve o znameních, která bohové lidem sesílají buďto z vlastní vůle nebo na jejich prosbu; mnohdy muže jim každý člověk, jindy však jen věštby znalý porozumět.

I.

Především věřilo se o ptácích, že bohové jimi rádi dávají předzvěstna znamení. Pernatí okřídlenці, vznášejíce se svobodně ve vzdušných prostorách blízko nebeských sídel, zdáli se býti důvěrníky božských úradků a lákali častým zjevem svým dětinnou mysl lidskou k pozorování letu. Proto služí u Euripida „zvěstí božských lidem hlasatelé“, a u Aischyla v témž smyslu jmenují se supové „bohů usedlíci“. Než váha a důležitost všech ptáků nebyla stejná. Nejvýznamnější byli vysoko a ojedinele létající dravci: královský orel, nejdokonalější z okřídleneců a posel nebeského vládce Dia, jestřáb, rychlý posel Apollonův, sokol, sup a jiní. Objevil li se pták neočekávané na pravé straně, bylo to znamením šťastným, levá strana nevěštila však nic dobrého. Znamení ta ukazovala se buď sama, anebo člověk doprošoval se a vyhledával jich. V případě posledním usadil se ptakopravec s tváří, jak se zdá, k severu obrácenou na vhodné místo k obhlídce, jací ptáci a na jaké straně se zjeví. Pravá strana pokládala se i tu za šťastnou, ale vzhledem k tomu, jak byla určována, provozovalo se ptakopravectví na mnohých místech způsobem rozličným. Někteří ptáci věstili již pouhým zjevem svým na té neb oné straně zdar aneb nehodu; někdy stupňována jest významnost jich ještě zvláštními okolnostmi, v nichž se objevují. Příklady mnohé naskytují se zejména v básních Home-

rových. Hektoru na př., vedoucímu zástupy trojské na řecký tábor, objevil se po levé straně orel v boji s hadem, jež nucen byl konečně po tuhém zápase, zraněn jsa na krku a prsou, pustiti. Trojané zhrozili se zjevu toho, a Pulydamas radil, aby od podniku upustili.

Samo sebou se rozumí, že časem vyvinula se rozmanitá pravidla o významnosti věštných ptáků i o způsobě jejich letu; že i hlas nebyl zcela bez významu, víme, jakkoli určitějších zpráv v příčině té nemáme.

Vedle ptáků jmíny byly zvláště vzdušné úkazy za znamení bohy seslaná. Zahřmění nebo blesk v době, kdy člověk chystal se k důležitému úkonu, vzbuzovalo buď naději neb obavu; vlasatice, zatmění slunce a měsíce, zemětřesení, povětrně a jiné neobyčejné zjevy předpovídaly obyčejně blížící se pohromy: válku, krveprolití, neúrodu atd. Tak pokládán byl spadlý povětroň před bitvou u Aigospotamů za předzvěst porážky, již Athenští také v skutku brzy po tom utrpěli. Podobně soudilo se o zemětřesení na Delu před válkou peloponneskou, že nastanou brzy kruté časy, a Nikias, athenský vojevůdce, odloživ pro zatmění měsíce svůj odchod ze Syrakus, mařil čas obětmi a dotazováním se věštců, až ho nepřatelé tak sevřeli, že se nemohl zachrániti.

Sestoupíme-li s nebeských výšin do světa lidského, shledáme, že neobyčejná znamení tu se vyskytující jsou mnohá a tak různá, jak rozmanité jsou věci člověka obklopující a jak pestrý jest život jeho. Věře v laskavou ochotu bohů a působení jejich na celou přírodu, náchylen byl člověk události, z obvyklého běhu věcí jen poněkud vybočující, pokládati za pokyn nebo upozornění vyšších mocí. Sem patří zvuky aneb slova, jež, maně pronesena byvše a jsouce sama o sobě bezvýznamna, teprve svým vztahem k zamýšlené věci nabývají pro příslušnou osobu nemalé důležitosti. Když na př. poselstvo Samské vyzývalo důtklivě Leotychida, aby udeřil u Mykaly s loďstvem na Peršany, tázal se tento mluvčího po jeho jméně. A když uslyšel, že jmenuje se Hegesistratos (vojevůdce), zvolal: „Přijímám toto předznamení“, jsa patrně přesvědčen,

že odpověď ta v tomto rozhodném okamžiku jest velmi závažným znamením. Neméně hluboký smysl spatřován byl ve výroku Pythie, když Alexander, přivléknuv ji do chrámu, chtěl nutiti ji, aby v neobvyklý čas zasedla na třínožku: „Ty jsi neodolatelný.“ Proto také král odvětil, že nepotřebuje více věštby, ježto slyšel slova, kterých si přál. Podobný význam šťastný připisován byl také nahodilému kýchnutí, měl-li právě někdo něco v úmyslu. Když deset tisíc Řeků pod vudcovstvím Xenofontovým ocitlo se v nesnázích a Kleanor povzbuzoval je, by neklesali myslí, kýchl prý někdo. I shledávali vojíni v tom potvrzení řeči Kleanorovy a jednomyslně prý za dík velebili boha a modlitby konali.

Tato a podobná znamení docházela víry i u lidí dosti rozumných; nevzdělané pak a pověřivé zástupy vzrušovalo mimo to nekonečné množství zjevů i směšných a pravdě mnohdy málo podobných. Sem patří na př. nepřirozené porody, požívání hadů koňmi, bílá pavučina v thebském chrámu Demetřině před bitvou leuktrickou, černá před zbořením města Alexandrem atd. Jestliže Athenině kněžce v Pedasách u Halkarnassu narostl velký vous, hrozila prý městu pohroma. A věřící Herodotos ujišťuje, že zázrak ten stal se třikráte. Rovněž přiházelo se prý ve starověku, že božské sochy se potily a krvácely, i jest přirozeno, že div ten také nic dobrého nevěštil. Též neodvážil se nikdo veřejně odporovati, když před dobytím Athen od Peršanů kněžka oznámila, že posvátný had Athenin nedotkl se medového koláče; i soudilo se, že bohyně opustila své město, a také Athenští sami stěhovali se tím horlivěji. Když hadi v okršku Apollonova chrámu v Epiru hltavě od kněžky, jež krmila je v určité dni, přijímali potravu, soudilo se, že bude úrodný a zdravý rok; nechtěli-li však žráti, bylo se báti zlých časů.

Jiná znamení ukazovala se v domě. Vběhl-li cizí černý pes do domu, spadl-li had se střechy do dvora, praskal-li trám, bylo to zlým znamením; bezděčné škubání očních víček věštilo zase zdar. Hučení v pravém uchu znamenalo štěstí, v levém neštěstí, a znění v uších vůbec bylo důkazem, že

někdo vzpomíná. Zejména nebyly různé příhody před cestou anebo na cestě pověřivému nikterak lhostejné. Naraziti při východu nohou o práh, přetrhnouti si řemení u obuvi, potkati padoucnici stíženého, viděti před cestou vránu nebo hada, potkati vlka, kočku neb opici žádalo vždy bedlivého uvážení. Přeběhla-li kolčava přes cestu, bylo to pro athenský sněm znamení neblahé. Vstoupiti pravou nohou na první a poslední schod chrámového vchodu, bylo znamení dobré; proto mělo schodiště nerovný počet stupňů. Pověřivý u Theofrasta táže se vykladače dokonce, jestliže mu myš pytel s moukou prohryzla. A když tento radí mu, aby jej dal spraviti, nedbá toho, nýbrž koná s odvrácenou tváří očištnou obět. Lidé rozumní smáli se, jak jest přirozeno, této lebkověrnosti, a vykladači takových všedních a malicherných znamení byli právem v neváznosti a špatné pověsti.

II.

Byť však lidé pokročilejší zavrhovali mnohé druhy hádání a věsteb, tož uznávali tím ochotněji věštní platnost snů. Již dle Homerových slov „přichází sen od Dia“, a Aischylus Prometheus, vypočítávaje způsoby věštění, klade sny na první místo :

Pak mnoho druhu věšectví jsem zavedl
a prvý rozřešil jsem, které jenom sny
se skutkem musí stát.

(Loukotka.)

Také pozdější doba byla té víry, že bohové sdělení lidem ve snách činí. I osvícení filosofové (na př. Sokrates, Platon, Aristoteles) obraceli ke snům své zřeti, a i mužové vzdělání viděli v nich hlas vyšších mocí, ponechávajíce jim nejednou rozhodnutí o nejdůležitějších otázkách životních. Víra, že lidská duše, když tělo spankem jest spoutáno, jest volnější, prozíravější a k porozumění božských zjevení způsobilější, rozšířena byla v celém starověku nad míru. Nebyl sice každý sen pokládán za prorocký; již Homeros rozlišuje sny prav-

divé od klamných, jež „neprospěšny jsou a planozvěstné“, a proto také prý vše lidem se nevyplní:

Jsou opravdu, cizince, sny nesmyslné a nejasné, všechno také neplní se lidem, co je věšteno ve snu. Vypravuji, že dvojí všechných snů brána je matných: jedna totiž je z rohů zbudována a ze sloni jedna. Z těchto, které z řezané sloňové by vycházely brány, oslňují a nosí lidu jen slova nesplnitelná; leč kteraké rohem uhlazeným by vycházely na svět, všechny se jistě splní, kdy je spatří někdo smrtelný.

(Skoda.)

Z toho důvodu bylo třeba uvážiti, do jaké míry jest sen prorocký a spolehlivý. Tak na př. nehodí se prý k věštění sny, pocházející ze starostí, vášní aneb zaměstnání předešlého dne; sny ranní zase jsou prý věrnější a pravdivější než před půlnocí, ježto prý mysl, dlouhým spánkem jsouc odloučena od skutečnosti, pro božské zjevení jest vnímavější.

Důkazem důležitosti, jaká přičítána byla významným snům, jest také to, že staří spisovatelé zaznamenávali je s velikou bedlivostí, zejména jestliže označovaly nebo provázely důležité události historické. Tak na př. předcházely sny narození slavných mužů, jako sen Astyagův narození Kyrovo, sen Agaristin Perikleovo, anebo veliké podniky, jako sen Xerxův před výpravou do Řecka, sen Xenofontův atd.

Z nesmírného počtu snů od starých spisovatelů připomínaných uvedeme ukázkou jen některé. Proslulému tragickému básníku Sofokleovi zjevil prý Herakles ve snách, kdo ukradl zlatou obětní mísu z jeho chrámu. Básník nedbal vidění toho poprvé ani podruhé; když však častěji se opakovalo, oznámil prý konečně krádce areopagu. Vinník pak ve vyšetřování skutečně prý se přiznal a misku vrátil. Matce Falarida, tyрана v Agrigentě na Sicilii, zdálo se, že Hermes z čísky, již držel v pravici, krev vyléval, až celý dům byl zaplaven. Ale význam snu jejího byl teprve později pochopen, když Falaris s krvežíznivou ukrutností vládl. Jindy věstil

sen nastávající smrt, jako Samskému tyranu Polykratovi a vojévůdci Kimonovi, byl původem zavedení nových kultů (na př. ve Spartě zřízena svatyně Thetidy za druhé války messenské podnětem snu, jež měla choť krále Anaxandra), rozhodoval o dráze životní — tak určen byl slavný lékař Galenos snem svého otce ke studiu lékařství — a měl vůbec velikou působnost na činnost veřejnou a soukromou.

Vidění snové bylo někdy tak jasné, že smysl jeho snadno byl zřejmý; někdy však mluvilo božstvo k člověku v symbolických obrazech, jejichž význam nebyl hned každému na snadě. Tak zdálo se svrchu vzpomenutému Kimonovi, že pes zuřivě na něho štěká a lidským hlasem k němu promlouvá: „Jdi, vítaným budeš mně i mladým mým psíkům.“ I uchýlil se Kimon ku svému věstci a ten odvětil, že sen jeho zvěstuje mu smrt; neboť pes prý jest nepřítelem člověka, na něhož štěká, nepříteli však jest prý člověk nejvítanější, když zemře.

Proto byli již od nejstarších dob snopravci, kteří, provozující živnost svou methodicky, znenáhla vytvořili umění sny vykládati. Mnozí z nich, kořistíce z lehkověrnosti obecnstva a vykládající mechanicky podle snáře každý sen, byť se k účelu tomu ani nehodil, upadli v lehkost a opovržení. Nicméně měli pole působnosti dosti vděčné. Byliť někteří tak pověřiví a úzkostliví, že myli se ve vodě pramenité, aby zlý sen spláchli, obětovali bohům zlo odvracujícím, aneb běželi k vykladačům o radu, kterého z bohu mají vzývati. První snář, o němž máme zprávu, vydal prý Atheňan Antifon, vrstevník Sokratův; též Lysimachos, na inizinu příšlý syn sestry Aristeidovy, měl prý snář, z něhož u chrámu Bakhova za plat sny vykládal a tak se živil. Později rozhojnila se literatura snářská; nám dochoval se jedině snář Artemidora, jenž, pocházejce z města Efesu, bezpochyby žil v lydsčém městě Daldis v době vlády Hadrianovy. Artemidoros podjal se úkolu svého s velkou horlivostí a konal v oboru tom dlouhá studia, než vydal spis svůj. Zavrhuje chvástavé šarlatanství podvodných vykladačů, doporučel výklady jednoduché, snadno srozumitelné a přesné. Tvrdí o sobě, že probral všecku příslušnou

literaturu, že prodléval mnohá léta ve společnosti vykladačů a že cestoval po městech řeckých, asijských, v Italii i na ostrovech, aby dověděl se o starých snech a jejich následcích. Vykladač má podle něho míti vtip i nadání a důkladně znáti osobní poměry toho, komu má vykládati, i protiví se mu ti, kteří sny probírají s lehkovážnou povrchností. Pro některé stavy připouští však výjimky při svých výkladech. Zdá-li se na př., že mravenci lezou do uší, přináší to štěstí jen sofistům, ostatním však lidem smrt; také oslí uši ve snu míti jest dobrým znamením jen pro filosofy, ostatním lidem však zvěstuje to prý porobu a bídu.

III.

Znamení, o nichž posud jsme jednali, byla většinou nahodilá aneb modlitbou od bohů vyprošená. Avšak Řekové vyzvídali ještě jinými cestami mínění bohů. Nejdůležitější a nejčastější prostředek byly věštné oběti — hieroskopie —, kde obětující domáhali se z vnitřnosti žertvy a některých úkazů při obětním úkonu předzvěstného poučení. Konalo se tudíž pozorování na určitém předmětě, na němž příznivé nebo nepříznivé známky objeviti se musily. Výklad znamení těch byl z pravidla nesnadnější a vyžadoval odborné znalosti; proto počítán byl způsob ten k umělému věštění.

Bádání z vnitřností obětovaných zvířat nepřichází ještě v době herojské, ale za doby historické bylo dosti rozšířeno. Přijali-li Řekové žertvopravectví z ciziny anebo samostatně je vytvořili, nelze rozhodnouti bezpečně. Ať však věc má se jakkoli, není vyloučena možnost, že sami umění to vynalezli a zdokonalili. Záleželoť jim zajisté na tom, aby oběť byla bohum milá, ježto závisela na tom přízeň a případná pomoc jejich. Mohli pak bohové, jak rozumí se samo sebou, zalíbení míti toliko v žertvě pěkné a zdravé, a k tomu také v době starší nejvíce se přihlíželo. Znenáhla však pozorovány byly i útroby, nenalézá-li se v nich něco nepravidelného, nezdravého anebo neobyčejného, což zdálo se býti důkazem, že bo-

hové neshlížeji okem milostivým na obětní úkon a že podnik zamyšlenému nepřejí. Tak vznikala znenáhla umělá nauka o významnosti útrob a všelikých nepravidelností, jejíž spleť pravidla jen zasvěcencům známa byla, ač zajisté dovedl některé zjevy všeobecné každý posouditi. Zejména důležitá byla játra a jejich laloky; jestliže scházely anebo byly nepravidelného tvaru, bylo třeba míti se na pozoru. Vedle jater zaujímaly důležité místo také jiné vnitřnosti, jako srdce, žluč, plíce i slezina. Odtud praví Aischylův Prometheus, že naučil lidi pozorovati:

a vnitřností lesk, jakou barvu majíce
by byly bohům věkožizným po chuti;
a žluči, jater pestrý útvar, jakož i
v plst obalené údy, potom křížovou
kost spáliv smrtelníky do tajemného
jsem uved' umění

(Loukotka.)

K pozorování hodila se všechna jedlá domácí zvířata, zejména skot, telata, ovce, jehňata atd.

I při obětech, jež nekonaly se pouze k věštným účelům, nebylo zanedbáváno znamení nahodilých a v oči bijících. Avšak při závažných podnicích obětována žertva výhradně s tím úmyslem, aby lidé dopátrali se úradků božích. Tak na př. pozorována bedlivě znamení při obětech před sňatkem, jež odkládal se, dopadla-li nepříznivě. Jmenovitě však důležitý byly oběti ve válce, čehož máme mnohé doklady. Když Rekové pod vůdcovstvím Xenofontovým přitáhli k řece Kentritu, obětovali říčnímu bohu a nepřekročili jí dříve, až oběť se zdařila. Vůbec byl by se vůdce stěží rozhodl k útoku, dokud nebyla znamení dobrá; tak na př. váhal Pausanias u Plataj udeřiti na Persany, ač dle Herodotových slov „mnozí v tom čase padali a četnější ještě ranění byli“. Zdála-li se oběť nepřízniva, opakovala se třeba několikráte, až dopadla dle přání, anebo byl podnik odložen.

Jaká důležitost byla přikládána těmto obětem, patrně též z toho, že bojovní Sparťané brali s sebou o válečných

výpravách zvířata z domova, by měli jich vždy dostatek. a že vojevudce provázeli zkušené věštec, buď obci jim byvše přidělení neb od nich samých vybírání. Také neskrbleno počtami a dary, šlo-li o to, aby osvědčený věstec byl k vojsku připoután, jak dočítáme se o Silanovi z Ambrakie v Epiru a jiných. Arci nebyl vojevudce povinen podříditi se věstci, jenž mohl i mýliti se i úmyslně klamati, jako na př. svrchu dotěný Silanos, kterýž konečně, zbudiv všeobecnou nevoli, musil odejíti. Než přes to máme příčiny domnívati se, že zřídka oslyšán byl varovný hlas věstcův; aby však nemohl podváděti, vyučili se mnozí — jako Xenofon — aspoň částečně věšteckému umění.

Mimo vnitřnosti pozorovány byly též úkazy obětní. Jestliže zvíře volně kráčelo k obětništi a s tichou oddaností krk svůj obětníku nastavovalo, shledáváno v tom znamení příznivé; huře však bylo, jestliže musilo násilím k oltáři býti vlečeno, anebo jestliže dokonce, mocně se vytrhši, pryč ubíhalo anebo před zabítím pokleslo mrtvo k zemi. Proto zhusta užívalo se všelikých úskoku; tak lila se voda do ucha zvířete, aby pokyvováním dávalo svůj souhlas na jevo, a jiné šibalství provozováno. Podobně nebylo lhostejno, jak hořely obětní kusy — jmenovitě ocas —, jak jasně a mocně plápolala obětní hranice a jak vysoko vystupoval dým. Též z hoření a dýmání kadidla bylo hadáno, a tento způsob věštění zavedl prý Pythagoras.

Neskrtná touha zvědati budoucnost naváděla lidi, aby utíkali se k věštbám všelijakým. Některé z nich uvádějí se teprve v době pozdější, kdy pošetilá pověra bujela i v kruzích lidí jinak vzdělaných. Z nekonečného bludiště této převrácené lehkověrnosti podáme zde příklady jen některé. U Bury v Achaji byla ve sluji svatyně Herakleova. Tam bylo množství kostek, označených různými známkami. Kdo tam vyhledával rauly, vzal z kostek těch čtyři a vrhl je na stůl. Vrhly ty vykládány pak byly z desky, na níž význam jednotlivých značek byl vyznačen. Jinde užívalo se různotvarých nebo různobarevných kamének, písmen atd. Zvláštní druh věštby bylo také

hádání sítem, zejména k vypátrání zloděje, věštění z krap, mouky neb ječných zrn do ohně metaných, z praskání nebo pocení vaječných skořápek nad plamenem, z kruhu na vodní hladině kameny zvířených, ze smíšeniny oleje a vína v nádobách, z čísel a geometrických figur, z prstenu házeného na stul, opatřený 24 kovovými písmeny, z talu a útvary lícniho, z dlani atd.

Nejvíce však rozšířeny byly věštby milostné. Když opadávaly listky z věnce, jež někdo nosil, soudilo se o něm, že jest zamilován; kdo zmítán byl pochybnostmi, pokládal na dutinu, vzniklou z ukazováčku a palce, list z máku, anemony aneb jiné květiny a, udeřiv naň druhou rukou, dohadoval se z třeskavého zvuku protrženého listu, je-li opravdu milován. Vymrštění kluzkého jádra jablkového (měloť jablko vůbec význam milostný, a kdo hodil jej dívce nebo nakousl, vyznal tím lásku) konci dvou prstů na pravé ruce až k stropu, bylo znamením upřímné náklonnosti z druhé strany.

Z rozboru našeho vychází na jevo, že mohl i obyčejný člověk pozorovati a vykládati mnohá znamení. Přes to však zdálo se býti jistějším, najmě ve věcech důležitých, uchýliti se k věstci, jenž měl nejen větší zkušenost, nýbrž i z božské milosti obdařen byl darem věšteckým. Proto jsou věstci již u Homera jako lékaři a stavitelé pokládáni za prospěšné obecnému dobru a často i z daleka povolávání. Ovšem přísluší jméno věstci vlastně těm vyvolencům, již buď bezprostředním vnuknutím božským aneb vytržením mysli nazírají v temnou budoucnost. Věštění tohoto způsobu, kdy božský duch, sestoupiv na věstce, nutká jej vysloviti hlasitě, co mu bylo vdechnuto, anebo kdy rozmrčená duše jeho, jako by zbavena byla na čas tělesných pout, vchází ve styk s božstvem. zdálo se daleko dokonalejší a důstojnější. Původcem prorockého vzrušení byl zejména světlý Apollon, zdroj všeho věštění vůbec.

Jako bohem nadšené věstkyně a věstci jmenují se z doby mytické Kassandra, Sibylly — částečně snad osoby historické —, Musaios, Bakis, Lykos a jiní. Mnohým z nich při-

pisovaly se sbírky věštek, padělky to pozdějších dob; avšak obce a sbory kněžské chovaly je v úctě a vyhledávaly v nich v dobách potřeby rady. Víra ve věštky utvrdila se hlavně v 7. století, kdy probudila se touha po účinnějším sprostředkování mezi lidskými věcmi a božským jejich řízením. Ze spisovatelu doby klassické nejvíce věřící jest ctihodný otec dějepiscectví řeckého Herodotos; též víra Xenofontova ve sny a jiné druhy věštění jest dosti silna; naproti oběma činí protivu Thukydidés svou nepředpojatostí a přísnou objektivností.

Právě tak jako u vzdělců dělilo se asi mínění lidové. Jako byli zbožní, pravověrní a pověřiví, tak nescházeli také nevěřící, svobodomyšlní a vysněváčkové. Filosof Anaxagoras na př. brojil i veřejně proti významnosti, takovým zjevům přičítané, a působil v té příčině také na Perikleá; a jako on soudili zajisté mnozí jiní osvícení muži, třeba že veřejně vystoupiti se neodvážili a pověřivému lidu mnohdy, zejména v dobách vážných, i proti svému přesvědčení povoliti musili, čehož příklad zvláště zajímavý vypravuje Plutarchos. Když Themistokles obětoval před rozhodnou bitvou u Salamin, přivedeni byli tři zajatci perští lepé postavy, v drahých rouchách a ozdobení šperky. Najednou vzplanul jasné oheň na oltáři a na pravo někdo zakýchł. I vybídl přítomný věstec Eufrantides Themistokleá, aby mladíky ty obětoval Dionysovi Omestovi, že prý to bude Řekům k vítězství a spáse. Themistokles zhrozil se sice kruté rady věstcovy, avšak lid dovedl zajatce za hlasitého pokřiku k oltáři a vynutil, aby byli obětováni.

Ostatně měla nevěra dosti příčin k posměchu, ježto s věštkami a věštěním vůbec tropeny záhy veliké neplechý. Vedle sbírek svrchu vzpomenutých, jež, jsouce pod dozorem obcí neb kněží, měly téměř úřední platnost, kolovalo množství snůsek soukromých. Vlastníci jejich roztrušovali nepravé zprávy o tajemném jejich původu, aby tím spíše došli víry u věřících. Zváni byli chresmologové a věštili nejen z těchto knůzek, nýbrž i z bezprostředního vnuknutí božského a vykládali vedle toho temné a záhadné výroky a znamení před-

zvěstná. Mnozí z nich živili se z lehkověrnosti a pošetilosti lidské a, putující od místa k místu, od domu k domu, provozovali věštěním a hádáním dosti výnosné řemeslo. Tak vypravuje Isokrates o Thrasyilovi, že, zdědiv po jakémsi hadači věštecké knihy, světem chodil a mnoho peněz vyzískal. I není s podivením, že ziskuchtivost často byla jim vytýkána a že Kleon u Sofoklea výrokem svým: „Jest peněz chtivo plémě věstcu veškero,“ mnohým a mnohým mluvil z duše.

Někteří z potulných hadačů těchto zjednávali si obdiv také uměním břichomlureckým, jako Eurykles jakýsi za času Aristofanova, jenž namlouval lidu, že daimon z něho mluví. an sám ústy nepohybuje.

Ze vážnost pokoutních proroku těchto nebyla u lidí jen poněkud soudných valná, toho máme mnohá svědectví. Avšak pohrdání a výsměch, jímž podvodní hadači stíháni byli, nedotkly se oněch ctihodných věstců, již obírali se důstojnějšími způsoby věštění. Slyšeli jsme již dříve, že vojsko, vytáhší do pole, mělo s sebou věstce, jejichž umění velice se cenilo a bohatě odměňovalo. Sparťanům na př. záleželo mnoho na tom, aby upoutali znamenitého věstce elidského Tisamena. Než sebevědomý věstec vymíňoval si za odměnu právo občanské, kteréž pocty prý posud žádnému cizinci se nedostalo. Sparťané váhali nejprve, ale konečně povolili a dali místo i další žádosti jeho, aby také bratr jeho byl občanstvím obdařen. Věstec Abas, jenž Lysandrovi stál po boku v bitvě u Aigospotamů, poctěn byl později u vděčném uznání platných služeb sochou v Delfech. Také v Athenách byl sbor tří exegetů, již z uložení obce vykládali věštby temného smyslu. Jinak mohl věštění provozovati, kdo cítil k tomu schopnosti a doufal, že zjedná si u obecnstva důvěry; státu pak povinen byl, jak možno se domnívati, platiti daň ze své živnosti, která bývala dosti výnosná.

Konečně jest nám zmíniti se, že na některých místech byly rody, v nichž umění věštní, odvozováno jsouc obyčejně od mythického praotce, dělilo se z pokolení na pokolení. Nejpovět-

nější byli Iamovci a Klytiovcí v Olympii, Telliovcí na rozličných místech Řecka a jiní.

IV.

Daleko důležitější než posavadní způsoby věštění, zvláště pro život veřejný, byly věštírny, t. j. ona místa, na kterých buď kněžími neb jejich prostřednictvím dávány byly odpovědi jménem toho božstva, jemuž svatyně byla zasvěcena. Podle způsobu, jímž věštění se konalo, rozeznávati můžeme věštírny čtvero druhů. Buď projevovalo božstvo zjevení své ústy nadšených proroků aneb rozličnými znameními, dále mohlo je udíleti ve snu neb jiném vidění, a konečně byla i místa, kde duše zesnulých odpovídaly k dotazům.

Největšího působení na záležitosti soukromé i veřejné dodělaly se věštírny prvního druhu, a mezi nimi zářila nejvyšším leskem věštírna v Delfech. Zakladatelem jejím byl dle homerského hymnu boh Apollon a v dobách historických samojediným držitelem. Prazdrojem všeliké věštby jest arci mocný světa pán a vládce Zeus, „vševěštný“, jehož oko dle Hesiodových slov všecko vidí a proniká a jenž zjevuje zejména nebeskými a vzdušnými zjevy svou všemohoucí vůli. Avšak i Apollon, „prorok otce Dia“, stal se již záhy bohem věštným, vzrušuje neodolatelnou mocí mysl vyvolených věstců a ústy jejich promlouvaje k pokolení lidskému.

V zátíší horském, svlažovaném hojnými prameny, na skalnaté vysočině jižního svahu Parnassu zela hluboká prohlubeň, z níž proudily vzhůru studené páry. Tam vystavěn byl dle báje Trofoniem a Agamedem chrám a to tak, že adyton (svatyně) jeho stálo nad oním jícnem; když však r. 548. př. Kr. shořel, zbudován byl na místě jeho nový chrám daleko nádhernější. V adytu, kam vléval se těž pramen Kassotis, nedaleko chrámu vyvěrající, stála obrovská pozlacená třínožka. Na ni usedala věštka Pythia ve dnech k věštění příhodných, se zlatou zdobou na hlavě, v dlouhé splývající

říze, když dříve, připravivši se koupelí a octami k úkolu svému, napila se z posvátného pramene Kassotis a vavřínové listy do úst vzala. Vystupujícími parami roznicena jsou, pronášela buď nesrozumitelné zvuky a výkřiky, buď souvislé výroky a zřetelná slova, jež od vedle stojícího kněze — pro-roka — zachyceny a pak v řeči vázané a někdy i v prose upraveny a tazatelům oznámeny byly. Vzrušení Pythie bylo někdy tak prudké, že nebyla úplně sebe mocna a že i život její byl v nebezpečí; tak dočítáme se u Plutarcha, že kdysi skácela se s hrozným výkřikem s třínožky a, pozbyvši úplně smyslů, po málo dnech skonala.

Věštyně musila pocházeti z poctivých rodičů, býti pannou pověsti bezúhonné a od Aischyla počínaje v letech již pokročilých; vznešený stav a urozenost nebyly podmínkou; za Plutarcha na př. byla Pythia prostou dcerou rolníkovou. V dobách, kdy nával do Delf byl veliký, střídaly se dvě a ještě třetí byla pohotově na výpomoc.

Věštírna delfská rozlévala blahodárnou záři svou po vlastech řeckých, dokud řídil ji osvícený a zbožný sbor kněžský s nezlomnou důvěrou v božskou moc Apollonovu a dokud, prodchnut jsa ryzím vlastenectvím, stál nad bouřnými zápasy strannickými. Jednotlivé příklady podvodu vyskytají se sice již dosti záhy. Tak vyzradilo se, že Pythia dala se podplatiti, aby Demarata, syna Aristonova, prohlásila levobočkem, čímž z nástupnictví ve Spartě byl vyloučen; i byla také s hodnosti své složena. Avšak celkem nemůžeme, co starších dob se týká, důvodně pochybovati, že by kněží, majíce ustálené názory o bozích i božském právu a opírajíce se o všestrannou znalost poměrů řeckých i zahraničních a osob, jež u věštírny hledaly rady, nebyli vykládali zmatené a nejasné výroky Pythiiny dle nejlepšího svého vědomí a svědomí. Proto měli věštírnu delfskou ve vážnosti i mužové soudní — Sokrates —, a proto byl vliv její za lepších dob veliký na mezinárodní a politické poměry řecké.

V Delfech ctěn byl Apollon hlavně v etnickém svém významě jako boh věstecký, ochránce všeho státního pořádku

a zákonodárství. Chrám jeho stal se velmi záhy náboženským středem nejmocnějšího spolku kmenů okolo bydlících, delfské totiž amfiktyonie. V té míře, jak sdružení to mohutnělo, vzrůstaly i Delfy na společný krb vši Hellady, stávající se nejmocnějším poutem k udržení aspoň jakési jednoty mezi tolika kmeny, rozštěpenými různou polohou svých sídel i povahou obyvatelů. Ze skrytého zákoutí horského upravovány byly národní i náboženské slavnosti a obchodní styky, budící a oživující v Hellenech cit vzájemnosti; odtud vysílány byly osady na dálná pobřeží a šířena řecká osvěta; odtud dostávalo se moudrému zákonodárství potvrzení a vyššího posvěcení; odtud mírněny dřevní kruté zásady právní — na př. krevní msta —, zaváděny nové kulty i oběti a hlášány vznešenější pomysly o mravnosti a náboženství. „Poznej sama sebe,“ četl příchozí na bráně chrámové, „a vstup jen tehdy přes posvátný práh, jsi-li čist,“ zněla výstraha!

Jaký zdroj duševní síly, přísné kázně a osobního sebezapření proudil v delfských, pevně zorganizovaných kněžských sborech, jejichž všestranná, prospěšná činnost všude zanechává zřetelné stopy, ač jména jednajících osob úplně zanikají! Kým div tudíž, že byla delfská věštírna nejvyšší stolicí, u níž státy hellenské rady se dožadovaly v nejdůležitějších svých záležitostech. Zejména se Spartou (vždyť Dorové zavedli bohoslužbu Apollonovu kdysi v těchto místech) byla věštírna delfská v těsném spojení a nejednou ji stranila. Avšak i za hranicemi Řecka slavná šla pověst o bohu delfském, a poselstva z různých končin putovala k němu, bohaté dary přinášejíce. Gyges, Alyattes a Kroisos, vládcové Lydií, poslali posly z dalekého východu, a ze západu vyslal prý již Tarquinius Zpupný své syny.

Se slávou věštírny vzrůstalo také bohatství chrámové a vážnost kněžského sboru. Z původní závislosti na fokajském městě Krise, v jehož okršku věštírna ležela, vymanili se kněží, a po sboření města v první svaté válce připadlo celé území s polnostmi, pastvinami atd. jejich chrámu. Kolem nádherné svatyně Apollonovy vyrůstalo město a povstal

kněžský stát; skvostné dary, jimiž vděčily se obce i jednotlivci bohu, hromadily se v thesaurech, a moudrou správou jmění chrámového (půjčkami, výnosným pronajímáním pozemků, účastenstvím v obchodních podnicích atd.) přibývalo bohatství stále. Byl chrám delfský více než jiné svatyně jakýmsi, at tak dime, ústavem peněžním. Vedle vlastního jmění byly tam zajisté i velké sumy peněz od státu a soukromníků ukládány, ježto soudilo se, že budou pod ochranou božskou nejbezpečnější. Pochopíme tudíž, že Korinfané na počátku války peloponneské poukazovali na poklady v Delfech a Olympii, odkud spojenci Spartanu mohli by potřebné prostředky si vypůjčiti. Jindy zase slyšíme, že Fokové shledali tam 10.000 talentů v pouhé ceně kovové.

Nejvyšší rozkvět delfské věštírny trval do válek perských. Pozdějibledla hvězda její, když zapomínalo kněžstvo posvátného svého úkolu, státi nad stranami a řídit se nezvratnými zásadami božského práva. Neboť, dadouc porušiti se lesklým kovem, sloužilo zhusta plánům ctižádostivých jednotlivců i světským prospěchům svým a zneužívalo božských výroků. Než přes to, že poklesla váha odpovědi Apollonových, neshasla záře delfská úplně, ježto dokázati lze, že věštirna až do dob Konstantinových trvala. Nebyl to sice již jarý život ani zahřívající světlo, nýbrž spíše chabé živoření ve formách utkvělých.

Delfy nebyly jediným místem, kde Apollon hlásal prorockými ústy svou vůli smrtelníkům; i v krajinách jiných, zejména na pobřeží maloasijském, ve Fokidě a Boiotii byly mnohé věštírny jeho, ač nemohly se proslulostí a leskem svým měřiti s delfskou. Zvláště znamenitá byla věštirna v Didymech u Mileta, řízená rodem Branchoviců, již odvozovali původ od báječného praotce Brancha, miláčka Apollonova; i zde věštila kněžka, napivši se nadšení z pramene, a prorok oznamoval výroky její tazatelum. Dále zaujímaly vynikající místo věštírny v Klaru u Kolofona, v Patarách v Lykii, v Abách ve Fokidě atd.

Od těchto míst, kde bůh mluvil lidskými ústy, rozezná-

vati jest ony věštírny, kde konaly se věštby z rozličných znamení. Tak věštěno bylo na př. v Olympii ze způsobu, jak oběť plála, a z jiných ukazů obětních. Daleko větší pověsti však než věštění v Olympii, jehož asi nejvíce o hrách bylo užíváno, těšila se nejstarší a vedle delfské nejproslulejší věštírna řecká v epirské Dodoně. Ležela jižně od Janiny, na úpatí pohoří Tmaru či Tomaru, v kraji hojnou vlahou svažovaném a žírném. Tam ctěn byl Zeus jako dárce požehnané urody od dávných dob, neboť již u Homera vzývá jej Achilles: „Vládce Die, jenž nad drsnou vládneš Dodonou.“ Mohutný dub, posvátný to strom jeho, vypínal tam hrdý vrcholek k nebi; na větvích jeho houpali se posvátní holoubci, a nadšení vzbuzující pramen vytryskoval u jeho paty. Šešest ratolestí věštil vůli Diovu; kněží (vedle toho připomínají se též věstkyně, za Herodota na př. tři) vykládali tajemné zvuky ty a dávali tazajícím se odpověď.

Od 4. století připomíná se též dodonský kotel či měděnice a losy; bylo-li však také ze zvuku jeho aneb z bublání pramene věštěno, jak někteří soudí, nevíme zcela jistě. Jinak arci není nemožno, že kněžka pila ze zázračného pramene, jehož voda prý mohla divotvornou svou silou shaslé pochodně rozžít. Kdo hodlal se tázati, napsal otázku vlastnoručně na olověnou tabulku a odevzdal ji knězi; odpověď pak napsána byla někdy na druhé straně, obyčejně však na zvláštní tabulce.

Věštírna dodonská udržela se v rozkvětu po několik století. Jak Sparta tak Atheny obracely se k ní častěji, a Kroisos, chtěje přesvědčiti se o spolehlivosti znamenitějších věštíren, poslal posly s otázkami také do Dodony. Ještě více však byla Dodona vyhledávána soukromými osobami, a v té příčině dovídáme se o podivných otázkách, jež bohu byly předkládány, z olověných deštiček tam vykopaných. Tak na př. jakýsi Agis dotazuje se, kdo mu ukradl jeho polštáře; žena jakás ptá se, kterým bohům má obětovati, aby se pozdravila; jiný by věděl rád, bude-li mítí užitek z chovu ovcí, má-li prodati dům v městě a statek, bude-li sám a potomci

jeho zdraví atd. Lysanias dokonce vyzvídal, je-li dítě, které Annyla nosí pod srdcem, jeho atd.

Z příkladu těch vysvítá zároveň, kterak bylo by mylné domnívati se, že věštírny brány byly na radu výhradně ve veřejných záležitostech. Vždyť i v Delfech dotazoval se Chairefon, je-li někdo Sokrata moudřejší, a Xenofon hledal tam rady, komu z bohů má obětovati, aby šťastně vrátil se z výpravy. Že pak otázky, které méně slavným věštírnám byly předkládány, tím spíše často byly dosti malicherny, rozumí se samo sebou.

K snovým věštírnám docházeli nejvíce churavci, kteří ve spaní očekávali předpisů a pokynů od bohů ku svému uzdravení. Nejslavnější toho druhu byla věštírna léčivého boha Asklepie v Epidauru v Argolidě. Nesčíslné sloupy, na nichž jména, způsob léčby a dík ozdravených byl zaznamenán, hlásaly lesk a slávu svatyně. Ve zvláštní místnosti spací uléhali neduživci, a obětovavše i pomodlivše se, měli sny, k nemoci jejich se vztahující. Zhusta vykonávány byly na nich ve spaní operace; jindy obdrželi na základě snů od kněží lékařské předpisy a návod, jak se mají léčiti.

Mnohé zprávy o zázračných léčbách jsou vymyšleny aneb vyšperkovány. Ostatně byla lehkověrnost mnohých věru podivuhodná. Tak zavítal člověk jednooký, jenž měl druhý důlek úplně prázdný, do Epidauru, doufaje ve vyléčení, avšak potkal se u ostatních nemocných s posměchem. Někdy byly výsledky léčení velmi pěkné, což snadno lze vysvětliti, poněvadž takové svatyně zakládány byly většinou ve zdravých krajinách, na blízku tekoucích vod anebo léčivých zřidel; mimo to byli v kněžských sborech muži v lékařství zběhlí, tak že božská zjevení neodporovala mnohdy předpisům vědy. Tak nařídil prý Asklepios dle svědectví Galenova jedném, již churavěli prudkým rozčilením duševním, aby skládali básně; druhým, aby jezdili na koni, chodili na hon a cvičili se ve zbraní, označiv zároveň, jak ona cvičení inají konati. Nemocný uzdraviv se děkoval vděčně bohu a bohatými dary zahrnoval

chrám; ostatně byly honoráře dosti veliké, a bůh postaral se, aby nebyl ošizen.

Svatyň podobného druhu byl v Recku počet značný; některé z nich zasvěceny byly i jinému božstvu. Mimo to byly snové věštírny, k nimž lidé obraceli se i v jiných potřebách. Tak slavná byla zejména věštírna Amfiaraa, proslulého věstce, jenž se sedmi reky proti Thebám vytrhl a pak zemí pohlcen byl. I Kroisos obeslal ji, a Mardonios se jí dotazoval. Okolo r. 420. byla věštírna ta z Theb přenesena do Oropa, města na hranicích Attiky a Boiotie, o něž obě obce častěji se přely. Kdo chtěl věštírny této se dotazovati, musil podrobiti se dříve všelikým očistám a obětovati nejen Amfiaraovi, nýbrž i jiným bohům; pak musil po tři dni zdržeti se vína a 24 hodin se postiti. Konečně, obětovav berana a položiv se na jeho rouno, očekával ve svatyni snového zjevení.

Pominouce mlčením jiných míst, kde snem byly věšthy udělovány, promluvíme ještě o věštírně Trofoniově u Lebadeiy v Boiotii, která zvláštností svou zasluhuje zevrubnějšího povšimnutí. Pausanias zavítal tam a popsal ji velmi důkladně. Kdo tam vyhledával věšthy, tomu bylo v sousední budově po několik dní se připravovati. Živil se masem zvířat, jež Trofoniovi a jiným božstvům obětoval, koupal se v potoku Herkyně, vedle tekoucím, a konal i jinak pokání. Když pak věstec poslední obět — berana — prohlásil příznivou, byl tazatel opět v potoce unyt a olejem natřen. Na to veden byl od kněží ku dvěma blízko sebe tekoucím pramenům; z jednoho — pramene zapomenutí — napil se, aby zapomněl na vše, co mu posud na srdci leželo; z druhého pak — pramene upamatování — napil se, aby podržel vše v paměti, co uvidí ve svatyni. Po některých ještě přípravách veden byl ve lněném spodním rouchu, s medovými koláči v ruce ku vlastnímu věštišti na návrší. Z vyzděné prohlubiny sestoupil otvorem po úzkém žebříku dolů; tu položil se na zem, prostrčil nohy dírou a vtažen byl rychle a prudce do podzemního adyta. Tam zřel podivné zjevy a slyšel tajemné hlasy; též zvířata a hadi děsili jej, i musil je medovými koláči konejšiti; ko-

nečně byl týmž otvorem, a to nohami napřed, nahoru vytažen. Jakmile, nejsa téměř sebe mocen, dostal se na povrch, vyptávali se ho kněží, co viděl a slyšel.

Tot stručný obsah Pausaniový zprávy, z níž ovšem vlastní způsob, jak byla věštba udílena, nevychází na jevo. Jen o tom není pochybnosti, že šalba a přeludy často brány od kněží na pomoc k omámení a vzrušení zbožných věřících. A že u lehkověrného lidu Trofonios v skutku dlouho požíval vážnosti, toho důkazem jest, že za Plutarcha, kdy zašly jiné věštírny v Boiotii, svatyně jeho opět a opět byla vyhledávána, dodávajíc i městu, v jehož obvodu ležela, lesku.

Konečně jest nám dotknouti se tak řečených nekromantií či psychomantií, t. j. míst, kde duše zesnulých byly vyvolávány z hrobu, aby udílely zjevení. Působnost těchto věštíren nebyla, jak se zdá, v době klassické veliká, a byly zajisté jen od pověrečných soukromníků navštěvovány. Jmenovitě nalézaly se podobné věštírny v pustých a skalnatých krajinách, u slují s příserně zejícím jícnem a u jezer, vydechujících šedé, dusivé výpary, ježto obrazotvornost lidská shledávala tam brány k pochmurnému podsvětí. Tak jmenuje se na př. věštírna v Heraklei na Pontu na severním břehu maloasijském. Sem uchýlil se spartský král Pausanias, aby vyvolal a usmířil duši byzantského děvčete Kleoniky, již byl usmrtil a která ho jako příšera ve spaní znepokojovala. I objevila se mu prý v skutku a oznámila, že přestane ho strašiti, až bude opět v Iakeďaimoně. A když navrátil se tam, zahynul pro zradu s Peršany zosnovanou. Zvláště však známa byla věštírna v Kumách u avernského jezera v dolní Italii. Jezero to obkličeno bylo příkrými lesnatými břehy, jejichž pohled plnil duši svatou hrůzou, a vydechovalo prý jedovaté výpary. Kněží vyvolávali tu po obětech a modlitbách duši, již zřítí si někdo prál, a ona odpovídala k daným otázkám.

Eleusinské mystérie.

Mezi Reky bylo vždy dosti lidí, jinž nepostačovaly obvyklé formy víry a kultu. I hledali jiných cest k ukojení ná-

boženské své potřeby, k čemuž jim možnost vždy dána byla. Tak utvářily se menší neb větší kroužky, které konaly společná cvičení náboženská a povznášely mysl účastníku vyššími zjevenými, připisovanými jmenovitě Orfeovi a Pythagorovi. Kdo chtěl se státí členem těchto sdružení, tomu bylo podrobiti se předepsaným očistám a jistým pravidlům; za to dostalo se mu poučení o poměru duše k tělu, o prostředcích hříchu očišťujících, o životě posmrtném a jiných vznešených pravdách.

Více než o těchto spolcích, hovicích opravdové potřebě náboženské, dovídáme se o řádění podvodných kejklířů, orfeotelestů, metragyrtů neb jinak zvaných, kteří předstírajíce, že v držení jsou svatých podání, od Orfea a dávných, bohem nadšených věstců pocházejících, těžili z nevědomé lehkověrnosti obecného lidu a hrubou pověru rozšiřovali. Pokoutní kněží ti putovali od místa k místu se svými svátostmi a nabízeli za skrovný peníz očistu i posvěcení. Lidé vzdělaní pohlíželi arci na jejich kejkle s pohrdáním, jak ukazuje příklad nevěřícího Antisthena. Když dával se zasvětit v tajnosti orfické a kněz řekl mu, že účastníci svčení toho zakoušejí mnoho dobra v podsvětí, namítl Antisthenes: „Proč tedy nezemřeš?“

Jakož přirozeno, byly ženy nejčtetněji zastoupeny v tajných schůzkách těch. Stát choval se k orfeotelestům dosti shovívavě, jestliže nepáchali skutků protizákonných a náboženství státního neuráželi.

Ve větší vážnosti než všechny tyto postranní bohoslužby, jež byly vždy záležitostí čistě soukromou většího neb menšího počtu příslušných členů, byly vyšší mystérie, které činily podstatnou část státního kultu. Stát sám bděl nad nimi a svěřil konání jich zvláštnímu sboru kněžskému, jemuž obecná vážnost se prokazovala. Ovšem jsou vědomosti naše o těchto mystériích nedostatečné a kusé, ježto účastníci zavázáni byli zachovávatí mlčení o všech svatých výkonech i obřadech. Nejslavnější pověst v celém starověku měly mystérie eleusinské, o nichž také promluvíme šíře, ačkoliv nemůžeme zatajiti, že

ličení některých podrobností zakládá se na pouhých, ovšem pravděpodobných domněnkách.

I.

Okolo polovice měsíce boedromionu (září—říjen) činěny byly v Athenách přípravy k veliké slavnosti eleusinské čili k velikým mysteriím. Slavnost sama počala nejpozději 16., kteréhož dne očišťovali se zasvěcenci či mystové mořskou koupelí. Ovšem shromáždili se účastníci již večer před tím, a pestrá síň sloupová (Stoa Poikile) na náměstí athenském naplnila se četnými zástupy nejen domácích, nýbrž i z dálných končin přichvátavších věřících. Ve vzdušných jejích prostorech, jež vyzdobil Polygnotos výtvary svého štětce (tak zobrazen tam byl mezi jiným boj Theseu proti Amazonkám, dobytí Troje a bitva u Marathonu), prohlásil slavně archon král (basileus), by všickni nezasvěcenci vzdalovali se svatých obřadů. Bylo totiž tomu, kdo chtěl velkých mysterií účastniti se, již o půl léta dříve v měsíci anthesterionu (únor—březen) státi se členem malých mysterií, jež slaveny byly v Agrách, athenském to předměstí na levém břehu Ilissu s chrámem, Demetre a Persefoně posvěceným.

Přijetí obstarávali členové rodin Eumolpovců a Kerykovců, byť právě nezastávali kněžského úřadu. Jaké obřady při tom byly obvyklé, o tom můžeme si učiniti představu, ač nedokonalou, z vyobrazení. S pokorným držením těla a bosýma nohama stojí žadatel svěcení před knězem; v pravici drží obětní sele, jež kněz vodou polévá, a v levici obětní koláč. Toť asi příprava k vlastnímu zasvěcení, jež ihned následuje. Uchazeč, zahalen jsa všecek v roucho až na pravé ramě a část prsou, sedí na sedadle s pochodní, jak se podobá, v levé ruce. Za ním stojí kněžka — snad hierofantis — a drží obilní opálku (vějíčku), symbol očisty, nad jeho hlavou.

Zasvěcen mohl býti každý Hellen i otrok; také Římané, přišedše ve styk s Reky, nebyli pokládáni za barbary. Avšak

vytlučení byli ti, na jejichž hlavě lpěla krvavá vina aneb těžké prohrěšení druhu jiného.

Řekli jsme shora, že do velkých mysterií mohl býti zasvěcen jen ten, kdo byl již členem mysterií malých. Než pravidlo to nebylo — alespoň v dobách pozdějších — bez výjimky, když pronesly mocné osoby důrazně své přání. Ostatně byly ve velikých mysteriích rozličné stupně zasvěcení, dříve nežli zasvěcenec stal se epoptem neboli nazírajícím.

Po očištné koupeli v mořské vodě kouány v Athenách až do 20. slavné průvody k svatyním eleusinských božstev a oběti. K obětem brána byla selata, když byla dříve v moři umyta. Středem slavností těchto bylo bez pochyby Eleusinion jihozápadně od Akropole; mimo to jmenuje se chrám Demetry, Kory a Iakcha, nejspíše v blízkosti Dipyla. V těchto dnech mohl také dodatečně přijat býti, kdo k hlavní schůzi se nedostavil. Pověst přiváděla dodatečné toto přijetí, Epidauria zvané, ve spojení s Asklepiem z Epidauru, jenž prý kdysi se opozdil.

Důležitou částí eleusinských slavností bylo velkolepé processí dne 20. boëdromionu z Athen do Eleusiny. V předu nesen byl obraz Iakcha, boha to hlučivého veselí, a za ním ubírali se kněží a zasvěcenci, ověnění jsouce myrtou, s pochodněmi a klasy v rukou a za pozdější doby v bílém rouchu. Tisíce a tisíce zbožných věřících šlo v průvodě, jenž z Eleusinia přes Agoru, Kerameikos a skrze Dipylon polyboval se zvolna po svaté silnici k cíli své cesty, jsa zástupy zvědavých provázen. Sbory pěvců pělly svaté zpěvy, jméno Iakchos ozývalo se hlučně z tisícových hrdel, a ve vážné projevy náboženského citu mísily se i nevázané žerty a maskarní šprýmy, ježto byla doba podzimku, kdy lidé těšili se z bohatého výtěžku rolí, zahrad a vinic. Dostí dlouhá byla to cesta — čtyři hodiny —, proto jezdívaly bohaté paní na vozích, ač zákonem řečníka Lykurga bylo to zakázáno, by chudé měšťanky nebyly zastíněny; ovšem byla prý manželka jeho první, která zákon ten přestoupila a pokutu 6000 drachem (asi 2160 zl.) zaplatiti musila.

Hojné svatyně zdobily cestu tu, jak dovidáme se z popisu Pausaniova, a u mnohých z nich zastavil se průvod, vykonáváje náboženské obřady. Hned za městem bylo místo, kde jednou Fytalos polhostinsky přijal Demetru a v odměnu za to fikový strom obdržel; dále tam byl prý chrám Demetřin a Kořin a nedaleko nich hrob Fytaluv. Po mostě přes Kefisos kráčel průvod dále a přišel k svatyni heroa Kyamita. k chrámu s obrazy Atheny, Apollona, Demetry a Kory a konečně k chrámu Afrodity. U solných vod, Rheitoi zvaných a Demetře i Koře posvěcených (odtud jediné kněží směli v nich ryby lovit), začínal obvod eleusinský, posvátnými upomínkami na Demetru a dceru její zvláště bohatý. Nedaleko náhrobku Eumolpova byl planý fik, kde prý kdysi Pluton, uchvátiv Persefону, vjel v temné podsvětí. Pak přišlo se k chrámu Triptolema, jenž od Demetry rolnictví se naučiv, v ostatním lidstvu je šířil, k studni Kallichoru, kde nejprve prý Demeter tanci a zpěvy eleusinských žen ctěna byla, a k rarskému poli. na němž první zrna obilní zemi bylo svěřeno. Též humno Triptolemovo a oltář jeho ukazovány byly zbožným věřícím.

Jest zřejmo, že processí, vykonávajíc u mnohých svatých památek pobožnost, došlo až k večeru do Eleusiny. Tam prostíral se rozsáhlý Demetřin chrámový okrsek na tom místě, kde stojí nyní chatrče vesnice Leosiny. Jak vypravuje již homerský hymnus, spadající asi v 7. stol. př. Kr., velela Demeter hostiteli svému Keleovi, aby vystavěl jí chrám a zřídil oltář:

Aj, nuže chrám veliký a v něm oltář af mně pořídí
veškeren okresu lid pod městem a ohradu mocnou, *
tam na sever nad Kallichorem, na pahorku vysedlém.
Obřady pak sama já si nařídím. byste je příště
správným podstupujice činem mou vzývali přízeň.

(Mejsnar.)

Když Peršané spálili původní svatyni za druhé své výpravy, zbudována byla za stkvělé epochy Perikleovy daleko nádherněji podle plánu Iktina, slavného tvůrce athenského Parthe-

nonu, od tří stavitelů v dorském slohu. Budova ta, obyčejně telesterion (místo posvěcení) zvaná, lišila se pro zvláštní účel svůj od obyčejného vzezření řeckých chrámů, podobajíc se spíše divadlu. Jsouc téměř čtvercem, neměla na venek sloupění; uvnitř pak měřila 54,15 a 51,80 metrů a prostoupena byla šesti řadami o sedmi sloupech. Svatý okrslek Demetřin stále byl rozšiřován a zvelebován. Byl obehnán dvojí okružní zdí. Před zevnější ohradou stál chrámeček Artemidy Propylajské asi ze 4. století př. Kr., a vstupovalo se do ní velkými, nádhernými Propylajemi bez pochyby z doby alexandrijské; do vnitřní pak ohrady vedly Propylaje menší, pocházející z druhé polovice 4. století, avšak obnovené v 1. stol. př. Kr. Appiem Klaudiem Pulchrem. Konečně zřízeno bylo za Demetria Falerského stavitelem Filonem před východním průčelím, kde i hlavní vchod do svatyně byl, sloupění. Pochopíme tudíž soud římského stavitele Vitruvia, že budovy eleusinské mohou závoditi s nejpěknějšími výtvy řeckého umění.

Prvním úkolem průvodu, když do Eleusiny došel, bylo asi uložení obrazu Iakchova ve chrámě eleusinských bohyň. V následujících dnech konány pak slavnosti, dílem nevázaným veselím, dílem zbožnou vážností venku i v chrámu, ale do podrobná popsati je nikterak nemůžeme. Slyšíme o nočních tancích s planoucími pochodněmi na pobřeží eleusinské zátoky, jež upomínkou byly na Demetru, když s pochodněmi v rukou hledala zmizelou svou dceru. Euripides jmenuje ve své tragoedii Ionu Iakcha veleopěvaným bohem, jenž u pramene Kallichoru zírá na planoucí lesk pochodní, kdy hvězdná obloha, měsíc a padesát Nereových dcer tancem slaví zlato-věncenou Koru a velebnou její mater. U Aristofana pak září louka světlem pochodní, starci strásají tíží let křepkou nohou, a Iakchos zavádí na květnatém luhu mládež v rej. Podáváme zde tento zpěv mystů v překladě Nebeského:

Iakche mnohoslavený,
v sídlech těchto trůnící,
Iakche, ó Iakche!
zavítej

s chorovodem na ty luhy
ku posvátným thiasotům,
otřásaje mnohoplodným,
bujně na skrání se stkvoucím
 věncem myrtovým.
Smělou nohou zakřepčíz
při veselé, při jaré,
milohravé slavnosti.
mnohým vděkem zdobené, —
křepčíz při velebném, svatém
mystů blahých chorovodu.

 Iakche, ó Iakche!
svátku nočního hvězdo světlonosná.
Plamenem se luhy září,
křepčí kolena i starců;
svizele a věku břímě
 blaze setřáslí,
i svá léta šedivá
při posvátné oslavě.
Nuže pochodní svítě
kráčeť v čele a na luh květnatý,
blaženče, junů chor zaveď.

Vedle toho máme zprávy o několikadenních postech (ovšem jen za dne), jimž mystové podrobovali se za příkladem Demetry, v hlubokém žalu nápoj a pokrm odmítající. A jako Demeter konečně, rozveselivši se žerty Iamby, služby v domě Keleově, přijala nápoj, královnou Metaneirou jí podávaný — kykeon —, tak pili i mystové po západě slunce tento nápoj a požívali mimo některé pokrmy, k čemu chutí měli. Požívání kykeonu, smíšeniny to z vody, mouky, poleje a některých jiných přísad. bylo vubec důležité v eleusinských mystériích, naznačujíc přechod od smutku k radosti. od hledání k nalezení.

Po těchto slavnostech, o nichž konány též časté očisty i oběti, a po jiných přípravách sešli se zasvěcenci v ohromných prostorách chrámových k oněm tajemným obřadům, jež

byly vlastním jádrem mysterii. Možná, že měli zasvěcenci jakési heslo, po němž poznávali se vespolek, a možná, že ten, kdo podezření vzbudil, musil se jím prokázati. Byla-li heslem tím záhadná prupověď: „Postil jsem se, pil jsem kykeon, vzal jsem ze skřínky, okusil jsem, položil do koše a z koše do skřínky,“ o tom arci možno pochybovati. Ze však mnohdy neoprávnění vetřeli se do svatých místností, toho máme zřejmé svědectví u Livia.

Co dále se uvnitř chrámu, směřovalo k tomu, aby vzrusilo všechny smysly zasvěcenců. Kněží eleusinští užívali všech prostředků, aby připravili věřícím divadlo, mocně duši jejich dojímající. Za hlubokého ticha shromažďovali se zasvěcenci v temných ještě prostorách, očekávajíce s napjetím věci, jež měly přijíti. Najednou spadne rouška, zakrývající svatyni, a v záři světél objeví se eleusinští kněží v nádherných, purpurových rouchách a s dlouhými kadeřemi. Nejvyšší z nich, hierofant zvaný, v rukávovém chitoně dolů splývajícím, s královským vínkem na hlavě ukazuje věřícím starodávné sošky bohů, svaté symboly božské moci i ctihodné ostatky a připojuje výklady o jejich původu a požehnaných účincích. Sbory pěvců pějí zbožné písně na oslavu bohů a jejich daru, provázeny jsouce velebnými zvuky hudebních nástrojů. Mimo to předváděny byly dramaticky a v živých obrazech výjevy z kruhu pověstí eleusinských bohů, Demetry, Persefony a Iakcha. Únos Persefony do podsvětí, bloudění matky její Demetry, její návrat, narození Iakcha, vyslání Triptolema, hrůzy pod zemí a jiné posvátné příběhy předstupovaly před oči rozechvělých diváků se vši možnou divadelní úpravou a umělými světelnými efekty. Osoby, představující bohy, mluvily a jednaly buď samy v úlohách jim přidělených, aneb tvořily skupiny živých obrazů, jež zpěvy a modlitby zpěváku a kněží provázely výkladem. Ostatně lze domýšleti se, že představení a výklady byly rozličné podle stupňů zasvěcení, neboť mystové, kteří před půl rokem na jaře přijati byli v malé mystérie, mohli teprve po roce státi se epopty.

Poslední dny slavnosti vyplňovaly tělocvičné, jezdecké

a hudební závody. O prvních dvou zmiňuje se již Pindaros; původně byly slaveny jen třetího a pátého roku, později ročně, ale v třetím a pátém roce se zvláštní nadherou. Celá slavnost pak byla zakončena symbolickým obřadem, jehož význam není nám zcela jasný. Dvě hliněné nádoby naplněny byly tekutinou — snad vodou — a obsah jedné vylit k východu, druhé k západu za odřikávání mystických formulí; snad byla to oběť na počest mrtvých.

Když mystové vrátili se do Athen, podal archon král nejprve prytanům, pak i celé radě pěti set v městském Eleusiniu zprávu o průběhu slavnosti. Jednalo-li se o věcech, k tajemné bohoslužbě se vztahujících, musili všickni členové nezasvěcení odejít. Jestliže někdo provinil se proti mysteriím, bylo mu odpovídati z toho před Eumolpovci, kteří soudili dle nepsaných zákonů a rozsudky vydávali. V nápisech z doby pozdější mluví se také o svaté radě, skládající se z předních kněží eleusinských, již příslušelo rozhodovati o otázkách k eleusinskému kultu náležejících, i jest pravdě podobno, že rada ta totožna jest se soudem Eumolpovců.

II.

S prvními stopami eleusinských mysterií setkáváme se již v 7. století. Kolébkou jejich byl kněžský stát Eleusis. Když Atheňané připojili k vládě své sousední obec eleusinskou, což pověst kladla již v dobu panování báječného Erechthea, přejali zároveň kultus její a usilovali všemožně o jeho zvelebení. Splynutí obou států stalo se bez pochyby asi v té době, z které pochází homerský hymnus na Demetru, totiž v století sedmém. Kult eleusinský rozšiřoval se zvláště za doby, kdy ochabovala smělá podnikavost a na východě kupily se blesky perské, jež hrozily Helladu rozdrtit. Tu naslouchali zbožní a věřící rádi hlasům, jež mluvily o lepším životě po smrti a o vykoupení z pozemské psoty. Přes to nezdá se, že by pověst o eleusinských mysteriích byla pronikla záhy do všech obcí. Aspoň dovídáme se z Herodota, že

upřehlý král spartský Demaratos r. 480. př. Kr. málo aneb snad nic o nich nevěděl. Naproti tomu byl počet zasvěcenců z Attiky dosti značný, neboť dle vypravování Herodotova na témž místě zdvihaly se u Eleusiny kotouče prachu jako od 30.000 lidí, a ze středu jich ozývaly se hlasy, vzývající Iakcha.

Rozkvět mysterií spadá v dobu po válkách perských, kdy Atheny, proslavivše se v bojích za svobodu společné vlasti, po 50 let (480.—430.) stály v čele Hellady. Také zřizovány v dobách rozličných podle vzoru jejich filiálky v jiných krajinách řeckých s některými odchylkami. Tak jmenují se mysterie Demetřiny ve Eliadě, v Messeně, Megalopoli a jinde. S poklesnutím moci athenské klesl i význam mysterií eleusinských. Trvaly sice ještě po mnohá staletí a konány mnohdy s leskem a nádherou oslňující, než vnitřní obsah jejich tratil se vždy více a živý pramen náboženské síly vysychal, až za doby císařské pozbyly vlivu na lid úplně. Císař Hadrianus a Markus Aurelius dali se sice též zasvětit; než jak značně změnil se vnitřní náboženský význam mysterií, posouditi můžeme z toho, že kult Sabiny, manželky Hadrianova, splynul s kultem eleusinských bohů. Nicméně udržely se až do konce 4. století po Kr., kdy eleusinské budovy úplně byly zničeny fanatickými mnichy, již s Alarichovými Gothy v Recku plenili.

Eleusinské mysterie byly (snad již od doby Peisistratovy) kultem státním. Jak již dříve bylo vzpomenuto, měl vrchní správu jejich archon král za pomoci čtyř epimeletů (správců), z nichž dva voleni byli z lidu a po jednom z rodiny Eumolpovců a Kerykoveců. Byly to starožitné rody eleusinské, které ode dávna zastávaly kněžské úřady v mysteriích. Jest pochopitelné, že hleděly práva svá pojistiti si podle možnosti, když kult eleusinský přejal stát. Praotci obou rodů byli mythickým šerem báji zahašení Eumolpos a Keryx, o jejichž původu a vzájemném poměru k sobě mnohé a odchylné pověsti kolovaly. Z rodu těch obsazována byla také čelna místa kněžská. Nejvyšším knězem byl hierofant, jenž brán býval z rodu Eumol-

povcu; vedle neho byla též kněžka, hierofantis zvaná. Z rodu Keryků byli daduchos (pochodňonoš), keryx (hlasatel), v době pozdější hierokeryx, a kněz oltářní (epibomios), o jejichž funkcích nevíme téměř nic více, než co jméno vyjadřuje. Vedle těchto vyšších čtyř hodností kněžských bylo ještě mnoho nižších kněží, úředníků, hlasatelů, služebníků atd. Tak dožíral sbor epistatů na budovy, chrámové statky, nářadí atd., zvláštní pokladnici spravovali ražené peníze atd.

Jako všechna zařízení lidská podléhají změnám, tak nezůstaly ani eleusinské mystérie nezměněny. Původně slavena asi jednoduchá, venkovská slavnost, vztahující se na rolnictví a práce venkovské, ku počtě podzemních božstev Demetry a Persefony. Než záhy již vznikaly hlubší pomysly o nesmrtelnosti, když uvažovalo se, kterak símě, svěřeno jsouc klínu země, na podzim odumírá a na jaře opět k novému životu se probouzí. Zmizení semene a opětné jeho oživení v nové kráse znázorňuje známá báj o Persefoně, která, unesena byvši do podsvětí, na jaře opět s prvními květinami vrací se k matce. Ke kultu Demetry a Persefony přistoupil záhy, bez pochyby z Boiotie, kult Dionysa, jenž, jsa ctěn pod jménem Iakcha, byl pokládán za syna Demetřina; i staly se báje o něm také předmětem písní a představení v mystériích. Prodlením času působila také orfická theologie a mythologie v eleusinská božstva, že dílem vnitřní jejich význam se pozměnil, dílem nová božstva příbuzného významu k nim přistupovala.

Kněží eleusinští nebyli vůbec nepřístupní novotám, jestliže sloužily jejich účelu; tak těžili mimo jiné z pokroku, jež divadelní umění ve stránce technické a dekorativní v Athénách učinilo; též vypravuje se, že Aischylem zavedený tragický kostum vzali si za vzor, ač zdá se spíše pravdě podobno, že v té příčině tragičtí básníci byli napodobiteli kněží. Vůbec vynasnažovali se všemožně, aby zjeveními v mystériích vzbudila se u zasvěcenců naděje v život i odplatu pohrobní a poskytla se útěcha ve smrtelném strachu a v nejistotě, jaký bude život po smrti. A naděje utěšenější pro život pohrobní měli Řekové jistě potřebí. Převládalt v lidu stále názor, vy-

slovený již u Homera, kterak člověk, pozbývaje smrtí své osobnosti, stává se pouhým stínem.

Avšak ptáme-li se, co upevňovalo věřící v blahém přesvědčení, že zasvěcenec na onom světě veselé tance bohům tančí, kdežto nezasvěcený v hromadách bláta se válí, aneb do děravého sudu vody nabírá, nemůžeme dáti určité odpovědi. Tolik jest jisto, že nelze mysliti na kázání. ani na poučné výklady před shromážděnými mysty. ani na učení, státnímu náboženství odporující. Proto byly dojmy z toho, co kdo v mystériích viděl neb slyšel, podle povahy jednoho každého rozličné. Lidé zbožní a věřící, naplněni jšouce radostnou důvěrou, že po smrti povedou blažený život na nivách élysejských, umínili si zaříditi svůj život podle předpisů mravnosti a ctnosti, aby radostí oněch na onom světě hodni se stali. Jim nebyla smrt zlem, nýbrž ziskem, jak dočítáme se z nápisu jakéhos. A právě pro tento blahodárný účinek, který mystérie na život věřících míti mohly a mnohdy i měly, velebeny jsou nadšenými slovy od mnohých vynikajících mužů. „Šťasten, kdo pod hlubokou zem půjde, když toto zřel; onť zná konec života a i Diem daný počátek,“ píše Pindaros, a Sofokles volá: „Třikráte blažení oni smrtelníci, kteří, nazíravše na ta svěcení, sestoupí v Hades; jim jediným dostane se onde života, ostatním však všechna zla.“ A v homerském hymnu svrchu zmíněném dí se:

Šťasten, kdož spatřil je, živoucí na hrudě zemské,
však kdo neúčasten, kdo nezasvěcen, údělu téhož
po smrti nikdy nemá, v podsvětné plisni tlející.

(Mejsnar.)

Podobně nadšeně mluví o účincích mystérií řečník Isokrates, Cicero, Pausanias a jiní. Arci byli mnozí — a těch zajisté byla většina —, kteří domnívali se, že, vyplníce zevnější podmínky, stanou se účastni božského požehnání a milosti, byť života svého nenapravili. A odtud vysvětlíme si, že někteří vzdělání a i zbožní mužové chovali se k mystériím lhostejně anebo i odmítavě, ježto dobrých účinků jejich na zasvěcence nepozorovali a sami potřeby vyššího zjevení ne-

cítili. V příčině té přirovnávány byly vhodně mystérie k svatostem v náboženství křesťanském, s nimiž v nejedné stránce mají podobnost.

Mimo naději na odplatu věčnou doufali mystové, že také již na zemi mocnou milostí eleusinských bohu dojdou většího dobra a požehnání než nezasvěcenci. Tomu nasvědčovali se zdají slova v hymnu Demetřině:

Přešfasten jesti pozemčan,

v němž se oněm bohyním od srdce zalíbilo jednou.

Hned vyslán v jeho dum veliký se domárně uhostí

Plivník, jenžto lidem smrtným všeho půjčuje hojnost.

(Mejsnar.)

I lze domnívati se, že byli také mnozí a to zejména pověrčiví, kteří, nemajíce smyslu pro vyšší pravdy, ve své pošetilosti lmotného prospěchu od zasvěcení očekávali.

Že nescházelo v žádném čase nevěrců, o tom nelze pochybovati. Avšak ačkoli počet jich množil se od války peloponneské, zustaly tajemné bohoslužby lidu i státu vždycky svaty a zakročováno proti těm, kdož veřejné pohoršení způsobili. Stát dařil je zvláštní přízní, a štiplavý vtíp, tak často směle otírající se o ostatní svět bohu a herou, nesměl jich drze se dotknouti. Sám zbožný Aischylos přišel prý v nebezpečenství, ježto některým horlivcům se zdálo, že v jedné z tragoedií jeho přicházejí věci k mysteriím náležející, jež nesměly býti profanovány. Ale básníku podařilo se soudce o nevině své přesvědčiti. Z doby pozdější známa jest zvláště pře Alkibiada, jenž prý posměšně v domě svém, představuje hierofanta, tajemné obřady před přáteli napodobil a z nich žerty si tropil. Když pak útekem trestu se vyhnul, musili všickni kněží a kněžky, obrácení jsouce k západu, vyřknouti kletbu nad ním; při tom potřásali červeným šatem bez pochyby na označenou, že tak má krev jeho prolita býti. Jediná jen prý kněžka Theano zpěchovala se tak jednati, namítajíc, že jest kněžkou k modlení, nikoli k proklínání. Za téže doby prodléval v Athenách Diagoras a netajil se nikterak svým pohrdáním náboženství a zvláště mysterií. Zbudil tím velikou

nevoli, ale vzdálil se z Athen a ušel tak hrozícímu stíhání. Nicméně dali Athenští svému rozhořčení výraz tím, že na hlavu jeho cenu určili.

Divadelní hry, dramatičtí básníci a herci.

Divadelní představení byla starým Řekům potřebou velmi důležitou. Proto vystavěla již záhy jednotlivá města podle místních poměrů buď větší neb menší divadla, jež mohla pojítnouti ve vzdušné své prostory celou obec i cizince k slavnosti zavítavší. Ze zprávy Pausaniovy vychází dokonce na jevo, že Řekové města bez divadla neuměli si ani pomyslit. A v skutku můžeme právem domnívati se, že od Alexandra Velikého nebylo města jen poněkud většího, které by nemohlo honositi se divadlem, zhusta velmi nádherně upraveným. Všude, kam pronikla řecká vzdělanost, na pevnině, na ostrovech i v osadách, po celém tehdejším světě roztroušených, budovány byly stánky dramatické Muse, jak dosvědčují četné dosud zříceniny, zprávy spisovatelů a nápisy.

Kolébka divadelních her stála v révohojné dědině attické Ikarii. Tu vzaly nepatrný počátek z bohoslužby boha vínodárce Dionysa. Odtud přijaty byly kolem r. 536. v řadu městských slavností právě v době, kdy Atheny, dostupující vrcholu moci, skráně své také básnickým slávověncem začaly si ovíjet. A když po vypuzení tyranů a po vítězných bojích perských genius athenský zastkvěl se září nejjasnější, a též občanská svoboda za Periklea úplně se rozvila, tu vypučela bujně i dramatika, a vydavši mnoho vzácných plodů, nejvyššího došla rozkvětu za jeden téměř věk lidský. Byloť drama takorba dítkem demokracie a onoho státu, jenž za první její baštu v Helladě byl pokládán, a tudíž jsou dramatické plody také zrcadlem, v němž jasně obráží se veškeren onen věk a myšlenky i snahy jej ovládající.

Jako dramata sama, vzniknuvše z prostých kyklických sborů kolem oltáře Dionysova prováděných, teprve postupem

času za příznivých okolností, mezi nimiž i povaha athenského lidu má neposlední místo, došla uměleckého zdokonalení. tak také vyvinulo se divadlo a veškerá výprava divadelních her ze skrovných počátků. Původně dívali se Atheňané s dřevěných lešení, a jeviště bez pochyby pro každou slavnost zvláště bylo rozbíjeno. Avšak když okolo r. 500. řady sedadel velikým návaem se sesuly, umínili si v posvátném okrsku Dionysově, jenž na jihovýchodním svahu Akropole se rozkládal, vystavěti divadlo kamenné, které teprve za správy výtečného finančníka Lykurga bylo ve všech částech ukončeno a bez pochyby i vyzdobeno. Ba zdá se dokonce, že jeviště — možná i hlediště — až do doby Lykurgovy nebylo z kamene, nýbrž z pouhého dřeva.

Tak dovedeny byly v Athenách divadelní hry za dobu poměrně nedlouhou na vysoký stupeň a šířily se odtud rychle na všechny strany, tak že i v té příčině Atheny zasloužily si čestného názvu „krbu a zářící hvězdy Hellady.“ Proto také zachovalo se nám dosti zpráv i památek o divadelních představeních athenských, k nimž v dalším líčení především přihlížeti budeme.

I.

Divadlo řecké, o němž uvéstí zde můžeme jen to, co k porozumění další rozpravy jest nejnnutnější, skládalo se ze tří částí: z hlediště, orchestry a jeviště.

Hlediště opírali Řekové rádi o nějakou výšinu buď přirozenou nebo uměle nasypanou (často byl to svah akropole, jako v Athenách), jednak ze šetrnosti, jednak toho dbajíce, aby místo, kde za velikého vedra množství diváků prodlévalo, bylo zdravé. Záleželo pak z mnoha řad sedadel, vystupujících v soustředných polokruzích ve způsobě stupňů, a rozděleno bylo ve větších divadlech na dvě neb tři patra jedním anebo dvěma pásy, vodorovně běžícími. Řady sedadel, která byla kamenná — v půdě skalnaté vytesávala se částečně ze skály —, protínaly se nízkými stupni, jimiž diváci na svá místa docházeli, směrem poloměrů, tvořice klínovité oddíly.

Orchestra, původně písčité urovnané místo k tanci, měla

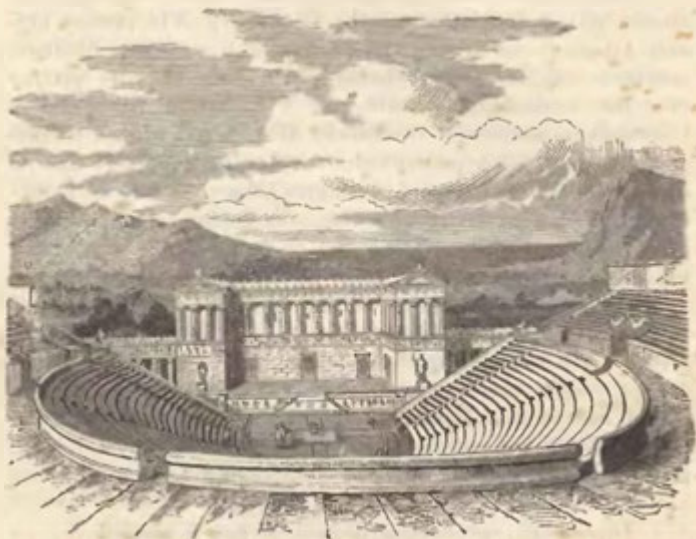
obyčejně podobu neúplného kruhu. V ní prováděl chor — v komoedii 24členný, v tragoedii 12členný, později od Sofoklea 15členný — pochody i pohyby taneční a zpíval, a to na dosti objemném dřevěném lešení neb podiu, které bylo o málo nižší než jeviště. Musil-li chor vejiti ve styk s herci, byly bez pochyby položeny úzké schody, jimiž, ač ne bez obtíží, na jeviště mohl vystoupiti.

Jeviště samo, jež, nemajíc opony, bylo stále otevřeno, bylo z počátku jen prkenné vyvýšené lešení, na němž herci hrávali; neměli-li na jevišti co dělati, prodlévali vzadu ve zvláštním staně. Postupem času budovány byly zvláštní budovy o několika poschodích, architektonicky upravené a ozdobené. Vlastní jeviště bylo podlouhlé a nevalně hluboké, neboť herci, nejsouce počtem četní, mnoho místa nepotřebovali. Tak soudilo se až do nedávna téměř všeobecně, avšak v novějším čase ujímá se mínění některých badatelů dosti důvodné, že v době klassické herci a chor hráli v orchestře pohromadě, že vyvýšené lešení nebylo, a že jeviště sloužilo jen k postavení dekorace a mašinerie.

Z předcházejícího přehledu jest patrnó, že řecké divadlo lišilo se od moderního ve stránce nejedné. Měloť předně orchestru, poněvadž chor v antickém dramatu zaujímal místo samostatné a zprvopočátku i hlavní, připomínaje původ dramatu ze sborů svrehu zpomenutých. Ponenáhlu klesala platnost jeho a konečně i vymizel, když peněz na jeho vystrojení se nedostávalo. Dále musilo býti hlediště veliké, aby obsáhnouti mohlo tisíce a tisíce diváků, ježto hrálo se pouze několikráte do roka a to o slavnostech boha Dionysa; teprve od Alexandra Velikého počínaje nebyla divadelní představení omezena jen na svátky Dionysovy, nýbrž pořádána byla i na oslavu významných událostí, čímž také ztrácela svůj náboženský ráz. Velikost hlediště byla dle počtu obyvatelstva městského a okolního — někde brán zřetel též na cizince — rozličná, jakkoli jen poněkud přesný počet sedadel určití nelze. Za největší pokládáno bylo divadlo v Efesu, kam mohlo prý se usaditi 56.700 diváku; počet míst v divadle megalopolském páčí se

na 44.000, a Dionysovo divadlo v Athenách mohlo pojmouti prý okolo 30.000 diváku. Zároveň jest z toho zřejmo, že nemohlo se pomýšleti na divadla krytá a že ohromná rozsáhlost divadelních prostor i na scenická zařízení nezůstala bez účinku; podobně lze snadno domyslit se, že hrálo se jen ve dne.

Konečně jest nám připomenouti, že divadla užívalo se

Divadlo řecké v Segestě (původní podoba).

ještě k jiným účelům než ku dramatickým představením. Po skončení velikých Dionysií konalo se v něm shromáždění lidu, kde rokovalo se o záležitostech, k slavnosti se vztahujících. Obyčej ten měl, jak se zda, za následek, že leckdy v mimořádných případech lid sám od sebe v divadle se shromažďoval — na př. při zprávě o vzetí Elateie —, a asi od polovice třetího století přicházelo v obyčej konati tam i řádné hromady lidu, což také o jiných městech řeckých jest dosvědčeno. V do-

bách pozdějších pořádána v divadlech i představení druhu jiného. Mimo hudební závody odbývaly se tam v Athenách veřejné zápasy kohoutí, kteréž dle zprávy Ailianovy od válek perských na jeden den ročně zákonem byly nařízeny, a později znesvěcovány prostory tyto produkcemi všelikých kejklířů atd.

Jak svrchu jsme podotkli, vzala tragoedie i komoedie attická původ svůj z bohoslužby Dionysovy. Z té příčiny hleděli Atheňané na dramatická představení s vyššího hlediště, nešetříce nákladu, aby výprava jejich byla v každé příčině důstojná a nádherná. Ježto pak bylo milou náboženskou i občanskou povinností choditi do divadla a dívati se o svátcích Dionysových s podivuhodnou vytrvalostí po celé dni na dramatické plody vážné a rozmarné Musy, starali se jednotlivci i obec v horlivém závodění, aby dojem velebných nebo laškovných slov básníkůvých byl co nejmocnější. Vždyť nehledali v divadle jenom zábavné kratochvíle a okamžité rozkoše, nýbrž, naslouchajíce výtvorům domácích básníků, vzdělávali rozum, šlechtili srdce a povznášeli mysl ze všedního života v říši věčně krásných ideálů. Hluboké pravdy náboženské, vážné zásady mravní, rázné projevy vřelého vlastenectví, časové otázky politické, kritika literární, líbezné zvuky mateřské mluvy a vůbec vše, co dojímalo mocně mysl diváků, tlumočeno bylo věrně básníky komickými a tragickými za dob politického a literárního rozkvětu.

Diváci byli především občané a pak i metoikové; co žen se týká, rozcházejí se badatelé. Zejména soudí mnozí, že byly vyloučeny z komoedií. Uvažíme li však všecka svědectví spisovatelů k otázce té se táhnoucí, rozhodneme se spíše pro mínění, že měly přístup ku všem druhům dramatu, ačkoli připouštíme, že slušné paní vedly si v té příčině s dosti značnou zdrželivostí. Podobně jest bezpečně doloženo, že i chlapečci chodili do divadla, ač věc ta vzhledem ke komoedii zdá se nám téměř nemožnou; taktéž jsou některé stopy, že i otroci vedle svobodných občanů se dívali, jakkoli nemáme určitějších zpráv.

Atheňané byli divadla velice milovní, ač scénické vypravění her bylo v době starší dosti prosté, tak že mnohdy illuse diváku rušena byla měrou až povážlivou. „Úprava jeviště dekorativní byla prostá; oslňujících dekorací našich dob a jiných všelijakých cetek, bavicích jen oko divákovo, Rekové téměř ani neměli. Jen ve dvou věcech hledělo se v divadle řeckém jakési nádhery; v oděvech herců, které byly vždy pestré a úpravné, a ve stkvělé výpravě sboru.“ (Král: O scénarii řeckého divadla.)

Ze všeho zřejmo, že lpěli Atheňané na divadelních představeních s láskou podivuhodnou. Komický básník Hegemon, kvetoucí za války peloponneské, okouznil je prý svou Gigantomachií tak, že onoho dne velmi mnoho se smáli. Když pak jim zvěstována byla porážka, již vzali na Sicílii, nikdo prý neodešel, jakkoli skoro všem příbuzní zahynuli, nýbrž zahalivše se plakali. Cizincům ovšem — najme Spartanům — zdála se úsilná snaha o důstojné vypravění her zbytečná. Tak Spartan jakýsi, vida v Athenách horlivé přípravy choregů, pilnost učitelu sbor cvičících a obecné nadšení, vyjádřil prý se, že město nemá rozumu, s takovou horlivostí si hraje. Nemeně povšimnutí hoden jest výrok Theopompův u Justina, že Atheňané obecní důchody zmrhávají na svátky a velkolepé vypravění her, a že s nejslavnějšími herci a básníky divadla navštěvují, častěji ku hrám docházejíce než do tábora a veršovníky více než vůdce chválíce.

V Athenách nehrálo se denně, nýbrž jen o svátcích Dionysových. Nejstarší z nich byly Dionysie venkovské (prosinec-leden) a původně hrálo se jen o nich; později — snad za Peisistrata — zřízeny Lenaje či slavnost lisování (leden-únor) v posvátném okrsku a divadelní hry do města převedeny; konečně pak založeny Dionysie veliké či městské, slavené v době probouzející se přírody (březen-duben). Dionysie městské převýšily od válek perských nádherou svou ostatní slavnosti, neboť v dobu tu zavítali také mnozí cizinci, zejména vyslanci spojenců s poplatkem, do Athen a dívali se divadelním hrám. Proto také věnčení o nich v divadle občané o vlast zasloužili

zlatým věncem, předvádění synové padlých v boji občanu a rozdělován přebytek z poplatků, jelikož slavnostní výkony ty, dějice se před tváří tolika tisíců diváků, nabyly tím většího významu. Mimo to provozovány o nich v 5. století tragoedie nové, a obecenstvo athenské bylo novinek tak žádostivo jako kterékoliv obecenstvo jiné. Závod (agon) tragický byl také až do pozdních dob podstatnou ozdobou jejich, kdežto komoedie náležela Lenajím, ačkoli též komoedie o Dionysiích a tragoedie o Lenajích byly provozovány. Venkovské Dionysie (svátek vinobraní) slaveny byly tragoediemi a komoediemi, které již v městě byly hrány, s výpravou menší po dědinách attických, jako v Peiraiu, Kollytu a jinde; nicméně hrnuli se měšťáci k těmto slavnostem, aby pobavili se v nevázane veselosti.

Zvláštního půvabu dodávalo divadelním představením vzájemné zavodění básníku, choregu a prvních herců, ježto idea závodní ovládala nemalou měrou všecken život řecký. O velkých Dionysiích, jež řídil archon eponymos, konán po tři dni stkvělý zápas, v němž zavodili o cenu tři básníci tragičtí; též komických básníku nebylo za doby rozkvětu více, ale ve 4. století počet jejich rozmnožen. Který závod dříve se konal, o tom badatelé posud se neshodli. Někteří domnívají se, že počínalo se komoediemi; jiní však tvrdí, že dopoledne dávány tragoedie s dramatem satyrským, odpoledne pak veselohra. Af však již místo komoedie, teprve později — avšak ještě za živobytí Aischylova — k závodu připuštěné, bylo jakékoli, to zdá se býti jisto, že pravidelně hrány denně tři tragoedie, drama satyrské a veselohra.

O zařízení závodu při Lenajích, jež řídil archon basileus, máme zprávy velmi kusé. Bujná veselohra byla vždy hlavní částí této slavnosti, a Atheňané mohli dle slov Aristofanových, jsouce sami mezi sebou, tím více bez ostychu tropiti si šprýmy z politické své převrácenosti. Ostatně dávaly se o Lenajích tak jako o Dionysiích v 5. století z pravidla jen nové kusy.

Náklad na divadelní závody opatřiti bylo věcí státu od

té doby, kdy staly se pravidelnou součástí svátků Dionysových. Vypravení choru náleželo k nejnákladnějším leiturgiím, t. j. k břemenům, státem na občany uvalovaným. Dramatická choregie pro tragoedii zařízena byla bez pochyby po opravách Kleisthenových, pro komoedii teprve okolo r. 467. př. Kr. Jednotlivci k úřadu tomu způsobili označování byli již brzo po skončení poslední slavnosti, aby všechny přípravy v čas mohli vykonati. Archon přidělil básníkům, k závodu připuštěným, po jednom choregovi.

Povinnosti choregu byly veliké a rozmanité. Musilit nejprve schopné osoby vybrati, je platiti a po celý čas cvičení vyživovati, což spojeno bylo s mnohými okolky a nákladem, ježto záleželo velice na dobrých pokrmech a nápojích hlas silících. Mimo to bylo jim vyhledati vhodnou místnost ku cvičení, obstarati kostum a masky choreutům, a jestliže básník sám nacvičení sboru nepřejal, i zvláštního sbormistra opatřiti a platiti. Po skončení slavnosti pak vystrojili členům sboru slavnostní hostinu. Konečně náleželo k mimořádným výkonům choregovým poskytnouti, kdykoli toho bylo třeba, statisty a některé potřeby k představení.

Jest patrno, že úřad choregův byl velice obtížný a nákladný. Ovšem očekávaly ho veliké poety, zvítězil-li nad svými soupeři. Bylť ověnčen a dostal cenon od státu třínožku, již dal svým nákladem v blízkosti divadla postaviti a nápisem, hlásajícím vítězství jeho, nadepsati. Jest tudíž samozřejmo, že snažil se choreg chorega co do nádhery a okázalosti předstihnouti, tak že mnozí přivedli se tím způsobem na mizinu. Někteří byli zase příliš spořiví; proti těm zakročoval archon a také neušli posměchu.

Jakého nákladu vyžadovalo slušné vypravení choru, nemůžeme z některých zachovaných zpráv určitě stanoviti. Z Lysiových řečí dovidáme se, že r. 403. stála komická choregie 1600 drachem (asi 576 zl.) a tragická roku 411. 3000 drachem (asi 1080 zl.); jinde připomíná se 5000 drachem (asi 1800 zl.) jako náklad na dvě tragické choregie, což jsou sumy na tehdejší poměry zajisté dosti značné. Proto také

bylo těžko po válce peloponneské, kdy mnozí občané schudli, sehnati potřebný počet choregů, i stávalo se, že dvě osoby se k úkolu tomu spojily. Důkladnější ještě změny doznala choregie za správy Demetria z Faleru (316.—307. př. Kr.), kdy bohatství bylo v rukou nemnoha osob. Tu vzal demos dle jména choregii na se a volil si ročně tak řečeného agontheta, jenž nesl náklad na vypravení sboru. Ostatně přestala komická choregie po válce peloponneské docela; jak dlouho tragická trvala, nevíme.

Vedle chorega přispíval i stát na divadelní hry, vykazuje bez pochyby hercům plat ze své pokladny; též honoroval básníky v závodě účastněné a určoval pro každý agon cenu. Konečně připlácel, jak se zdá, i nájemce divadla na scénickou výpravu her, kostumování herců a mzdu divadelním dělníkům, maje mimo to povinnost ndržovati divadlo v dobrém stavu.

Představení počínala se až do polovice pátého století, jak se zdá, když obecenstvo se bylo nasnídalo. Tak vypravuje Filochoros u Athenaia: „Athenští o Dionysových slavnostech, nejprve nasnídavše a napivše se, šli do divadla a jsouce ověnění dívali se; po celou pak hru bylo jim víno naléváno a pamlusky kolem nošeny.“ Za doby Sokratovy a Demosthenovy chodilo se brzy ráno do divadla, kde třeba bylo vytrvati celý den. I není divu, že by mnohý z diváků dle Aristofanových slov přál si míti křídla, aby lačně domu odletěl a nasytě se zase přiletěl. Proto bralo obecenstvo s sebou všelijaké lahůdky, a někdy našli se i dobrodinci, kteří věci k snědku darovali. Podobně i někteří básníci, chtějíce přízeň obecenstva si pojistiti, dávali rozdělovati mezi ně ořechy, susené fíky a věci podobné.

Aby na kamenných sedadlech sedělo se pohodlněji, přinašeli si mnozí s sebou polštáře a podušky; proti slunci pak chránili se asi klobouky, a nad některými místy rozestřen byl v jednotlivých případech snad jakýsi baldachýn, což však niktak nesmí smísiti se s mravem římským, rozpínati plachty nad celým hledištěm.

Vstup do divadla byl původně volný; proto prý mnozí, chtějice si lepší místo zabezpečiti, přicházeli již v noci, a nejednou prý povstaly i hádky a strhly se dokonce rvačky mezi deroucími se diváky. Atheňané, chtějice prý těmto zlořádům přítrž učiniti, ustanovili vstupné a to 2 oboly (asi 12 kr.) za den. Za ty, kteří měli právo zasedati na čestném místě (proedria), platil stát sám. Ostatní kupovali si vstupenky u pokladny, opravnující je seděti ne na určitém místě, nýbrž na sedadle vubec, v klinu pro příslušnou fylu určeném. Nebylo totiž v athenském divadle několik druhů rozličně placených míst, nýbrž naproti čestným místům tvořila ostatní prostora pořadí jediné.

Právo seděti na čestném místě — byly to nejnížší řady sedadel u orchestry — vyhrazeno bylo archontům, kněžím, úředníkům kultu, dobrodincům, vůdcům, synům padlých v boji a vyslancům cizích obcí. O seřadění ostatního obecnstva nemáme dostatečných zpráv. Víme sice, že bylo oddělení pro radu a efeby, ale není nám známo, kde bylo. I zdá se býti pravdě podobno, že divadelní obecnstvo athenské seřaděno bylo podle fyl, ježto na číslovaná místa pomýšleti nelze; též lze domýšleti se, že ženy měly v starší době zvláštní místa na nejvyšších řadách; později však seděly mezi muži.

Ačkoli vstupné u srovnání s našimi cenami divadelními bylo velice nízké, nescházelo přece lidí, jimž obtížno a nemilo bylo je platiti. I zdá se, že osoby takové přicházely do divadla až ku konci závodu, kdy pokladníci vpouštěli je i bez vstupného na nejhořejší rady. Konečně bylo ustanoveno, bez pochyby se zřetelem k chudším, dávatí všem občanům vstupné ze státní pokladny (theorikon). Puvodcem populárního toho zařízení byl Perikles, a zdá se, že rokem 455. udělováním theorika se započalo. Někteří míní, že místo peněz rozdíleny byly divadelní známky, za něž nájemce dal si pak od státní pokladny po 2 obolech vyplatiti.

II.

Básníci dramatičtí byli u athenského lidu ve veliké vážnosti. Byltě básník Řekům vůbec posvátnou osobou, ježto domnívali se, že bůh anebo Musy mluví jeho ústy a že pěvci jsou miláčky bohu. Výroky jejich považovány byly za božská vnuknutí a přikládána jim veliká váha. Obecné mínění tlumočí správně Aischylos v Aristofanových „Žabách“ verš 1030. a následující takto:

Pohled do času dávných.

kterak výteční oni básníci vezdy k prospěchu bývali lidstvu.
Jak nás vyučil Orfeus svěcením zbožným a krutých zdržet se
vražd,
potom Musaios neduhů léčbě a prorocké věštbě. Hesiodos pak,
jak se vzdělává zem, kdy je sklizně a kdy je čas orby; a
božský Homeros,
proč té slávy a pocty došel, než že nás naučil šlechtným
věcem:
muže obrnit, řaditi voje a bojovat statně. (Nebeský.)

A v témž dramate čteme:

Jako je učitel k tomu,
aby chlapečky ve ctnosti cvičil, tak jsou básníci pro muže zralé.
Podobně vybízí Theognis pěvce:

Když vyniká rozumem, kdo služebníkem je a poslem
Mus, ten závistiv v tom, co umí, nebudiž;
nýbrž nechtě básní a tvoří a činí to i známo —
což z toho on bude mít, ví-li to sám jediný?

(Krsek.)

Básníci řečtí zastávali vznešený úřad vychovatelský u svého lidu s nevšední svědomitostí, rozněcující v něm zbožnost, mravnost a vlastenectví; oni vytvořili prakticky zásady víry a morálky a vštěpovali je v mysl lidu svého. Nebylat jim svatá poesie pouhou hříčkou k ukrácení chvíle aniž blýskavým pozlátkem k omámení smyslů, nýbrž zářícím plamenem, jenž v prsou čtenářů a diváků rozdmýchati měl nadšení pro vše,

co jest krásné a dobré. A usilovná snaha jejich byla po-
žehnána a potkala se s výsledkem stkvělým. Ovládati — ze-
jména básníci tragičtí — kouzelnou mocí mysli posluchačů
svých a i ve veřejné záležitosti velmi účinně zasahovali; vý-
roky pak jejich stávaly se okřídlenými hesly, kolující od úst
k ústům.

Než sláva předních tragiku řeckých dolétla rychle i do
končin vzdálených. Tak vyhovel Aischylos okolo r. 474. po-
zvání krále Hierona do Syrakus a složil na oslavu znovu-
zřízení města Aitny kus Aitňanky. Euripides trávil poslední
čas života svého. ctěn a vážen jsa, na dvoře makedonského
krále Archelaa a vyznamenán byl, ubíraje se k němu, v Ma-
gnesii mnohými poetami. Týž král, horlivý jsa ctitel bás-
nictví, pohnul i tragika Agathona, aby z Athen do Makedonie
se přesídlil. Naproti tomu odolal Sofokles svodným lakadlům
knížecích dvorů, i bylo mu za zvláštní zásluhu přičítáno, že
jako muž „Athen milovný“ otčiny své nikdy neopustil.

Jakc však na jedné straně obecenstvo chovalo dramatiky
své u veliké účtě, tak přihlížela s druhé strany státní vrch-
nost k tomu, aby na prkna divadelní nedostaly se práce
příliš chatrné aneb úplně bezecné. Chtel-li básník, aby kus
jeho byl provozován, bylo mu obrátiti se k příslušnému
archontovi se žádostí o sbor. Archon podrobil zadané kusy
přísné zkoušce, a uznal-li je za způsobilé k provozování,
povolil básníkovi chor, načež tento ostatní přípravy k závo-
dění konal. Nejdůležitější z nich bylo nacvičení choru a herců;
vedle toho musil naříditi, jakého kostumu, masek atd. jest za-
potřebí, tak že i úplná režie kusů spadala v jeho obor. Někdy
však přenášeli básníci povinnost tu na osoby jiné z důvodů
rozličných.

Když všecko bylo přichystáno, konal se krátce před
vlastní slavností tak řečený proagon (předzávod) v odeiu.
podle mínění některých jakási hlavní zkouška kusů, jež měly
přijíti na jeviště. V den představení očištěno bylo bez po-
chyby shromážděné obecenstvo obětí a pak nastal dramatický
závod, jak již shora bylo dotčeno. O vítězství rozhodovali

zvláště ustanovení soudci — počtem 10 — jako zástupcové kmenu attických, učinivše u archonta přísahu, že nestranně budou souditi. Z těchto 10 vylosovaných soudců bylo pak po skončení agonu druhým losováním pět určeno, v jejichž rukou bylo konečné rozhodnutí. Ceny udělovaly se tři; tudíž obdržel, poněvadž z pravidla též tři básníci nebo choregové zavodili, každý cenu, arci rozdílnou. Někteří však soudí, že dávána byla cena jen jediná. O tom ovšem nemůže býti sporu, že vlastním vítězem byl básník na prvním místě uvedený, ať již věc s cenou má se jakkoliv.

Kterému básníku dopřáno bylo dojiti žádoucího vítězství, ten oslavován byl portami neobyčejnými. Ilasatel ohlásil slavnostně jméno jeho; na to uveden byl před obecnem a ověnčen na jevišti od archonta věncem břechtanovým před mnoha tisíci občanu a četnými hosty z ciziny. Cest ta byla vítězi odměnou nejkrásnější, proti níž všechny odměny hmotné ustupovaly do pozadí. V nejstarší době byl prý kozel nebo koš s fíky odměnou; později vyplácena státem cena, která nebyla asi nepatrná. Avšak právě básníci nejslavnější, jsouce zámožní, netoužili po lesklém kovu, nýbrž tvořili nesmrtelné plody ducha svého z nadšení básnického a vlastenectví. Mimo to bylo jméno vítězného básníka zvěčněno nápisy na kamenných deskách, jež postaveny byly v posvátném okrsku Dionysově.

Kdo vzpomíná ideálního sněru, jímž nesla se mysl Helenu, ten pochopí, s jakou touhou pohlíželi básníci k významení, jehož vítězi se dostalo. A poněvadž soudcové dbali dojmů, jež drama v obecnstvu učinilo, působili básníci na diváky všemožně, aby přizeň jejich si zabezpečili, buď nějakou novotu lákavou zavádějící nebo jinak vkusu jejich hovíce. Zejména užívali komikové tak řečených parabasi k tomu, aby zásluhy své postavili v příznivé světlo a soupeře zlehčovali, žádající diváků, aby jim hlučně tleskali. Podobně není s podivením, že zvítězivše pouštěli volnou uzlu své radosti. Tak dovidáme se, že rozjaření vítězové obětovali bohům na poděkování a vystrojili stkvělou hostinu přátelům, choreutům

a bez pochyby i hercům. Jiní dokonce rozdávali v blahém zanicení dary; tak prý obdaroval Ion Chijský každého z Athénanů džbánem vína.

Býti druhý v scenickém závodě nebylo, zejména pro mladší básníky, nečestno, nýbrž spíše povzbuzením, aby pokračovali s chutí na dráze započaté; avšak býti na třetím místě pokládáno za úplné propadnutí, což prý Sofokleovi nikdy se nepřihodilo. Aischylos vstoupil již před svým třicátým rokem v zápas o tragický věnec s Pratinou a Choirilem, avšak prvního vítězství dobyl teprve r. 485., když již byl v 40. roce života svého. O hrdém sebevědomí básníkově podává pěkný obraz anekdota u Athenaia zachovaná. Když kdysi soudcové nepřisoudili mu ceny, již zasluhoval, prohlásil prý klidně, že důvěruje času; ten prý přinese tragoediím jeho náležitou čest. Naproti tomu zvítězil Sofokles (r. 468.) hned prvním vystoupením, maje teprve 28 roku, nad mistrem Aischylem o 30 let starším. Tehdy prý vznikl rozpor v obecnstvu mezi přívrženci osvědčeného již mnohými slavnými výtvoři patriarchy tragoedie a mezi obdivovateli nové vycházející hvězdy tragické, tak že soudcové dlouho váhali, komu by měli přisouditi vítězství. Tu prý vyzval mimořádně archon Kimona, jenž z vítězné války se vrátil, aby s deseti spoluvůdci rozhodl, a Kimon prohlásil se pro mladého Sofoklea. Naproti tomu dobyl Euripides prvního vítězství teprve r. 441., když byl již v 39. roce věku svého.

Sofokles v plášti.

Někdy stávalo se, že básník, najme komicky, uvedl některá dramata cizím jménem na jeviště, ač to asi obecnstva tajno nezustalo, kdo vlastně jest skladatelem. Tak na př. dal Aristofanes první své tři komoedie provozovati Kallistratovi, obávaje se bez pochyby nezdaru. Vždyť věděl, jak těžko jest uspokojiti obecnstvo athenské, kterému mnohdy i slavní básníci nevyhověli. Přesvědčení svému výraz dává v „Rytířích“, kde dí chor:

Pravil nám, že mnohý z vás se s podivením tázal.
proč si dávno na své jméno sbor již nevyžádal?
Nařídil nám, bychom vám to řekli. A sic praví:
Z nejapnosti že tak dlouho neodkládal, nýbrž že
se mu zdá hrát komoedii věci býti přetěžkou.
Mnohý pokouší se, málokdo však přijde krásce vděk.
Pak prý vás též dávno zná, jak těkavé jste letory,
zamítáte dřevní vaše básníky, jak sestárnou.

(Nebeský.)

Patrně chtěl Aristofanes zustati v ústraní, až by se přesvědčil, jak obecnstvo o jeho básnických plodech hude souditi, aby nepropadl, jako na př. Krates.

A pak Krates! Jakých od vás snášel postrček a zlob!
Ač jste povždy syti z jeho lodu skrovných odešli,
kde vám vtipy nejtrefnější strožil ústy suchými.
S ním to ještě šlo, však dnes se líbil, zejtra propadl.
Toho bál se básník náš a váhal, neboť pravil,
že má člověk veslařem dřív být, než stojí u kormy,
nejdřív na palubě sloužit, větry naučit se znát,
a pak řídit loď.

(Nebeský.)

Aby tak byl jednal z toho důvodu, že nedosáhl ještě věku třiceti let, nezdá se býti pravdě podobno, poněvadž nějaké obmezení vzhledem k stáří básníku komických vůbec nelze s určitostí dokázati. Vždyť Eupolis dokonce, jsa u věku 17 let, uvedl prý komoedii na jeviště!

Mimo řádné pocty, jimiž vítězný básník býval obdařen, udíleli Atheňané dramatikům svým ještě jiná mimořádná vy-

znamenání za vynikající jejich zásluhy. Sofokles na př. zvolen byl vůdcem ve válce Samské (441.—439.), když zjednal si uznání Atheňanů svou Antigonou. Než věhlasný Perikles neměl asi velikého ponětí o jeho vůdcovském nadání, ježto učinil prý žertovný výrok, že dovede Sofokles básniti, nikoli však vojsko vésti. Ostatně se zdá, že ani skromný Sofokles nesmýšlel lépe o svých schopnostech vůdcovských; neboť, jsa po druhé strategem a vyzván jsa od Nikiy, aby jako nejstarší nejprve projevil své mínění, odvětil: „Já jsem sice uejstarší, avšak ty jsi nejctihodnější.“

I po smrti bylo na přední básníky čestně vzpomínáno. V divadle postaveny byly sochy největších tří tragiku, Aischyla, Sofoklea a Euripida; Sofokleovi pak snesením lidu vzdávány u jeho náhrobku roční oběti jako heroovi, a Euripidovi, jenž zemřel v Makedonii, zřízeno bylo kenotafion. Syrakusští zase uctili památku komického básníka Epicharma tím, že postavili mu kovovou sochu. Nemenším důkazem vážnosti, jaké Aischylos se těšil, byl zvláštní zákon brzy po jeho smrti vydaný, že kusy jeho mají pokládány býti za nové a že tomu, kdo se k provozování jich přihlásí, má býti od archonta chor povolen. Ostatně byly kusy i druhých dvou mistru tragických po jejich smrti opět a opět na jevišti představovány. Jinak snažili se básníci, aby novým spracováním dodali kusu nového půvabu aneb odstranili vady, pro které cenou nebyl obmyšlen. Pyšný Anaxandrides však prý toho nečinil, nýbrž prodával komoedie, jež se nelíbily, na zabalování. Tato přepracovaná dramata pokládána pak byla za nová, jako Euripidův Hippolytos, Melanippe a jiná. Líbilo-li se některé drama obzvláště, bylo dáváno po druhé; pocty té dostalo se na př. Aristofanovým „Žabám“, a mimo to prý ověněn byl básník ratolestí z posvátné olivy.

Při vši úctě, kterou Atheňané osvědčovali dramatickým básníkům svým, bylo těmto pilně se stríci, aby jich citu neurazili. Herodotos vypravuje, kterak Frynichos dramatem „Ztečení Miletu“ rozplakal celé divadlo; avšak Athenští prý pokutovali ho pokutou tisíc drachem (asi 360 zl.) a zakázali

toto drama provozovati, poněvadž jim připomínalo mnohé stinné stránky jejich politiky. Sám zbožný Aischylos zapleten byl prý v soudní při, poněvadž v kterémisi dramate prozradil něco z mysterií, a Euripides ocitl se nejednou s obecnstvem v ostrém sporu. Tak prý kdysi vzbudily některé verše jeho takou nevoli, že všechno obecnstvo rázem povstalo, aby herce zapudilo, avšak Euripides, zjeviv se náhle, žádal, aby jen konce vyčkali. Jindy prý, když lid naléhal, aby vymýtil nějaký výrok z tragoedie, vysel na jeviště a prohlásil sebevědomě, že skládá dramata, aby lid poučil, nikoli aby se učil od něho.

Arci třeba připomenouti, že obecnstvo athenské s rostoucí a v lůzovládě přecházející demokracií se měnilo. Statní bojovníci za svobodu u Marathonu, Salamině a Plataj, v jejich řadách i Aischylos s bratry bojoval, věřice pevně, že pomocí domácích bohů zabili zástupy perské k asijským břehům, byli proniknuti vroucí zbožností a dbali starodávné kázně; ale mladé pokolení, jsouc prosáklé jedem moderní sofistiky a rhetoriky, odchylovalo se od prostých mravů dřívějších a rozumovalo troufale o božských i lidských věcech. Na místě prostého podrobení se autoritě básníkův pouštěli Atheňané uzdu subjektivismu a vrozeným vtipem svým dotýkali se věcí i posvátných. Vznesený a smělý let, jímž nesla se Musa Aischylova, byl ovšem příliš vzdálen skutečnosti, a Atheňané zatoužili spatřiti na jevišti psychologické problémy vášní, jak mocně zasahají v lidský život. Ba lidem příliš střízlivým se zdálo, že Aischylos velikolepá dramata svá skládal v jakémisi opojení. Před takým obecnstvem nesměl básník haliti se v tajemné šero zbožné úcty, které Aischyla ještě obestíralo, nýbrž musil sestoupiti před přísný a mnohdy i všetečný jeho soud.

Vkus attický třibil se čím dále tím více provozováním jak tragoedií tak zvláště komedií, ježto v nich pěstovala se vedle politiky i stálá kritika literární. Nám sice zdá se zjevem neobyčejným, že komikové, posuzující vtipnou parodií buď celá dramata nebo části a jednotlivá místa, mohli spoléhati,

že obecný lid porozumí všem narážkám, a to lid, který ne-
učil se systematicky ani literatuře ani aesthetice. Než Athe-
ňané vynikali bystrostí soudu, jak dí sám Aristofanes, netají-li
se ve slovech těch ironie:

Vždyť jsou hlavy převýborné,
k tomu ještě vybroušené,
pročež bez strachu se pusťte
do všeho, toť obecnstvo samých znalců výtečných.

(Nebeský.)

Arci jest nam povážiti, že kruh bájí, z něhož antické
drama čerpalo, byl přes všecku rozmanitost přece obmeze-
nější než obor, z něhož moderní drama bere své látky; mohli
tudiž Atheňané, znajíce podklad nebo pozadí provozovaného
dramatu, obracetí tím větší pozornost k jeho oekonomii a for-
mální stránce vůbec.

Vedle obsahu vzala i mluva tragická značné změny.
Pádný, velkolepý a smělý, při tom však nejednou bomba-
stický a jednotvárně pathetický sloh Aischylův přecházel
v plynou, uhlazenou a lehkou mluvu vzdělané společnosti
athénské, a řeč sofistův a rhetorů přenesena byla na jeviště. Re-
praesentantem doby té jest Euripides, jehož působení, zvláště
v mladší pokolení, na počátku války peloponneské bylo úžasné.
Jsa hlasatelem nového ducha časového, setkával se s tuhým od-
porem komiků. jmenovitě Aristofana. Ten totiž domnívaje se,
že směr, Euripidem v tragoedii zahajený, vede k úpadku poli-
tické svobody i dramatiky, vši silou bojoval ve svých ko-
moediích proti novotářství; ale úporný zápas jeho byl marný,
ježto nový proud nabýval více a více stoupenců a počet ob-
divovatelů básníkůvých vzrůstal i po jeho smrti stále. Již
Sokrates chodil prý rád na nová dramata Euripidova, ač jinak
docházel zřídka do divadla, a jak ctěn byl v Makedonii, řekli
jsme již dříve. Též Dionysios, tyran syrakusský, byl na-
dšeným ctitelem jeho, neboť koupil prý z jeho pozůstalosti
za veliké peníze lyru, pisadlo a psací tabulku. Dle vypravo-
vání Plutarchova byli Řekové na Sicílii vůbec velicí milov-
níci Musy Euripidovy, a innozí zajatci Athenští prý, de-

klamující části z jeho tragoedií, dosáhli svobody nebo obdrželi aspoň potřebnou potravu. Též Alexander Veliký obíral se rád četbou Euripida, neboť prý často o hostině, ač opilý, celá epeisodia (jednání) z něho přednášel.

III.

Při takém rozšíření a při takové oblibě divadelních her není s podivem, že též herci domohli se nemalé platnosti v obcích a na dvore knížat, ježto zajisté již v dobách starších bylo obecným přesvědčením, co mnohem později vyslovil slavný kritik římský Quintilianus: „Herci i nejlepším básníkům přidávají tolik pŕvabu, že básně jejich, slyšíme-li je s jeviště, daleko více nás dojímají, než čteme-li je pouze; mnohým pak velmi chatrným zjednávají sluchu, tak že někteří básníci, již v knihovně nezaujímají žádného místa, na jevišti jsou často.“

Jako drama, tak vyvinul se zvláštní stav herecký u Reku ponenáhlu. Za nejstarších dob hrával básník ve svých kusech sám a to z pravidla v úlohách prvních. O Aischylovi máme obyčeje toho zřejmé svědectví; též Sofokles představoval v mládí Thamyrida a Nausikau a okouzil prý diváky v těchto úlohách mistrnou hrou na kitaru a v míc. Avšak týž básník vzdal se dalšího účastenství osobního při hrách dle zprávy životopiscovy pro slabý hlas. Od té doby stávalo se jen výjimkou, že básník jako herec vystoupil. Prvního herce dostal losem; avšak vedle toho dovidáme se, že měl již za Aischyla vliv na volbu herce, a z toho vysvětlíme si zprávu životopisce Sofokleova, že skládal kusy své se zřetelem k individualitě herců. Ostatně jest přirozeno, že byl mezi oběma přátelský svazek a že básník užíval se zálibou herců, již se mu hodili. Tak jmenují se Kleandros a Mynniskos jako oblíbení herci Aischylovi; Sofokles prý měl svého Kleidemida a Tlepolema, Euripides Kefisofonta a jiní jiné.

Thespis oddělil první od sboru zvláštního herce; Aischylos uvedl na jeviště druhého a Sofokles konečně třetího, kterouž novotu přijal od něho také Aischylos. Mezi tyto tři herce

bylo básníku rozdělití všecky úlohy a to nejen mužské, nýbrž i ženské, ježto ženy nevystupovaly u Reků na divadle. Bránilo tomu jednak mrav, a jednak neměly dosti silného hlasu, jenž by pronikl v ohromných, nekrytých prostorách antických divadel. Jen zřídka vypomáhal čtvrtý herec v nepatrné úloze; obyčejně však bylo básníku písicimu kus toho dbáti, aby vystačil s třemi. Jakým způsobem rozděleny byly úlohy mezi ně, nelze vždy stanoviti s určitostí; avšak jest pravdě podobno, že hlavní herec, jsa v úloze své s dostatek zaměstnán, málokdy v jiné hrál, kdežto druzí dva několik úloh zastávali, v mezerách sborovými zpěvy vyplněných opět a opět se přestrojující. Vedle vlastních herců byl značný počet statistů, ježto králové a rekové objevovali se s četným, důstojností jejich přiměřeným průvodem.

Herec nej přednější nazýval se protagonista; jsa pak mistrem ve svém umění, brával na se úlohu nejlavnější, obyčejně titulní. Herec druhý slul deuteragonista a hrál často osobu, která ku hlavnímu reku nebo rekyni byla v protivném poměru, omezujíc ideální povahu jeho a nezkrotnou sílu mírníc. Ostatně musil již i přednesem i posunky podřizovati se prvnímu herci, aby tento vynikl všestranně. Jiné místo zaujímal třetí herec, tritagonista zvaný, jehož nadání a výkony zřídka asi povznášely se nad prostřednost. V jeho obor spadali bohové, tyranové, králové a osoby episodní až do hlasatelův a poslův.

Znenáhla povstávaly stále společnosti herecké, tak že za Demosthena jeví se herci již jako zvláštní stav. Ředitelem společnosti byl protagonista, jenž najímal za přiměřený plat tolik členů, kolik jich bylo potřebí. Podle něho také pojmenována byla celá společnost, s níž putoval po městech a dědinách; s ním také jednávali úřadové o mzdu, čas, počet her a o jiné věci.

Jak jest samozřejmo, byly tyto společnosti co do uměleckých výkonů velmi nestejně; tak dovidáme se vedle proslavených protagonistů Theodora a Aristodema o hlubokosténavých hercích Sokratovi a Simylovi, kteří hrávali

o svátcích Dionysových po dědinách attických k velikému obveselení měšťanů, již zavítávali k těmto slavnostem. Hertům takovým nevedlo se valně, tak že prý často musili fíky, hrozny a olivy ze zahrad krásti, aby se uživil.

Casto konalo se závodění mezi jednotlivými společnostmi. Tak slyšíme na př., že protagonisté Aristodemos a Neoptolemos zápasili současně každý se svou společností v Makedonii. Zvláště od Alexandra Velikého, jenž královskou přízní dařil vynikající umělce, rozvínovala jednotlivá města a knížata nádherný lesk o závodech hereckých. Tak popisuje Plutarchos herecké závodění, pořádané Alexandrem v Tyru s neobyčejnou nádhrou. Choregové byli totiž králové kypričtí, z nichž zvláště vynikli Nikokreon Salaminský a Pasikrates Solský; ze závodících herců vyznamenali se Athenodoros a Thessalos, a první z nich byl prohlášen vítězem, jakkoli Alexander tajně přál Thessalovi a po prohlášení soudcu řekl: „Dal bych za to část království, kdybych neviděl Thessala přemoženého.“

V dobách po Alexandru Velikém těšili se herci, jsouce ve zvláštních spolcích pevně zorganizováni a umělci Dionysovými nazýváni, mnohým výsadám a svobodám. Zejména sprostování byli obecních dávek, bývali ve válkách bezpečni a nezřídka i čestným měšťanstvím obdarováni. Vedle vlastního boha svého Dionysa ctili a obětovali též jiným bohům, měli svého kněze, správce, úředníky a spolkovou pokladnu pro společné výlohy nebo pro podporu jednotlivců. Ještě jiných zajímavých podrobností o zřízení spolku těch dovidáme se, než nemůžeme zde o nich se šířit.

Nejznamenitější ze spolků umělcu Dionysových, k nimž počítáni byli nejen herci, nýbrž i umělci v hudbě, gymnastice a jiných oborech proslulí, bylo družstvo Ionské, jež mělo své sídlo nejprve v Teu a později v Lebedu. Vedle toho jmenují se spolky v Athenách, na Kypru, Isthmu atd. Všecky společnosti měly své zákony, jichž každý člen musil šetřit. Jakmile představenstvo nařídilo, že oddělení umělců má někam odebrati se ke hrám, byl každý jednatel za vykonání rozkazu toho zodpověden a nesměl vzdáliti se z města, leč až

byly závody řádně skončovány. Kdo zmeškal, nemoci nebo jinak řádně se neomluviv, byl pokutován, a opatření to bylo věru nutné, měla-li kázeň v tak pestrých sborech býti udržována. Vždyť dobře praví Filostratos o hercích, že „národek ten jest nevázaný a těžký k ovládnutí“.

Jako v jiných nazorech o umělcích a umění, lišili se ideální Rekové i v posuzování hercův a jejich umění značně od střízlivých a praktických Římanů. Na hereckém umění nelpěla pohana, neboť dle slov Nepotových „nebylo hanbou u řeckého národa vystupovati na jeviště a hráti“. Výteční herci sloužili v pohnutých dobách obci, zastávali čestné úřady, řečnili na sněmích atd. Tak vysíláni byli Aristodemos a Neoptolemos několikráte v důležitých poselstvích od Athénanů k Filippovi a od tohoto, byvše co nejčestněji přijati, zase do Athen; též Thessalos poslán byl od Filippa ke králi Karskému, aby jednal o sňatek dcery jeho s mladým Alexandrem. Zejména Aristodemos získal si o athenskou obec takové zásluhy, že sám Demosthenes učinil návrh, aby ověnčen byl zlatým věncem. Avšak i jinak byli mistři v hereckém umění ctěni; tak zaznamenávalo se jméno prvního herce v didaskaliích vedle básníka a vítěz sám byl ověnčován; též sochy i pomníky mnohým na počest byly stavěny a občanské právo jim udělováno.

Za takového stavu věcí nelze se diviti, že i nejvýtečnější muži rádi prodlévali ve společnosti herců a že jmenovitě řečníci rádi s nimi obcovali; tak prý přiučil se Demosthenes mnohemu v řečnickém přednesu od hercu Satyra, Neoptolema a Andronika. Též při hostinách knížat bavili stolovníky recitací vybraných částí nebo i celých dramat. A jakým kouzlem působili na své posluchače, dosvědčuje zpráva, že prý athenští soudcové kdysi herce Oiagra propustili z obžaloby, když jim přednesl něco z Nioby.

Mzda proslulých herců byla podle všeho dosti slušná, ačkoli neobyčejně veliké odměny, jichž dostalo se některým, byly přece jenom výjimky. Slavný Pelos vyzískal dle vlastního přiznání talent (asi 2160 zl.) za dva dni; Aristodemos

obdržel prý touž cenu za jeden den, a Alexander dal prý kdysi Lykonovi na jeho žádost 10 talentův. Špatní herci neměli ovšem ustláno na růžích, jako svrchu jmenovaní Simylos a Sokrates, nebo Sthenelos jakýsi, jenž z bídy prodal kdysi potřeby a roucha herecká. V Lukianově době klesli herci vůbec, nebyli-li zrovna mistry ve svém oboru, ve vážnosti a valně se jim nedařilo; na jevišti prý představují krále a sestoupivše s něho mají hlad.

Pověst hercu nebyla již ve starověku právě nejlepší. Tak vypravovalo se, že Kefisofon, oblíbený Euripidův herec, chodil na zálety k manželce jeho, a mezi problematy Aristotelovými naskytá se otázka, odkud to přichází, že Dionysovi umělci jsou většinou lidé nemorální, a vytýká se, že žijí brzy v hojnosti, brzy v nouzi. Vedle rozmařilosti byli řeční herci i k nekázni náchylní a na sebe žárlivi, což jest již v povaze věci; i není tudíž divu, že Mynniskos nazval prý Kallipida opicí, poněvadž ve hře nadsazoval, a že jiný herec stěžoval si u krále, když agonothet Hippodromos rozhodl závod ve prospěch druhá jeho, tragika Klementa Byzantského.

Atheňané a Řekové vůbec byli povahou svou diváky daleko ohnivějšími než obecnstvo moderní; proto dávali za libení nebo nelibost velice živě na jevo. Za tou příčinou byli k udržení pořádku zvláštní úředníci ustanoveni a jim místo v divadle vykázano. Přes to však vedli si někteří neslušně a vyrušovali všelikým způsobem, jakož vůbec v divadle vládl šumný nepokoj a hluk. Nicméně daleko větší část obecnstva provázela dramatický děj upjatě i pozorně, a nejedni prolévali, mocně jsouce dojati, na místech zvláště dojemných i slzy. Líbil-li se herec, odměňován byl hlučným potleskem, a divadlo otřásalo se jásavým pokřikem; avšak běda mu, jestliže úloze své nedostál. Byť kus byl sebe lepší, nebylo šetřeno herce, špatně-li hrál; rozhněvaní diváci pískali, syčeli, tloukli nohama o sedadla, hlučeli a házeli někdy i kamením a shnilým ovocem po nešťastném umělci, až zmizel za kulisy. Byli to pak zejména tritagonisté — Aischlines na př., jak Demosthenes se

mu posmívá —, na nichž vylévalo si obecnstvo svou nevoli. Mnohdy však hrozil propadlému herci trest ještě citelnější, neboť byl dle vypravování Lukianova tělesně ztrestán ten, kdo pokazil úlohy bohů neb herou špatnou hrou.

Nejpřednější povinností hercu bylo, aby správně, jasně a zřetelně deklamovali. Byliť Atheňané pověstni jemným sluchem a vytríbeným vkusem, takže nebyl by obstál u nich herec, jenž by proti lahodě mateřského jazyka proliřešoval se jen špatným přízvukem. V té příčině zvláště jest známa nehoda, která stihla herce Hegelocha, představujícího Oresta. Nešťastný umělec vyslovil totiž v. 279. stejnojmenného dramatu Euripidova tak, že obecnstvo rozumělo „vidím kolčavu“ (γὰρ ὄρω) místo „vidím moře klidué“ (γὰρ ὄρω), a za poklések ten bylo mu snášeti hojný výsměch jak od obecnstva tak od komických básníků.

Ku zřetelné deklamaci bylo především potřebí silného a zvuchného hlasu, jenž by pronikl v rozsáhlých prostorách divadelních; vedle toho musil býti hlas ohebný, pružný a přiměřený pohlaví, povaze a věku osoby, již herec představoval. Proto posuzován byl herec nejpředněji podle hlasu, a na jeho rádu vycvičení obrácena péče co největší, ježto musil býti znalý nejen deklamace dialogu, nýbrž i zpěvu lyrických částí a přednesu melodramatického, v kterýchžto posledních dvou případech provázen byl obyčejně fletnou. Proto podrobovali se herci přísným předpisům odborných učitelů, zachovávali životosprávná pravidla, cvičili se — dle Cicerona i několik roku — jmenovitě hned z rána, a ještě krátce před vystoupením zkoušeli hlas a byli zdrželiví, jak vypravuje se u Plutarcha o herci Theodorovi, jemuž teprve po vítězství dovolila chof, aby ji objal. Týž Theodoros veleben byl také pro dojemný svůj hlas, jímž i samého ukrutného tyrana ferského tak dojal, že slze z divadla odešel.

Vedle hlasu, jehož lopotné vycvičení umělo však dle Aristotela divákům býti patrnou, musili herci cvičiti se v tělocviku, gestikulaci a tančení; jmenovitě však bylo jim siliti paměť, poněvadž napovědy na řeckém jevišti nebylo. Z té pří-

činy také jest přirozeno, že herci, zaměstnáni jsouce v několika úlohách a stále cvičíce paměť, na niž jedině při svém vystoupení mohli se bezpečiti, stali se živými nositeli dramatické, najmě tragické literatury řecké, majíce stále pohotově množství případných výroků, celých veršů i hojnost slov a frází. I byli také sváděni, že ze zásoby svých reminiscencí tu a tam měnili slova básníková. Aby zlořádu tomu byl učiněn konec, navrhl řečník Lykurgos zákon, že tragoedie slavných tří mistrův mají úředně býti napsány a v archivu uloženy; s tímto normálním textem pak měly exempláry hercu býti srovnány a dle potřeby opraveny. Avšak opatření to nemohlo míti všude žádoucích účinků; zvláště přízpůsobovaly si kočující společnosti kusy dle potřeby svého obecnstva a dle toho, pokud je mohli prováděti.

Oblek tragický byl pevně ustálený, od obyčejného kroje zcela rozdílný. Vzorem asi byla mu roucha kněží Dionysových, neboť jinak nelze vysvětliti si, jak by národ, nadaný takým krasocitem, mohl zalibovati si v těžkopádném a křiklavém ústroji tomto. Aischylos prý vytvořil jej a v podobě té zachoval se — arci s některými změnami —, dokud tragoedie trvala. Podstatnou částí jeho byl kabátee (chiton), v širokých řasách k nohám splývající, s dlouhými rukávy, vysoko přepásaný, pestrý zářivým leskem barev a bohatě vzorkovaný; přes něj přehazován byl plášť, dlouhá to pestrá říza s vlečkou, ozdobená zlatou obrubou. Mimo to byla spalla, aby postavy hercu, představujících bohy a heroy, vynikaly nad obyčejné rozměry lidského těla, by divák spatřoval v nich tvory vyšší, a zároveň brán také zřetel k velikým prostorům divadla. Proto také měli tragičtí herci vysoký účes, dle osoby a stáří rozličně stupňovaný, a chodili na vysokých podpatcích (kothurnu) dunivě a těžce po jevišti; proto vycpávali si prsa i jiné údy a halili ruce v dlouhé přiléhající rukávce. Konečně užívali obecně jak v tragoedii tak v komoedii škrabošek — i statistéi choreuti —, pokrývajících nejen tvář, nýbrž i téměř a týl a shotovovaných s velikou pečlivostí. Bylo to ovšem nepřirozené, ale patrně měly masky původ svůj v starodávném

obyčeji, o slavnostech Dionysových všelijak barviti a zakukliti si obličej, a podrženy z náboženské úzkostlivosti až do dob nejpozdnějších. Naproti tomu měly tu výhodu, že mohl herec rozličné úlohy, zvláště ženské, hráti a že hlas jimi stával se zvučnější; mimo to byly postavy tragické více typické než individuální, a mimiku tváři byli by při velikosti divadel jen nemnozí pozorovali.

Jako oblek tragiku byl neohebný, tak byly i pohyby jejich, jmenovitě chod, volné a odměřené. Kráčeliť na ko-thurnu zvolna a opírali se často o dlouhé holi neb žezla; ni méně se zdá, že nezřídka upadli v obtížném svém ústroji. Nehoda ta potkala na př. Aischina, když v attickém demu Kollytu hrál Oinomaa. Stíhaje Pelopa upadl prý nemotorně, a sbormistr Sannion pomohl mu, aby vstal. Také zdály se tragické postavy ty býti tvory z jiného světa, a v době pozdější vzbuzovaly neohrabaností svou často posměch. Ba bodři měšťané v Hispali, jak vypravuje Filostratos, ulekli se takového vycpaného ohromného netvora; když však hlas jeho zazvučel z otvoru masky, rozutekli se jako před zlým duchem.

Jinak měla se věc s krojem v komoedii. Ten podoben byl v nové komoedii obyčejnému kroji úplně; avšak stará komoedie, libujíc si v karrikatuře, měla i v obleku leckteré odchylky, ačkoli jinak srovnávala se s obvyklým ústrojem attickým.

Hry olympijské.

Když nesčetné zástupy Xerxovy dorážely prudce na prusmyk thermopylský, jež hrstka Sparfanu za vedení rekovného Leonidy kryla chrabrými svými těly, rozléhal se jásavý hlahol lidu, shromážděného ku slavným hrám ve stadiu a hippodromu olympijském. Arkadští přeběhlci, přivedeni byvše před družinu perského krále, dali na otázku, co Helleni dělají, tuto odpověď: „Slaví slavnost olympijskou a dívají se závodům gymnickým a jezdeckým.“ „A jaká jest cena zápasu těchto?“ vyzvídal vojevůdce perský dále. „Olivový věnec,“

dáno v odpověď. Tu nezdržel se jeden z velmožů a, obrátiv se k Mardoniovi, vece: „Běda nám! Proti jakým to mužům vedl jsi nás v boj, kteří nezávodí o zlato a stříbro, nýbrž o mužnou statečnost!“

Tento příběh, vypravovaný Herodotem, jest zajímavý v nejedné příčině. My podivujeme se odhodlané sebedůvěře řeckých obcí, jejichž občané sešli se k národní slavnosti v době, kdy úhlavní nepřítel mocně otrásal branou, vedoucí v srdce Hellady; barbarské Peršany však, nemající smyslu pro ideální význam závodů těchto, plnilo podivením, že šťastným vítězům nekynul odměnou lesklý vzácný kov, nýbrž prostá ratolístka olivová. Avšak zpráva Herodotova o slavení olympijských her v době tak neklidné jest ještě z jiné stránky poučná, ukazující jednak nezlomnou důvěru Řeků k božstvu, na jehož počest slavnost se konala, jednak nesmírnou přichylnost jejich k veřejným závodům.

Byloť vůbec závodění (agonistika) v Řecku mocnou pruzinou, jež záchrvěvy svými oživovala všecek život jednotlivců i obcí. Měřiti síly a obratnost v poctivém, otevřeném boji bylo od pradávna nejvyšší rozkoší. Příklady záliby této shledáváme již v básních Homerových. Achilleus na př., pohřbívalje padlého druha Patrokla, neví, jak by důstojněji uctil památku zesnulého než zápasy, a Alkinoos, chtěje zamklého hosta svého potěšiti, pořádá závody. Tak tomu bylo také v dobách historických. Když 10.000 Řeků, vedených Xenofontem, vstoupilo po velikých útrapách opět na rodnou půdu, kde zalulahlily jim vstříc řecké zvuky, nevěděli, čím lépe vzdali by dík bohům a pobavili se než zápasy.

V této zálibě v závodění dlužno také hledati zárodek, z něhož vyrostla neúnavná péče o výcvik těla a jeho schopností. Ovšem byl pojem závodění u Hellenu velmi široký, obsahuje v sobě každý zápas, z něhož jedna strana vyjde vítězně a druhá přemožena. Bylo tudíž závodem i jednání soudní, kde žalobce a obžalovaný utkávali se ostrou řečí, i filosofický rozhovor, jímž tříbily se pojmy a názory o věcech vyšších. Ba Helleni pouštěvali se dokonce do závodů,

ktelé nesrovnávají se valně s naším vkusem. Již o statném Herakleovi vypravuje báj, že vešel v zápas s pověstným jedlíkem Lepreem; avšak zápas ten zůstal nerozhodnut, když oba zápasníci po volu byli snědli. A jako Mithridates uspořádal kdysi veliké závodění v jídle a pití, tak minil Alexander Veliký, že obzvláštní vzdá poctu mrtvému příteli Kalanovi. zařídí-li na počest jeho pití závodní. Zvláště často závodili kvasovnici o pitkách navzájem; kdo nejdéle ubránil se spánku, obdržel cenou medový koláč.

Důstojným místem, kde křepký mládec i statný muž mohli ukázati pružnost a jarost svých údů, byly ony četné svatky a slavnosti, jež kořenily téměř a vzpružovaly život hellenský. Jako to nejlepší, co poskytla půda a stáda, obětováno bylo bohům v dík za jejich ochranu, tak posvěcován jim i nejdražší statek, z něhož stát se těšil, a téměř před jejich očí předváděn: mužná zdatnost občana a mladistvá síla dorůstajícího pokolení.

Proto stála agonistika, jak patrně, též ve službě náboženské, záříc nejjasnějším leskem o slavných oněch čtyřech velikých hrách, olympijských, pythických, nemejských a isthmických. K národním slavnostem těm scházeli se nadšení diváci a vycvičení zápasníci z blízkých kraje i z dalekých končin. A nebyli to jen prostí občané, již planuli touhou pokochati se ve vzácném tom divadle. Též vážní myslitelé, jako Thales a Cheilon z počtu tak řečených sedmi mudrců, zavítali již v kmetství do Olympie, a Pythagoras, Anaxagoras, Sokrates, Platon a jiní objevovali se rádi při slavných hrách. Výteční řečníci Gorgias, Lysias, Demosthenes přicházeli nejen se dívat, nýbrž i mluvit, a bohem nadšení pěvci — Pindaros a Simonides — nabývali zde nejednoho plodného popudu a vznětu ku tvorbám básnickým. Podobně není s podivením, že vynikající vudcové a státníci — Themistokles, Kimon, Filopoimen atd. — rádi putovali k místům, kde výkvět hellenských junů a mužů zavodil o palmu vítězství.

Za těchto okolností porozumíme snažnosti, s níž zápasníci usilovali před očima tolika a tak vzdělaných diváku

zvítěziti. Vždyť věnčilo jediné vítězství ve svrchu dotčených čtyřech národních slavnostech šťastného vítěze po celý život nevadnoucí oslavou, již také rodná jeho obec stala se účastna. A jako hry olympijské měly první místo mezi národními slavnostmi, tak byl také věnec v nich získaný nejčestnější. „Čím voda jest mezi živly, čím zlato mezi poklady a slunce mezi hvězdami, tím jsou závody olympijské mezi ostatními,“ píše Pindaros ve smělém vzletu básnickém:

Nejlepší ovšem voda jest, zlato jak planoucí oheň
v noci daleko vyniká nad velmožné bohatství.
Avšak chceš-li zápasy
hlásati, srdce milé,
nad slunce již nehledej
jiné horoucnější hvězdy zářivé za dne v čirém ovzduší.
Aniž nad Olympii zápas lepší pověděti umíme;
odkud mnohohlasý hymnus ochvívá
věstců skráně, by slavili
Kronova syna. (Scholz.)

Nuž vizme již, jaký průběh měla slavnost ta v době největšího rozkvětu, jenž nastal po válkách perských a trval asi až do potlačení svobody řecké Filippem Makedonským. Jsme sice odkázáni v mnohých věcech k pouhým domněnkám více méně pravdě podobným, než celkem můžeme sestrojiti si o ni obraz dosti jasný a podrobný.

I.

Původ olympijských her tratí se v šedé dávnověkosti, jsou obestřeny hustým pletivem bájí, jež namnoze teprve později vytvořili si kmenové, v Elidě postupem času se usazující. Pelops, Oxylos a Herakles byli prý jejich zakladatelé anebo obnovitelé; avšak teprve Iřitem ocitneme se na půdě historické. Odtud (asi od počátku 9. stol.) konány prý pravidelně každého čtvrtého roku; avšak teprve od r. 776., kdy zvítězil Elidan Koroibos, zaznamenávali se prý vítězové a počítáno dle olympiád. Tak vypravuje aspoň podání, jakkoli se zdá.

že pravidelné záznamy dály se teprve později. Hry trvaly v době starší jediný den, ale když šířila se slavná pověst jejich a přibývalo závodů i zápasníků, prodloužena slavnost na pět dní. Obrat ten stal se dle svědectví Pausaniova r. 472. př. Kr.

Ifitos zjednal si veliké zásluhy o svou obec, obnoviv dávnou slavnost, avšak daleko záslužnější bylo, že opatřil jí i celé Helladě v slavnostním měsíci boží mír. V pokojném shromáždění všech řeckých kmenů spatřuje podání také jádro i těžiště celé slavnosti, jak patrně jest z toho, co vypravuje se o vzniku jejím. Hellas stížena prý byla vnitřními rozbroji, sváry, válkou i příšerným jejím průvodcem morem. V tísni té obrátil prý se Ifitos k delfskému bohu, jak odpomoci má bědným útrapám. I dala Pythia mu v odpověď, by obnovil olympijské hry. Ifitovi nápomocní prý byli v blahodárném díle jeho spartský Lykurgos a Kleosthenes z Pisy, s nimiž vešel ve spolek; vzájemné ujednání jejich pak zapsáno bylo na kovovém kruhu, tak řečeném disku Ifitově, jenž chován byl v chrámě olympijské Hery a ještě prý od Pausaniy spatřen.

Mír boží byl Elide zdrojem požehnání a hmotného blahobytu. Jím postavena byla pod ochranu Diovu, a cizí vojska, vstupující do země, musila odevzdati zbraň, jež byla vydána až na hranicích. Nicméně přihodilo se nejednou, že i úrodné nivy elidské svažovány byly prolitou krví, zvláště když obyvatelé, porušivše nestrannost, sami činně účastnili se boje.

Avšak také pro ostatní Řecko byly účinky božského míru blahodárné. Umlkl chřest zbraně, utichl válečný pokřik a v rozjitřené mysli vracela se klidná rozvaha. Stkvěla poselstva jednotlivých států, sešedše se v Olympii, nalezla příležitost, přátelským jednáním ukliditi všeliké různice, a četně shromáždění diváci ze všech obcí, nadšení jsouce úchvatným pohledem na tolik národní síly a jarosti, zapomněli aspoň na krátký čas krajinných sporů a cítili se v hrdém sebevědomí býti syny jediné a slavné Hellady. Arci nebylo působení her olympijských ve sjednocení řeckých kmenů ani trvalé ani

veskrze rozhodné; vždýf dovedlo i brozíci nebezpečnství se strany Peršanů jen stíží utlumiti na čas sobeckou a jednostrannou politiku jednotlivých kantonů a spojití aspoň většinu jich pod jedním praporem proti společnému nepříteli.

Míru božského šetřeno bylo přísně, a kdo prohřešil se proti němu, na toho přikvačila pokuta. Jakmile poslové elidští, vážení to muži s kněžskou důstojností a četným průvodem, ohlásili v Elidě a ostatních obcích hellenských počátek svatého měsíce, mohl každý celým Reckem bez příkoří cestovati. Ustanovení toho dbalo se i v dobách pozdějších. Když za vlády Filippa Makedonského Atheňan Frynon ubíral se do Olympie, byl makedonskými vojíny zadržen a oloupen. Vrativ se do Athen, vymohl na občanech, že za vyslance k Filippovi byl zvolen. Král přijal ho velmi laskavě, nahradil mu vše, nad to jej obdaroval a omlouval se, že vojákům jeho počátek svatého měsíce znám nebyl.

Olympie slaveny byly v době historické po letním slunovratu každého čtvrtého roku, dle našeho počtu koncem června nebo začátkem července. Ze svátku původně elidského vyvinula se znenáhla národní slavnost všech Hellenů. Nejprve byly to obce peloponneské, jež vysílaly jedna po druhé závodníky i diváky na zapasiště olympijské. Po nich následovali Atheňané a jiní Rekové z Malé Asie, Sicilie a dolní Italie, a po 4. století účastnily se závodů zejména řecké osady, roztroušené ve všech třech dílech světa. Řízení her měli na starosti s nepatrným přerušením po všecken čas Elidáné, když moc Pisy, již za nejstarší doby náležela rovina olympijská, byla jimi úplně zničena.

Jako při hellenských hrách vůbec, tak platil i o slavnosti olympijské zákon, že mohou jen Helleni rodem svobodní v závodech vystoupiti. Byloť otrokům vůbec zakázáno provozovati ušlechtilé umění gymnastické; tudíž směli tím méně měřiti své síly s občany svobodnými. Příslušné ustanovení o původě řeckém vykládáno později dosti volně, když národnost řecká mnohými osadami se rozšířila a příslušníky cizích národů pomísila. Alexandria na př., stavši se v hellenistické

dobe sídlem řeckého vzdělání, požívala práv starořeckých občanů a měla mezi obyvateli svými mnoho vítězu. Podobně svetovládní Římané, podrobivše si Recko, připuštění byli k závodění; také nebyli pokládáni již za barbary, ježto přivlastnili si řecké vzdělání a původ přemnohých rodů od řeckých předků odvozovali. Avšak v té míře, jak přibývalo cizích účastníků a řemeslných atletů, klesalo účastenství v mateřských zemích; a od doby, co císař Nero kázal ověňčiti skrání svou, ač v závodech s hanbou podlehl, pozbyl věnec olympijský mnoho ze své bývalé ceny a lesku.

Vyloučení ze závodů byli ti, jichž hlava poskvrněna byla krvavou vinou, pychem proti bohům a bezectností občanskou, nebo kdož prohřešivše se proti božskému míru elidskému a předpisům slavnostním, zpěchovali se přísouzenou pokutu splatiti. Jak přísně se dbalo, aby nařízení pořadatelů se zachovávala, patrně na př. z toho, že sama věštitelna delfská odeprěla Atheňanům odpovědi k jejich dotazům, když vzpírali se zaplatiti uloženou pokutu a z olympijské slavnosti byli vyhoštěni. Atheňané podrobili se pak bez odporu. Někdy nebyly i z politických příčin některé státy neb obce k závodům připuštěny. Jak Plutarchos a Ailianos vypravují, nesměl Hieron, vládce syrakusský, účastniti se závodů, poněvadž váhal společně s ostatními Řeky hojovati proti Peršanům. Jinak volno bylo každému Hellenu, bez rozdílu rodu a jmění, závoditi o palmu vítězství, ač jest to v povaze věci samé, že skutečně jen zámožnějším věnec olympijský byl přístupen. Neboť dlouhá doba přípravní, daleká mnohdy cesta a ostatní náklad se slavností spojený, zejména při závodech vozmo a koňmo, vyžadovaly peněžních obětí dosti značných.

Ženám provdaným zakázáno bylo pohlížeti na zápasníky, a jestliže která přestoupila přísný zákon, měla za trest se skály typajské býti svržena. Byly sice matky, jež, nechtějice v dalším domově vyčkati zprávy o osudu svých drahých, nehrozily se obtížné cesty, jen aby co nejdříve o výsledku zápasů byly zpraveny. Musily však zůstat na druhém, jižním břehu Alfeia, kde k úzkostlivě napjatému sluchu jejich do-

rážel ze stadia jen zmatený hláhol diváctva. Než jednou vyskytla se žena, jejíž smělá mysl nedala se odstrašiti. Byla to Ferenike, dcera proslulého rhodského pěstibojce Diagory. Přestrojivši se za gymnasta (cvičitele), provázela mileneho syna Peisirrhoda do Olympie a stála, nikým nejsouc poznána, v závodišti mezi ostatními učiteli. Když miláček její vyšel ze zápasu vítězně, nemohlo se její srdce mateřské překonati, i byla prozrazena. Než soudcové, majíce zření k slavnému rodu, z něhož vyšla celá řada olympijských vítězů, byli milostivi, avšak od té doby bylo nařízeno, aby gymnasti stáli obnažení na svých místech.

Za to však nebylo ženám bráněno, aby spřežení nebo koňů svých do Olympie neposlaly, ježto v závodech vozmo a koňmo cena vítězství udílena byla koňům a jejich vlastníkům, nikoli vozatajům nebo jezdcům. Pannám nebyl vstup zakázán, než zdá se, že nikdy velký počet jich nebyl přítomen.

Pořádání olympijských her a všech příslušných slavností náleželo tak zvaným hellanodikům. V době herojské jmenuje se vždy jeden pořadatel, počínaje od idajského Heraklea až po Oxyla a Ifita. Později přidělován čestný ten úkol dvěma nejváženějším občanům elidským; když však závody pořád vzrůstaly, voleno bylo devět členů z fyl elidských, k nimž za nedlouho ještě jeden přistoupil. Počet desíti ustálil se, nehledíme-li k dočasným některým změnám (tak bylo jich jednou dokonce 12 a jindy zase 8), a potrvál až do časů pozdějších. Volba hellanodiků, již zastávali svůj úřad vždy celou olympiadu, konala se již asi rok před počítím slavnosti. Posledních deset měsíců dleli v hlavním městě Elidě a trávili většinu dne ve zvláštní budově blízko náměstí. Tak zvaní nomofylakes (strážcové zákona) poučovali je o úředních jejich povinnostech; mimo to dozírali pilně k athletickým cvičením v gymnasiu elidském, aby osvojili si podrobnou znalost všech zápasních pravidel.

Co povinnosti jejich se týká, přijímali nejprve přihlašky zápasníků a zapisovali je ve zvláštní seznam. Kdo v olympijském závodišti chtěl vystoupiti, musil záhy k tomu se roz-

hodnouti, ježto bylo mu řídit se posledních deset měsíců zvláštními životosprávnými předpisy. Po této přípravě pak následovala třicetidenní doba zkušební před očima hellanodiku v Elidě. Neboť jakkoli konečné seřadění zápasníku dalo se teprve na místě samém, tož musili hellanodikové již v těchto třiceti dnech k tomu přihlížeti, jak by přihlásivší se zápasníky spravedlivě zařadili v oddíly dle věku i dle tělesných sil. Podobně měla se věc s roztříděním přihlášených závodních koní. Ze úkol ten vykonají nestranně a důvody rozhodnutí svého zachovají v tajnosti, bylo jim potvrditi přisezně.

Delší dobu před počtím závodu (snad již několik neděl napřed) odebrali se hellanodikové s přihlášenými zápasníky a zástupem nižších úředníků a služebníků z hlavního města do Olympie, aby zařídili vše potřebné k tak velikolepé slavnosti. Nešli však horskou silnicí, ac tudy byla cesta nejkratší, nýbrž po „Svaté cestě“ podél mořského břehu a vykonali u pramene Piery slavnou obět očistní.

Při hrách samých konali dozor nad náležitým prováděním zápasů a rozhodovali, kdo jest vítězem. Proti nálezu jejich bylo sice lze odvolati se k olympijské radě, než vítězný věnec zůstal tomu, komu byl původně přisouzen, a hellanodikově, již nespravedlivý soud vynesli, pokutováni byli penězi. Ve věcech, závodů se týkajících, byla pravomocnost jejich veliká a mohli vinníka ihned ztrestati. K tomu účelu měli k ruce tak zvané alyty, kterým svěřen byl policejní dozor nad veškerým pořádkem. Když jakýsi majetník orů nebyl připuštěn k závodu, závodil spřežením svým pod nepravým jménem. Ořové jeho sice zvítězili, než rozradostněný pán jejich se prozradil a byl hned na místě tělesně potrestán.

Po všeobecných těchto úvahách přistoupíme již k vyličení slavnosti samé.

II.

Drahnou dobu před počtím her oživila tichá rovina, jíž Alfeios valil své vlny. Mimo hellanodiky, zápasníky, úřed-

niky, kněze a sluhy zavítali do Olympie záhy také četní umělci a řemeslníci, aby opravili, co za čtyři léta vzalo pokazu. V posledních pak dnech hemžily se všechny cesty množstvím lidí, již na vozích, pěšky a koněm scházeli se k neobyčejnému divadlu. Sedm cest, většinou vozům i koním schůdných, vedlo ve starověku do půvabného údolí, obklopeného věncem mírných, zelených návrší, a jako stvořeného k přijetí tak velikého počtu hostí. Hustý prach vířil v kotoučích pod nohama tolika poutníků, soumarů a zvířat, přiháněných k četným a velikým obětem. Též obchodníci dostavovali se i zdaleka s rozmanitým zbožím, neboť v takém shromáždění mohli nadíti se čilého odbytu a slušného výdělku. Alfeios pokryt byl člunky, v nichž dovážely se potraviny a jiné věci potřebné. Za živého ruchu a všeobecného vzrušení přiblížily se konečně dni slavnosti. První a pátý věnován byl výhradně obětem, průvodům a společenské zábavě, druhý, třetí a čtvrtý zápasům.

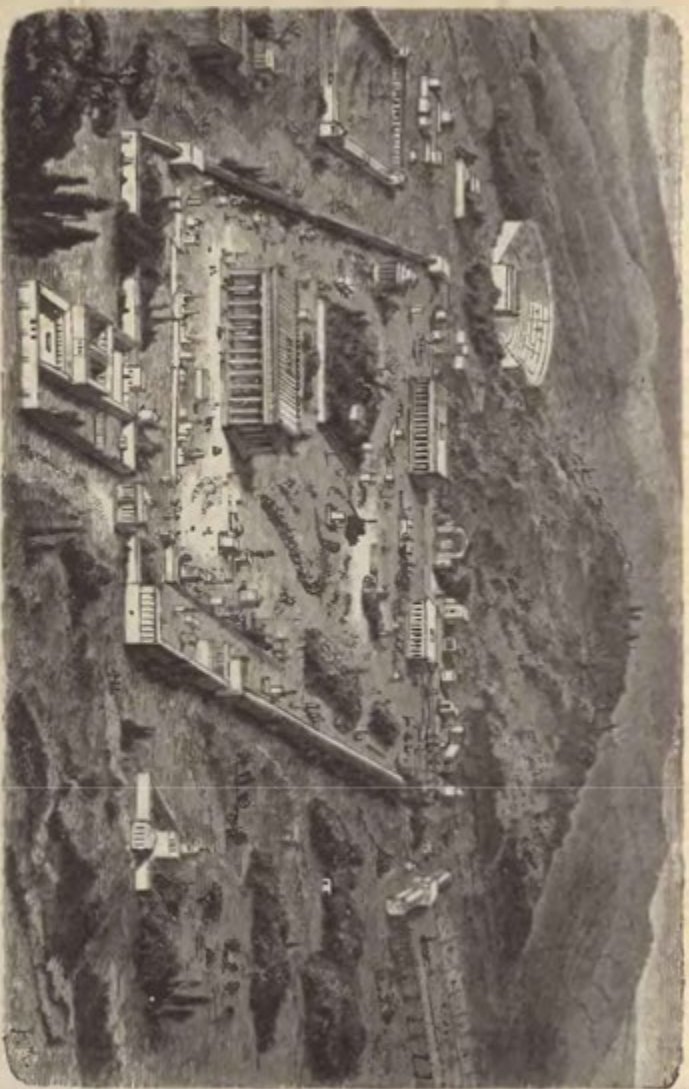
Kdo po prvé zavítal do Olympie, neopomenul zajisté prohlédnouti si všechny znamenitosti, s nimiž krok za krokem se setkával. Velkolepé chrámy, svatyně a veřejné budovy, umělecké sochy a bohaté věnovací dary poutaly svou výzdobou, umělou prací a vzácností pozornost poutníků. <V posvátném okrsku „Altis“, ohrazeném zdí, nakupeny byly vznešené pomníky řeckého stavitelství, umění, bohatství a zbožnosti uprostřed zeleného háje a libovonných keřů. Byly to zejména spanilé platany se širokou korunou, košaté bílé topole, plané olivy a bez pochyby i ztepilé palmy, jež sytou zelení libou tvořily protivu k zářivému lesku a pestrému zbarvení stavitelských a uměleckých děl.

Perlou posvátného okrsku byl velebný chrám Diuv, zbudovaný okolo polovice 5. stol. elidským stavitelem Libonem, s obrovskou (13 m vysokou) sochou nejvyššího boha, již vytvořil slavný mistr Feidias ze slonoviny a zlata. Vznešený sice, ale dobrotivý výraz ve tváři nebeského vládce uváděl prý ty, kdož jej spatřili, v nadšené zanícení, a stará literatura oplývá výroky, slavicími mohutný dojem tento. Bídný prý

jest. kdo zemřel, neuzřev Diu olympijského, a naopak, kdo jednou jej spatřil, nemůže prý nikdy v životě svém býti zcela nešťasten. A byť člověk sevřen byl strastí a bolem největším, zapomene prý, polilédna naň, všech hrůz a trampot lidských.

Velepoutavou a zároveň nejstarobylejší stavbou byl chrám královny nebeské Hery, v době starší větším dílem ze dřeva vystavěný. Svatyně ta nesloužila však k vykonávání kultu, nýbrž chovány v ní byly věnované sochy, jež nemohly pro jakost své hmoty pod širým nebem býti postaveny. I mnohé ctihodné památky a svaté náčiní bylo v ní umístěno, jako malé, slonovinou ozdobené lužko, dle pověsti hračka to pisske kněžny Hippodameie, stříbrné misky a kotlíky, zlaté nádoby atd. Zvláště však veliké množství drahocenných věcí nakupeno bylo v tak zvaných thesaurech, jichž během 5. a 6. stol. př. Kr. vystavěna byla celá řada na úpatí návrší Kronia. Vedle jiných ještě svatyní byly mimo posvátný okrslek mnohé budovy k účelům gymnastickým a úředním, provedené veskrze způsobem, velikolepé slavnosti a elidského státu důstojným. tak že udivené oko divákovo nevědělo, na čem má déle utkvíti.

Sotva přichází poněkud se poohlédli po svatých a památných místech, vzbudily pozornost jeho prvního dne bohaté oběti u přčetných oltářů olympijských, jichž Pausanias sám více než 60 připomíná. Přední místo zaujímal mezi nimi veliký oltář Diuv, jenž, střediskem jsa veškerého kultu, strměl téměř uprostřed svatého okrsku vysoko k nebi. Z hrubých valounů křemencových, jichž hojnost naplavilo řečiště Alfeiovo, položeny byly jeho základy, a nakupená do výše hromada kostí i popela ze spálených obětních zvířat stkvělé vydávala svědectví o horlivé zbožnosti, s jakou vzdávala se mu pocta. Tam také konala se nejpřednější oběť prvního dne jménem obce elidské. Než i na jiných oltářích plál obětní oheň a vznášel se dým k nebesům. Zejména úřední poselstva (theorie) přiváděla četné žertvy, objevující se s okázalou nádherou a leskem. V drahocenných rouchách jeli vyslanci jednotlivých obei; povozy a koně zářili lesklým ústrojem; vzácné obětní

Aliso slavnosti v Olympii.

nádoby a kaditelnice z drahých kovů nesený na odív v průvodu, a vůbec vše vynakládáno, aby bohatství a blahobyt otčiny ukázaly se ve světle co nejpriznivějším.

Vedle obětí dokončeny byly prvního dne všechny přípravy k závodům. Přihlášení zápasníci, jejich učitelé (gymnasti) a soudcové zápasní (hellanodikové) přísahali slavně před sochou Diovou v buleuteriu, vládní to budově elidské, že vyhověli všem předpisům a že počínati si budou spravedlivě. Pak zkoušeni naposled mladší zápasníci a rozděleni v jednotlivé skupiny; též hříbata byla ještě prohlédnuta a roztržena; mimo to byl bez pochyby ještě téhož dne losem určen pořádek, v němž se mělo běžeti, sestaveny první řady zápasících párů, ustanovena stanoviště vozům i koním atd.

Za těchto příprav snesl se vlažný večer nad údolím. Staří přátelé a známí, již neviděli se po léta, vítali se vzájemně, a závodníci sílili se v kruhu příbuzných a krajanů k budoucím bojům. Znenáhla tiel hluk a šum, a jasný měsíc ozařoval nekonečné moře stanu, jejichž obyvatelé chystali se k odpočinku. Avšak na víčka mnohých nesléti sladký sen; pohlížejíce k hvězdnatému nebi a naslouchajíce bublavým vlnkám Alfeiovým, vzpomínali, co budoucí jítro přinese.

S prvním paprskem slunečním začaly se závody chlapců a mladíků. Se zraky účastnými pohlíželi diváci, z nichž mnozí již po půlnoci pojistili si výhodná místa, na řadu mladistvých zápasníků, ani, soudci vedeni jsouce, z tmavé, klenuté chodby vešli do stadia. Vždyť bylo mladé to pokolení nadějí a budoucí podporou vlasti!

K závodům v běhu a zápolení připuštění byli chlapci teprve r. 632.; od roku 616. zápasili i bojem pěstním, a konečně dovoleno jim od r. 200. př. Kr. vystoupiti i v pankratiu, kterýžto zápas, skládaje se ze zápolení a boje pěstního, náležel k nejtěžším cvičením gymnastickým. Tak začínala mládež řecká dosti záhy měřiti své síly s druhy; messenský chlapec Damiskos na př. dobyl vítězství v běhu r. 368. př. Kr., maje teprve 12 let. Mladému věku tomu nebudeme se však

diviti, uvážíme-li, že hoch řecký již od 7. roku denně pilně se cvičil v palaistře za vedení zkušených učitelů.

Závody chlapců byly jakousi předeherou k vážným zápasům mužů dne třetího. Pořad jich otvíral běh, nejstarší a nejjednodušší to závod olympijský, známý již rekům doby herojské. V době pozdější prováděn byl nejprve dlouhoběh, zavedený roku 720., při němž zápasník bylo oběhnouti stadium několikrát, obyčejně dvanáctkrát, sem a tam. A ježto délka stadia obnášela něco přes 192 metrů, musili zápasníci v nepřetržitém, rychlém běhu více než $4\frac{1}{2}$ kilometru uraziti, k čemuž zajisté potřeby bylo značných sil i výcviku. Potom následoval běh jednoduchý — původně jediný závod v Olympii —, jenž záležel v jednom proběhnutí stadia, a konečně dvojběh (od r. 724. př. Kr.), v němž zápasník, doběhlna cíle se otočil a touž cestu zpět vykonal. Chlapci závodili jen během jednoduchým a bylo jim, jak se zdá, jen polovičku stadia proběhnouti.

Jako vichřice letěli křepci běžci po kyprém písku, mávajíce prudce rameny. Žádný šat netížil jich, a hlasný, povzbuzující pokřik diváků, oděných svátečním rouchem a ozdobených — aspoň částečně — zelenými ratoolestmi a květinami, okřídloval nohy jejich. Při běhu jednoduchém běželi v oddílech po čtyřech; jednotliví vítězové závodili pak mezi sebou o palmu, a po šťastném vítězi pojmenována byla také olympias.

Výkony Řeků v běhu byly podle mnohých zachovaných zpráv obdivuhodny a osvědčovaly se stkvěle nejen na závoděšti, nýbrž i ve vážných dobách. Když Peršané blížili se a Atheňané Spartany ku pomoci zavolati chtěli, vyslali rychlého posla Feidippida, jenž cestu do Sparty (asi 28 mil) uběhl za dva dni. Boiofan Euchidas změřil vzdálenost desíti mil z Plataj do Delf v jednom dni sem a tam, avšak klesl vrátiv se mrtev k zemi. Vítěz v olympijském dlouhoběhu Argeus odběhl v radosti srdce svého ihned ze stadia a došel téhož ještě dne do své otčiny, ač třináct mil bylo mu urazit a dvoje pohoří přejíti.

Po skončení běhu následovalo zápolení od r. 708. př. Kr. Tu nerozhodovala pouhá hrubá síla, nýbrž vyškolená obratnost

jistý, klidný zrak, bleskurychlý chmat, hbité uhnutí a jiné vlastnosti, jichž jen dlouhým cvikem nabýti lze. Vždyť nehledělo se jen k vítězství, nýbrž i k leposti, s jakou bylo zjednáno. Zápolení samo provádělo se dvojím způsobem. Budto šlo o to, protivníka třikráte k zemi sraziti, aby plecemi pudy se dotýkal, anebo pokračováno v boji, když již bojující klesli, tak dlouho, až jeden ze zápasníků, pozvednuv ruku, přemoženým se prohlásil.

S rozkročenýma nohama, s hlavou zpět ohnutou a pažemi k prsoum přitaženými stáli protivníci, olejem jsouce natření a pískem posypáni, proti sobě a pozorovali bedlivě navzájem zamyslené pohyby. Konečně vyrazili proti sobě: jeden chytá druhého za ruce a paže, snaží se podraziti aneb vyzdvihnouti nohu protivníkovu a všelikými chmaty, obraty a doolenými léčkami přivéstí jej k pádu. V boji na zemi dovoleno bylo i chopiti se soupeře za krk a hrdlo mu stahovati. Často vykrouceny byly i údy, zlomeny prsty, ba i zubů v zuřivém zápasu, ač bylo to zakázáno, užíváno.

Nejslavnějším zápasníkem starověku byl Milon z Krotona v dolní Itálii, o jehož neobyčejné síle vypravují se pravé divy. Kdysi prý přivázal si střevovou strunu kolem čela, sevřel rty a zadržel dech, až naběhly mu žíly na hlavě tak, že struna praskla. Postavil-li se na dýnko olejem natřené, nemohl prý nikdo stáhnouti neb sraziti ho dolů; podobně nebyl nikdo s to, aby ohnul malík u roztažené ruky jeho. Než aitolský pastevce Titormos byl prý ještě větší silák. Když zvěst o něm došla Milona, vypravil se k němu do hor a, chtěje ukázati svou sílu, uchopil býka ze stáda a držel jej pevně za zadní nohy. Než Titormos provedl prý týž kousek se dvěma býky najednou tak, že Milon zastydév se odešel. Jako síla, tak byla i chuť k jídlu u obou obrovská. Tak prý Titormos snědl jednou k snídani býka, a Milon učinil totéž se čtyřletým býkem v Olympii, když jej dříve kol stadia na svých bedrách byl obnesl.

Nebezpečnější nežli zápolení byl boj pěstní, po prvé od r. 688. Oba zápasníci, majíce ruce od zápěstí až přes

dlaně ovinuté pletivem z řemení, přes něž v opravdovém zápase přetaženy byly ještě ostré a tvrdé pruhy i kusy kůže, zhusta kovovými puklicemi nebo hroty probité, doráželi na sebe v urputném boji, bili se v oblicej krví zalitý, až jeden z nich se podal anebo, úplně vysilen jsa, se shroutil. Nejvíce trpěly nos, uši a zuby, tak že líce nejednoho zápasníka bylo až k nepoznání rozbito. Zběsilý zápas tento vzal nejednou smutný konec smrti protivníkovou. Obratný pěstitojce však přestával na tom, že odrážel jen rány aneb obratně jim unikal a tím protivníka unavil, tak že konečně se vzdal. A to platilo za nejvyšší výkon, zvítězil-li kdo, ani sám rány neutrživ ani nezasadiv.

Sloučení zápolení s bojem pěstním slulo pankration, jež, jsouc nejtěžší z olympijských zápasů a vyžadujíc svrchované tělesné síly i bystré ohebnosti, uzavíralo závody muže dne třetího. Řemení při něm užíváno nebylo, poněvadž ruce k uchopení protivníka musily býti volny; podobně nesměly rány plnou pěsti, nýbrž jen kotníky ohnutých prstů býti rozdávány.

Z pěstního boje a pankratia vyvinulo se řemeslné atletství. Athleti, cvičíce jednostranně své síly a hledíce si hojnou a zvláště k účelu tomu upravenou potravou především vývoje svalů, osvědčovali neobyčejnou tělesnou sílu. Zvláště o výkonech dvou pankratiastů dochovaly se mnohé zprávy. Prvý z nich, Theagenes z ostrova Thasu, odnesl pryč již v devátém roce věku svého kovovou sochu božskou z náměstí domů, když, vraceje se ze školy, zatoužil ji mítí. Došed let byl v boji pěstním a v pankratiu mistrem všeobecně uznávaným. a počet vítězství jeho udává se na 1200—1400. Přiměřena síle byla také jeho chuť k jídlu, můžeme-li uvěřiti zprávě u Athenaia, že sám jediný snědl celého býka.

Druhý častý vítěz v pankratiu a zároveň silák podivuhodný byl Pulydamas ze Skotussy v Thessalii. Pausanias vypravuje, kterak bez zbraně zmohl velikého a silného lva na hoře Olympu, kterak rozjetý vůz jedinou rukou zadržel, a na dvoře Dareia, syna Artaxerxova, s třemi Peršany ze sboru tak zvaných nesmrtelných boj podstoupil a je pobil. Jednou

prý uchopil největšího a nejdivocejšího býka ze stáda a držel jej pevně za konec paznehtu na zadní noze. Zuřivé zvíře,

Gymnasticke hry.

zmitajíc sebou prudce, vyprostito prý se jen tím, že, vynaloživši všechny své síly, nechalo pazneht v ruce silákových. Ale konečně zahubila pyšná svévole a přílišná sebedůvěra

také Pulydamanta. Kdysi v létě hodoval prý s veselými druhy v chladné jeskyni. Za statného popíjení pukala skalní klenba a hrozila sesutím. Přátelé jeho zachránili se v čas útekem, ale Pulydamas, opřev se o klenutí, chtěl zadržeti je na svých ramenou. Než ohromná tíže balvanu rozmačkala a pohřbila jej.

Vycházející slunce čtvrtého dne zastalo diváky shromážděné v hippodromu a dychtivě očekávající nejstkvělejší podívanou, dostihy vozmo a koňmo. Nejstarší byly závody čtyřspřeží dorostlých ořů, zavedené r. 680. př. Kr.; dvojspřeže vešly v obyčej teprve r. 408.; r. 384. př. Kr. přípuštění pak i mladší koně nejprve do čtyřspřežení, kdežto dvojspřež hříbat objevuje se až r. 268. př. Kr. Štaly se také pokusy s dvojspřežemi mezků a kobyly, avšak brzy od nich upuštěno. R. 648. př. Kr. konány po prvé dostihy koňmo s dospělými hřebci, od r. 256. př. Kr. jezděno také na hříbatech.

Na lehkých, nízkých, dvoukolových vozících s korbou do zadu zahrnutou a otevřenou, jichž ve válečnictví doby historické již se neužívalo, stál vozataj, drže otěže a poháněje bodcem neb bičem oře k rychlému běhu. Ořové, z nichž dva prostřední byli připraženi a levý i pravý náruční jen na oprati uvázání, pádili s nozdrami zpěněnými uprostřed vířícího prachu s větrem o závod k cíli, kde nejvíce na tom záleželo, bez nárazu zahrnouti. Dvanáctkrát bylo jim (dorostlým ořům) objeti dráhu, což rovná se vzdálenosti asi $4\frac{1}{2}$ kilometru. Ve svrchovaném napjetí pohlíželi diváci s hlavou nepokrytou, nedbajíce žhavých paprsků slunečních, dusného prachu a palčivé žízně, na velkolepé divadlo v rychlém letu pádících čtverospřeží, jichž někdy deset a snad i více jeelo najednou. Homeros a Sofokles vyličili živými barvami úchvatný obraz těchto dostihů, při nichž zhusta srazily se vozy a přihodilo se neštěstí. Čtouce mistrné tyto popisy, nemůžeme ubrániti se mocnému dojmu, jak snadno přesvědčiti se lze z připojených ukázek.

Na koně bíč svůj zdvihli pojednou veškeři jezdci, po hřbetě tráslí otěžmi, slovem okřikli je rázným

rozhárání. Honem tu jejich koně tihli po pláni
dále a dále lodí, na ručest; po de hruďmi jejich prach
zdvíhaje se vstával jako mrak čili vichřice temná,
hřívý jejich bohaté povlávaly větru po vání.
Druhdy se vůz ten onen mnohoživné půdy dotýkal,
druhdy do výsky povyskakoval zase. Závodníci
na svých stáli vozích, každému burácelo srdce,
an vítězstva si přál, koně do běhu mocně poháněl
každý své, ti polem prášice uháněli tryskem.

(Mejsnar.)

A Sofokles ve své „Elektře“ líčí závody tyto takto:

A vsichni, když jim vyvolení soudcové
metavše losy vozy rozestavili,
a trouby kovové zvuk zazněl, vytrhli
a hlasno oře své pobidše otěží
zatřásli, a hned celou dráhu naplnil
hřmot rachotících povozův, a vzhůru prach
se hnal, a všickni v chumáč jeden smíšení
nic nešetřili ostnů, chtěce každý už
píst předstihnout a užuž ořův frkání.
Neb spolu záda mužův, koles oběhy
se kryly pěnou, koní supot dorážel.

A poněkud dále:

A bez úrazu všechny běhy ostatní
on z přima řídil v přímém voze nebohý,
až posléz otěž levou, když kůň obíhal,
zas uvolňuje nevědomky udeří
v kraj sloupu, zlomí v prostřed náboj nápravy,
a sklouzne dolů z obruby, a v řemení
se splete tenké; a když na zem upadal,
tu hřebci dráhy prostředkem se rozprchli.
A jak ho spatří zástup, kterak vykotil
se z vozu, zalká nad jinochem hlasitě,
že taká díla vyved skonavě tak zle,
jsa brzo smýkán k zemi, brzy k nebesum
své údy zdvíhaje . . .

(Niederle.)

Vítězství v dostizích připadlo orům a jejich pánům nebo tem, pro než majetník vyslal je v závody. Proto mohly i ženy, jak svrchu bylo vzpomenuto, svým spřežením o věnec olympijský se ucházeti. První žena, která portena byla v Olympii cenou, byla Spartanka Kyniska, dcera Archidamova a sestra Agesilaova. Vozatajové vítězných spřežení ozdobeni byli jennou paskou vlněnou na znamení vítězství, ořové pak vítězní chování byli pečlivě až do smrti od vděčných pánů. Někdy osvědčil se důvtip závodních ořů podivuhodným způsobem. Feidolova Aura na př. shodila prý hned na počátku běhu svého jezdce, avšak hnala se dále, zahrnula okolo cíle a dobehla první k soudcům, kde, seznávajíc své vítězství, se zastavila. Feidolas pak byl vítězem provolan a dostal dovolu, sochu její v posvátném háji olympijském postaviti.

Když skončeny byly dostihy v hippodromu, odebrali se diváci opět do stadia, aby pokochali se výkvětem řeckých závodů, tak řečeným paterozápasem (pentathlon). Paterozápas zaveden byl r. 708. př. Kr. a skládal se ze skoku, běhu, diskovrhu, oštěpometu a zápolení. Začínalo-li se skokem nebo diskovrhem, nemůžeme stanoviti zcela jistě; víme jen tolik, že po těchto dvou závodech následovaly ostatní tři snad tímto pořádkem: oštěpomet, běh a zápolení. Jiní však určují pořad paterozápasu jinak.

Skok prováděn byl v palaistrách řeckých jako n nas do výšky, dálky a hloubky; avšak při závodech olympijských, jak se zdá, byl jen skok do dálky obvyklý. Cíl označován byl brázdou; někdy byla délka skoku jednotlivých zápasníku měřena. Bylo pravidlem, aby skákající při seskoku stanul a nesklouzl. Dobrou službu v té příčině konaly činky, způsobující mocnější odstrk a tělo pružnější ku předu vymršťující. Ve skoku proslul za starověku Fayllos z Krotonu, jenž doskočil prý o hrách pythických 55 stop (přes 18 metrů).

Diskovrh připomíná se již v básních Homerových. Diskos byl původně pouhý kámen, často k většímu pohodlí poněkud uhlazený; později lit byl ze železa, a v době pokročilejšího vzdělání zhotovován ze spěži v podobě čočkovité. Vrhán byl

s nepatrné vyvýšeniny a o výkonu rozhodovalo místo dopadu, při čemž nehleděno k tomu, zdali dále se kutálel. Velikost a tíže disku byla rozdílna; tak vážil na př. diskos nalezený na ostrově Aiginé téměř dva kilogramy. Zmíněný svrchu Fayllos dohodil prý diskem na 95 stop, avšak vedle toho připomínají se dálky ještě větší.

K oštěpometu užíváno tak řečeného akontia; byl to oštěp krátký, lehký, s dlouhým tenkým hrotem, a vrháno jím, jak se pravdě podobá, k cíli. O běhu a zápolení promluvíli jsme již dříve; zde jen poznamenáváme, že v paterozápasu obvyklý byl způsob méně krutý, totiž zápolení stoje, až protivník k zemi byl stržen.

Spornou otázkou posud jest, čeho bylo třeba, aby zápasník v pentathlu získal věnec. Ze by vítězi bylo přemoci protivníky ve všech závodech, nezdá se pravdě podobno. Ta-

ké lze ledacos namítati proti mínění, že hned po prvním závodě nejhorší byl vyloučen a že po každém dalším závodě nové vyloučení se dalo, až konečně zápolení rozhodlo. Někteří soudí, že tři vítězství postačovala k získání věnce, ale, jak svrchu řečeno, nezvratně toho dokázati nelze.

Závody ukončeny byly během ozbrojence, r. 520. př. Kr. zavedeným. Původně běželo se v úplné vojenské výzbroji; později podržen jediný štít. Stadium musilo dvakráte se oběhnouti. Jak osvědčil se výcvik ten v dobách nebezpečných, posouditi můžeme z toho, co stalo se v bitvě u Marathonu. Když těžce vyzbrojené čtyř hellenské daly se z dálky

v běh, mínili Peršané, že pozbyli rozumu. Než mocným proudem přihnali se rekové jako vichřice a prudkým nárazem uvedli překvapené nepřátele ve zmatek.

3

III.

Dokonány již byly zápasy a pátým dnem ukončena okázale celá slavnost. Hellenodikové, oděni jsouce v slavnostní roucho nachové, věncili šťastné vítěze věnci, k nimž větvičky řezal chlapec, jehož oba rodiče ještě byli na živě, zlatým nožem z plané olivy blízko chrámu Diova. První vítěz, jenž byl obdařen věncem, byl Messeňan Daikles r. 752. Mimo věnec byla ratolest palmová v pravici zápasníku znamením vítězství. Asi od polovice pátého století spočívaly věnce ty, a bez pochyby i ratolesti palmové, na skvostném stole, ježž Kolotes, učen velikého mistra Feidiy, zrobil uměle ze slonoviny a zlata. V době starší, dokud nezdobily ještě velkolepé stavby Olympii, sloužila k témuž účelu trojnožka.

Prostá zdoba olivového věnce byla Hellenům nejdražším statkem pozemským, proti němuž ostatní výhody, jichž vítězi v domově se dostalo, nepadaly valně na váhu. Věnec ten obestíral majetníka nehynoucí slávou po celý život jeho. Zároveň s ověněním přiblížil se také blahý okamžik, kdy zvůň hlasatelův hlas slavně oznamoval jméno vítězovo, jeho otce a otčiny před celým lidem, a břemenný jásot přátel i krajanů k počtě mu zaburácel. I pochopíme, že Pindarovi vítěz olympijský jest miláčkem bohů, jenž dostihl Herakleových sloupů, odkud dále proniknouti smrtelníkům jest zakázáno, a že blahému vítězi po všecek život ostatní již kyne pohoda libezná.

Avšak i bohu nesmělo se zapomenouti, kteří popřáli vítězství. Proto bylo přední povinností vítězu, vzdáti jim povinnou obět na poděkování. Bohatí a nádhery milovní olympionikové ukazovali se za té příležitosti v největším lesku: v nádherném průvodě, s drahým obětním nářadím, za zvuku fletny, kytary a sborových zpěvu ubírali se k oltářům s odznaky svého vítězství, co zvědavé davy kolem nich se tla-

čily. Kdo nebyl bohat, mohl spoléhati na pomoc přátel a krajanu, jiz vítězstvím jeho také byli pocteni. Po obětech vítězu konány okázalé průvody a oběti poselstev, o nichž zmínili jsme se již dříve. Konečně shromáždili se vítězové v prytaneu, kde elidská obec jim na počest vystrojila slavnou hostinu.

Zatím přiblížil se večer a s ním veselé a bujné hody, o nichž vítězové hostili své přátele. Boháči, králové a knížata osvědčovali však v radostném rozechvění štědrost svou i k širším kruhům. Alkibiades na př. a Leofron pozvali všecken shromážděný lid, a Empedokles z Agrigenta, jsa stoupencem Pythagorovým a zdržuje se masitých pokrmů, dal prý zhotoviti vola z drahých koření a rozdělil jej mezi diváky.

Rozjařený vítěz a přátelé jeho setrvali při hlučném kvasu, jenž kořeněn byl hudbou a zpěvem vítězných písní. mnohdy až do pozdní noci, kdy poslední hvězda ustupovala ranním červánkům. Zvláště těšily se oblíbené některé písně, jež hodily se k oslavě vítěze vubec, jako Archilochův hymnus na Heraklea, začínající slovy: „Hejsa, lepovítězný, na zdar vládce Herakle!“ Než mimo to velebigly písně, jež přítomní básníci složili hned po vítězství, vítěze i celý jeho rod.

Stkvělejší ještě oslavou slaven byl vítěz, když vrátil se do rodné obce nebo města, jehož občanem dal se prohlásiti. V nachovém rouchu, stoje na skvostném voze, k němuž mnohdy čtyři bělouši byli zapraženi, vjížděl u vítězoslavě branami městskými, provázen jsa příbuznými a přáteli, předními muži města a nekonečným, jásajícím davem. Tak provázelo Exaineta z Agrigenta při jeho vjezdě tři sta dvojspreží s bílými oři. Hlavními ulicemi ubíral se průvod do chrámu předního boha a odtud k slavnostní hostině. Bohatí vítězové slavili často výroční ten den po uplynutí olympiady.

Neméně účastnil se stát, jehož občan dobigl věnce v závodech olympijských, jeho oslavy, snaže se vděčnost svou všelikým způsobem mu osvědčiti a ostatní občany tím povzbuditi. V Athenách určil již Solon odměnu pěti set drachem vítězům olympijským, kteří později i v prytaneu na

obecný náklad byli živeni. Též staveny byly na počest jejich sochy na náměstí a jiných veřejných místech, dále sprostěni byli veřejných dávek, zasedali na předním místě v divadle a obdařeni byli mnohými jinými výsadami.

Konečně mohli vítězové zvětšiti vítězství postavením sochy své v posvátném háji olympijském. Boháči dávali své podoby a spěšové čtverospřeže vytvářeti znamenitými umelci, již rádi chápali se příležitosti zanechat pomníky umění svého na místech, kam tolik tisíc lidí docházelo. Sochy ty (zejména velikost jejich) a nápisy na nich byly pod dozorem hellanodiků; tak na př. nesměl vítěz zamlčeti, zvítězil-li jako efedros nebo vůbec bez boje, ježto vítězství toto právem pokládáno bylo za méně cenné. Mohlo se totiž státi, že v závodech, kde vždy dva a dva závodili, při nerovném počtu přihlasených zápasníku zbyl jeden po losování; to byl tak řečený efedros. Při devíti zápasnicích na př. vylosovány byly čtyři páry, jež zápasily, mezi tím co devátý — efedros — odpočíval. Z oněch čtyř páru přišli potom čtyři vítězové a efedros k novému losování; byl-li vylosován, měl výhodu, jsa posud čerstvých sil. Avšak zvláštní náhodou mohl i po druhé i po třetí státi se efedrem a měl pak netěžký boj s protivníkem, jenž brzy umdlel, třikráte již zápasiv. Patrně, že vítězství jeho bylo snadné; ještě snadnější však bylo, nenašel-li se vůbec žádný protivník. O takovém se říkalo, že zvítězil „nezaprášiv se“, t. j. úplně bez boje.

Ze všeho jest zřejmo, že vyzdobeny byly cesty a volná místa ohromným počtem soch. Ale mimo to plnilo množství darů a jiných památek posvátný háj olympijský. Zde stály sloupy, na nichž smlouvy státu byly zaznamenány, aby celá Hellas byla svědkem vzájemných závazků; tu stavěli tyrani řeckých měst skvostné pomníky bohatství svého na odív; tam vděčily se vítězné obce Diovi, posvěcující mu sochy i jiná díla umělecká a zvětňující pamětihodné události výtvořily z mramoru a kovu. I byla Altis v příčině té velikolepou sbírkou a téměř uměleckou výstavou. Bohužel z tisíců a tisíců soch těchto nedochovala se nám ani jediná zcela neporušená. Naproti

tomu žijí vítězné olympijské zpevy Pindarovy až podnes a s nimi jména těch, jejichž vítězství oslavují velebnou mluvou a básnickým vzletem. Tak osvědčila se slova římského básníka Horatia, že píseň Pindarova vzácnější jest než sto soch.

IV.

Shora vylíčenými závody, oběťmi a jinými výkony byl vyřízen úřední program slavnosti. Avšak valné shromáždění o národní slavnosti olympijské hodilo se také znamenitě, ježto veřejného tisku nebylo, k rozšíření důležitých zpráv a oznámení. Vynikající řečníci, básníci, spisovatelé, umělci a učenci použili nejednou té příležitosti, aby plody ducha svého uvedli rychle ve všeobecnou známost. Již otec dějepisu řeckého, ctihodný Herodotos, přednesl prý část svých dějin v Olympii a dodělal se velikého úspěchu. Příkladu jeho následovali sofisté Gorgias a Hippias, řečník Lysias a mnozí jiní. Pravda, že šlo některým jen o to, aby, mluvíce — často s patra — i o malicherných thematech, zaleskli se výmluvností a osobní samolibost ukojili. Naproti vážnému Lysiovi, jenž vyzýval lid k vlastenectví a svornosti proti společnému nepříteli perskému, váží daleko méně honosivé vynášení se ješitného Hippia. Sofista tento chlubil se kdysi (r. 440. př. Kr.) v Olympii, že všechno, co na těle má, jest prací rukou jeho: prsten, pečetidlo, hřebílce, lahvička na olej, střevíce, plášť, spodní roucho a pás. Mimo to přednášel epické a dramatické básně, dithyramby i jiné rhetorické plody a mluvil i o theorii těch umění, jejichž výrobky měl na těle, o rytmu, harmonii atd. Také knížecí osoby vyhledávaly někdy slávy verši svými, avšak jakkoli daly je přednášeti deklamatory, obdařenými zvučným hlasem, přece propadly a jen výsměch si utržily, jako známý tyran Dionysios ze Sicílie. Všecky tyto přednášky a deklamace konány byly v záchramí Dia olympijského.

Těž učenci a umělci vystoupili mnohdy se svými výmysly a výtvary. Chijský hvězdář Oinopides, vrstevník

Anaxagoruv, vystavil v Olympii kovovou desku s návrhem nové metody počítací. Než nebyl šťasten se svým vynálezem, jenž se neujal. Lépe pochodil malíř Aëtion, jenž ukázal obraz, představující zasnoubení Alexandrovo s Rhoxanou, shromážděným divákum. Neboť hellanodik Proxenidas byl prý umělem jeho dílem tak okouzlen, že dceru svou dal mu v manželství.

Konečně použili také králové neb obce té příležitosti a dávali učiněné smlouvy, spolky, pochvalná uznání jednotlivci a státu atd. veřejně ohlásiti, čímž celá Hellas téměř svědkem se stala vážných těch projevů. Mnolidy byly listiny ty v kámen nebo kov vyryty a veřejně v posvátném háji vystaveny.

Dívavost zástupu měla tudíž v Olympii hojnost potravy. Byl také zároveň se slavností veliký a hlučný trh, k němuž, jak již jsme se zmínili, sjeli se obchodníci s rozmanitým zbožím z dalekých krajin. Někdy objevili se přemrštění podivínové a způsobem neobyčejným ucházeli se o obdiv diváctva. Peregrinus Proteus na př. zřídil si nedaleko Olympie hranici dříví a vstoupil po skončení slavnosti r. 165. po Kr. do plamenu, jak v předcházející olympiadě předpověděl. Anesinas z Barky v Libyi, vycvičiv se v zápolení s býkem, přivedl ho do Olympie a ukazoval své i jeho umění.

Po ukončení slavností rozcházeli se účastníci do svých domovů a ticho i klid rozhostily se v údolí olympijském. Uplně však opuštěna Olympia nezůstala. Dosti hojně úřednictvo, kněžstvo a služebnictvo mělo tam stálé bydliště, neboť u oltářů musily měsíčně — u některých i denně — konány býti oběti i pobožnosti, a udržování i čištění četných budov, uměleckých děl atd. vyžadovalo také mnoho práce. Zvláště váženou třídou olympijského kněžstva byli věštcové. Úřad věštecký byl dědičný původně ve třech — později slyšíme jen o dvou — rodinách, z nichž zvláště rodina Iamovců těšila se veliké vážnosti. Iamovci odvozovali původ svůj od Iama, syna Apollonova, a Poseidonovy dcery Euadny, a byli v také pověsti, že obce řecké horlivě se vynasnažovaly někte-

rého člena jejich k sobě připoutati. Bylať Olympia již v době prastaré, než národní slavnosti v ní se slavily, místem zasvěceným, kde bohům se obětovalo a věštilo; a také později děkovala značnou část své slávy těmto rodinám prorockým, v nichž velká míra politické moudrosti dědila se z otce na syna.

Konečně usazení byli v Olympii též průvodčí, kteří cizincům, jichž zajisté v každé době dosti tam zavítalo, horlivě a svědomitě všecky památnosti vykládali, ovšem již tehdy pravdy ne vždy přísně šetříce a proudem slov návštěvníky unavující. My však jsme jim díkem povinni, ježto sdělení jejich, mnohdy arci pravdě nepodobná, byvše Pausaniou zaznamenána, jsou nám znamenitou pomůckou k poznání mnohých věcí, Olympie a uměleckých pokladů jejích se týkajících.

Slavnost olympijská slavena byla po celá staletí až do dob křesťanských. Hellenská svoboda sice zhynula, než Olympia žila dále. Zvolna jen ustupovali olympijští bohové vítěznému křesťanství, houževnatě každé pídi pudry hájíce. Posledně slaveny byly Olympie r. 393. po Kr. obvyklým způsobem; potom zakázány byly císařem Theodosiem I. Roku 395. po Kr. vtrhly divoké hordy Gothů pod vedením Alarichovým do Peloponnesu a řádily krutě i v Olympii. Nelze určitě přesně, kolik stavitelských a uměleckých památek za vpádu Gothů bylo zničeno; než tolik jest jisto, že chrám Diův přečkal i tuto katastrofu a že teprve r. 426. byl spálen, když Theodosius II. kázal pohanské chrámy v říši své pobořit.

Avšak ani lidská ruka ani zhoubný plamen nemohly zničití mohutné balvany a obrovské jeho sloupy; teprve prudké nárazy zemětřesení r. 522. a 551. skácely trvající posud a zajisté velkolepé ještě zbytky jeho i ostatních budov.

Rozličné osudy přehnaly se potom přes rovinu olympijskou, o nichž velmi nedostatečně jsme zpraveni. Víme jen tolik, že byla v rozličných dobách obývána a že i opevnění ze zbytků starých budov tam byla zřizována. Než všechny tyto trosky olympijské nádhery a byzantské chatrnosti pokryly za mnohá století spousty písku 4—6 metrů zvýší, jenž

ze sousedních výšin prudkými přívaly do údolí byl splavován, zvláště když ohradné zdi a náspy ze starověku po spustnutí roviny se rozpadávaly. Tak pohřbena byla stará sláva olympijská a ukryta zrakům lidským. Avšak již záhy — v první třetině 18. století — vznikla myšlenka, prozkoumati půdu olympijskou a vyrvati jí ukryté poklady. Později počali francouzští a angličtí cestovatelé prohlížeti bedlivě rovinu olympijskou; důležité byly zejména práce francouzských učenců, již provázeli vojsko do Morey r. 1829. Za několik neděl byl chrám Diův částečně odkryt a nalezeno mnoho plastických památek, z čehož soudilo se, že půda olympijská poklady, posud jen tušené, v skutku skrývá. Konečně začala říše německá, působením hlavně Arnošta Curtia, r. 1874. s Reckem jednati, i přivedena ku konci smlouva mezi oběma státy, na jejímž základě mělo v Olympii se kopati. Německo vypravilo do Olympie vědeckou výpravu a vedlo značný náklad na kopání.

Výtěžek kopání v Olympii byl velikolepý. Mnohé stránky hellenského stavitelství, umění, archaeologie, jazyka a kultury vůbec nabyly jím netušeného světla. Nalezeno bylo 130 více méně dobře zachovaných soch atd., k tomu asi 1500 zlomku. Předmětů spěšových objeveno 1300, z terrakotty 1000, mincí 6000, nápisů 400 a nápisových zlomku 600; staveb nových objeveno 40. I bude ještě dosti času potřebí, než ohromný tento materiál ve všech podrobnostech bude vědecky zpracován.

Seznam spisovatelů a osobních jmen častěji uváděných.

(Letopočty vztahují se k letům před Kristem, pokud skratkou po Kr. nejsou označeny.)

Ailianos, sofista v 2. pol. druhého a v 1. pol. třetího století po Kr.

Aischines (369.—311.), řečník athenský a protivník Demosthenův.

Aischylos (525.—456.), tragický básník, od něhož 7 tragoedií se dochovalo.

Alexander Veliký (356.—323.), král makedonský.

Alexis (asi 392.—286.), básník komický.

Alkaios, lyrický básník z Lesbu, kvetl okolo r. 600.

Alkibiades (asi 450.—404.), athenský státník a vojevůdce.

Anakreon, básník lyrický, žil na dvoře Polykratově v l. 533.—522.

Anaxagoras (500.—428.), filozof řecký.

Anaxandrides, komický básník, zvítězil v Athenách r. 376.

Antifanes, vystoupil jako komický básník okolo r. 388. v Athenách.

Antifon, řečník a skladatel řečí soudních, zemřel r. 411.

Archilochos, skladatel jambů z ostrova Paru, kvetl okolo r. 650.

Aristeides (okolo 540.—467.), athenský státník, proslulý spravedlností.

Aristofanes (okolo 450. — okolo 385.), slavný komický básník v Athenách, od něhož dochovalo se 11 veseloher.

Aristoteles (384.—322.), žák Platonův, vynikající filozof řecký.

Athenaios, grammatik a sofista z města Naukratis v Aegyptě, kvetl ke konci 2. a na počátku 3. stol. po Kr. a složil spis: *Deipnosophistai* (Učená společnost stolní) v 15 knihách.

Deinarchos (asi 361. — asi 291.), poslední ve známém kanonu desíti attických řečníků.

Demetrios z Faleru (asi 345.—283.), státník athenský.

Demokritos, filozof z Abder, nar. okolo r. 460.

Demosthenes (383.—322.), vynikající státník a řečník athenský; pod jeho jménem dochovalo se 61 řečí, ale některé jsou podvrženy.

Dikaiarchos z Messeny v Sicilii, byl posluchač Aristotelův a literárně činný v oboru dějepisném a zeměpisném.

Diogenes (412.—323.) ze Sinopy, známý filozof kynický.

Diogenes Laertský, napsal ke konci 2. neb na počátku 3. stol. po Kr. spis o filosofoch v 10 knihách.

Dionysios Starší (431.—367.), tyran syrakusský.

Empedokles (asi 490. — asi 430.), filozof z Agrigentu.

Epicharmos (asi 540. — asi 450.), básník komický v Syrakusách.

Epikuros (341.—270.), filozof a zakladatel školy epikurejské.

Eubulos, skladatel veseloher, kvetl okolo r. 376.

Euripides (480. či 484. — 406.), tragický básník řecký, od něhož 17 tragodií a drama satyrské *Kyklops* se dochovalo.

Feidias, znamenitý sochař, zemřel r. 431.

Filemon (361.—263.), znamenitý básník tak zvané nové komedie.

Filippos, král makedonský, vládl v l. 359.—336.

Filochoros, složil dějiny attické a zemřel r. 261.

Fitopimen (253.—183.), vojevůdce spolku achajského.

Filostratos, sofista, kvetl v l. polovici 3. stol. po Kr.; od něho pocházejí mimo jiné „Životy sofistů“ a „Život Apollonia z Tyany.“

Fintys, horlivá vyznavačka učení Pythagorova.

Fokion, vynikající vojevůdce athénský, proslulý prostým životem, zemřel r. 317. u věku 80 let.

Fokylides, gnomický básník v 6. století.

Gorgias, sofista a rhetor, přišel r. 427. jako vyslanec do Athen.

Hermippos, básník staré komedie attické v 5. století.

Herodotos (asi 484. — asi 425.), otec dějepiscectví řeckého.

Herondas, skladatel mimijambů, žil v 3. století.

Hesiodos, didaktický básník, kvetl okolo r. 720.; pod jeho jménem dochovaly se „Práce a dni“ a „Theogonia“.

Hippias z Elidy, sofista, byl vrstevník Sokratův.

Hipponax z Efesu, skladatel jambů v 6. století.

Hypereides, řečník a vrstevník Demosthenův, usmrčen byl r. 322.

Chrysippos, filosof stoický, žil ve 3. stol.

Ifikrates, athénský vojevůdce, zemřel okolo r. 353.

Isaios, učitel výmluvnosti a skladatel řečí soudních, působil asi v l. 390. až 340. v Athenách. Zachovalo se 10 celých řečí, vesměs k záležitostem dědickým se vztahujících.

Isokrates (436.—338.), proslulý učitel výmluvnosti v Athenách; z literární pozůstalosti jeho máme 21 řečí a 10 listů.

Kimon (504.—449.), syn Miltiádův, vojevůdce a státník athénský.

Kleon, majetník továrny koželužské v Athenách a demagog, měl největší vliv od r. 429. až do 422., kdy ztratil u Amfipole bitvu i život.

Ktesibios, žil okolo r. 250. v Alexandrii a zabýval se mechanikou.

Lukianos, nar. okolo r. 125. po Kr., duchaplný skladatel mnohých spisů filosoficko-rhetorických.

Lykurgos, 1) slavný zákonodárce spartský v 9. století. 2) řečník a státník athénský, proslul výtečnou správou státních financí v l. 338.—326.

Lysias, nar. se okolo r. 445., znamenitý skladatel řečí soudních v Athenách; od něho zachovalo se 34 řečí, ale nejsou všechny úplné a některé jsou snad i podvrženy.

Menandros (342.—291.) z Athen, básník komický

Miltiades, slavný vítěz u Marathonu r. 490.

Nikias, bohatý státník a vojevůdce athenský v 1. pol. 5. století.

Parrhasios, proslulý malíř z Etesu, kvetl asi v l. 400.—380.

Pasion, směušárník, zemřel r. 371.

Pausanias, 1) vládce ve Spartě od r. 480.—467. 2) složil ke konci 2. stol. po Kr. popis Řecka v 10 knihách.

Perikles slavný státník athenský, zemřel r. 429.

Pindaros (522—448.) z Theb, proslulý lyrik řecký.

Platon (428.—348.), slavný filosof athenský, pod jehož jménem dochovalo se 12 dialogů; některé z nich jsou však podvrženy.

Plutarchos (asi 46. — asi 120. po Kr.) z Chaironeiy v Boiotii, sepsal životopisy vynikajících Řeků i Římanů a četná pojednání z oboru starožitností, dějepisu, literatury atd.

Polyainos, rhetor v 2. stol. po Kr. a skladatel sbírky „Strategemata“ (Válečné listy) jazykem řeckým.

Polybios (asi 205. — asi 123.), znamenitý dějepisec řecký, z jehož díla jen některé části se dochovaly.

Polygnotos, proslulý malíř v 5. století.

Polykleitos, slavný sochař v 5. století

Protagoras, sofista, žil v l. 485.—410.

Pythagoras, slavný filosof v 6. století.

Simonides. 1) skladatel jambů z ostrova Amorgu, kvetl okolo r. 625. 2) lyrický básník z ostrova Keu, žil v l. 556.—468.

Sofokles (496.—406.), nejslavnější tragický básník řecký, od něhož 7 kusu se dochovalo.

Sokrates (asi 469.—399.), známý mudrc řecký.

Solon, zákonodárce athenský, archon r. 594., zemřel r. 559.

Strabon (asi 63. př. Kr. — asi 23. po Kr.), složil zeměpisné dílo v 17 knihách.

Themistokles, státník athenský, proslavil se za válek perských a zejména přičinil se o vítězství Řeků u Salaminy r. 480.

Theofrastos (372.—287.), filosof a skladatel mnohých spisů; zejména zajímavý jsou „Charakteres“, krátká líčení různých povah.

Theognis, elegický básník, kvetl v 2. pol. 6. století; nám zachovala se od něho dosti značná sbírka sentencí.

Theokritos, bukolický básník v 3. století.

Theopompos, dějepisec řecký a žák Isokratův, narodil se okolo r. 380.

Thukydides (asi 455. — asi 400.), slavný dějepisec války peloponneské.

Timaios, dějepisec sicilský, zemřel okolo r. 256. ve stáří 96 let.

Xenofanes z Kolofonu, zakladatel školy eleatské, kvetl v 2. pol. 6. stol. a brojil v básních svých proti filosofům a básníkům.

Xenofon (asi 434. až po 359.), spisovatel dějepisný i filosofický. Hlavní díla jeho jsou Anabasis, Kýrupaideia a Paměti Sokratovy.

Rejstřík.

(Číslice značí stránku, kde o věci se jedná nebo zmínka děje.)

A.

Altis v Olympii 280, 294.
amulety 5, 97, 171.
anthropomorické představy o bozích 188.
Asklepiovi kněží léčili 168, 231.
asyly 200.
athenské občanstvo divadelní 262 až 263.
Atheny vynikají zbožností 183, 194, 207; středisko Řecka 247; cizích zvyků milovny 209.
athleti 106, 286.

B.

barvení vlasů 32, 37.
básníci čtení ve školách 168, 115;
ustálili představy o bozích 186; učitelé lidu 256; zváni do ciziny 257; dychtili po vítězství 259; ve sporu s občanstvem 262; hráli ve svých kusech 264.
běh v palaistře 106; v Olympii 284; ozbrojenců 291.
běhouni 284.
bohové ve sféře lidové 188; jsou laskavi 196, 212.
branná povinnost 118.

C.

ceny domů 8; obilí 48; ryb 50; dobytka 51; vína 52; otroků 88; koňů

156; za jízdu 159; vítězu v dramatických závodech 258.
cestování 157, 276.

Č.

časně se vstávalo 114, 143—144; č. slo se do divadla 254; začaly závody v Olympii 283.
čas divadelních představení 251.
čestné místo v divadle 255, 294.
čínky 290.
čtení 107.

D.

daimonové 192.
deklamace v divadle 269; v Olympii 295.
delfské poklady 229.
delfští kněží 228.
děti a jejich povinnosti 84—85; pohození dětí 93.
dětské báchorky a báchky 96; hry 98—99; popěvky 99.
diskovrh 290.
diváci v divadle 250; v Olympii 273.
divadlo 247—248.
doba smutku 178.
dobytkářství 126.
domy v Athenách 2 atd.; vnitřní úprava jejich 13 atd.
dostihy v Olympii 288, 290.
dramata cizím jménem uvedená 260; přepracovaná 261.
drubež 51, 126.

družstva náboženská 209, 234; umělců
Dionysových 266.
dryáčnictví lékařů 165.

E.

efebové 118.
efedros 294.
eleusinská svatyně 238; kněží 243;
božstva 243, 245; obřady 238, 240;
mysterie kultem státním 242.
Erinve 194.
ethické zásady 204.
extemporování herců 270.

F.

falšování potravin 134; vína 59.

G.

gymnasia 116—117, 149.
gymnastika školní 106; v gymnasiích
117.

H.

hadači 143, 225.
hádanky 151.
hellanodikové 278, 292.
herci 265—267; vážnost jich 267; po-
věst 269; studium 269.
herecké společnosti 265.
heroové 193.
himation mužské 22; ženské 33.
hlas herců 269.
hodiny 20.
hojnost nábož. výkonů 194—197.
holiči a holírní 31, 44.
honba 117—118, 156.
honoráře sofistů 141; básníků 142; ma-
lírů a sochařů 142—143; lékařů 167.
hospody 161.
hostiny společné 42, 45—47; vítězných
básníků 258; vítězů v Olympii 293.
hra v kostky 153.
hroby a jejich úprava 179—'80.
hry dětské 98—99.
hrbitovy 176.
lučení v uších 216.
hudba a hudební vzdělání 110, 115,
118.
hul 28.
husy 51, 98, 126.

Ch.

chiton mužský 21; ženský 33.
chlamys 23.
chléb 47.
choregie 253.
chov orů 117, 156.
chrámový majetek 200.
chrámy v účtě 200—201.

J.

jaro vítáno 2.
jedlctví 44, 285.
ješitost lékařů 166.
jízda na koni 117; j. občanská 156.

K.

kejklíři 143, 150, 234, 250.
klepání na dvěře 4.
knihy věstecké 224.
kojné 95.
kolísání nábož. představ 191.
komoedie působila v rozklad náb. 208,
209, 211.
kottabos 152.
koupel před svatbou 68; před hlavním
jídlem 146—147; před věštěním 227;
mystů 235.
krémy 119, 134, 135, 146.
kritika literární 262.
kuchaři 44.
kult a jeho důležitost 184, 201; o kult
pečoval stát 207—208.
kutky 98, 153.
květinářky 136, 140.
kvílení u mrtvoly 174.
kýchnutí 216, 224.

L.

lamps 18.
láska k vlasti 158.
látky průhledné 34.
lazechnik 148.
lázně 147—148.
léčivé svatyně 168, 231.
lehátka 14, 46, 174.
leiturgie 155.
lékaři a lékařství 164—167; lékaři
kněžští 168—170.
líčení a léčidla 37—39.
luštěníny 49.

M.

- majetek a jeho význam 121.
- malby v domech 13.
- manželství 65, 76, 79.
- mastičkáři 172.
- měření času 19.
- milostné věštby 223.
- minění o životě záhrobním 162, 163, 243.
- mír boží 275.
- modlitby časté 168, 196, 198; způsoby
 - modliteb 203—204.
- mstitelky zločinů 194.
- mysterie malé 235.
- mzda dělníků 132; herců 267.

N.

- náboženské názory vzdělanců 185.
- náhytek 14 atd.
- nádenníci 131.
- nádhera v budovách 6; v pohřbech 176; v pomnicích 180.
- nádobí domácí 16—17.
- nájemníci a nájemné 9.
- náklad na chor 253.
- náměstí a ruch na něm 136, 144—145.
- nápisy na pomnicích 180; sochách vítězů v Olympii 294.
- narození dítky 92.
- nedůstojné báje o bozích 187.
- nekázeň herců 267, 268.
- nekromantie 233.
- nemotornost tragických herců 271.
- nepokoj v divadle 268.
- nevěra 210, 211, 224, 234, 245.
- nošení 159.
- novoty náboženské 209—210; v mystériích 243; v dramatech 258.

O.

- obecenstvo divadelní 262.
- obecní lékaři 167.
- oběd 42, 45.
- oběti na hrobech 178, 181; oběti za vyléčení 169; hojné 196, 198, 203; věštné 220—222; v Olympii 283, 293.
- obchod s otroky 87.
- obchodníci rybami 50; obchodníci v neváznosti 133.
- oblek v tragoedii 270; v komoedii 271.
- obuv mužská 26—27; ženská 35.

- obuvníci a dílna obuvnická 40—41, 123.
- obydlí těsná 163.
- očišťování 92, 168, 173, 197, 203, 227, 232, 236, 239, 257 atd.
- odpory v nábož. představách 186.
- oliva a pěstění její 125.
- oltáře v Olympii 281.
- olympijský věnec 271, 274, 279; údolí 280; památnosti a stavby 280—281.
- opojení 54, 56, 62.
- orové vítězství 290.
- ostěpomět 291.
- otázky davané věštírnám 231.
- otec a povinnosti jeho 84.
- otroci 85—89; postavení jejíh 89 až 90.

P.

- paidagogové 102.
- panici 66—67.
- pankration 286.
- paterozápas 290, 291.
- pěštní boj 286.
- písne svatební 70; stolové 140, vítězné 293.
- pitka 59—62.
- platy učitelů 115; občanů za politickou činnost 129.
- plivání 97, 171.
- pocty vítězných básníků dramatických 258, 261, herců 266, 267.
- počet otroků 87.
- podnět v Athenách 1.
- pohostinství 160.
- pohřbívání 175.
- pojmenování dítek 94.
- pokryvky hlavy u mužů 25; u žen 35.
- pomníky na hrobech 180.
- potlesk v divadle 263.
- potraviny obyčejné 47 atd.
- pověry 4, 97, 166, 171, 190, 194, 216, 217, 219, 222, 224.
- povětrná 215.
- povinnost náležitě pohřbíti 181—183.
- pozdravy 162, 163.
- prázdniny 114.
- propuštění 91.
- prostonárodní léčení 171.
- průvod do Eleusiny 236—237; vítězů v Olympii 292, 293.
- průvodci v Olympii 207.
- přezdítky 95.

přísaha mládců 116; krivá 206—207;
hellanodiků 279.
psaní 108.
ptáci zvěstovatelé božské vůle 214—215.
půjčky 139.

R.

rolnické nářadí 125.
rolnictví 123—124.
rouhači 187, 211.
rozmařilost v jídle 44, 69.
rozvod 78.
ryby 49—50.

Ř.

řeč trigiků 263.
řemesla 131; v neváznosti 127—128.
řemeslníci a jejich postavení 130.

S.

sábírky věšteb 224.
sebevraždy 183.
siláci 287.
skok 290.
slabost lidská 204, 205, 212.
slova významná 215.
slunečníky 35.
směnární 138—139.
snáře 65, 219.
sněžení 154.
snídaní 41.
snv a jejich význam 217—219.
sofisté 119, 141, 210.
sochy božské 189—190, 216; básníků
261, vítězů v Olympii 294.
soudy 154.
spalování mrtvol 177.
spekulace obchodní 135.
stát bděl nad kultem 207, 234; za-
kroval proti rouhačům 208, 245.
strašila 97, 194, 233.
strídmost Řeků 43, 45.
svatební obyčej 68—70.
svoboda víry 184, 208, 234.

Š.

školy vůbec 112, 115; tělocvičné 105;
literární 107; hudební 110; úprava š.
113.
škrabošky herců 270.

šperky 37.
šviháci 27, 29, 32, 145.

T.

tajemné obrady 240.
tanec 61, 111, 118.
tělesné tresty 90, 100, 103, 269, 279.
tělesnost bohů 188.
továrníci 130—131.
trh rybi 50.
trhy 138; v Olympii 296.
tržiště athenské 137.

U.

učitelé, jejich postavení a příjmy 113.
udavači 129.
úkazy vzdušné 215.
ukoléhavky 96.
ulice athenské 11—12, 62.
umělci 128, 142.
umění 140.
úpadek lidové víry 210—211; obchod-
níků 140.
úroky 139.
úskoky při obetech 222.

V.

valehání 24, 40.
velkokupci 134.
věnce 59, 174, 178, 258; zlaté 252;
olympijské 274, 291, 292.
věno 68.
věšty milostné 223.
věstci 222, 223, 225; v Olympii 296.
věstírna v Delfech 226—229; v Dodoně
230.
věstkyně 223, 227.
víno 52—56, 125; mísilo se vodou 57,
60; druhy vína 58; falšování vína 59.
víra ve věšty 212.
vítězové v Olympii 291, 293.
vlasy a jejich úprava u mužů 28—29;
u žen 36—37; obětovány 206.
voda a důležitost její 12—13; v špatná
163.
vony a jejich úprava 30—31.
vrátný 4.
vrhealy 152.
vstupné do divadla 255.
vtipkářský klub 145.
vtipnost Athenanů 145, 263.

vydelková práce v nevážnosti 120—121.
výchování dívek v Athenách 63; ve
Spartě 64.

vykladači snů 143, 219—220
výprava kusu divadelních 251.
výstavení mrtvoly 174.
vyučování dívek 101.

Z.

zábava při pitkách 61. 150: žen 82 až
83; v leskách 146; v lázních 148.
zahřívání příbytku 18.
zákusky 51.

záliba v krajinách 157; v kultu 196,
197; v divadle 246, 250, 251.

zápasníci slavní 285.

zápolení v palaistře 106. v Olympii
285.

závěť 172.

závodění v řeckem životě 272.

závody básníků 252: choregů 253;

herců 266; chlapců 283; v jídle a
pití 56, 273; kohoutí 250.

závažné léčby 169, 231.

zbožnost 198, 202.

zdraví žádoucí 162—163.

zeleniny 49.

zelinářství 125.

ziskuchtivost občanů 122—123; obchod-
níku 133; věstcu 225.

zkouška divadelních kusů 257.

znamení věštná 215—217.

zřídla léčivá 172.

zvěřina 51.

Ž.

ženy a jejich postavení 72—75: nad-
vláda žen 79; povinnosti jejich
80—81; v divadle 250; při hrách
olimp. 277, 290; nehrál v divadle
265.

žertovpravecťví 220

život rodinný 73, 76—77; záhrobní
204, 244.

Seznam vyobrazení.

	Stránka
1. Staré Atheny	7
2. Akropolis se strany západní	10
3. Řek v sukni a plášti	23
4. Mladík s chlamydou a petasem	26
5. Musy s harfou, kitharou a lyrou	34
6. Ženské účesy	36
7. Paní se strojící	38
8. Obuvník při práci	41
9. Pitka	60
10. Svatební průvod do domu ženichova	71
11. Koketní paní	81
12. Domácí zábavy paní	82
13. Vyučování ve hře na lyru a čtení básníků	109
14. Loď trojradová	134
15. Perikles	154
16. Mausoleum v Halikarnassu	179
17. Hermes, posel bohů	192
18. Slavnostní processí o Panathenajích	195
19. Erechtheion	199
20. Processí do chrámu	213
21. Divadlo řecké v Segestě (původní poloha)	249
22. Sofokles v plášti	259
23. Místo slavnosti v Olympii	282
24. Gymnastické hry	287
25. Diskovržec	291

OBSAH.

	Stránka
I. Obydli athenská a jejich úprava	1
II. Kroj, ústroj a účes	20
III. Hostiny, pokrmy a nápoje	41
IV. Sňatek, postavení ženy, rodinný život a otroci	62
V. Vychování a vyučování	91
VI. Živnosti (rolnictví, řemesla, obchody atd.)	119
VII. Denní zaměstnání a zábavy athenského občana	143
VIII. Nemoci, léčení a pohřby	162
IX. Náboženské a mravní názory, kultus	184
X. Věštění	211
XI. Eleusinské mystérie	233
XII. Divadelní hry, dramatictí básníci a herci	246
XIII. Hry olympijské	271
